

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ, 2024. – Вип. 3 (79). – 173 с.

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
3 (79) / 2024

Bulletin of National Defense University of Ukraine. The Coll. of Sc. P. – K.: NDUU, 2024. – Issue 3 (79). – 173 p.

BULLETIN
OF NATIONAL
DEFENSE
UNIVERSITY
OF UKRAINE
3 (79) / 2024

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано

до друку вченою радою Національного університету оборони України
Протокол № 6 від 21 травня 2024 р.

Засновник – Національний університету оборони України

Виходить 6 разів на рік

Ідентифікатор медіа – R30-01595 Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1214 від 31.10.2023 протокол № 25

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 02.07.2020 № 886 збірник “Вісник Національного університету оборони України” включено до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» у галузі психологічні науки, спеціальність – 053

Вид видання – збірник наукових праць

Сфера розповсюдження – загальнодержавна

ISSN 2617-6858 друк

ISSN 2617-6866 он-лайн

Адреса редакції:

Київ-049, проспект Повітряних сил України, 30

Телефон для довідок: +38 (044) 271-06-23

web-сайт: <http://visnyk.nuou.org.ua/>

e-mail: vesniknuou@ukr.net

THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Approved by

The Academic Council of the National Defense University of Ukraine

May 21, 2024 (Minutes № 6)

Founded by the National Defense University of Ukraine

Publication frequency – 6 times per year

Media Identifier – R30-01595 Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 1214 dated October 31, 2023 Protocol No. 25

According to the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine 02.07.2020 № 886, the collection is included to the List of scientific professional publications of Ukraine category "B" in the field of psychological sciences, Specialty – 053.

Type of Publication – the Collection of Scientific Papers

Sphere of Distribution – countrywide.

ISSN 2617-6858 друк

ISSN 2617-6866 он-лайн

The Address of Editorial Office:

Kiev-049, prospekt Povitrianykh syl Ukrainy, 30

Contact telephone number: +38 (044) 271-06-23

website: <http://visnyk.nuou.org.ua/>

e-mail: vesniknuou.ukr.net

РЕДАКЦІЯ:

Головний редактор – Василь Стасюк, доктор психологічних наук, заслужений працівник освіти України, професор, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-7943-8456>

Відповідальний секретар – Вадим Богайчук, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4977-5870>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Василь Осодло, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Олег Хміляр, доктор психологічних наук, професор, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2693-1906>

Інґріда Баранаускіне, Ph.D. в соціальних науках, професор, кваліфікований доктор, завідувач кафедри соціальної роботи Клайпедського університету, Литва

<https://orcid.org/0000-0003-2158-4941>

Олена Бочарова, професор, Педагогічний університет комісії народної освіти в Кракові, Краків, Республіка Польща

<https://orcid.org/0000-0001-8415-3925>

Наталія Володарська, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної Академії педагогічних наук України, Київ, Україна

<http://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

Наталія Воляннюк, доктор психологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна

<http://orcid.org/0000-0001-6945-5984>

Галина Гандзілевська, доктор психологічних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Острог, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6137-8344>

Тамара Говорун, доктор психологічних наук, професор, професор Інституту поведінкових наук Джіндаля (JIBS) Глобального університету О. П. Джіндаля (JGU), Сопінат, Хар'яна, Індія

<https://orcid.org/0000-0003-1520-9766>

Іван Данилюк, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

Георгій Ложкін, доктор психологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>

EDITORS OFFICE:

Editor in Chief – Vasil Stasuk, Doctor of Science (Psychology), , **honored worker of education of Ukraine** Professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7943-8456>

Executive Secretary – Vadim Bohaichuk, candidate of political sciences, associate professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-4977-5870>

EDITORIAL BOARD:

Vasyl Osodlo, Doctor of Science (Psychology), Professor, honored worker of education of Ukraine, laureate of the State Prize of Ukraine in the field of science and technology, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Oleh Khmiliar, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7943-8456>

Ingrida Baranauskiene, Ph.D. in Social Sciences (Educology), Professor, Qualified doctor, Head at the Department of Social Work of Klaipeda University, Lithuania

<https://orcid.org/0000-0003-2158-4941>

Olena Bocharova, Professor, Uniwersytet Pedagogiczny im Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Krakow, Rzeczpospolita Polska

<https://orcid.org/0000-0001-8415-3925>

Natalia Volodarska, Candidates of Science (Psychology), Senior Research, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

Nataliia Volianiuk, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Kyiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0001-6945-5984>

Halyna Handzilevska, Doctor of Science (Psychology), Professor, National University «Ostroh Academy», Ostroh, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6137-8344>

Tamara Hovorun, Doctor of Psychology, Professor, Professor, Jindal Institute of Behavioural Sciences (JIBS) of O.P. Jindal Global University (JGU), Sopinat, Haryana, India

<https://orcid.org/0000-0003-1520-9766>

Ivan Danyliuk, Doctor of Science (Psychology), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

Georgii Lozhkin, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>

© Вісник Національного університету оборони України

Томас Матіок Ph.D. (аналіз та розв'язання конфліктів), майор Армії США (у відставці), професор Центру Джорджа Маршалла, старший лектор кафедри політології Державного Університету Середньої Джорджії США

<https://orcid.org/0000-0003-1828-7938>

Ксенія Максименко, доктор психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0354-628X>

Наталья Мілорадова, доктор психологічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

Татьяна Перепелюк, кандидат психологічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини Умань, Україна

<http://orcid.org/0000-0001-6313-2279>

Любовь Помиткіна, доктор психологічних наук, професор, Національний авіаційний університет, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

Ігор Приходько, доктор психологічних наук, професор, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-4484-9781>

Людя Радзевичене, доктор соціальних наук, Шяуляйская академія Вильнюсского університета, м. Шяуляй, Литва

<https://orcid.org/0000-0001-8468-3176>

Цезарій Смуневський, доктор філософії хабілітований доктор наук про безпеку, професор, факультет політології та міжнародних студій Варшавського університету, заступник директора Центру міждисциплінарних досліджень Варшавського університету» Ідентичність – Діалог – Безпека», Варшава, Республіка Польща

<https://orcid.org/0000-0002-8973-3539>

Іван Сулятицький кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти ЛНУ імені Івана Франка, Голова Українського центру психології безпеки (всеукраїнська громадська організація), Львів, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3769-5630>

Татьяна Траверсе, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

Микола Фомич, кандидат психологічних наук, доцент, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Черкаси, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

Tomas G. Matyok, Ph.D. (Conflict analysis and resolution), major of US Army (ret.), Professor at George C. Marshall Center, Senior Lecturer in Political Science at Middle Georgia State University, Georgia, USA

<https://orcid.org/0000-0003-1828-7938>

Ksenia Maksimenko, Doctor of Science (Psychology), Assistant Professor, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0354-628X>

Natalia Miloradova, Doctor of Science (Psychology), Assistant Professor Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

Tetiana Perepeliuk, Candidates of Science (Psychology), Professor; Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

<http://orcid.org/0000-0001-6313-2279>

Lyubov Pomytkina, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

Igor Prykhodko, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-4484-9781>

Liuda Radzeviciene, Doctor of Social Sciences, Vilnius University Šiauliai Academy, Siauliai, Lithuania

<https://orcid.org/0000-0001-8468-3176>

Cezary Smuniewski, Doctor of Philosophy, Doctor of Security Sciences, Professor, Faculty of Political Science and International Studies of the University of Warsaw, Deputy Director of the Center for Interdisciplinary Studies of the University of Warsaw "Identity - Dialogue - Security", University of Warsaw: Warsaw, Rzeczpospolita Polska

<https://orcid.org/0000-0002-8973-3539>

Ivan Sulyatytskyy I. candidate of psychological sciences, associate professor associate professor of the Department of Special Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Head of the Ukrainian Center for Safety Psychology, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-3769-5630>

Tetiana Traverse, Doctor of Science (Psychology), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

Mykola Fomych, Candidates of Science (Psychology), Assistant Professor, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl of the National University of Civil Defense of Ukraine, Cherkasy, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

ЗМІСТ

Питання психології

<i>Барко В. І., Барко В. В.</i> Психологічні особливості застосування поліграфологічних методик запитань порівняння: теорія і практика досліджень.....	7
<i>Березовська Л. І. Лешко Д. Д. Шевчук С. М.</i> Релігійність та суб'єктивне благополуччя молоді: емпіричний ракурс.....	17
<i>Беспалько А. О.</i> Індивідуальний позитивний імідж у контексті психології особистості.....	26
<i>Калашник І. В., Сірик І. В.</i> Проблема інтеграції та дезінтеграції в контексті закону матеріалістичної діалектики.....	32
<i>Каменюк Ю. В.</i> Роль керівника-лідера в формуванні організаційної культури.....	40
<i>Кириченко В. Е.</i> Групова психодинамічна терапія у державних клініках Європи: огляд емпіричних досліджень.....	51
<i>Князєв С. М., Михайлюк О. А.</i> Підвищення об'єктивності відбору військовослужбовців Збройних Сил України для заміщення вакантних посад.....	57
<i>Корольчук В. М., Корольчук М. С., Кривда К. К., Науменко Н. П.</i> Особливості дистанційної психодіагностики психічних станів і професійного здоров'я фахівців.....	66
<i>Kraïova O. V., Tsybaniuk T. I.</i> Finding the perfect balance between online and in-person education.....	73
<i>Кримець Л. В., Сидоренко А. В.</i> Особливості впровадження гендерної політики в Збройні Сили України з врахуванням досвіду і вимог НАТО.....	79
<i>Мороз Л. І.</i> Мотивація учіння як предиктор вибору індивідуальних освітніх траєкторій.....	89
<i>Павелко І. І., Моторний В. О., В'яткін Ю. О.</i> Дослідження особливостей міжособистісного спілкування курсантів військового вишу.....	97
<i>Перепелюк Т. Д., Харченко Н. А.</i> Копінг-стратегії як чинник адаптації студентів до умов навчання під час війни.....	108
<i>Ременюк Я. А.</i> Основні напрямки дослідження мотивації у психології: зарубіжний дискурс.....	115
<i>Романишин А. М., Неурова А. Б.</i> Реклама та пропагування військової служби як засіб покращення проведення мобілізації в Україні.....	121
<i>Sokoliuk M.</i> Neuropsychological and psychosomatic factors influencing rehabilitation potential in oncology patients: an integrative review.....	134
<i>Сторожук Н. А.</i> Імідж як особливий психічний образ.....	141
<i>Чоботько М. А., Чоботько І. І.</i> Підвищення гендерної свідомості суспільства – шлях до рівності в сфері оборони та безпеки.....	148
<i>Шиделко А. В., Мачита А. Б.</i> Прокрастинація серед студентської молоді: результати дослідження.....	163
ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	169

CONTENTS

Issues of psychology

<i>Barko V. I., Barko V. V.</i> Psychological features of the application of polygraphical methods of comparison questions: theory and practice of research.....	7
<i>Berezovska L. I., Leszko D. D., Shevchuk S. M.</i> Religiosity and subjective well-being of youth: an empirical perspective.....	17
<i>Bespalko A.</i> Individual positive image in the context of personality psychology.....	26
<i>Kalashnik I. V., Siryk I. V.</i> The problem of integration and disintegration in the context of the law of materialistic dialectic.....	32
<i>Kameniuk Y.</i> The role of a leader-manager in forming organizational culture.....	40
<i>Kyrychenko V. E.</i> Group psychodynamic therapy in public clinics in Europe: a review of empirical studies.....	51
<i>Kniaziev S. M., Mykhailiuk O. A.</i> Increasing the objectivity of the selection of military officers of the armed forces of Ukraine for filling vacancies.....	57
<i>Korolchuk V. M., Korolchuk M. S., Kryvda K. K., Naumenko N. P.</i> Features of remote psychodiagnosics of mental states and professional health of specialists.....	66
<i>Kraiova O. V., Tsybaniuk T. I.</i> Finding the perfect balance between online and in-person education.....	73
<i>Krymets L., Sydorenko A.</i> Features of the implementation of gender policy in the armed forces of Ukraine taking into account the experience and requirements of NATO.....	79
<i>Moroz L.</i> Motivation to learn as predictor of the choice of individual educational trajectories..	89
<i>Pavelko I., Motorny V., Vyatkin Y.</i> Study of the features of interpersonal communication of cadets of the military university.....	97
<i>Perepeluk T. D., Kharchenko N. A.</i> Coping strategies as a factor of student adaptation to study conditions during the war.....	108
<i>Remenuk Y.</i> Main directions of motivation research in psychology: foreign discourse.....	115
<i>Romanishin A., Neurova A.</i> Advertising and promoting military service as a means of improving mobilization in Ukraine.....	121
<i>Sokoliuk M.</i> Neuropsychological and psychosomatic factors influencing rehabilitation potential in oncology patients: an integrative review.....	134
<i>Storozhuk N.</i> Image as a special mental image.....	141
<i>Chobotko M. A., Chobotko I. I.</i> Raising gender awareness in society is the path to equality in defence and security.....	148
<i>Shydelko A. V., Machyta A. B.</i> Procrastination among students: results of the study.....	163
INFORMATION FOR AUTHORS	169

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ МЕТОДИК ЗАПИТАНЬ ПОРІВНЯННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Барко В. І. доктор психологічних наук,
професор, головний науковий співробітник
лабораторії психологічного забезпечення Державного
науково-дослідного інституту МВС України
<https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>

Барко В. В. кандидат педагогічних наук,
старший дослідник, провідний науковий співробітник
лабораторії психологічного забезпечення Державного
науково-дослідного інституту МВС України
<https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Стаття присвячена проблематиці аналізу світового досвіду і психологічних особливостей ефективного використання особливих поліграфологічних методик запитань порівняння – групи поліграфологічних технік, які містять специфічні запитання порівняння (або контрольні запитання) і знаходять широке застосування в криміналістичній практиці. В статті простежуються теоретичні підходи, які лежать в основі розробки і застосування розглядуваної групи поліграфологічних методик, розкривається психологічний аспект розробки і запровадження поліграфологічних методик запитань порівняння, їх відмінність від скринінгових, показані їх позитивні сторони й деякі обмеження. Також охарактеризовано ефективність застосування цієї групи методик, висвітлено методологію і методіку їх використання; розкрито можливості застосування основних тестів в нашій державі, представлено дані щодо їх надійності і валідності, а також психологічні вимоги до формулювання основних типів поліграфологічних запитань, які в них використовуються. Показано також перспективи використання зазначених поліграфологічних методик в умовах війни, напрями подальшого застосування в галузях безпекової, спеціальної (оперативної), правоохоронної діяльності і в роботі з персоналом.

Ключові слова: Поліграф; поліграфологічні методики; запитання релевантні; запитання порівняння; надійність; валідність; точність.

Вступ. Актуальність і важливість застосування поліграфологічних досліджень в галузях безпекової, оперативної і правоохоронної діяльності постійно підтверджується міжнародним і вітчизняним досвідом. В світі інтенсивно розвивається науковий напрям – наука поліграфа (Polygraph Science, PS), в США видається фаховий науковий журнал «Polygraph» (*Психологічні Засади Поліграфних Досліджень*, 2018).

За останні роки в нашій державі теорія і практика проведення поліграфологічних опитувань інтенсивно розвивається, поліграф знаходить застосування в державних структурах і сфері бізнесу. Відповідними нормативними документами передбачені поліграфні перевірки в Міноборони, Національній поліції, Нацгвардії, ДБР, БЕБ, УДО, СБУ. В Україні з 2017 року проводяться судові психологічні експертизи з використанням поліграфа. Предметом опитування із застосуванням

комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію та іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Головними напрямами використання поліграфологічних досліджень є підвищення ефективності вивчення персоналу при професійному доборі, проведенні службових розслідувань і перевірок, а також здійснення кримінальних проваджень і психологічних експертиз (*Психологічні Засади Поліграфних Досліджень*, 2018). Особливу актуальність поліграфологічні дослідження набули під час військової агресії проти України у зв'язку з необхідністю виявлення зрадників, шпигунів та диверсантів тощо.

Поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП), або контрольних запитань (ПМКЗ) (дещо застаріла назва), являють собою групу методик психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (ПДФ), яке проводиться з метою встановлення участі певної особи в конкретній події (інциденті) або визначенні достовірності її свідчень щодо знання фактичних обставин події. Таке дослідження ще називають *діагностичним*, на відміну від *скринінгового* – дослідження, яке проводять при відсутності повідомлення щодо події (інциденту), або звинувачення.

Поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП) є основою так званого *доказового* поліграфологічного дослідження, в якому застосовуються методики з найбільшою точністю і результати якого, відповідно до законодавства деяких країн, можуть бути представлені в суді. Згідно з міжнародними стандартами, методики, які можуть застосовуватись як доказові, повинні мати середню точність не менше 90% без урахування невизначених результатів, при чому відсоток останніх не має перевищувати 20% ("Backster School of Lie Detection", 2011, С. Backster, 1963).

В нашій державі поліграфологи в своїй роботі переважно застосовують скринінгові поліграфологічні дослідження. Наразі ПМЗП мало використовуються через низку психологічних аспектів, пов'язаних із складністю формулювання запитань для цієї групи поліграфологічних методик, а також з проблематикою оцінювання результатів досліджень і визначення точності отриманих висновків.

Метою цієї статті є висвітлення психологічних особливостей і актуального досвіду використання, можливостей застосування в нашій державі групи поширених поліграфологічних методик запитань порівняння.

Завдання статті: а) розкрити теоретико-психологічні засади розробки поліграфологічних методик запитань порівняння; б) охарактеризувати ефективність застосування ПМЗП; в) висвітлити психологічні аспекти методики їх використання; г) розкрити

можливості застосування основних тестів ПМЗП в нашій державі.

Теоретичне підґрунтя. Відомий американський дослідник проблем емоцій та перцепції, методолог поліграфологічних опитувань Клів Бакстер у шістдесятих роках минулого століття розробив оригінальну методику контрольних запитань (або запитань порівняння) під назвою «Техніка (Тест) Зони Порівняння Бакстера» (ТЗПБ) (Бакстер, 1963). Вона стала вдосконаленим варіантом раніше розробленої методики нейтральних та релевантних запитань Джона Ріда. В новій техніці (тесті), яка тепер відноситься до групи ПМЗП, окрім релевантних та нейтральних, з'явилися нові типи запитань: «жертвовно-релевантне» про готовність обстежуваного давати правдиву інформацію, два контрольних запитання, що стосувались минулого опитуваної особи, та одне спеціальне контрольне питання, яке Бакстер назвав «симптоматичним». З психологічного боку метою цього запитання було визначення саме того, про що обстежуваного (респондента) не запитують ані в контрольних, ані в релевантних питаннях, але про що він думає і переживає (Backster, 1963).

Трохи пізніше Бакстер вдосконалив ТЗПБ, додавши до запитань цієї техніки ще три, за допомогою яких встановлювалось, чи *підозрює* обстежуваний кого-небудь у вчиненні злочинної чи протиправної дії, чи *знає* він що-небудь про подію, з приводу якої проводиться дослідження, і чи сам *брав у ній участь*. ("Backster School of Lie Detection", 2011). Ці три запитання скорочено назвали ПЗВ (Підозра, Знання, Ви особисто). Тим самим вченим розроблено нову технологію, яку назвали «Модифікований тест зони порівняння (МТЗП)» (англійською - Modified Zone Comparison Test (MZCT SKY; Suspect, Know, You) (Барко, 2005).

На думку Бакстера, вдосконалену методику «МТЗПБ» варто було застосовувати у тому випадку, коли існувала ймовірність того, що обстежуваний реагує на релевантні запитання не тому, що сам вчинив дію, а тому, що підозрює, або знає, хто був її виконавцем, але не хоче в цьому зізнатися. Неправдива відповідь на ці запитання поліграфолога, на думку Бакстера, має супроводжуватись

психологічним стресом і викликати відповідну психофізіологічну реакцію у респондента (Бакстер, 1963).

Обидві методики запитань порівняння Бакстера швидко отримали широке визнання і поширення в США і усьому світі. Вони були рекомендовані, насамперед, для досліджень у кримінальних справах, особливо у випадках, коли важливо було перевірити участь особи у одній-двох подіях. Бакстер також винайшов метод числової оцінки результатів тестування (поліграм) в балах. За результатами дослідження він міг робити три варіанти висновків: обстежуваний винуватий (DI – deception indicated), не винуватий (NDI – no deception indicated), результат невизначений (INC- inconclusive). Важливо, що Бакстер при використанні своїх технік мало уваги приділяв оцінці поведінки обстежуваного, вербальним та поведінковим ознакам, які супроводжують його висловлювання, вважаючи цю інформацію незначущою (Hunter, & Ash, 1973).

Методи дослідження. У ході дослідження застосовувались методи аналізу наукових джерел, психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа (поліграфологічне опитування); аналіз поліграм; анкетування, експертне оцінювання (на основі останнього визначався рівень успішності професійної діяльності працівника); кореляційний аналіз. Статистичну обробку отриманих емпіричних даних здійснено за допомогою застосування стандартизованого пакету програм *IBM SPSS Statistics 23.0*. Усього обстежено біля ста поліграм (графічних результатів поліграфологічного дослідження), опитано більше п'ятдесяти експертів-поліграфологів, які працюють в правоохоронних органах держави.

Результати та обговорення.

Світовий досвід застосування поліграфологічних досліджень, заснованих на ідеях Бакстера із використанням ПМЗП свідчить про досить високу їхню точність.

Так, надійність методик досліджували Бакстер (2010), Нелсон (2013), Відацкі (2023), Хантер (1973) та інші, які встановили досить високі коефіцієнти кореляції, від 0,57 до 0,88 (для трьох категорій рішень - DI, NDI, INC). В мета-аналізі групи тестів Бакстера відмічається, що середня їх

точність становить від 0,79 до 0,93, що майже виключає випадковість при прийнятті рішення. Наголошується, що методики Бакстера відповідають усім вимогам валідності, встановленим Американською Поліграфологічною Асоціацією (APA), включаючи описи формату тестових запитань, проведення тестування, правила оцінювання результатів дослідження і прийняття рішень ("Backster School of Lie Detection", 2011, F. Hunter, & P. Ash, 1973, R. Nelson, 2013).

Цікаві результати були отримані при використанні методу оцінки точності поліграфологічного дослідження «Повторне оцінювання», який передбачає ще одне оцінювання тих самих поліграм тими самими поліграфологами через певний проміжок часу. Так, семи поліграфологам були надані двадцять поліграм на нове оцінювання через три місяці після проведення першого. Результати повторного оцінювання співпали з попередніми у 86% випадків, інакше кажучи, 14% оцінок через три місяці були змінені. У подібному експерименті Хантера поліграфологи отримали ті ж поліграми через шість місяців. (Hunter, & Ash, 1973)/ Результати співпали з попередніми у 84,4 % випадків. Іншими словами, у 15,6 % випадків оцінили реакції інакше, ніж раніше (*Методика Проведення Психофізіологічних Досліджень*, 2015)/

Бакстер запровадив п'ять типів запитань, які використовуються в поліграфологічних тестах діагностичного типу: релевантні (перевірочні), контрольні (порівняння), жертовні, симптоматичні, ірелевантні ("Backster School of Lie Detection", 2011, С. Backster, 1963). Він наголошував на тому, що кваліфіковане формулювання запитань є виключно важливим етапом процедури дослідження. Незалежно від тих або інших методичних цілей, усі питання мають відповідати певним психологічним вимогам.

Так, запитання мають бути складені тією мовою, яка є рідною для респондента. Вони повинні передбачати тільки односкладові відповіді «Так» або «Ні». Недопустимі питання, що вимагають розгорнутих відповідей. Питання повинні формулюватися гранично просто. Вони мають бути зручними для вимови, тому

поліграфологу бажано заздалегідь перевірити формулювання усіх питань вголос. Слід уникати слів, в яких не відомий (чи викликає сумнів) склад речення, на якому треба робити наголос. Питання мають бути коректними за змістом, який має виключати двозначність, тобто містити тільки один факт або одну дію, мати єдине смислове наповнення. Питання слід формулювати максимально коротко (особливо перевірочні), оскільки довгі питання можуть виявитися громіздкими і малозрозумілими для респондента.

При формулюванні запитань треба враховувати інтелектуально-освітній рівень, особливості лексики, сленг, діалект, жаргон обстежуваного. Якщо у респондента низький загальноосвітній рівень, він знає і застосовує тільки слова і вирази, що містять жаргонні або грубі еквіваленти загальноприйнятих понять, то такі слова, при необхідності, можуть бути використані в запитаннях. Формулювання запитання не повинно виражати недовіру фахівця до респондента. Слід також уникати подвійних заперечень.

Релевантні (значущі, перевірочні) питання.

Ці питання адресовані до події, яка сталася, і яка є метою проведення тесту. Перевірочні питання дозволяють з'ясувати: Чи має респондент відношення до досліджуваної події; чи був респондент на місці події на актуальний момент часу; чи має респондент яку-небудь інформацію відносно причетних до події людей; чи володіє респондент будь-якою інформацією про обставини події.

Виділяють два підтипи релевантних запитань: а) сильні запитання; б) слабкі.

Є декілька основних вимог до формулювання сильних релевантних запитань. Так, вони повинні стосуватися основної, первинної події, причетність до якої встановлюється; перевіряти факт безпосередньої участі обстежуваного у цій події; містити активне дієслово, яке характеризує подію; бути лаконічними; уникати звинувачення; передбачати відповідь "Ні" на поставлене запитання. Прикладом сильних релевантних запитань можуть бути: Ви вкрали гроші з сейфа? (Чи вірним є твердження, що гроші вкрали Ви?); Ви стріляли в Джонса? (Чи вірне

допущення, що стріляли Ви? Той хто стріляв у Джона М., це Ви?).

Слабкі релевантні запитання дещо відрізняються від сильних, їх характерними ознаками є: віднесення до вторинної події, яка є менш значущою, ніж основна, супроводжує останню, наприклад, будь-яка допомога злочинцю, спільне планування злочину тощо; спрямованість на встановлення факту непрямого залучення особи до злочину, зокрема володіння інформацією про осіб, які його скоїли. Прикладами слабких релевантних запитань можуть бути: Ви допомогли вкрати гроші з сейфу? Ви знаєте точно, хто вкрав ці гроші? Слабкі релевантні запитання можуть бути пов'язані із свідченнями, вони спрямовані на встановлення додаткової інформації про обставини скоєння злочину, місце знаходження вкраденого майна тощо. Прикладом даного типу релевантного запитання може бути: Ви знаєте, де зараз знаходяться вкрадені гроші?

Існує ряд загальних психологічних вимог до формулювання релевантних запитань. Основними з них є наступні: а) спрямованість на найбільш тяжкий злочин, у випадку, якщо їх скоєно декілька; б) фокусованість запитання на релевантній події, яка чітко визначає сутність дій злочинця; в) точність і стислість – означають, що питання повинні бути сформульовані коротко і зрозуміло для обстежуваного; г) спрямованість лише на одній події, відсутність можливості подвійного тлумачення запитання.

Цікаво, що опонент К. Бакстера Д. Ліккен критикував форму запитань типу: «Це Ви стріляли в Джонса?», аргументуючи це тим, що реакція невинуватої особи матиме вигляд:

$$R_i = L_i F_i (1 - C_i / 2) + M_1;$$

а реакція винної особи:

$$R_g = L_g F_i (1 + C_g / 2) + M_2$$

де: М – середня реакція на нейтральні питання;

L - Реактивність (лабільність) обстежуваного;

F - Страх обстежуваного перед наслідками опитування;

C - Переконаність обстежуваного в ефективності опитування (від -1 до +1).

Таким чином, якщо опитуваний невинуватий і говорить правду, не боїться,

низько лабільний ($L=0$), то формула приймає вигляд: $R_i = 0(1-C/2)+M$

Тобто реакція на релевантне запитання дорівнюватиме середній реакції на нейтральні запитання. Проте, якщо невинувата людина боїться тестування, не впевнена в ефективності процедури, реакція на релевантне запитання буде значно більшою, ніж на нейтральне (щоправда, за теорією Бакстера порівнюються реакції на релевантне і контрольне запитання) (Відацкі, 2023).

Ірелевантні (Нейтральні) запитання.

Ірелевантне – це, зазвичай, перше запитання поліграфного тесту. Воно представляє собою нейтральне запитання, не пов'язане із досліджуваною подією. Ірелевантне запитання не враховується при аналізі результатів, воно формулюється так, щоб обстежуваний дав відповідь “Так”. Приклади: “Ваше ім'я Олександр?”; “Ви народились в Україні?”; “Сьогодні п'ятниця?” і т.д.

Ірелевантні запитання використовуються не лише на початку опитування, а й на інших його етапах у тих випадках, коли необхідно стабілізувати емоційний стан обстежуваного, уникнути можливих викривлень під час запису діаграми. Вони призначені для: визначення фонового рівня реактивності респондента і, при необхідності, його корекції; відновлення фізіологічної реактивності після пред'явлення ситуаційно значимих питань; виконання «буферної» ролі. З їх допомогою можна: порівняти і оцінити реакції респондента на перевірочні і контрольні питання; зменшити раптові реакції, викликані сторонніми чинниками; розмежувати реакції на перевірочні і контрольні питання; виявити реакцію «полегшення» після перевірочних питань. Психологічні правила, що пред'являються до формулювання нейтральних питань: вони мають бути максимально простими, зрозумілими і звичними; вони не повинні мати безпосереднього відношення до мети дослідження; відповідь респондента має бути чіткою (Так); відповідь респондента має бути однозначне правдивою.

Контрольні (запитання порівняння).

Контрольні запитання призначені для порівняння рівня реагування на них з мірою реакції на перевірочні питання. Вони

представляють собою групу спеціальних запитань, які передбачають імовірно неправдиве висловлювання з боку обстежуваного під час відповіді.

Бакстером висувається припущення, відповідно до якого правдива (невинувата) особа більшу увагу приділятиме контрольним запитанням, ніж релевантним, а неправдива (винна) особа приділятиме більшу увагу релевантним запитанням, порівняно з контрольними (так звана «Теорія психологічного комплексу»). Психологічно Бакстер це пояснює тим, що контрольне питання, як правило, стосується злочинів, правопорушень, обманів, які могли бути допущені обстежуваним у минулому. Для правдивого суб'єкта, який не скоював злочину, в якому він підозрюється, навіть незначні правопорушення в минулому є джерелом емоційного стресу, оскільки він прагне представити себе у відповідях з найкращого боку, відповісти негативно на запитання про соціально не схвалювану поведінку раніше. Водночас, неправдивий суб'єкт більше стурбований скоєним ним реальним злочином, ніж незначними проступками в минулому, отже його реакції на релевантні запитання будуть значно перевищувати реакції на контрольні.

З психологічного боку контрольні запитання, як і релевантні, повинні бути простими, короткими, зрозумілими для обстежуваного. При їх формулюванні необхідно дотримуватись наступних умов, зокрема: вони не повинні бути безпосередньо пов'язаними з релевантною подією, відносно якої проводиться тестування (наприклад, якщо релевантним запитанням є “Ви вкрали з квартири відеокамеру?”, то контрольним може бути “До січня 2024 року Ви вкрали що-небудь цінне?”); воно повинно бути відокремлене від релевантного часовими рамками (наприклад, якщо у грудні 2023 року з кімнати в офісі було вкрадено портмоне з грошима, то контрольні запитання можуть бути сформульовані так: “До 2024 року Ви вкрали що-небудь цінне у людей, які довіряли Вам?” або “До Вашого приходу на роботу в офіс Вам доводилось вкрати що-небудь цінне?”; воно повинно містити активне дієслово, і чітко відбиває сутність події (вкрав, пограбував, згвалтував, підпалив і т.д.); вони повинні бути

максимально широкими, тобто охоплювати якомога більше минулого життєвого досвіду обстежуваного. Вважається, що чим ширшими будуть часові і просторові рамки, тим сильнішим буде контрольне запитання (наприклад, при обстеженні 28-річного підозрюваного за фактом незаконного володіння пістолетом контрольні запитання можуть бути сформульовані так: “До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно вогнепальною зброєю?” “До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно будь-якою зброєю?”. Друге запитання ширше ніж перше, отже воно краще виконуватиме функцію контрольного. Контрольні питання повинні передбачати неправдиві відповіді респондента, або провокувати складнощі і сумніви відносно вибору правдивої або неправдивої відповіді. Отже, вони повинні мати високу міру суб'єктивної значущості для респондента.

Контрольні питання *«ймовірного обману або вірогідної брехні»* - це найпоширеніший тип контрольних запитань. Вони діляться на ті, що «виключають подію» і «не виключають».

А) Контрольні питання що *виключають подію не стосуються теми дослідження*. Вони відокремлюються від релевантної події за часом, місцем чи категорією. Питання має бути широким за обсягом і часом, охоплювати якомога більше життєвого досвіду особи.

Б) Контрольне запитання, що *не виключає* подію, будується на темі події, що перевіряється. Приклад: «Ви крадете щось цінне на місці роботи?». Вони можуть бути дещо відстрочені за часом від досліджуваної події, але розглядають *той же вид дій*, який відповідає меті дослідження. Наприклад, «Минулого тижня що-небудь на роботі Ви крали»? «Минулого місяця що-небудь на роботі Ви вкрали»? (За умови, що метою дослідження є розкрадання грошей).

Таким чином, психологічними особливостями формулювання контрольних запитань є: а) спрямованість на той же клас подій, які відображені в релевантних запитаннях; б) простота, стислість, зрозумілість; в) відокремленість від релевантного запитання часовими або просторовими межами; г) максимальна широта запитання; д) наявність у запитанні активного дієслова; е) відсутність прямого

зв'язку з релевантним запитанням; ж) очікування відповіді «Ні» від суб'єкта.

Жертовні запитання.

Як правило, обстежувані незалежно від правдивості відповіді під час поліграфного обстеження дають реакцію на перше запитання з приводу події. Саме тому було сконструйоване жертовне запитання, яке передує першому релевантному і призначене для зменшення реакції обстежуваного на нього. Жертовне запитання не враховується під час обробки результатів обстеження, воно виконує роль буфера. Для нього розроблене спеціальне формулювання, яке передбачає стверджувальну відповідь. У більшості технологій жертовне питання формулюється приблизно так: “Відносно угону автомобіля “Тойота” Ви згодні давати правдиві відповіді?”; “Стосовно нападу на інкасатора Ви будете відповідати правдиво на запитання?”.

Симптоматичні запитання.

Симптоматичне запитання призначене для визначення наявності певної невідомої події (злочину, правопорушення), яка не пов'язана із темою даного поліграфного екзамену, але має для обстежуваного велике значення, можливо більше, ніж релевантна подія, відносно якої проводиться дослідження. Як правило, відповідь на симптоматичне запитання негативна. Наприклад: “Ви боїтесь з мого боку запитання, про яке я не попереджував у попередній бесіді?” Симптоматичне запитання дає екзаменатору можливість дізнатись про залучення суб'єкта до певних подій, які він приховує і які, можливо, матимуть непряме відношення до розслідуваного злочину. Бакстер вважав, що значні реакції на симптоматичні запитання свідчать про невинуватість особи, або, принаймні, про неможливість прийняття рішення.

Розглянемо структуру сучасного тесту «Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП)», англійською - «Federal Zone Comparison Test (FZCT)», який розроблений на базі ТЗПБ Бакстера і широко використовується правоохоронцями США і багатьох країн.

Тест проводиться у трикратній повторності, послідовність запитань представлена нижче:

Питання психології

Обстежуваному, який перевіряється на причетність до крадіжки грошей, ставляться наступні запитання :

1. Ви живете в Києві? (нейтральне);
2. Стосовно вкрадених з сейфу грошей Ви згодні говорити правду? (жертвоне);
3. Ви побоюєтесь питання, яке ми не обговорювали? (симптоматичне);
4. За час навчання училищі Ви вкрали що-небудь цінне? (контрольне);
5. 5 тисяч доларів з сейфу вкрали Ви? (релевантне сильне);

6. До Вашого 20-річчя Ви вкрали що небуль у близьких Вам людей? (контрольне)

7. 5 тисяч доларів з сейфу привласнили Ви? (релевантне сильне);

8. Ви боїтесь, що я почну перевірку не тільки по цій темі? (симптоматичне);

9. На попередньому місці роботи Ви крали у людей, які Вам довіряли? (контрольне);

10. Вам відомо, хто вкрав гроші з сейфу? (релевантне слабке).

Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП) (Federal Zone Comparison Test (FZCT))

	z1			z2			z3			
1)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2
2)	1	2	3	4	7	6	5	8	9	10
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2
3)	Повтор запитань у послідовності опитування №1.									

Як видно, тест включає в себе три релевантні і три контрольні запитання. Психофізіологічні реакції, отримані при відповідях, порівнюються за трьома зонами (**z1; z2; z3**); якщо реакція на релевантне запитання в кожній окремій зоні перевищує реакцію на контрольне, в таблиці обліку ставиться знак «-»; якщо навпаки – знак «+».

Якщо до тесту FZCT додати три питання групи ПЗВ (Підозра, Знання, Ви), утвориться Модифікований тест зони порівняння «МТЗП», (англійською – Modified Zone Comparison Test (MZCT SKY (Suspekt, Know, You) з тринадцяти запитань, в якому виникає четверта зона порівняння, як показано нижче:

Модифікований тест зони порівняння (МТЗП) (Modified Zone Comparison Test (MZCT))

	z1				z2				z3				z4	
1)1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2	C	R2	R1	
2)1	2	3	4	7	6	5	8	9	10	11	12	13		
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2	C	R2	R1	
3)	Повторення запитань у послідовності опитування №1.													

Використання додаткової четвертої зони уможливує уточнення висновку щодо винуватості чи невинуватості обстежуваного.

При аналізі поліграм поліграфолог візуально порівнює величини кривих рівня психофізіологічних реакцій при відповіді на релевантні і контрольні запитання, беручи до уваги основні показники (амплітуда, частота, тривалість реакції, зміни в базовій лінії та ін.). Результати фіксуються за допомогою три- або семибальної порядкової шкали (+1; 0; -1; або +3; +2; +1; 0; -1; -2; -3;) в залежності від того, яка реакція сильніша (знак “+” ставиться тоді, коли за певним параметром реакція на контрольне

запитання перевищує реакцію на релевантне, знак “-“ коли навпаки).

За методом Бакстера при проведенні FZCT порівняння здійснюється по трьох зонах – першій (запитання №№ 4, 5, 6), другій (запитання №№ 6 і 7), третій (запитання №№ 9 і 10). Додатково аналізується рівень стресу, викликаного відповідями на запитання №№ 11 (Підозра), 12 (Знання), 13 (Ви). Кількість отриманих по кожній зоні плюсів і мінусів підраховується, заключне порівняння балів свідчитиме про правдивість відповідей обстежуваного.

Так, при використанні «Федерального тесту зони порівняння» необхідно дотримуватись наступних правил

визначення винуватості чи невинуватості особи:

обстежуваний вважається винуватим (неправдивим), якщо при застосуванні трьохбальної шкали підрахунку було зафіксовано –3 бали хоча б в одній з трьох досліджуваних зон, або –6 балів і більше сумарно по трьох плямах (якщо знак «–» зафіксовано в кожній зоні);

обстежуваний вважається невинуватим (правдивим), якщо по кожній зоні в його відповідях був зафіксований позитивний бал і в сумі було набрано +6 або більше балів;

рішення відносно правдивості обстежуваного вважається неприйнятним, якщо зафіксовано будь-який інший, крім зазначених, результат (Nelson, 2013).

Наявність різних типів запитань в ПМЗП висуває особливі психологічні вимоги до проведення передтестової бесіди з обстежуваним. В ході такої бесіди поліграфолог зобов'язаний не тільки виконати обов'язкові етапи підготовки особи до опитування (отримати добровільну згоду на проведення опитування, повідомити про мету тестування і права обстежуваного, розповісти про принципи роботи приладу і його точність, встановити правила поведінки і наголосити недопустимості спроб протидії при проведенні дослідження тощо), а й заздалегідь ознайомити обстежуваного з запитаннями, які будуть поставлені.

Першими зачитуються релевантні запитання, які побудовані таким чином, щоб обстежуваний міг чітко відповісти «ні». Наступними в порядку обговорення йдуть питання порівняння.

Це дуже важливий етап, оскільки неправильне реагування на запитання порівняння при проведенні тесту може призвести до помилкових результатів. Тому поліграфолог вдається до психологічного прийому: наголошує на тому, що чесна людина, очевидно, в своєму минулому не вчиняла злочинів і протиправних дій, на відміну від крадія чи грабіжника, якого потрібно виявити. Тим самим поліграфолог підводить обстежуваного до необхідності запитань про його можливе кримінальне минуле і важливість отримання відповіді «ні» на них (запитання ймовірного обману). Саме за допомогою такої передтестової бесіди створюються умови для того, щоб

чесний обстежуваний був більше стурбований запитаннями порівняння, а нечесний (правопорушник, злочинець) – релевантними.

В кінці передтестової бесіди обговорюються також інші типи запитань. Проведення грамотної і ефективної передтестової бесіди – чи не найскладніший етап при застосуванні ПМЗП. Не випадково, багато то з експертів і критиків цього методу підкреслюють, що дуже складно реально підібрати запитання порівняння, яке б за своєю значущістю дорівнювало релевантному.

Розглянуті поліграфологічні методики запитань порівняння - Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП) і Модифікований тест зони порівняння (МТЗП), а також деякі інші (Техніка генеральних запитань, Модифікована техніка генеральних запитань, Техніка Бакстера «Ю-Фейз», Техніка «ЮТА» тощо) за роки свого практичного застосування в багатьох країнах світу підтвердили достатньо високу ефективність. В разі розкриття і розслідування злочинів точність поліграфологічного тесту такого типу сягає 98%. В деяких роботах В.І. Барко та О.В. Вагіної показано, що розглянуті поліграфологічні методики запитань порівняння можуть бути адаптовані і використовуватись з метою проведення скринінгового дослідження, наприклад, при прийомі особи на роботу (службу) до правоохоронного органу, що правда точність такого дослідження сильно зменшується і не перевищує 77-80% (хоча, для скринінгових процедур, які дають орієнтовну інформацію про кандидата на посаду, таких значень буває, зазвичай, достатньо (В. Барко, 2005, О. Вагіна, 2018)). Таким чином, перспективи подальшого застосування поліграфологічних методик запитань порівняння в нашій країні не викликають сумнівів.

Висновки. Отже, в багатьох країнах світу і нашій державі при застосуванні поліграфа широко застосовуються поліграфологічні методики запитань порівняння або контрольних запитань (ПМЗП). Вони містять чітку структуру і послідовність запитань, які диференціюються, і кожне запитання виконує певну роль і, як видно із вищенаведеної інформації, потребує дотримання низки психологічних вимог до

їх формулювання. Застосування методик запитань порівняння потребує грамотного проведення передтестової бесіди із використанням деяких маніпулятивних психологічних технологій, які націлені на привертання уваги респондента саме до цих запитань. Незважаючи на критику цієї групи поліграфологічних технік з боку прихильників скринінгових підходів до такого типу поліграфологічних досліджень, тести запитань порівняння демонструють високі і прийнятні показники валідності і надійності (в середньому від 80 до 98%), вони продовжують розвиватися і вдосконалюватись. На даний час найбільш валідними і надійними поліграфологічними

техніками групи ПМЗП вважаються Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП), Модифікований тест зони порівняння (МТЗП), Техніка генеральних запитань (ТГЗ), Модифікована техніка генеральних запитань (МТГЗ), Техніка Бакстера «Ю-Фейз» і Техніка «ЮТА» тощо. Усі вони ґрунтуються на порівнянні величини психофізіологічних реакцій на релевантні і контрольні запитання за певними зонами і бальній системі визначення ступеня правдивості відповідей респондентів. Методики ПМЗП й сьогодні широко застосовуються поліграфологами нашої країни і за кордоном з метою попередження, розкриття і розслідування злочинів.

Список використаних джерел

1. Backster School of Lie Detection (2011). Basic Polygraph examiner's course chart interpretation notebook. Backster School of Lie Detection: San Diego.
2. Backster, C. (1963). Standardized polygraph notepack and technique guide : Backster zone comparison technique. Cleve Backster: New York.
3. Hunter F., Ash P. (1973). The accuracy and consistency of polygraph examiners diagnosis. *Journal of Police Science and Administration*. 1 (3). 370-375/
4. Nelson, R. (2013). Backster Polygraph Techniques and the APA Standards of Practice. *Polygraph*, 42 (1). P. 29-34.
5. Барко, В.І. (2005). Психологічні аспекти поліграфного тестування в системі МВС України. *Наукові записки інституту психології*. К.: 26. С. 80–84.
6. Вагіна, О.В. (2018). Психологічні чинники використання поліграфних опитувань осіб правоохоронними органами України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 22 с.
7. Відацкі, Я. (2023). Історія поліграфологічних досліджень. К.: ТОВ «7ВС». 184 с.
8. Методика проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Всеукраїнська асоціація поліграфологів: навчальний посібник (2015). К.: 85 с.
9. Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика (2022). Журнал / К.: ГО «Колегія поліграфологів України», 5. 332 с.
10. Психологічні засади поліграфних досліджень в Національній поліції України: *науково-практичний посібник* (2018). В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема, В.В. Барко; за заг. ред. В.О. Криволапчука. К.: ДНДІ МВС України, 149 с.

References

1. Backster School of Lie Detection (2011). Basic Polygraph examiner's course chart interpretation notebook. Backster School of Lie Detection: San Diego.
2. Backster, C. (1963). Standardized polygraph notepack and technique guide : Backster zone comparison technique. Cleve Backster: New York.
3. Hunter F., Ash P. (1973). The accuracy and consistency of polygraph examiners diagnosis. *Journal of Police Science and Administration*. 1 (3). 370-375/
4. Nelson, R. (2013). Backster Polygraph Techniques and the APA Standards of Practice. *Polygraph*, 42 (1). P. 29-34.
5. Barko, V.I. (2005). Psykholohichni aspekty polihrafnoho testuvannia v systemi MVS Ukrainy. [Psychological aspects of polygraph testing in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] *Naukovi zapysky instytutu psykholohii*. K.: 26. S. 80–84. (in Ukrainian).
6. Vahina, O.V. (2018). Psykholohichni chynnyky vykorystannia polihrafnykh opytuvan osib pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy [Psychological factors of the use of polygraph interviews of persons by law enforcement agencies of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.06 / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 22 s. (in Ukrainian).
7. Vidatski, Ya. (2023). Istoriiia polihrafolohichnykh doslidzhen. [History of polygraph research.] K.: TOV «7VS». 184 s. (in Ukrainian).

8. Metodyka provedennia psykhofiziologichnykh doslidzhen iz zastosuvanniam polihrafa. [Methods of conducting psychophysiological research using a polygraph.] Vseukrainska asotsiatsiia polihrafolohiv: navchalnyi posibnyk (2015). K.: 85 s. (in Ukrainian).

9. Otsinka dostovirnosti: naukovi doslidzhennia ta praktyka [Reliability assessment: scientific research and practice] (2022). Zhurnal / K.: HO «Kolehiia polihrafolohiv Ukrainy», 5. 332 s. (in Ukrainian).

10. Psykholohichni zasady polihrafnykh doslidzhen v Natsionalnii politzii Ukrainy: naukovo-praktychnyi posibnyk [Psychological principles of polygraph studies in the National Police of Ukraine: a scientific and practical guide] (2018). V.P. Ostapovych, V.I. Barko, N.Iu. Yarema, V.V. Barko; za zah. red. V.O. Kryvolapchuka. K.: DNDI MVS Ukrainy, 149 s. (in Ukrainian).

Summary

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE APPLICATION OF POLYGRAPHICAL METHODS OF COMPARISON QUESTIONS: THEORY AND PRACTICE OF RESEARCH

Barko V. I. Main Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Barko V. V. Senior Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Introduction. The article is devoted to the problems of studying the world experience of using special polygraph methods of comparison questions - a group of polygraph techniques that contain specific comparison questions (control questions) and are widely used in forensic practice.

Purpose. The purpose of the article is a) to reveal the theoretical and psychological foundations of the development of polygraph methods of comparison questions (PMCQ); b) to characterize the effectiveness of PMCQ application; c) to highlight the psychological aspects of the method of their use; d) to reveal the possibilities of applying the main tests of PMZP in our country.

Methods. The main research methods were: a) analysis of scientific sources, psychophysiological survey using a polygraph (polygraph survey); b) analysis of polygrams (graphic results of a polygraph examination); questionnaires, c) expert evaluation (on the basis of the latter, the level of success of the employee's professional activity was determined); d) correlational analysis. Statistical processing of the obtained empirical data was carried out using the standardized package of IBM SPSS Statistics 23.0 programs. In total, about one hundred polygrams were examined, more than fifty polygraph experts working in law enforcement agencies of the state were interviewed.

Originality. For the first time the article analyzes theoretical and psychological approaches that underlie the development and application of the polygraph methods of comparison questions, reveals the historical aspect of the development of those methods, their difference from screening ones, shows the positive aspects and limitations. The effectiveness of the application of this group of methods is also characterized, the methodology of their use, the structure of tests and the technology of empirical calculation of results are highlighted, the possibilities of using the main tests in our country are revealed, data on their reliability and validity are presented, as well as requirements for the main types of polygraph questions, which are used in them.

Conclusion. It is shown that the considered polygraph methods contain a clear structure and sequence of questions that are differentiated; each question performs a certain role. This group of polygraph techniques is often criticized by supporters of screening approaches to this type of research, however, it has been shown that comparison question tests demonstrate high and acceptable indicators of validity and reliability; they continue to develop and improve, so the prospects for their further use do not raise doubts. The most valid and reliable polygraph techniques of the PMZP group are presented, namely the Federal Zone Comparison Test (FZCT), the Modified Zone Comparison Test (MZCT), the General Questions Technique (GQT), Modified General Questions Technique (MGQT), Baxter Technique "U-Phase" and Technique "UTA", which are widely used by polygraph examiners of our country and abroad for the purpose of prevention, detection and investigation of crimes. The possibility of using the specified polygraph methods in our country in war conditions, the prospects of their further application in the fields of security, special (operational), law enforcement and work with personnel are also revealed.

Key words: Polygraph; polygraph techniques; relevant questions; comparison (control) questions; reliability; validity; accuracy.

Концептуалізація – Барко В. І.

Методика – Барко В. В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 05.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 16.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ МОЛОДІ: ЕМПІРИЧНИЙ РАКУРС

Березовська Л. І. кандидат психологічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-5972-7883>

Лешко Д. Д. PhD доктор богослов'я

Collegium Humanum, Instytut Psychologii, Варшава

<https://orcid.org/0000-0003-4447-1835>

Шевчук С. М. магістрантка 1 року навчання

Національний університет «Львівська політехніка».

<https://orcid.org/0009-0004-3426-2102>

У статті проведено теоретичний аналіз поняття релігійності в ролі чинника суб'єктивного благополуччя молоді, огляд сучасних закордонних та вітчизняних емпіричних досліджень. Описано результати емпіричного дослідження прояву релігійності та суб'єктивного благополуччя у молоді. Розглянуто особливості взаємозв'язку рівнів та типів релігійності з рівнем суб'єктивного благополуччя.

Ключові слова: релігійність; релігійна активність; зовнішня релігійність; внутрішня релігійність; чинники суб'єктивного благополуччя; благополуччя молоді.

Вступ. Аналіз різних аспектів дослідження феномену релігійності свідчить про те, що психологічна наукова база України є вичерпна для вивчення релігійності як властивості особистості. Основна проблематика зосереджена на вивченні впливу релігійності на різні аспекти особистості, включаючи психологічне здоров'я та благополуччя.

В свою чергу, проблема благополуччя у психології виникла як актуальна ще в середині минулого століття. Сучасна ж психологія активно досліджує критерії, фактори, та закономірності формування суб'єктивного благополуччя, що вказує на обмежену кількість досліджень у цій області. Н. М. Савелюк (2017) зазначає, що будь-яке благополуччя особистості неможливо вивчати відокремлено від інших аспектів її життєдіяльності, воно існує лише в контексті взаємодії з іншими аспектами, зокрема, з духовною, включаючи релігійну сферу.

Вивчення психологічних особливостей релігійності надає особливого інтересу у віковому періоді молодості. Дослідники зазначають, що даний вік можна вважати релігійно сугестивним, адже саме на цьому етапі життя часто виникають релігійні кризи, відбувається переосмислення цінностей та аналіз власного відношення до Бога, церкви та релігійних практик. Не варто забувати, що молодість є віком важких

випробувань на шляху особистості, що може впливати на суб'єктивне благополуччя.

Одночасно важливо відзначити, що в Україні практично відсутні обширні наукові дослідження, які б вивчали та пояснювали взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя з різними рівнями та видами релігійної активності особистості, як частиною її загальної активності, або з релігійністю, що розглядається як сукупність індивідуально-психологічних особливостей.

Навіть у сучасному періоді складних релігійних та конфесійних питань, важливо враховувати зазначену проблему і у науково психологічних дослідженнях. Тому варто зауважити необхідність більш глибокого дослідження тему релігійності та її взаємозв'язку з суб'єктивним благополуччям у молоді.

Мета статті полягає в теоретико-емпіричному дослідженні релігійності різних рівнів як чинника суб'єктивного благополуччя молоді.

Завдання статті:

- проаналізувати сучасні науково психологічні дослідження явища релігійності в ролі чинника суб'єктивного благополуччя молоді;

- емпірично дослідити та описати взаємозв'язку між рівнем релігійності й суб'єктивним благополуччя молоді.

Теоретичне підґрунтя.

Аналіз поняття релігійності

В сучасній українській та закордонній науці, зосереджують свою увагу на психологічних аспектах проблем релігійності науковці, такі як М. Боришевський, Ф. Василюк, О. Войнівська, Р. Грановська, В. Лубський, О. Любченко, В. Москалець, М. Пірен, О. Предко, М. Савчин, А. Сафронов, М. Аргайл та ін. Невелика кількість психологічних тлумаченнях феномена релігійності спостерігаються суттєві відмінності. Серед ключових понять, за допомогою яких описується релігійність в різних теоріях, можна виділити релігійну свідомість, релігійні почуття, релігійну ідентичність, релігійну активність, релігійні орієнтації, релігійні установки, релігійну духовність і релігійні вірування.

У дослідженнях українських авторів частіше виступає поняття релігійної активності (Н. М. Савелюк, 2017). Релігійну активність розглядають як комплексну форму активності людини, що включає наступні компоненти:

- афективний аспект: досвідчує певні сакральні почуття та стани;
- когнітивний аспект: визнає справжні типові релігійні уявлення та поняття;
- мотиваційний аспект: усвідомлює й приймає релігійно відповідні потреби, мотиви, інтенції;
- конативний аспект: виражає всі ці почуття, уявлення та інтенції відповідними діями.

О. О. Войнівська (2007) пропонує розділяти релігійну поведінку (активність) на два типи: культову та позакультову. Перша полягає в участі віруючих у богослужіннях, виконанні обрядових та ритуальних дій, здійсненні публічних молитв та актів каяття. Позакультова, в свою чергу, включає дії та вчинки, що мотивуються релігійними нормами і принципами та проявляються в соціальних, сімейних, побутових, освітніх сферах та міжконфесійних відносинах (тобто поза церковному середовищі).

Отже, релігійна поведінка може розглядатись нами в якості форми активності, що характеризується релігійними принципами та нормами, спрямованої на отримання підтримки через спілкування з Богом під час складних

життєвих ситуацій. Загальними маркерами, що вказують на наявність релігійної активності є членство в релігійній організації, регулярність відвідування релігійних служб, присутність релігійних артефактів і символів у оточенні особи, знайомство з релігійною літературою та, як вже згадувалось вище, виконання релігійних ритуалів.

Під час окреслення понять релігійності варто згадати таких авторів, як Г. Олпорт та Д. Рос. Опитувальник дослідників відомий під назвою “Методика для діагностики релігійної орієнтації” вважається одним із найвідоміших в галузі релігійної персонології (Н. М. Савелюк, 2017). Методика спрямована на визначення домінування зовнішньої і внутрішньої релігійності та базується саме на свідомій оцінці власної поведінки індивідом. Даний опитувальник сформований на базі теорії Г. Олпорта, котрий запропонував так званий континуум для вимірювання релігійного переживання. Як пише Н. С. Коструба (2023), даний континуум характеризується двома полюсами, де перший відображає релігійні спрямування в формі почуттів, як базових мотивів викликаних внутрішніми цінностями (внутрішня релігійність), а другий відображає релігійність в формі інструменту і умотивовану зовнішньою значущістю (зовнішня релігійність).

Таким чином, знайомлячись з роботами дослідниць та дослідників напрямку релігійної психології, ми не раз стикаємося з розділенням поняття релігійності на внутрішню та зовнішню орієнтовані типи. Трохи заходячи вперед зазначимо, що дані типи будуть важливими і для нашого дослідження.

Огляд сучасного ставлення молоді до поняття релігійності

Питання ролі релігійності серед населення України є актуальним, як для авторів психологічної науки, так і для соціологічної. У дослідженні О. Є. Чуби (2019), проведеному за участі студентської молоді, виявлено, що 46,8% респондентів визнали себе віруючими та є активними членами церковної громади (де 46,8% опитаних зазначили, що не відносять себе до конкретного віровчення, а 53,2% сповідують конкретне віровчення). В той же час, серед опитаних студентів лише 5,8%

позиціонують себе, як атеїсти та повністю заперечують існування Бога. В своїй праці О. Є. Чуба (2019) порівнює вище вказані результати з результатами дослідження В. В. Любчик (2019), проведеному у 2019 році. Відповідно їм, 62,6% представників студентської молоді центрального регіону України вважають себе віруючими, тоді як 5,7% - невіруючі.

Для більш точної оцінки сучасного стану кількості віруючих серед молоді, звернемось до пізніших досліджень. Результати загальнонаціонального дослідження соціологічної служби Центру Разумкова, проведеного в листопаді 2022 р., вказують, що за період від початку повномасштабної війни, на території України спостерігається вагомий ріст відсотку віруючих серед молодшого покоління: серед мешканців 18-24 років за рік відсоток виріс з 48,2 до 60,6%, 25-29 років – з 56,1 до 65,1%. Тобто, ми можемо спостерігати тенденцію приросту відсотку віруючих серед молоді.

Н. М. Савелюк (2023) знаходить причину подібного підвищення в аксіологічній природі релігійності. Вона, в свою чергу, відрізняється спільністю з релігійними концепціями відносно до цінностей особистості. У воєнний період важко раціоналізувати необхідні жертви та насильство, через що люди часто знаходять заспокоєння в вірі та безпосередньо церкві, котра є середовищем з чіткою системою цінностей та моральних принципів. Даний аспект релігійності серед студентської молоді також досліджувався О. Волинець (2007). Зі слів автора, християнська мораль відіграє важливу роль у формуванні духовно-моральних цінностей серед даної вікової категорії, адже орієнтація на неї виявляється у пошуку вічного добра та встановленні правдивих принципів. Отже, можна зауважити, що в 2024 році питання релігійності серед молоді стає більш затребуваним.

Автори, що в дослідженнях фокусуються на оцінці рівня релігійності населення, для більшої деталізації, розділяють релігійну активність на більш конкретні компоненти, такі як частота відвідування служб, особистих молитв на день, читання Біблії та ін. У роботі А. Мельникової (2022) описано

дослідження, що було проведене в 2022 році серед 57 релігійно-звернених осіб віком від 17 до 28 років. За його результатами було виявлено, що молодь проявляє більшу активність у реалізації:

- колективного служіння (участь у служіннях) - 38,2%;
- індивідуального служіння (молитва) - 49,1%;
- соціального служіння (участь у соціальних заходах, пожертвування) - 29,1%.

Цікавим є спостереження, що факторами впливу рівень релігійності серед молоді (а саме – студентської молоді) є сфери їхньої діяльності. Так, у студентів технічних та природничо-наукових вузів можна виявити достатньо ортодоксальну концепцію Бога (передбачає існування вищої сили, яка створила світ і володіє абсолютною владою над ним), тоді як у гуманітаріїв вона більш націлена на натуралістичний підхід, відповідно котрому суспільство є продовженням природних і космічних явищ.

М. Ярошук (2019) зазначає, що за результатами методики “Тест для визначення структури індивідуальної релігійності Ю. В. Щербатих” у студентів із низьким рівнем релігійності зафіксовані вищі показники ставлення до релігії як до філософської концепції (раціональний підхід до релігійних питань), чи сукупності норм і правил та виявляються вищі показники ставлення до магії. Студенти з високим рівнем релігійності відрізняють відношенням до релігії, як джерела підтримки та втіхи, спостерігається тенденція наслідувати та дотримуватися зовнішніх форм релігійних практик – виконання конкретних ритуалів, передбачених їхньою релігійною конфесією.

Вчені наголошують, що у віковий період молодості особа намагається інтегрувати різноманітний досвід і знання про людину і світ, сформувати власний світогляд. Цей етап характеризується інтенсивними роздумами щодо духовної дійсності та є періодом релігійної автентичності. Молоді найбільш притаманною є складність психічних та релігійних почуттів, а зміна соціальної ситуації спричинює прагнення до релігії, яка відкриває сенс життя. Саме тому,

вищезгадані статистичні результати відсоткових відношень віруючих до невіруючих не викликають сумнівів.

Явище релігійності в ролі чинника суб'єктивного благополуччя

Психологічна наука продовжує вивчення критеріїв, чинників, механізмів та закономірностей формування та розвитку суб'єктивного благополуччя у всіх його різноманітних аспектах, що ще раз підкреслює відносну малодослідженість даної теми. Розглядаючи чинники суб'єктивного благополуччя молоді, дослідники виділяють два типи:

- зовнішні (поза особистісні) чинники: соціальні, матеріальні і фізичні аспекти (Ryff C. D., Keyes C. L. M., 1995), економічні ресурси і політичні свободи (Т. Данильченко, 2016), рівень доходів (Veenhoven R., Kalmijn W., 2005), соціальні взаємини, робота, відпочинок і т.д.;

- внутрішні (суб'єктивні) фактори: екстраверсія, нейротизм, відкритість до досвіду, впевненість у собі, внутрішній локус контролю, висока самооцінка (Ryff C. D., Keyes C. L. M., 1995), оптимізм, довірливість, саморозуміння, залученість, відповідальність, зрозумілість (Н. Каргіна, 2015) та інші.

Відштовхуючись від різноманіття перерахованих вище чинників стає зрозуміло, що будь-яке благополуччя особистості неможливо абстрагувати від усіх інших аспектів її життєдіяльності. Воно існує лише в контексті та взаємодії з різними аспектами життя людини. Однією із цих складових є духовна, зокрема релігійна складова (Н. Савелюк, 2017).

Цікавим є факт того, що точка зору різних дослідників релігійності в рамках благополуччя, може кардинально відрізнятись. Так, одна група дослідників (здебільшого - атеїстичних) стверджує, що релігійність має лише негативний вплив на психологію суспільства, інша ж навпаки, наголошує позитивний вплив релігії, духовності на рівень суб'єктивного благополуччя. Таким чином, можемо прийти до висновку, що взаємозв'язок між релігійною активністю особистості та її благополуччям є далеко неоднозначний (Н. Савелюк, 2017). Особливо мало є саме сучасних досліджень даної теми.

Серед відносно сучасних досліджень взаємозв'язок релігійності та благополуччя можна виділити вже згадану Н. Савелюк (2017). За результатами емпіричного дослідження, авторка виявила, що активно релігійним респондентам притаманний нижчий рівень тривоги в контексті трудової та навчальної діяльності, вищий рівень задоволення роботою/навчанням, відносинами у сім'ї, харчуванням, спілкуванням, життєвими перспективами. Важливо зауважити, що деякі з цих характеристик перераховані вченими, як чинники суб'єктивного благополуччя.

Також, відповідно результатам, релігійна активність респондентів збільшується під час негативних станів, що може означати використання даного типу активності в якості цілющої поведінки. Подібні результати були отримані і в дослідженні М. Ярощук (2019) в котрому, серед представників релігійної частини респондентів, був виділений релігійно стурбований тип, який розглядає релігію як захист від підвищеної тривожності.

Існують дослідження, які показують тісну позитивну кореляцію між індивідуальною релігійністю, духовністю та психічним здоров'ям. Результати дослідження людей з високим рівнем релігійності та духовності у Великобританії показують, що рівень тривожності, депресії та конфліктної прихильності значно нижчий у людей з високою духовністю (Koenig H. G., McCullough M. E., Larson D. B., 2001).

Таким чином, можна стверджувати, що духовність та релігійність окреслюється вченими, як один з компонентів суб'єктивного благополуччя та мають непрямий вплив на психологічне та психічне здоров'я людей. Але ми також спостерігаємо, що українська база досліджень прямих зв'язків особистісної релігійності з суб'єктивним благополуччям є доволі мала.

Методи дослідження. Впродовж дослідження було використано такі методи:

- теоретичний огляд літератури з метою з'ясування стану розробленості проблеми релігійності в ролі чинника суб'єктивного благополуччя молоді на сучасному етапі в Україні: аналіз, синтез, узагальнення;

Питання психології

- емпіричне дослідження взаємозв'язку релігійності з рівнем суб'єктивного благополуччя молоді, що здійснене за використанням тестів: методика для діагностики релігійної орієнтації Г. Олпорта та Д. Рос.; аркуш самооцінки рівня релігійності (СРР); опитувальник медіарелігійності особистості Н.С. Коструби (ОМРО); методика «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)); а також анкети для збору даних щодо базових демографічних даних (вік, стать, рівень освіти) та спеціальних питань (приналежність до релігійної конфесії, частота відвідувань служб, частота читання релігійної літератури);

- аналіз здійснено на основі описових статистик.

Результати та обговорення.

Дослідження проводилося серед представників молоді обох статей. Участь у дослідженні взяли 63 дорослих віком від 18 до 35 років. Загальна кількість учасників склала 46 жінок та 17 чоловіків. Серед досліджуваних, 44% осіб вважають себе віруючою людиною, 24% здебільшого схильних називати себе віруючим, 11% – не визначені та переважно не віруючі, і 10% вважають себе не віруючими.

За релігійною орієнтацією: 41% респондентів позиціонують себе, як протестантів, у 27% не відносять себе до конкретного віросповідання, 22% є православними, а 10% – католики. За частотою відвідувань церкви: 54% респонденти відвідують церкву рідше, чим раз на місяць (що становить більшу частину вибірки), 22% – приблизно раз на тиждень, 21% - більше раз на тиждень, 3% два-три рази на тиждень. За частотою читання релігійної літератури: 31% опитуваних ніколи не читали релігійну літературу, 29%

читають рідко, 27% респондентів інколи читають літературу і 13% часто приділяють час читанню релігійної літератури.

Отже, більшість опитаних респондентів, вважають себе віруючими людьми, позиціонують себе, як протестанти, відвідують церкву рідше, чим раз на місяць та ніколи не читали релігійну літературу. Одразу можна зауважити, що відсоток віруючих респондентів (44%) не відповідає відсотку відвідування церкви раз на тиждень (тобто служб), що становить 22%, та відсотку частого читання релігійної літератури – 13%. Таким чином, ми бачимо, що відсоток практикуючих віруючих є меншим, від загального відсотка за показником наявності релігійності у респондентів.

За результатами методики «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» було визначено, що 67% респондентів притаманний низьким рівнем суб'єктивного благополуччя, 30% мають середній рівень, тоді як лише 3% респонденти – високий. Це вказує на те, що для нашої групи досліджуваних здебільшого є притаманний низький рівень суб'єктивного благополуччя.

У результаті кореляційного аналізу для змінної «суб'єктивне благополуччя», були виявлені негативні зв'язки з показниками: Відвідування церкви ($r = -0.280$; $p = 0.026$), Читання релігійних текстів ($r = -0.317$; $p = 0.011$) та Внутрішня релігійна орієнтація ($r = 0.320$; $p = 0.011$). Отримані результати вказують на те, що особи, котрі мають вищий рівень суб'єктивного благополуччя, частіше відвідують церкву, часто читають релігійну літературу та мають високу внутрішню релігійну орієнтацію. Кореляційна плеяда для перерахованих змінних представлена на рисунку 1.

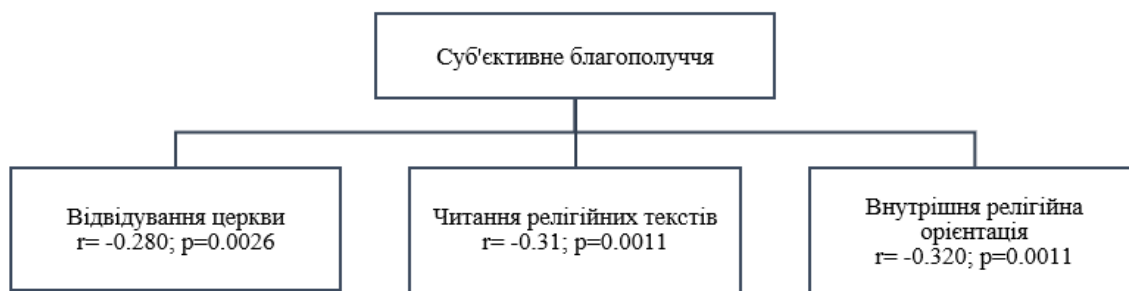

Рис. 1. Кореляційна плеяда показника суб'єктивного благополуччя

Для перевірки наступної гіпотези, респонденти були розділені на групи за рівнем суб'єктивного благополуччя для подальшого здійснення однофакторного-дисперсійного аналізу. Нами був виявлен статистично істотний зв'язок для показників: Внутрішня релігійна орієнтація ($F(2, 60) = 4.44; p = 0.016$), Медіарелігійність ($F(2, 60) = 3.76; p = 0.029$) та Поведінковий компонент релігійності ($F(2, 60) = 7.27; p = 0.001$). Виходячи з порівняння середніх ми отримали наступні дані: високе значення внутрішньої орієнтації притаманне групі з високим рівнем суб'єктивного благополуччя ($M = 37$), висока медіарелігійність притаманна групі з середнім показником суб'єктивного благополуччя ($M = 83$), тоді як групі з високим притаманні нижчі значення ($M = 69$), високий поведінковий компонент притаманний особам з групи середнього рівня суб'єктивного благополуччя ($M = 31$), тоді як низький для осіб з групи високого рівня ($M = 14$).

Описані вище результати вказують, що високий рівень внутрішньої релігійної орієнтації спостерігається у групі з високим рівнем суб'єктивного благополуччя, у представників групи з середнім показником релігійна орієнтація чітко не визначена, тобто релігійність таких людей може передбачати задоволення духовних потреб, проте не виключає за необхідності її використання для інших цілей. Представники середнього рівня можуть активно публікувати і поширювати світлина і дописів щодо власного релігійного досвіду, участі у релігійних обрядах, спілкування на релігійні теми у інтернеті через блоги, соціальні мережі, використовують мобільні додатки із релігійним змістом.

Отже, нами було проведено дослідження для виявлення наявності взаємозв'язків релігійності різних типів з суб'єктивним благополуччям молоді. В подальшому планується розширення дослідження даної теми з урахуванням більшої кількості побічних факторів, що впливають на суб'єктивне благополуччя та можуть заважати більш чистій та точній оцінці його взаємозв'язку саме з релігійністю та духовністю.

Висновки.

- Релігійність особистості – комплексне поняття, проявом якого є релігійна активність, що поділяється на внутрішній та зовнішній тип і включає членство в релігійній організації, регулярність відвідування релігійних служб, присутність релігійних артефактів і символів у оточенні особи, знайомство з релігійною літературою та, виконання релігійних ритуалів.

- Аналіз закордонної та української наукової літератури показав, що деякі вчені включають духовність в ряд чинників суб'єктивного благополуччя, та сама релігійність, як зазначають дослідники, не має безпосередній вплив на благополуччя особистості, лише наслідки релігійної активності.

- Для вікового етапу молодість є характерними формування власного світогляду, інтенсивні роздумами щодо духовної дійсності та прагнення до релігії, яка може відкрити сенс життя.

- Результати емпіричного дослідження свідчать: опитаній молоді притаманний переважно низький рівень суб'єктивного благополуччя; більшість респондентів позиціонують себе, як віруючих.

- Представникам групи з високим рівнем суб'єктивного благополуччя притаманний високий рівень внутрішньої релігійної орієнтації, мають низьку релігійну активність в медіа.

- Представники середнього рівня суб'єктивного благополуччя релігійно проявляються у соціальних мережах, можуть активно публікувати і поширювати світлина і дописів щодо власного релігійного досвіду, участі у релігійних обрядах, спілкування на релігійні теми, використовують мобільні додатки із релігійним змістом.

- Представники з нижчим рівнем суб'єктивного благополуччя частіше відвідують церкву, часто читають релігійну літературу та мають нижчу внутрішню релігійну орієнтацію.

- Подальші дослідження будуть спрямовані на конкретизування проявів релігійності та розширене дослідження їх взаємозв'язку з показником суб'єктивного благополуччя.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Війна і церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні (листопад 2022 року) – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>
2. Волинець О. (2007). Релігія в системі світоглядно-морально-етичних цінностей українського суспільства. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Львів: Видавництво НУ “Львівська політехніка”. 19.
3. Войнівська О. О. (2007) Психологічні особливості особистісної релігійності. Автореф. на здобуття ст. канд. психол. наук: спец. «Загальна психологія, історія психології». Одеса, 20.
4. Данильченко Т. В. (2016). Суб’єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 543, 61.
5. Каргіна Н. В. (2015). Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект. Наука і освіта: наук.-практ. журнал. №3. 48-55.
6. Коструба Н. С. (2023). Опитувальник медіарелігійності особистості. Луцьк. 32.
7. Любчук В. В. (2019). Позакультові практики сучасних християнських церков в Україні: теоретичний та емпіричний аспекти дослідження. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки. Харків. 19.
8. Мельникова А. С. (2022) Дослідження релігійної активності української молоді. In The VII International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12–14, Bordeaux, France. 278.
9. Савелюк Н. М. (2023). Зовнішні та внутрішні релігійні орієнтації українців в умовах війни. // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 травня 2023 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А.. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В. 27-31.
10. Савелюк Н. М. (2017). Психологічні аспекти проблеми взаємозв’язку релігійної активності та суб’єктивного благополуччя. Психологія: реальність і перспективи. Рівне, Вип. 8. 244-250.
11. Савелюк Н. М. (2017). Релігійна активність і механізми психологічного захисту особистості. Психологічні перспективи. Вип. 30. 184-198.
12. Чуба, О. Є. (2019). Особливості релігійної соціалізації студентської молоді. Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вип. 58. 203-207.
13. Ярошук, М. (2019). Психологічні особливості прояву релігійності особистості. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 207.
14. Koenig H. G. and McCullough, M. E. and Larson, D. B. (2001). Handbook of religion and health. New York : Oxford University Press, 2001. 308
15. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. Journal of personality and social psychology, 69(4), 719. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.69.4.719>
16. Veenhoven, R., & Kalmijn, W. (2005). Inequality-adjusted happiness in nations egalitarianism and utilitarianism married in a new index of societal performance. Journal of Happiness Studies, 6, 421-455. <https://doi.org/10.1007/s10902-005-8857-5>

References

1. War and the church. Church and religious situation in Ukraine (November 2022) – Rezhym dostupu: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> (in Ukrainian)
2. Volynets O. (2007). Relihiia v systemi svitohliadno-moralno-etychnykh tsinnosti ukrainskoho suspilstva. [Religion in the system of worldview, moral and ethical values of Ukrainian society.] // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. Lviv: Vydavnytstvo NU “Lvivska politekhnika”. 19. (in Ukrainian)
3. Voinivska O. O. (2007) Psykholohichni osoblyvosti osobystisnoi relihiinosti. [Psychological features of personal religiosity.] Avtoref. na zdobuttia st. kand. psykhol. nauk: spets. «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii». Odessa, 20. (in Ukrainian)
4. Danylchenko T. V. (2016). Subiektyvne sotsialne blahopoluchchia: psykholohichni vymir [Subjective social well-being: a psychological dimension] : monohrafiia. Chernihiv: Desna Polihraf, 543, 61. (in Ukrainian)
5. Karhina N. V. (2015). Osnovni pidkhody do vyvchennia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti: teoretychnyi aspekt [Basic approaches to the study of psychological well-being of the individual: theoretical aspect]. Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal. №3. 48-55. (in Ukrainian)

6. Kostruba N. S. (2023). Opytuvalnyk mediarelihiinosti osobystosti [Questionnaire of personality media religiosity.]. Lutsk.32. (in Ukrainian)
7. Liubchuk V. V. (2019). Pozakultovi praktyky suchasnykh khrystyianskykh tserkov v Ukraini: teoretychni ta empirychni aspekty doslidzhennia [Extra-cult practices of modern Christian churches in Ukraine: theoretical and empirical aspects of the study.]. Skhidnoevropeiskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky. Kharkiv.19. (in Ukrainian)
8. Melnykova A. S. (2022) Doslidzhennia relihiinoi aktyvnosti ukrainskoi molodi [Study of the religious activity of Ukrainian youth]. In The VII International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12–14, Bordeaux, France. 278. (in Ukrainian)
9. Saveliuk N. M. (2023). Zovnishni ta vnutrishni relihiini oriientsii ukraintsev v umovakh viiny [External and internal religious orientations of Ukrainians during the war]. // Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychni analiz ta praktychni dosvid: zbirnyk tez V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 11-12 travnia 2023 roku, m. Ternopil. TNPU im. V. Hnatiuka. Red. kol.: Morska N. L., Lytvyn L. M., Poperechna H. A.. Ternopil: FOP Osadtsa Yu. V. 27-31. (in Ukrainian)
10. Saveliuk N. M. (2017). Psykholohichni aspekty problemy vzaiemozviazku relihiinoi aktyvnosti ta subiektyvnoho blahopoluchchia [Psychological aspects of the problem of the relationship between religious activity and subjective well-being]. Psykholohiia: realnist i perspektyvy. Rivne, Vyp. 8. 244-250. (in Ukrainian)
11. Saveliuk N. M. (2017). Relihiina aktyvnist i mekhanizmy psykholohichnoho zakhystu osobystosti [Religious activity and mechanisms of psychological protection of the individual]. Psykholohichni perspektyvy. №30. 184-198. (in Ukrainian)
12. Chuba O. Ye. (2019). Osoblyvosti relihiinoi sotsializatsii studentskoi molodi [Peculiarities of religious socialization of student youth]. Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika i psykholohiia: zb. nauk. prats / Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vyp. 58. 203-207. (in Ukrainian)
13. Yaroshchuk M. (2019). Psykholohichni osoblyvosti proiavu relihiinosti osobystosti [Psychological features of the manifestation of religiosity of the individual]. Skhidnoevropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk. 207. (in Ukrainian)
14. Koenig H. G. and McCullough, M. E. and Larson, D. B. (2001). Handbook of religion and health. New York : Oxford University Press, 2001. 308
15. Ryff C. D., & Keyes C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. Journal of personality and social psychology, 69(4), 719. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.69.4.719>
16. Veenhoven R., & Kalmijn, W. (2005). Inequality-adjusted happiness in nations egalitarianism and utilitarianism married in a new index of societal performance. Journal of Happiness Studies, 6, 421-455. <https://doi.org/10.1007/s10902-005-8857-5>

Summary

RELIGIOSITY AND SUBJECTIVE WELL-BEING OF YOUTH: AN EMPIRICAL PERSPECTIVE

Berezovska L. I. Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor Lviv Polytechnic National University

Leszko D. D. ks., dr Collegium Humanum, Instytut Psychologii

Shevchuk S. M. master's student, specialty 053 "Psychology"

Lviv Polytechnic National University

Abstract. *The well-being of an individual is impossible to study in isolation from other aspects of his/her life, it can only exist in the context of interaction with other aspects, in particular, with the spiritual, including the religious sphere. The study of the psychological features of religiosity is of particular interest in the youth period. Researchers note that this age can be considered religiously suggestible, because it is at this stage of life that religious crises often occur, values are rethought and one analyses one's own attitude to God, the church and religious practices. In addition, youth is the age of difficult trials on the path of an individual, which can affect subjective well-being and in order to overcome which an individual can turn to God and Higher Power for support.*

The purpose of the article is to provide a theoretical and empirical analysis of religiosity and subjective well-being of young people.

Research methods. *A set of methods was used. Theoretical methods: analysis, synthesis, and generalisation. Empirical methods: a scale for diagnosing religious orientation (G. Allport and D. Ross); a self-assessment sheet of the level of religiosity (SRL); a questionnaire of media religiosity of the individual (QMRI) (N.S. Kostruba); the Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB).*

Results. *The article describes the analysis of existing approaches to understanding the concept of religiosity. A review of modern data sources that examine the level of religiosity among young people and the characteristics of its manifestation is conducted, according to which, on average, half of the respondents identify themselves as people of faith. The analysis of studies by foreign and Ukrainian authors aimed at outlining the relationship between religiosity and subjective and psychological well-being is presented.*

The results of an empirical study of the level of religiosity of young people are presented. According to these results, 44% of respondents believe in God and Higher Power. The results of an empirical study of the level of subjective well-being show that the surveyed youth is characterised by a predominantly low level of subjective well-being.

Scientific novelty. *The relationship between the religious activity of young people and their subjective well-being was studied.*

Practical significance. *The article can be used to expand the scientific base on the topic of youth religiosity and its relationship with subjective well-being.*

The conclusions and prospects for further research.

- the religiousness of a personality is a complex concept, the manifestation of which is religious activity, which is divided into internal and external types;

- the age period of youth is characterised by the formation of one's own worldview, intensive reflection on spiritual reality and the desire to find the meaning of life;

- a high level of internal religious orientation is more pronounced in the group with a high level of subjective well-being;

- the frequency of church attendance and reading religious literature increases with a low level of subjective well-being.

Given the wide scope of the topic under study, further research will be aimed at specifying the manifestations of religiosity and expanding the empirical study of their relationship with the indicator of subjective well-being.

Key words: *religiosity; religious activity; external religiosity; internal religiosity; factors of subjective well-being; well-being of youth.*

Концептуалізація – Березовська Л. І.

Методика – Лешко Д. Д.

Формальний аналіз – Шевчук С. М.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 25.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 15.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПОЗИТИВНИЙ ІМІДЖ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

Беспалько А. О. доктор філософії, доцент
кафедри соціальної роботи у військах (силах)
Військовий інститут КНУ ім. Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-7941-9909>

Спроби спростити або, навпаки, ампліфікувати розв'язання проблеми іміджу у психології та інших гуманітарних науках не вдаються. Можна бачити у множинних розв'язаннях цієї проблеми безліч фактів і мінімальний рух до пояснення, що зачіпає широкий пласт феноменальних проявів індивідуального позитивного іміджу. Зведення, редукція складнішого явища, яким видається індивідуальний позитивний імідж, до простіших видається низкою малоуспішних спроб: у створенні конкретного індивідуального позитивного іміджу ще щось вдається, але у поясненні усе виглядає суттєвою натяжкою. Натомість розгляд ширшого контексту розвитку особистості, включення до нього складної дійсності формування і самоформування зовнішнього вигляду у згоді або, навпаки, опозиції до наявних у культурі норм, являє собою більш продуктивним підходом.

Ключові слова: імідж; позитивний імідж; особистість; зовнішній вигляд; культура.

Вступ. Індивідуальний імідж відповідно до практики використання цього поняття в іміджології визначається як імідж індивідуального суб'єкта. Уточнення «індивідуальний» підкреслює важливу властивість іміджу як символічної структури, де центральне місце посідають символи, що відповідають за індивідуацію. Це символи, що виражають індивідуальні властивості людини-прообразу іміджу, властивості, властиві лише цій особі, що відрізняють її від усіх інших людей, задають її індивідуальність. Створення людиною власного унікального іміджу розглядають як переведення системи індивідуальних смислів на мову загальноприйнятих значень для того, щоб зробити її такою, яку розпізнають, яку «читають» інші суб'єкти. Передбачаючи подальший аналіз проблеми індивідуального іміджу, необхідно зазначити, в якому стані перебуває розуміння іміджу у психології: існує безліч трактувань цього поняття, але жодне з них не відображає цілісної природи іміджу, а лише синкретично вказує на один із його боків, що є наслідком неісторичного, нецілісного та негенетичного" розуміння особистості (Ісаченко В. В., 2004; Ковальова О. О., 2007 та ін.).

Метою дослідження є феноменологічний аналіз поняття індивідуального позитивного іміджу у психологічній науці.

Теоретичне підґрунтя. Людині постійно доводиться, хоча і несвідомо,

приховувати «своє справжнє обличчя». Вона прагне здаватися «іншою», створює собі імідж відповідно до образів, заданих суспільством, не настільки «низинними», як її інстинкти. Значний вплив на розвиток особистості мають батьки людини. Вони формують специфічний характер стосунків дитини із навколишнім світом, є певним зразком для дитини. Щоб бути прийнятою суспільством, оточуючими, батьками, людині необхідно від самого дитинства підлаштовуватися під певні правила і норми, під ті зразки поведінки, які суспільно цінуються і є прийнятними. У результаті зміст і форму індивідуального іміджу визначає образ батьків (або бажаний для них образ). Таким чином, процес створення іміджу в ортодоксальному психоаналізі можна уявити як приведення індивідуального образу у відповідність до наявних у суспільстві еталонів, зразків. На противагу уявленням З.Фрейда, К.Юнг, навпаки, визначав самореалізацію яскравої, непересічної особистості як максимальний прояв її унікальності, реалізацію індивідуації як «шляху до себе» або «самореалізацію» людини у соціумі, що не обов'язково має виражатися у прийнятті нею стандартизованих якостей (Юнг К. Г., 2106). Отже, індивідуальний імідж людини презентується як образ, що виник внаслідок розділення свідомих і несвідомих своїх елементів, через прийняття та аналіз своєї Тіні, специфічності своєї статевої

приналежності (Аніма, Анімус), та досягаючи головної своєї особистісної мети - приходу до усвідомлення своєї Самості, зрештою постає як певний зовні виражений образ «Персони». Ці та інші принципи аналітичної психології К.Юнга стали основою трактування природи особистості не лише у неопсихоаналітиків, а й у багатьох дослідників індивідуального іміджу. При цьому найчастіше всю складність з'єднання особистості та іміджу вбачають у несвідомому прагненні і дотриманні найбільш затребуваних і популярних образів у суспільстві. Безперечною перевагою теорії особистості К.Юнга є розгляд розвитку особистості, набуття людиною своєї індивідуальності із врахуванням своєрідних культурних еталонів, що стало предметом вивчення неопсихоаналізу.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. Значна частина дослідників іміджу зверталася саме до теорії психоаналізу та розроблених понять для з'ясування мотивів і механізмів створення індивідуального позитивного іміджу. Значущість розбіжності між ідеальним Я та образом в інших посилюється завдяки тому, що образ в інших у багатьох випадках точніше відображає образ людини, аніж Я-концепція. Джерелом і причиною, універсальним мотивом діяльності із побудови іміджу, є усвідомлення людиною розбіжностей між трьома символічними структурами «Я». Крім цього, створення іміджу як образу себе для інших, відмінного від «образу Я в інших» і від Я-концепції може відбуватися і заради прагматичних цілей. Прагнення наблизити «образ в інших» до «ідеального Я», щоб полегшити процес подальшого наближення Я-концепції до «ідеального Я», може дозволити домогтися того, що люди приписуватимуть людині ті якості, якими вона хотіла б володіти. Це, своєю чергою, підтвердить, що вона справді володіє цими якостями, а також поліпшить прихильність по відношенню до власного «Я». Вважається, що ця мотивація є в основі діяльності самопрезентації як акту самовираження і поведінки, спрямованого на створення сприятливого враження або враження, що відповідає чийсь ідеалам, і як діяльності, спрямованої на створення іміджу (David G., 2005).

Ці теорії значно затребувані сучасними дослідниками іміджу, про що можна судити навіть із виокремлення різних видів іміджу. Наприклад, поширеною є класифікація іміджу: особистий імідж як складний набір внутрішніх і зовнішніх чинників, самоімідж як минулий досвід і відображення рівня сьогоденної самооцінки, та перцептивний імідж як погляд іншого, сприйняття нас іншими людьми. Функціональний підхід об'єднував дзеркальний імідж, властивий нашому уявленню про себе; поточний імідж, характерний для стороннього погляду; бажаний імідж, що відображає те, чого ми прагнемо; негативний імідж, створюваний суперником, свідомо сконструйований тощо.

Опис А.Маслоу особливостей «ідеальних образів» знаменитих людей нашою епохою є суперечливою ідеєю, що імідж є психологічним феноменом, який має свої межі. Він вважає, що імідж не є універсальною властивістю людини, тобто можливі психічні стани, за яких створення іміджу не відбувається, або відбувається менш активно (Abraham H. Maslow, & Stephen Town, 2013). Як зазначає К.Роджерс, серед цих станів на одному полюсі перебуває психічна хвороба (стан, за якого людина не здатна до іміджеутворювальної діяльності), на протилежному полюсі - вищий ступінь психічного здоров'я, тобто стан самоактуалізації, і верхівкові стани, доступні людям, які повноцінно функціонують (Rogers, C. R., 1961). Так, розглядаючи засади теорії А.Маслоу і К.Роджерса, можна зазначити, що людина, яка «самоактуалізувалася», не є зацікавленою у створенні свого іміджу з причини його несуттєвості на цій стадії розвитку особистості. Отже, імідж є «нерозвиненою» характеристикою особистості, а діяльність із його сприйняття і створення свідчить про недосконалість психічного життя індивіда.

Ієрархічна система основних потреб людини А.Маслоу, своєю чергою, лягла в основу класифікацій індивідуального іміджу з погляду мотивації створення іміджу. У результаті можна відрізнити іміджі, орієнтовані на задоволення двох нижчих потреб, від іміджів, що слугують задоволенню вищих потреб. Перші служать прагматичним цілям і частіше належать до іміджів, орієнтованих на сприйняття, а іміджі, пов'язані з трьома верхніми

поверхами «піраміди», зорієнтовані на самовідчуття. В основі їхнього утворення лежить потреба самовираження. І зовнішня оцінка має невелике значення (іміджі, орієнтовані на досягнення соціального визнання і задоволення потреби у самоствердженні); і, нарешті, іміджі, орієнтовані на створення і зміцнення міжособистісних зв'язків із найближчим оточенням, у межах малої соціальної групи, що сприяють задоволенню потреби у любові та дружбі. При їхньому створенні у межах цієї групи заохочуються зразки поведінки, копіювання поведінки і зовнішнього вигляду інших членів групи тощо. Ця класифікація, як і багато інших, є дуже суперечливою, оскільки, розглядаючи імідж як феномен особистості, дозволяє вести мову лише про його полімотивованість або певну ієрархію мотивів, а не суму іміджів, що мають різні мотиви.

Імідж це не є Я-образ або Я-концепція, тобто просто результат інтеріоризації індивідом узагальненого образу себе в інших. Імідж не є відображенням «іншими» об'єктивних параметрів особистості, а є результатом активної і зацікавленої діяльності з формування такого образу. Причому вважається, що цей образ не завжди є об'єктивним, оскільки визначається соціальним замовленням і суб'єктивною потребою у людей у створенні власних образів, відмінних від тих, що виникають у їхнього соціального оточення, без докладання спеціальних зусиль з їхнього боку. Індивідуальний імідж не може бути ані Я-образом, ані Я-концепцією, ані їхнім результатом, адже імідж є результатом ширшого орієнтування в усіляких зовнішніх засобах, що репрезентують Я-образ, Я-концепцію зовні.

Безпосередньо із феноменом іміджу пов'язані основні соціологічні поняття «соціальний статус» і «соціальна роль», які традиційно виокремлюють у рольовій теорії особистості. Як соціальний статус, на думку представників цієї теорії (Дж. Мід, Р.Мінтон, Р.Мертон, Т.Парсонс та ін.), можна виокремити певні позиції окремої людини у соціальній системі, які відображаються як у зовнішній поведінці та зовнішності (одязі, жаргоні та інших знаках соціальної і професійної приналежності), так і у внутрішній позиції (в установках, ціннісних

орієнтаціях, мотиваціях і т. п.). Водночас соціологи розрізняли приписані статуси, нав'язані суспільством незалежно від зусиль і заслуг особистості та зумовлені етнічним походженням, місцем народження, сім'єю; набутим статусом, який виробляється зусиллями самої людини; природним статусом як відображенням істотних і стійких характеристик людини (статевих, вікових і т. п.), професійно-посадовим статусом. Кожному статусу відповідає ціла низка ролей. Соціальна роль, своєю чергою, утворюється із сукупності вимог, що висувуються суспільством, тобто сукупністю дій, які має виконати людина, що підтримується даного статусу в соціальній системі.

Матеріальні продукти людської діяльності, знакові системи та поведінкові прояви людини є можливими способами екстеріоризації людиною її бачення світу, образу якихось фрагментів дійсності. Основні форми культури, в яких зберігаються і транслуються смисли, - це речі, знакові системи та моделі поведінки. Описуючи імідж у контексті реклами як цілеспрямоване конструювання ірраціонального підсвідомого образу, можна уявити його як засіб трансляції особистісних смислів, імідж - це навіювання цілком конкретних смислових асоціацій та натяків про те, якою є ця фірма. Імідж у такому контексті - образ, що породжує смислові зв'язки та визначає певне місце і роль у життєдіяльності конкретного суб'єкта і, як наслідок, визначає поведінку щодо носія іміджу.

Висновки. У культурі, мистецтвознавстві, філософії, різних гуманітарних науках і психології неодноразово описувалися різні феноменологічні варіанти іміджу. Але, узагальнюючи, можна констатувати, що справа йде приблизно так само, як і при трактуванні інших «варіативних» понять у психології. Кожен із феноменів, що розкриваються, описуються та аналізуються, звісно, існує, але не сам по собі, а як такий, що характеризує певну стадію розвитку людини: коли її імідж є не Я, але Ти, коли Ми, але не Ти тощо. І мінливість, і рухливість образу Я, свого іміджу, і уявлення про те, чого слід прагнути в зовнішньому чи внутрішньому образі, - все це є певні етапи

становлення свого образу Я у людини. Зрозуміло, що феноменологічні, інтроспективні, типологічні методи дослідження, «працюючи» на отримання яскравої зовнішньої картини, не могли пройти повз внутрішню основу у кожному особистісному випадку. І нехай ці методи далеко не в усьому можуть влаштувати нас із погляду пояснення, але у своїх узагальнених емпіричних зусиллях вони стверджують, і з цим слід погодитися, що існує масивний пласт особистісної проблематики індивідуального позитивного іміджу, який потребує свого ґрунтовного психологічного дослідження.

Проведений огляд також засвідчив, що не слід розуміти індивідуальний позитивний імідж як щойно віднайдений об'єкт або предмет дослідження. Одного факту, що побудова індивідуального позитивного іміджу та його експлуатація у засобах масової інформації, у керівництві партій і компаній, у приватному житті, недостатньо, щоб говорити про принципову новизну завдань, які стоять в особі індивідуального іміджу перед людством. Макіяж Клеопатри, образ Квазімодо або сучасний стиль «техно» так само підкоряються законам особистісного становлення, як і власники цих образів. Увага до зовнішньої сторони індивідуального іміджу не може приховати найважливішої обставини - індивідуальний імідж є похідною від розвитку конкретної особистості, характеру вимог найближчого соціуму і суспільного життя, мистецтва і культури.

Спроби спростити або, навпаки, ампліфікувати розв'язання проблеми іміджу у психології та інших гуманітарних науках не вдаються. Можна бачити у множинних розв'язаннях цієї проблеми безліч фактів і мінімальний рух до пояснення, що зачіпає широкий пласт феноменальних проявів індивідуального позитивного іміджу. Зведення, редукція складнішого явища, яким видається індивідуальний позитивний імідж, до простіших видається низкою малоуспішних спроб: у створенні конкретного індивідуального позитивного іміджу ще щось вдається, але у поясненні усе виглядає суттєвою натяжкою. Натомість розгляд ширшого контексту розвитку особистості, включення до нього складної дійсності формування і самоформування

зовнішнього вигляду у згоді або, навпаки, опозиції до наявних у культурі норм, являє собою більш продуктивним підходом. Зрозуміло, що простим підсумовуванням чинників, категорій або напрямів дослідження домогтися нового осягнення неможливо. Але, можливо, активніший акцент на трактуванні особистості як основи розвитку дозволить розглядати індивідуальний позитивний імідж як момент соціальної ситуації розвитку, створений і споживаний самою особистістю відповідно до власних можливостей і бачення. З погляду психології розвитку, імідж є перехідним моментом в особистісному розвитку, композиційним за своєю передісторією образом Я, що стає, симультанним за змістом, оскільки об'єднує у цілісній постаті безліч образів Я та оточуючих людей, не завжди адекватним навіть ближньому соціуму, погано усвідомлюваним.

Сучасна людина є не лише соціальним індивідом, а й індивідуальністю, особистістю. Бути унікальною особистістю стає суспільною нормою. Зрозуміло, що на певному етапі особистісного розвитку для кожної людини проблема іміджу постає на повний зріст. Тому індивідуальний імідж як явище Я-для-іншого стає на певних етапах особистісного становлення самостійним особистісним завданням. Водночас імідж як проблема є етапом розвитку особистості: до іміджу і після визначення іміджу - два якісно різні стани особистості. Таким чином, імідж є етапом і засобом розвитку особистості, і можна припустити, що формування індивідуального позитивного іміджу є складним процесом відпрацювання орієнтування щонайменше у трьох сферах: сфери власної індивідуальності, символічній структурі зовнішніх засобів, а також культурних ідеалах.

Як і у будь-яких інших варіантах множинної та мінливої феноменологічної картини психологічного явища, так і у випадку з іміджем, пізнання феномена можна здійснити за рахунок забезпечення підконтрольного експерименту становлення - керованого формування. У цьому разі різні феномени індивідуального іміджу виявляються просто різними стадіями його становлення, а наше дослідницьке завдання полягає у тому, щоб уявити, як це відбувається.

Список використаних джерел

1. Abraham, H. Maslow, Stephen Town (2013) A Theory of Human Motivation. Wilder Publications, Floyd, Va., 39 p.
2. David, G. Myers. Social Psychology. McGraw-Hill, 2005. 663 p.
3. Rogers, C. R. (1961) On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston-New York: Houghton Mifflin Company, 367 p.
4. Ісаченко, В. В. (2004) Формування професійно-педагогічного іміджу майбутніх викладачів вищої школи: дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 215 с.
5. Ковальова, О. О. (2007) Психологічні особливості формування основ професійного іміджу в майбутніх педагогів: дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 340 с.
7. Юнг К. Г. Книга Аіон. (2016) Нариси щодо символіки самості. Львів: Астролябія. 432 с.

References

1. Abraham, H. Maslow, Stephen, Town (2013) A Theory of Human Motivation. Wilder Publications, Floyd, Va. 39 p.
2. David, G. Myers (2005) Social Psychology. McGraw-Hill, 663 p.
3. Isachenko, V. V. (2004) Formuvannia profesiino-pedagogichnogo imidzhu maibutnih vykladachiv vyshhoi' shkoly [Formation of Professional and Pedagogical Image of Future Higher Education Teachers]: dys. ... kand. ped. nauk. Odesa. 215 s. . (in Ukrainian)
4. Jung' K. G. Knyga Aion. Narvsv shhodo symboliky samosti [The book Aion. Essays on the symbolism of the self]. L'viv: Astroljabija. 2016. 432 s. (in Ukrainian)
5. Koval'ova, O. O. (2007) Psyhologichni osoblyvosti formuvannia osnov profesiynogo imidzhu v maibutnih pedagogiv [Psychological Peculiarities of Forming the Basics of Professional Image in Future Teachers]: dys. ... kand. psyhol. nauk. Odesa. 340 s. . (in Ukrainian)
6. Rogers, C. R. (1961) On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston-New York: Houghton Mifflin Company, 367 p.

Summary

INDIVIDUAL POSITIVE IMAGE IN THE CONTEXT OF PERSONALITY PSYCHOLOGY

Bespalko A. Ph.D., Associate Professor of the Department of Social Work in the Armed Forces, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Introduction. Attempts to simplify or, on the contrary, amplify the solution to the image problem in psychology and other humanities fail. One can see in the multiple solutions to this problem a plethora of facts and minimal progress towards an explanation that touches on a wide range of phenomenal manifestations of an individual positive image. The reduction of a more complex phenomenon, such as an individual positive image, to simpler ones seems to be a series of unsuccessful attempts: something is still being done to create a specific individual positive image, but the explanation seems to be a significant stretch. Instead, considering the broader context of personal development, including the complex reality of the formation and self-formation of appearance in agreement with or, conversely, in opposition to the existing cultural norms, is a more productive approach.

The purpose of the article is a phenomenological analysis of the concept of individual positive image in psychological science.

Methods: content analysis, comparison, generalisation, systematisation.

Originality. A modern person is not only a social individual, but also an individual, a personality. Being a unique individual is becoming a social norm. It is clear that at a certain stage of personal development, the problem of image becomes a major issue for each person. Therefore, the individual image as a phenomenon of the self for the other becomes an independent personal task at certain stages of personal development. At the same time, the image as a problem is a stage of personality development: before the image and after the image are two qualitatively different states of the personality. Thus, the image is a stage and a means of personal development, and it can be assumed that the formation of an individual positive image is a complex process of developing orientation in at least three areas: the sphere of one's own individuality, the symbolic structure of external means, and cultural ideals.

As in any other variant of the multiple and changing phenomenological picture of a psychological phenomenon, so in the case of the image, the cognition of the phenomenon can be achieved by providing a controlled experiment of formation - controlled formation. In this case, different phenomena of an individual image turn out to be simply different stages of its formation, and our research task is to imagine how this happens.

Conclusion. Attempts to simplify or, on the contrary, amplify the solution to the image problem in psychology and other humanities fail. One can see in the multiple solutions to this problem a plethora of facts

and minimal progress towards an explanation that touches on a wide range of phenomenal manifestations of an individual positive image. The reduction of a more complex phenomenon, such as an individual positive image, to simpler ones seems to be a series of unsuccessful attempts: something is still being done to create a specific individual positive image, but the explanation seems to be a significant stretch. Instead, considering the broader context of personality development, including the complex reality of the formation and self-formation of appearance in agreement with or, conversely, in opposition to the existing cultural norms, is a more productive approach. It is clear that a simple summation of factors, categories, or areas of research cannot achieve new insights. But perhaps a more active emphasis on interpreting the individual as the basis of development will allow us to consider an individual positive image as a moment of a social situation of development, created and consumed by the individual himself or herself in accordance with his or her own capabilities and vision.

Keywords: *image; positive image; personality; appearance; culture.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 17.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 22.04.24

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ МАТЕРІАЛІСТИЧНОЇ ДІАЛЕКТИКИ

Калашник І. В. кандидат психологічних наук,
доцент, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0002-3797-2378>

Сірик І. В. кандидат психологічних наук,
доцент, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0003-2229-5690>

Стаття присвячена огляду наукових концепцій щодо проблеми інтеграції та дезінтеграції у філософському розумінні. Акцентовано увагу на єдності та суперечливості процесів інтеграції та дезінтеграції. Подано аналіз понять інтеграції та дезінтеграції, а також розроблено систематизацію їх ознак. Проблема інтеграції та дезінтеграції представлена в різних наукових галузях, однією з яких є філософія. Аналіз інтеграційно-дезінтеграційних процесів у контексті матеріалістичної діалектики свідчить про їх провідне місце у філософському пізнанні законів природи. Процес інтеграції характеризується поєднанням різнорідних елементів, дезінтеграції – розпадом, руйнуванням цілого на частини. Ці процеси, поряд з єдністю їх функціонування, характеризуються суперечливими висновками. Протиріччя має універсальний характер, оскільки в будь-якому явищі існує система взаємодіючих протиріч, де одне з них виражає боротьбу внутрішніх сил (внутрішнє протиріччя), а інше характеризує зв'язок із зовнішнім світом (зовнішнє протиріччя).

Встановлено, що у філософії проблема інтеграції та дезінтеграції представлена через близькі поняття матеріалістичної діалектики: протилежність, полярність, протиріччя, антиномія, антагонізм. Аналіз понять закону єдності та боротьби протиріч дозволив з'ясувати сутність інтеграційно-дезінтеграційних процесів і стверджувати, що для них характерна єдність функціонування, в основі якої лежать різні, але внутрішньо пов'язані процеси протилежних явищ.

Ключові слова: протиріччя; матеріалістична діалектика; закон єдності та боротьби з протиріччями; інтеграція; дезінтеграція.

Вступ. Проблема боротьби протилежностей є основою законів матеріалістичної діалектики, через призму якого й буде здійснено аналіз процесів інтеграції та дезінтеграції. Цей закон розкриває внутрішній повторюваний зв'язок явищ, що зумовлює їх розвиток, окреслює стійкий зв'язок між повторюваними протилежними явищами. Протилежності окреслено як сторони, які знаходяться в невіддільній єдності, взаємовиключають одна одну не лише в різних, але й в одному й тому ж самому відношенні. Базовими законами матеріалістичної діалектики такі: закон єдності і боротьби протилежностей; закон взаємного переходу кількісних і якісних змін; закон заперечення заперечення.

Метою статті є розкриття особливостей дії закону матеріалістичної діалектики в контексті інтеграційно-дезінтеграційних процесів.

Теоретичне підґрунтя. Закон єдності та боротьби протилежностей представлений у філософії Платона,

Геракліта, Ф. Мілетського, Піфагора, Н. Кузанського, Г. Гегеля, Дж. Бруно, Ф. В. Шеллінга, А. Уайтхеда, Е. Канта, І. Фіхте, китайській філософії даосизму (Лао-цзи) та ін. Основними поняттями в законі якому є «протилежність», «полярність», «суперечність», «антиномія», «антагонізм». Окреслимо поняття протилежностей, що визначаються у філософському словнику як: «парні сутності, які взаємовиключають одна одну і в силу цього самого взаємовиключення передбачають наявність одна одної, складають два полюси в межах єдиного цілого».

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, синтез, порівняння та узагальнення.

Результати і обговорення. Протилежності становлять собою точки спектра варіації в середині континуума. Протилежність – категорія, що виражає одну із ступенів розвитку суперечностей» (Петрушенко, 2009, с.273). У словнику стверджується, що протилежності виступають в якості необхідного

компонента – універсуму, вони доповнюють одна одну та перебувають у динаміці відновлюючихся циклів. Порушення та відновлення рівноваги протилежностей забезпечують гармонію всесвіту. У словнику окреслено особливості зовнішніх та внутрішніх протилежностей, де зовнішні протилежності є крайнім вираженням розбіжностей у схожих, але внутрішньо пов'язаних процесах. Внутрішня протилежність передбачає єдність подібних, але водночас протилежних сторін та процесів, одного й того самого явища. У філософському словнику протилежність окреслено як: «категорію, що відображає властивості сторін, рис, які в єдності доповнюють та зумовлюють одна одну» (Козирева, 2018, с.214). Протилежність «характеризує предмет або явище, яке не розбігається з тим, що порівнюють» (Козирева, 2018, с.357). У філософському словнику стверджується, що протилежностям властива полярність, яка характеризується «розвитком сутності в двох протилежних, але взаємозумовлених, взаємодоповнюючих напрямках» (Петрушенко, 2009, с.247). Таким чином, поняття протилежностей характеризують полюси, що складають одне ціле, забезпечують рівновагу у всесвіті. Протилежностям властива циклічність ступенів розвитку суперечностей, які перебувають у динаміці постійно змінюючихся циклів, що постійно відновлюється.

У філософському словнику поняття «суперечність» – це «взаємодія між протилежними (взаємопов'язаними, різними, взаємовиключними) сторонами, властивостями предмета» (Степанов, 2006, с.558). У словнику наголошується, що існування протилежностей пов'язане з різноманітністю елементів цілого, дезінтеграція яких у структурі яких зумовлює появу суперечності. Суперечність має універсальний характер, адже в будь-якому явищі є система взаємодіючих протиріч, де одне з них виражає боротьбу внутрішніх сил (внутрішнє протиріччя), а інше характеризує взаємозв'язок із зовнішнім світом (зовнішнє протиріччя). У науковій літературі виокремлюють: внутрішні, зовнішні, головні, провідні, другорядні, периферійні суперечності, що

взаємодоповнюють та водночас суперечать між собою. У Великій радянській енциклопедії суперечність окреслюється як «взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін, тенденцій, явищ, які перебувають у внутрішній єдності, є взаємопроникаючими, що є джерелом саморуху, розвитку об'єктивного світу і пізнання» (Степанов, 2006, с.327). У тлумачному словнику стверджується, що суперечністю є «думка або положення, несумісне з іншим, неузгодженість у думках, висловлюваннях і вчинках, порушення логіки» (Шинкарук, 2002, с.322). У філософському словнику суперечність визначається як «особливого роду взаємодія між протилежностями, які є взаємопов'язаними та водночас суттєво різними, взаємовиключаючими сторонами, властивостями предмета. Стверджується, що існування суперечностей пов'язане з різноманітністю елементів єдиного цілого. Будь-яка розбіжність у його структурі означає появу суперечності» (Шинкарук, 2002, с.331). Таким чином, суперечностям є властивий універсальний характер вияву в явищах, процесах, предметах реального світу, боротьба та єдність сил, що протидіють одна одній. Суперечливі тенденції характеризуються взаємозв'язком на зразок антиномії, що передбачає єдність та поєднання цих тенденцій.

У контексті аналізу категорій інтеграції та дезінтеграції висвітлено поняття антиномії та антагонізму. У філософській енциклопедії (Шинкарук, 2002), великій радянській енциклопедії (Степанов, 2006) поняття «антагонізм» представлено як «суперництво, що характеризується боротьбою конкуруючих сил та тенденцій» (Шапар, 2007, с.59). У тлумачному словнику антагонізм визначається як «протистояння, протидія, протиборотство, протисила чи сила, яка породжена протилежною силою» (Шинкарук, 2002, с.89). У філософському словнику антиномія окреслена як – «форма існування і розвитку протиріччя в пізнанні: протиріччя, що утворюється двома судженнями (висновками, законами), кожне з яких визнається істинним» ... «суперечливі твердження про один і той самий об'єкт, які мають рівноправне обґрунтування, їх істинність та хибність не можна обґрунтувати в межах прийнятої парадигми» (Шинкарук, 2002, с.30). У

словнику термінів логіки антиномія окреслена як «протиріччя в твердженнях, що є однаково доведеними» (Петрушенко, 2009, с.46). Таким чином, поняття «антагонізм» означає суперечність, боротьбу конкуруючих тенденцій загалом. Антагонізм властивий полярностям, адже виражає суперництво між ними, боротьбу протилежних сил та тенденцій. Антиномія передбачає суперечність у твердженнях, які є рівноправними в обґрунтуванні, адже водночас різними за своєю сутністю. Антиномія властива суперечливим твердженням, які є однаково обґрунтованими.

Отже, аналіз понять закону єдності та боротьби протиріч дозволив з'ясувати сутність інтеграційно-дезінтеграційних процесів та ствердити, що їм властива єдність функціонування, в основу якої покладено різні, але внутрішньо пов'язані процеси протилежних явищ. Єдність та водночас суперечливість інтеграційно-дезінтеграційних процесів базується на взаємодії протилежностей, які з'являються одне з одного та є взаємозумовленими. Протилежні тенденції, процеси можуть заміщуватися, чергуватися та зіштовхуватися, проте не нівелювати одна одну, їм властиві антагонізм та взаємодія на зразок антиномії.

Звернімося до закону боротьби протилежностей, аналіз якого сприяло поглибленню розуміння інтеграційно-дезінтеграційних процесів у єдності їх функціонування та вияву. Сутність цього закону полягає у твердженні, що кожний об'єкт має в собі протилежності, які перебувають у нерозривній єдності взаємовиключних сторін, тенденцій, предметів та явищ, у внутрішній єдності і взаємопроникненні, є для особистості джерелом саморуху і розвитку. У філософському словнику окреслено характеристики закону єдності та боротьби протилежностей, як то: наявність двох єдиних протилежностей, які є діаметрально спрямованими за характеристиками та водночас мають схожість; конкурентну боротьбу протилежностей за максимальний вияв; єдність протилежностей; наявність однієї протилежності в іншій за максимальної вираженості якоїсь із них; зникнення одної протилежності зумовлює зникнення іншої; у боротьбі протилежності прагнуть до рівності вираження. У випадку

зникнення одної протилежності та, що залишається, створює із самої себе іншу протилежність – це закон природи. Протилежні процеси не можуть перебувати у постійній рівновазі – один із них обов'язково превалює (асиміляція – дисиміляція) (Шинкарук, 2002). Цей закон пояснює об'єктивний внутрішній енергетичний імператив будь-якого руху без зовнішніх детермінант він розкриває єдність різноманіття, через взаємопроникнення протилежностей. Отже, закон який передбачає універсальність боротьби протиріч та їх наявність у різних явищах та процесах.

Філософ стверджував: «... тому, що не рухається, – не мати спокою, що не в спокої – не мати руху ... спокій та рух єдині зі буттям» (Степанов, 2006, с.250). Він так пояснює феномен протилежностей у всесвіті: «... протилежності можуть стосуватися одного й того самого процесу, предмета існувати в одному і тому самому часі та співвідношенні» (Степанов, 2006, с.436). Близької позиції дотримувався Сократ, стверджуючи, що протилежність виникає з протилежності – це є законом природи. Він писав: «... протилежне виходить із протилежного, тільки коли з'являється щось йому суперечливе» (Степанов, 2006, с.70). Суперечність як основу існування всесвіту розглядав Геракліт, наголошуючи, що «... все абсолютне – суперечливе, а відтак і мінливе» (Петрушенко, 2009, с.58), а боротьба суперечностей є умовою руху історії та життя людства. Філософ писав, що одна протилежність є цінністю для іншої (холодне – гріється, гаряче – охолоджується, добро цінується на тлі зла), що світ створений із суперечностей, а їх боротьба визначає сенс будь якої речі та процесу.

Реальний світ складається з протилежностей, які мають різні начала: рухливе та інертне, холодне та тепле, світле та темне, кінцеве та нескінченне – наголошує Ф. Милетський. Він розглядає реальність як сукупність протилежних начал, згущення та розрідження, які безперервно змінюються і зумовлені різними станами одного і того самого явища. Усі протилежності незалежно від їх якісного змісту можуть раптово з'явитися та зникати, адже такий процес є безперервним. Схожої позиції

дотримувалися Анаксимандр та Піфігор, які наголошували, що світ базується на протилежностях, що виявляються у суперечностях (Шинкарук, 2002). Протилежності існують у феноменах, явищах, які мають різну валентність, але пов'язані між собою станами, відношенням до предмета тощо. Отже взаємодія протилежностей є основою будь-якого явища, виступає законом природи та всесвіту. Боротьба протилежностей є рушійною силою історії та розвитку людства. Протилежності можуть бути станами одного явища, безперервно змінюватися та переходити одна в одну.

Суперечності можуть інтегруватися, але не зникати, адже наявність одної зумовлює існування іншої. Інтеграція протилежностей можлива через їх боротьбу, що є джерелом розвитку особи. Геракліт твердив, що «... боротьба між протилежностями не закінчується перемогою якоїсь із сторін, адже є закон рівноваги, гармонії... У такій гармонії розчиняються зло та добро, скінченне та нескінченне» (Петрушенко, 2009, с.70). Таким чином, у філософії античності проблема боротьби та єдності протилежностей розглядалася як основа існування всесвіту, та розвитку індивіда. Стверджувалося, що протилежності та суперечності можуть раптово з'являтися та зникати, зумовлюватися різними станами одного явища. Суперечностями властиві процеси інтеграції розвитку та дезінтеграції – статички, що виявляється у постійній боротьбі, яка підпорядкована законом рівноваги.

Аналіз діалектичного підходу Г. Гегеля в контексті дослідження процесів інтеграції та дезінтеграції дозволяє стверджувати, що єдність протилежних елементів (розвитку – деградації, життя – смерті) створює їх суперечність. Суперечність, за Г. Гегелем, полягає у взаємозумовленості протилежних тенденцій, що є основою динаміки енергії та саморуху. За Г. Гегелем, суперечність передбачає динаміку, яка має свої стадії. Так, першою стадією є тотожність, яка водночас містить у собі відмінність, що реалізується через категорії різниці, заперечення, протилежності, розбіжності. Г. Гегель стверджував, що тотожність і відмінність є моментами цілого, ці процеси мають суперечливі тенденції, які безперервно взаємодіють між собою. Така взаємодія, породжує їхню різноспрямованість. Філософ

зазначає, що будь-який предмет, або явище містять у собі іншорідну складову, яка зумовлює внутрішню нестабільність та тенденцію до руйнування. Г. Гегель наголошував, що взаємодія протилежностей є виявом цієї розбіжності, вона виступає внутрішнім імпульсом, джерелом будь-якого руху і розвитку (Шинкарук, 2002). Близької позиції дотримувався Г. С. Батіщев, який стверджував, що закон єдності та боротьби протилежностей є законом природи та всесвіту. В світі не існує явищ, де б не виникали протилежні тенденції, вони поєднуються незалежно від суперечності відношення між ними. Останнє свідчить про те, що джерело руху енергії знаходиться в самому об'єкті та зумовлює його розвиток (Козирева, 2018, с.214). Таким чином, єдність та боротьба протилежності є законом функціонування природи, який також передбачає збереження енергії. Протилежності характеризуються взаємообумовленістю, єдністю, динамікою змін полюсів, що зумовлює внутрішній енергетичний імператив.

Учення про суперечливість буття також розвивав Н. Кузанський, який стверджував, що буття базується на різних протилежностях, співвіднесеність яких і визначає належність тим чи тим речам (Степанов, 2006). Н. Кузанський наголошує, що людина за своєю суттю є суперечливою, вона смертна відносно життя та безсмертна у вірі в Бога. Філософ пише: «... вищий (божественний) світ сповнений не тільки світлом, але й темрявою ... Процеси згорнутості (інтеграції) передують процесам розгорнутості (дезінтеграції) та всім тим протилежностям, які існують в світі» (Козирева, 2018, с.42). Близька до позначеної вище теорія виникнення суперечностей належить Дж. Бруно, який стверджував, що «суперечність є законом всесвіту, тому духовна та тілесна субстанції існують водночас» (Степанов, 2006, с.282). Дж. Толанд наголошує, що все перебуває в русі і в природі немає жодного елемента, що б перебував в абсолютному спокої. Близької позиції дотримувався Е. Кант, який зазначав, що «рух ніколи не припиняється ні цілком ні частково, якщо з ним не пов'язана сила, яка може викликати такий рух під час зупинки, але протилежна їй спрямуванню» (Шинкарук, 2002, с.281). Засоби розвитку, які використовує природа,

– це антагонізм, що актуалізує всі задатки індивіда. Під антагонізмом він розуміє загальний супротив, що постійно загрожує існуванню але водночас є стимулом життя. Антагонізм є однією з форм протиріччя, яка характеризується постійною боротьбою конкуруючих, сил тенденцій та напрямків (Шинкарук, 2002). Аналіз діалектичного підходу дозволяє констатувати, що для протиріччя характерна боротьба у всередині цілого, що виявляє стійкість об'єкта. Боротьба протиріч є абсолютною, це слугує нескінченності процесу колооберту життя. Протиріччя характеризується суперечливими тенденціями відносно до об'єкта та самого суб'єкта, що виявляється у відчуженні себе, неприйнятті та водночас егоїзмі тощо.

Єдність та боротьба протилежностей виражає взаємодію полярностей, нерозривний зв'язок у цілісному об'єкті. Діалектичним суперечностям властива універсальна гнучкість, до тотожності протиріч, вони не лежать на поверхні, а пов'язані з глибинною сутністю явища. У матеріалістичній діалектиці наголошується, що закон єдності та боротьби протилежностей є частковим виявом закону збереження енергії. У філософському словнику закон збереження енергії розкрито так: «закон природи, який полягає у тому, що енергія замкненої системи зберігається в часі. Енергія не може виникати із порожнечі та зникати в нікуди, вона може переходити з однієї форми в іншу» (Козирева, 2018, с.214). Провідну роль у законі збереження енергії відіграють процеси симетрії та асиметрії, які гармонізують співвідношення частин у цілому.

Проблему динаміки співвідношення енергії в цілісній системі представлено в китайській філософії. Аналіз цього підходу дозволить окреслити енергетичний ракурс інтеграційно-деінтеграційних процесів. Поняття дуалізму в китайській філософії означає взаємодію та взаємопроникнення протилежних тенденцій. У філософських словниках дуалізм окреслено як вчення, яке передбачає матеріальну та духовну субстанцію рівноправними початками всесвіту. У концепції Лао-цзи перетворення предметів на власну протилежність є всезагальним явищем. Філософ зазначав, що перетворення на протилежність – це рух, що добро і зло існують водночас, взаємопроникають та заперечують себе. В кожному з існуючих процесів, закладено основу для перетворення на власну протилежність, що розкриває концепція Інь-ян. Концепція інь-ян окреслює явища природи, які складаються з двох протилежностей, що взаємодоповнюють одна одну та перебувають у стані динамічної рівноваги.

Лао-цзи стверджував, що всі явища у всесвіті базуються на протилежностях та їх єдності, що уособлює символ «Інь - ян»). Поняття «інь» та «ян» використовуються для опису взаємодоповнюючих одна одну протилежностей та ознак, а саме: день – ніч, активність - пасивність, сонце – місяць тощо.. Стверджується, що все у всесвіті, сповнене енергією руху (тепле, світле, рухливе, відкрите), характеризує ян; все, що перебуває у стані статичності (холодне, темне, концентроване, закрите) – інь. Наведені нижче символи презентують боротьбу протилежних начал, їх взаємозв'язок та взаємодоповнення..

Рис. 1. Інь-Ян у вигляді троянд

Рис. 2. Інь-Ян у вигляді єдності дня та ночі

Рис. 3. Інь-Ян боротьба жіночої сутності

На рис. 1. символ інь-ян зображено у вигляді розкритої та закритої троянди, на рис. 2. – протистояння дня та ночі, що відображає єдність та суперечність одного й того ж самого явища. На рис. 3 представлено суперечність в середині жінки, боротьбу темного (жіночого) та світлого (чоловічого) начал. Символ «Інь-ян» становить собою два боки одного процесу, та будь-якого вияву, що передбачає подальший внутрішній поділ на «Інь» та «Ян». Співвідношення «Інь» та «Ян» є відносним, вони постійно змінюються, залежно від закону трансформації (взаємообмеження, взаємозалежність, динамічна рівновага, взаємоперетворення). Як стверджувалося у філософській енциклопедії, «Інь» та «Ян» перебувають у динамічній рівновазі, яка передбачає нестійкість якостей предмета, вони є величиною, яка змінюється та може перетворитися на свою протилежність. Дао є універсальним началом всесвіту, воно не піддається руйнуванню, є кінцевою метою та встановлює рівновагу між «Інь» та «Ян».

Теорія п'яти елементів у філософії даосизму пояснює взаємодію різних категорій навколишнього світу (дерево, вогонь, земля, метал, вода) через процеси активації, придушення-пригнічення, проти-пригнічення. Процес активації передбачає конструктивні явища – зростання, активність (вода активує дерево, земля – метал тощо). Такий процес, як пригнічення, є деструктивним і передбачає, що кожен з елементів відіграє роль пригніченого та водночас пригнічуючого. Ці процеси є невіддільними властивостями кожного елемента, які утворюють між собою стан балансу, координації процесів активації (Шинкарук, 2002). Таким чином, процеси активації, зростання, пригнічення та придушення, розпаду пов'язані з динамікою енергії. Такі процеси характерні для інтеграції та дезінтеграції, адже кожний з цих процесів під час порушення їх гармонії відіграє роль пригніченого та пригнічуючого.

На принципах «Інь-ян» базуються бойові мистецтва. Стверджується, що найвищою майстерністю бою є гармонія, рівновага протилежностей та їх розвиток. У китайській філософії існує принцип Гаутама, що передбачає теорію «середнього шляху» яка базується на твердженні, що

щастя полягає в сірості, яка перебуває між чорним та білим (Яценко, Глузман & Калашник, 2008). Елементи інь-ян є умовними, тому знак одного елемента може змінюватися на протилежний, що виражає закон переходу кількості в якість. Коли «Інь» або «Ян» досягають своєї межі, вони перетворюються на свою протилежність за принципом маятника.

У китайській філософії проблема протилежностей представлена через полярності – життя та смерть, темний та світлий начала всесвіту. В діалектиці “І Цзин” розглядалися протиріччя у світі природи та суспільства. Вони пояснюються результатом боротьби світлого та темного начал яким властиве взаємне притягіння та взаємні відчуження (Шинкарук, 2002). У стійкості та мінливості світу виявляються глобальні протилежності, що визначають буття суб'єкта. Особливістю протиріччя є суперечність у середині цілого, при цьому єдність протиріччя є виявом стійкості об'єкта. Таким чином, у китайській філософії стверджується, що в кожному явищі закладено основу для обернення на протилежність.

Співвідношення протилежностей є відносним, адже вони перебувають у динамічній єдності, де є взаємодоповнення, взаємозаміщення та безперервна боротьба. Гармонія протилежностей є основою цілісності особистості та розвитку

Висновки. Таким чином, на основі аналізу понять закону матеріалістичної діалектики систематизовано ознаки інтеграційно-дезінтеграційних процесів: універсальний характер, суперечність у межах цілого, взаємодоповнення без взаємного нівелювання, циклічність процесів, полярність і тотожність, статика і динаміка, симетрія і асиметрія. Аналіз цих понять дозволив визначити, що процесам інтеграції та дезінтеграції властива єдність різноспрямованих внутрішньо, але пов'язаних ознак; відносність гармонійного співвідношення протилежних тенденцій, суперечність усередині цілого (інтегрованого), що зумовлює подальший поділ на різноспрямовані процеси, взаємозаміщення один одного без взаємного нівелювання; антагоністична єдність та взаємодія в середині цілого на зразок антиномії.

Список використаних джерел

1. Петрушенко В. Л. (2009). Тлумачний словник основних філософських термінів. Львівська політехніка.
2. Козирєва Н. В. (2018). Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія». ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
3. Степанов О.М. (2006). Психологічна енциклопедія. Від А до Я. Академвидав.
4. Шинкарук В. І. (2002). Філософський енциклопедичний словник: близько 2000 слів. Абрис.
5. Шинкарук В. І. (2003). Філософський енциклопедичний словник. Абрис.
6. Шапар В.Б. (2007). Сучасний тлумачний психологічний словник. Прапор.
7. Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. (2008). Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті. Навчальний посібник РВВ КГУ.

References

1. Petrusenko V. L. (2009). Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh [Explanatory dictionary of basic philosophical terms]. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. (in Ukrainian)
2. Kozyrieva N. V. (2018). Slovnyk-dovidnyk dlia pidhotovky do praktychnykh zaniat ta samostiinoi roboty z navchalnoi dystsypliny «Filosofia» [A reference dictionary for preparing for practical classes and independent work in the academic discipline "Philosophy"]. KhNUMH im. O. M. Beketova. (in Ukrainian)
3. Stepanov O.M. (2006). Psykholohichna encyklopedija. Vid A do Ja. [Psychological encyclopedia. From A to Z]. Akademvydav. (in Ukrainian)
4. Shynkaruk V. I. (2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk : blyzko 2000 sliv. [Philosophical encyclopedic dictionary: about 2000 words.]. Abrys. (in Ukrainian).
5. Shynkaruk V. I. (2003). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk za red. V. Shynkaruka. [Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk]. Abrys. (in Ukrainian).
6. Shapar V.B. (2007). Suchasnyj tlumachnyj psykholohichnyj slovnyk. [Modern explanatory psychological dictionary]. Prapor. (in Ukrainian).
7. Jacenko T. S., Ghlyzman O. V., Kalashnyk I. V. (2008). Ghlybyнна psykholohija: diaghnostyka ta korekcija tendenciji do psykholohichnoji smerti. [Depth psychology: diagnosis and correction of the tendency to psychological death]. Navchaljnyj posibnyk. (in Ukrainian).

Summary

THE PROBLEM OF INTEGRATION AND DISINTEGRATION IN THE CONTEXT OF THE LAW OF MATERIALISTIC DIALECTIC

Kalashnik I. V. PhD in Psychology, associate professor, Cherkasy National University of Bohdan Khmelnytsky of Ukraine
Siryk I. V. PhD in Psychology, associate professor, Cherkasy National University of Bohdan Khmelnytsky of Ukraine

Introduction. *The problem of the struggle of opposites is the basis of the laws of materialist dialectics, through the prism of which the analysis of the processes of integration and disintegration will be carried out. This law reveals the internal repeated connection of phenomena, which determines their development, outlines a stable connection between repeated opposite phenomena. Opposites are defined as sides that are in an inseparable unity, mutually exclusive not only in different, but also in the same relation. The basic laws of materialist dialectics are as follows: the law of unity and struggle of opposites; the law of mutual transition of quantitative and qualitative changes; the law of negation of negation.*

Purpose. *revealing the features of the law of materialistic dialectics in the context of integration-disintegration processes.*

Methods. *analysis of scientific literature, synthesis, comparison and generalization.*

Originality. *The article is devoted to the review of scientific concepts regarding the problem of integration and disintegration in the philosophical sense. Attention is focused on the unity and contradictions of the processes of integration and disintegration. An analysis of the concepts of integration and disintegration is presented, as well as a systematization of their features is developed.*

The problem of integration and disintegration is presented in various scientific fields, one of which is philosophy. The analysis of integration-disintegration processes in the context of materialist dialectics demonstrates their leading place in the philosophical knowledge of the laws of nature. The process of integration is characterized by the combination of disparate elements, disintegration is the disintegration,

destruction of the whole into parts. These processes, along with the unity of their functioning, are characterized by contradictory findings.

Contradiction has a universal character, because in any phenomenon there is a system of interacting contradictions, where one of them expresses the struggle of internal forces (internal contradiction), and the other characterizes the relationship with the external world (external contradiction). It has been established that in philosophy the problem of integration and disintegration is presented through close concepts of materialist dialectics: oppositeness, polarity, contradiction, antinomy, antagonism. The analysis of the concepts of the law of unity and the struggle against contradictions made it possible to clarify the essence of integration-disintegration processes and to assert that they are characterized by the unity of functioning, which is based on different, but internally connected processes of opposite phenomena.

Conclusion. *Thus, based on the analysis of the concepts of the law of materialistic dialectics, the signs of integration-disintegration processes are systematized: universal character, contradiction within the boundaries of the whole, complementarity without mutual leveling, cyclical processes, polarity and identity, statics and dynamics, symmetry and asymmetry. The analysis of these concepts made it possible to determine that the processes of integration and disintegration are characterized by the unity of internally divergent, but connected features; the relativity of the harmonious ratio of opposite tendencies, the contradiction within the whole (integrated), which leads to further division into multidirectional processes, mutual substitution of each other without mutual leveling; antagonistic unity and interaction in the middle of the whole like an antinomy.*

Key words: *contradiction; materialist dialectic; the law of unity and struggle against contradictions; integration; disintegration.*

Концептуалізація – Калашник І.В.

Методологія – Сірик І.В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 23.02.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 07.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

РОЛЬ КЕРІВНИКА-ЛІДЕРА В ФОРМУВАННІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Каменюк Ю. В. доктор філософії, доцент
кафедри психології і соціології Всеукраїнського
університету МАУП, м. Вінниця
<https://orcid.org/0000-0003-1017-1439>

В статті досліджено основні засади організаційної культури, роль і місце лідерства до процесів управління в організації. Зокрема акцентується увага на роботі керівника-лідера зі створення ефективної організаційної культури та вдосконаленні лідерських якостей, здійснено їх опис. Запропоновано модель організаційної культури та її складові. Визначено необхідні заходи у формуванні успішної організаційної культури та шляхи їх практичної реалізації у сучасних умовах України.

Ключові слова: управління; організаційна (корпоративна) культура; керівник; лідер; управлінські якості; модель організаційної культури; принципи лідерства.

Вступ. Сучасні науковці, розглядають організаційну культуру як один засобів підвищення ефективності управління організацією, досягнення конкретних результатів. Організаційна культура формується лідерами. Ефективність управлінської діяльності керівника-лідера проявляються у прямій залежності від організаційної культури, розуміння специфіки організаторської праці, технологій управління.

Усвідомлення організаційної культури керівника в процесі управління організацію дозволяє краще зрозуміти її функціонування і призначення. Пошук нових шляхів, розвитку організаційної культури, формування позитивного образу керівника нової фармації актуалізує дослідження у сфері менеджменту організацій, звернення до новітніх концепцій лідерства.

Ми відзначаємо, що на теперішній час недостатньо вивчене питання розвитку організаційної культури та роль керівника у її формуванні. Наразі існує потреба в розгляді та уточненні проявів лідерства, які б прояснили суть, особливості цих виявів у організаційній культурі керівника.

Мета статті полягає є визначенні сутності та механізму формування організаційної культури та зокрема ролі керівника – лідера в даному процесі.

Завданнями статті є:

дослідження деяких теоретичних підходів до процесів управління в організації, зокрема роботи керівників зі створення ефективної організаційної культури;

визначати необхідні заходи для формування успішної організаційної

культури, лідерства в управлінській діяльності.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є аналіз та синтез сучасних наукових розвідок щодо проблеми прояву лідерства в управлінській діяльності.

Теоретичне підґрунтя. Дослідження організаційної культури здебільшого знайшло своє відображення у сфері менеджменту, філософії, психології, соціології тощо. Проблема формування і розвитку організаційної культури зайняті як вітчизняні, так і зарубіжні учені: Л. Карамушка, В. Лозниця, Л. Орбан-Лембрик, Ю. Палеха, І. Савка, Г. Тимошко, О. Францев, Ю. Балашова, С. Гольєв, Ф. Джонс, К. Камерон, Р. Куїнн, С. Ритенков, С. Роббінс, Г. Тріандіс, В. Флетчер, О. Ходань, Ч. Ханді, Е. Шейн та ін.

До психологічних чинників формування організаційної культури зверталися Д. Боллінже, Дж. Дістефано, Г. Лейн, В. Оучі, Г. Хофстеде. Окремі аспекти організаційної культури, зокрема в бізнесових та освітніх організаціях, вивчалися і українськими вченими: та ін.. Ця проблема знайшла своє відображення в дисертаційних роботах з питань дослідження організаційної культури в галузі: психології (В. Воронін, С. Липатов, Ж. Серкіс); соціології (Н. Зубрева, А. Капітонов, С. Юр'єва та ін.), педагогіки (В. Виноградова, М. Гедієва, Н. Іорданова, Г. Літовченко, Н. Стрижак та ін.).

Про організаційну культуру, як чинник успіху організації, вперше висловився один з найвідоміших теоретиків менеджменту Ч. Барнард (професор, бізнесмен і філософ) ще у 1938 р. А появу поняття “корпоративна

культура” пов’язують з компанією Ford. Фундатор, Генрі Форд.

За командно-адміністративних методів управління цьому питанню не приділялося належної уваги. Організаційну культуру тривалий час дослідники розглядали лише у галузі економіки та менеджменту підприємств, що функціонують у сфері ринкових відносин та бізнесу. В той же час, мало вивчене питання розвитку організаційної культури та ролі керівника-лідера у її формуванні визначає актуальність даного дослідження.

Результати і обговорення. За результатами аналізу наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, можна надати найбільш типові визначення що розкривають поняття «організаційна культура»:

1) організаційна культура тлумачиться як система спільних переконань, вірувань та цінностей, що спрямовує і підтримує організаційну поведінку (Г. Щокін, 2007);

2) цінності й норми, які засвоєні та застосовуються членами організації і водночас вирішальним визначають їхню поведінку;

3) атмосфера або соціальний клімат в організації (В. Алещенко, 2019);

4) домінуюча система цінностей і практик;

5) специфічне поєднання цінностей, відносин, норм, звичаїв, традицій, форм поведінки і ритуалів, які існують в організації (В. Волович, 1998).

6) соціальний “клей”, який допомагає забезпечувати цілісність організації за

рахунок прийнятих стандартів мислення та поведінки (М. Дроніна, & Ф. Григоренко, 2008);

7) уміння спілкуватися з людьми (Г. Осовська, О. Осовський, 2006) тощо.

Отже, Концепція (система поглядів) організаційної культури не має єдиного тлумачення. Одні автори розуміють під організаційною культурою складну композицію важливих припущень, що бездоказово приймаються і поділяються членами колективу. Інші автори трактують організаційну культуру як філософію та ідеологію управління, ціннісні орієнтації, вірування, очікування, норми, закладені в основу відносин та взаємодій як всередині організації, так і за її межами (І. Свидрук, Ю. Миронов & О. Кундицький, 2013).

Узагальнюючи конкретні підходи, під поняттям організаційна (корпоративна) культура будемо розуміти сформовану у впродовж всієї історії організації сукупність прийомів та правил її адаптації до вимог зовнішнього середовища і формування внутрішніх відносин між групами працівників. Корпоративна культура включає в себе наступні поняття: mind identity – наявність у персоналу компанії загального розуміння корпоративної ідеології; visual identity – візуальна символіка корпоративної ідеології (логотип); behavior identity – поведінка персоналу і компанії відповідно до корпоративної ідеології.

У роботі ми акцентуємо увагу таких складових організаційної культури (рис.1).

<p>Цінності, установки, пріоритети робітників, пов'язані з їх працею в даній організації</p>	<p>Система відносин, яка визначає сприйняття працівниками своєї роботи та організації, в якій вони працюють</p>	<p>Поведінкові норми, які визначають дії та поведінку працівників</p>	<p>Дії та поведінка працівників у конкретних ситуаціях</p>
---	--	--	---

Рис.1. Складові організаційної культури

Загальна мета організаційної культури – створення в організаціях здорового морально-психологічного клімату для об'єднання персоналу в єдиний колектив, що сповідує певні етичні, моральні та культурні цінності. До елементів організаційної культури відносять: організаційні цінності, які є орієнтирами поведінки членів організації; місію (головні мета існування,

призначення організації) та гасла; філософію організації (систему ключових цінностей, які відображають її самосприйняття); обряди та ритуали – стандартні заходи, спрямовані на підкреслення значимості певних подій, цілеспрямованого психологічного впливу на персонал з метою їхнього згуртування, формування у них відданості організації, необхідних переконань та цінностей; звичаї

та традиції; норми та стиль поведінки персоналу один з одним та з суб'єктами зовнішнього середовища; традиції, найважливіші події та людей організації; символіку – емблеми, знаки, уніформу та інші атрибути зовнішнього вигляду персоналу, дизайн приміщень тощо.

На думку Ю. Балашової (2011), “організаційна культура сучасного фахівця – це складна інтегративна якість особистості, яка визначає усвідомлення корпоративної ідеології організації, прийняття корпоративних інтересів і стандартів поведінки, самоідентифікацію себе як носія корпоративних цінностей”.

На судження О. Харчишиної (2001) організаційна культура – це комплекс базових цінностей, які домінують у суспільній системі та мають своєю метою вирішення певних проблем або досягнення певних цілей. Ці базові цінності визначають кінцеву мету суспільної системи та є основою для формування механізму її досягнення.

Вважається, що організаційна культура може бути єдиною або складатися із субкультур, проте у більшості випадків витокami культури є вище керівництво організації. Організаційна культура є потужним інструментом лідерства, оскільки уявлення керівників – це фундамент при формуванні стратегії. Говорити про організаційну культуру можна тільки у випадку, коли вище керівництво демонструє й затверджує певну систему поглядів, норм і цінностей, які прямо або опосередковано сприяють виконанню стратегічних завдань організації. Визначальну роль у формуванні організаційної культури відіграє лідер. Саме він закладає фундамент для розвитку компанії, створює робоче середовище через систему комунікацій та бізнес-процесів. Головним завданням лідера є управління моделями спільної роботи команд та взаємодії їх один з одним (М. Дороніна, & А. Григоренко, 2008).

До основних ознак організаційної культури відносять:

відображення в місії організації її основних цілей;

спрямованість на вирішення інструментальних (виробничих в широкому сенсі) завдань організації або особистих проблем її учасників;

ступінь ризику;

міра співвідношення конформізму та індивідуалізму;

перевага групових або індивідуальних форм ухвалення рішень;

ступінь підлеглості планам та регламентам;

домінування співпраці або суперництва серед учасників;

відданість або байдужість людей щодо організації;

орієнтація на самостійність, незалежність або підлеглість;

характер ставлення керівництва до персоналу;

орієнтація на групову або індивідуальну організацію праці та стимулювання;

орієнтація на стабільність або зміни;

джерело та роль влади;

засоби інтеграції;

стилі управління, відносини між працівниками та організацією, способи оцінки працівників.

У тих випадках, коли організація опиняється в кризовій ситуації, спосіб виходу з неї, пропонований її лідерами і працівниками, призводить до формування нових норм, цінностей і робочих процедур і виявляє важливі базові уявлення.

Принципи формування організаційної культури, загалом, відбивають особливості організації і бажані параметри формованої організаційної культури.

До функції організаційної культури: 1. Формування, накопичення, передача, зберігання цінностей організації (А. Воронкова 2006, с. 10). 2. Формування системи знань. 3. Формування системи внутрішніх комунікацій, і зв'язків усередині організації по вертикалі і горизонталі. 4. Формування системи зовнішніх комунікацій і зв'язків організації. 5. Формулювання цілей. 6. Формування культури трудового, виробничого і інших матеріальних процесів.

Формуючи організаційну культуру, слід віднести наступні принципи:

1) культура повинна відбивати основні ідеї існування організації;

2) ці ідеї повинні нести позитивний емоційний заряд;

3) розроблені елементи і заходи повинні гармоніювати між собою, підтверджуватися поведінкою і відношенням до них керівництва (поведінка керівництва не повинна суперечити проголошуваним цінностям і нормам);

4) сформована культура повинна відповідати типу, розміру і характерним особливостям організації, а також умовам її існування;

5) не можна заперечувати накопичений попередніми поколіннями культурний досвід, можна поступово видозмінювати або використати його як основу, плацдарм для нової культури (О. Марченко, & Л. Томаневич 2015, с. 227).

Управлінську культуру керівника слід визначити як сукупність управлінської компетентності й професіоналізму (знання способів організації виробництва, трудових і управлінських функцій, технологій управління та інформаційного забезпечення, організації діловодства та техніки особистої роботи, навчання й підготовки працівників) та особистісних якостей (моральності, навичок міжособистісних комунікацій, системи ціннісних орієнтацій, що складає мотиваційне ядро поведінки керівника). Саме особистісні соціально-психологічні якості, такі як знання, уміння і навички ефективного спілкування, емпатія, рівень домагань, самоконтроль, врівноваженість, є важливими у визначенні рівня управлінської культури і організаційної культури зокрема.

Необхідно відмітити, що організаційна культура керівника, як інтегроване поняття, включає перелік основних його ролей що забезпечують уміння діяти відповідно до своїх слів, делегувати функції; усвідомлювати те, що відбувається в колективі зараз, ефективно спілкування; уміння управляти конфліктами; здатність раціонально використовувати час;

уміння вести переговори. Їх можна оцінити, спостерігаючи за реакцією колективу на поведінку керівника (М. Дороніна, & А. Григоренко, 2008).

Роль керівника у формуванні організаційної культури знаходить своє вираження в методах її підтримки і розвитку, серед яких у першу чергу необхідно виділити реалізації місії організації:

- проголошені керівництвом гасла (девізи), у яких формується основна цінність організаційної культури, місія, правила й принципи організації, що відображають її відношення як до суспільства, так і до власних співробітників;

- специфіка ділового моделювання, що виражається в нормах повсякденної поведінки керівників, характер їхніх відносин і спілкування зі співробітниками,

що проектується на організаційну культуру в цілому;

- система заохочення й статусних символів, що вказують на пріоритети і цінності, значимі у даній організації та використовуються керівництвом;

- особливості завдань, функцій і показників, що є предметом постійної уваги керівництва і дозволяє співробітникам ранжувати різні акти діяльності, які здійснюються в рамках організаційного функціонування, за ступенем важливості;

- ритуали, традиції, обряди, що виступають як організовані дії, мають важливу культурну значимість, оскільки їхнє дотримання відображує ступінь організаційної інтегрованості й лояльності співробітників, що заохочується керівництвом;

- стандарти поведінки, які демонструються керівництвом в умовах кризових ситуацій;

- особливості кадрової політики, критерії кадрових рішень, які можуть або сприяти, або перешкоджати зміцненню організаційної культури, або свідомо стимулювати її ревізію з метою забезпечення організаційних змін (Д. Коллінз, 2018).

Усі аспекти системного підходу до процесу управління формуванням і розвитком організаційної культури повинні орієнтуватися і сприяти досягненню головної мети організаційної культури – забезпеченню самоорганізації соціально-економічної системи, підвищенню трудового потенціалу.

Об'єкт і суб'єкт організаційної культури взаємозв'язані і взаємозалежні. Зв'язок між ними здійснюється за допомогою інформаційних потоків (Ф. Воронкова 2006, с. 401).

Таким чином, в нашому дослідженні організаційну культуру ми будемо розуміти як систему цінностей, переконань, норм, правил, форм поведінки і ритуалів які існують в структурах та спрямовують їх діяльність для досягнення визначеної мети. Узагальнивши досвід та концепції низки фахівців, можемо виділити наступні показники (класифікатори) організаційної культури відповідно до культурних цінностей персоналу: ставлення до часу, стиль збору інформації, кількість справ, що виконуються одночасно, процес ухвалення рішень, виконання договірних зобов'язань, пошук компромісу (табл. 1.).

Класифікація організаційної культури

Показники культурних цінностей персоналу	Тип організаційної культури		
	Моноактивна	Поліактивна	Реактивна
Кількість справ, що виконуються одночасно	Одна дія Лінійний характер дій	Паралельно багато різних справ	Циклічний характер дій
Ставлення до часу	Лінійне Час чітко розпланований за розкладом	Лінійне Планування справ відбувається відповідно до привабливості справ	Розподіл часу згідно з доцільністю, правилами ввічливості і традиціями
Стиль збору інформації	Орієнтовані на формалізовану інформацію	Орієнтовані на діалог через особисті канали інформації	Поєднання
Основа управління	Орієнтація на факти і логіку	Орієнтація на людей	Орієнтація на людей, але постійний контроль
Процес прийняття рішення	Швидке рішення, що приймається керівництвом	Рішення, засноване на особистому авторитеті керівника, досягнуте шляхом попереднього узгодження з провідними менеджерами	Тривале рішення, що вимагає узгодження із великим колом менеджерів (кругове рішення)
Виконання договірних зобов'язань	Обов'язкове	Можливі різні відхилення від умов договору – «краще пізніше, ніж ніколи»	Порушення умов договору, якщо це несумісне з їх уявленнями
Пошук компромісу	Легко йдуть на компроміс	Залежить від конкретного індивіда та країни, яку він представляє	Неохоче йдуть на компроміс, оскільки це означає відхід від консенсусу, виробленого компанією

Отже, організаційна культура є більш ефективним засобом впливу на персонал, ніж формалізовані правила й офіційні імперативи, оскільки саме керівник як головний суб'єкт управлінської діяльності формує своєю індивідуальною самобутністю й неповторністю той суб'єктивний фактор організації, який вирішальною мірою визначає характер управління і всю її життєдіяльність (А. Воронкова, 2006).

Організаційна культура є інструментом лідерства, оскільки в організаціях вона залежить від усталеної системи поглядів, норм і цінностей, що напряму залежить від цінностей та стилю поведінки керівництва. Крім цього, у корпоративних організаціях існують і діють певні системи або моделі цінностей, традицій, порядків, символів, ритуалів та звичаїв, які сформувалися протягом певного періоду їх існування й продовжують розвиватися й надалі. Цю систему професійно-етичних цінностей і

якостей, що регулюють соціальні відносини в професійній взаємодії, особливості відносин у колективі, певному середовищі, що регулюються не стільки посадовими інструкціями, скільки поняттями честі, колективізму, що розглядається як знакова відмінність в організації називають корпоративною культурою. Але це є окремим предметом дослідження.

Під організаційною культурою управлінської діяльності керівника будемо розуміти частину його загальної культури складниками якої є інформаційна, методологічна, правова, психолого-педагогічна культура, а також культура мислення і мовлення (В. Алещенко, 2022).

Таким чином, організаційна культура управлінської діяльності керівника соціально, психологічно і біологічно зумовлені якості особистості керівника, однією з яких можна виділити лідерські якості (Г. Осовська, & О. Осовський, 2006).

Разом з тим, посада формально дає керівникові необхідні передумови бути лідером колективу, але автоматично його таким не робить, хоча саме поняття “лідер” (від англ. leader) в перекладі і означає “керівник”, “провідник”, ці поняття тотожними не є. Різниця між поняттями полягає в тому, що “лідер” висувається завжди “знизу – догори”, а керівник навпаки, “згори – вниз” (І. Свідрук, Ю. Миронов & О. Кундицький, 2013)

Офіційний керівник може стати лідером, а лідер здатен стати керівником. Але найоптимальніше поєднання для організації є керівник-лідер в одній особі. Лідерство розглядається як психологічна характеристика поведінки певних членів групи та як процес психологічного впливу однієї людини на інших при їх сумісній життєдіяльності, який здійснюється на основі сприйняття, наслідування, навіювання, розуміння один одного. Лідерство засноване на принципах вільного спілкування, взаєморозуміння і добровільності підпорядкування (О. Марченко, & Л. Томаневич, 2015).

В умовах сьогодення с категорія “лідерство” має багато тлумачень: розглядається як соціальний феномен, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальні строки і з найбільшим ефектом, здатність впливати на поведінку окремих осіб чи організацій цінностями, властивостями характеру, які відповідають меті, зовнішнім і внутрішнім потребам соціальної групи в цілому. Воно залишається ключовим компонентом забезпечення професійної діяльності. Визначальну роль лідерство відіграє, зокрема, у цінностях, традиціях, етиці поведінки, досвіді дотримання дисципліни праці та корпоративної культури

Якості особистості керівника-лідера слід розглядати як найстійкіші характеристики, що мають вирішальний вплив на управлінську діяльність та залежать від характеру, структури, спрямованості, досвіду, здібностей особистості, умов праці. Це складні, багатогранні феномени, конкретні вияви які залежать від структури особистості і від дії різних чинників (М. Прищак, & О. Лесько, 2016). Необхідно відмітити, що основні складові організаційної культури сприймаються працівниками на неусвідомленому рівні і

переходять у розряд свідомого через параметри соціально-психологічного клімату, аналіз якого дозволяє оцінювати її адекватність за допомогою власних настановлень, цінностей, норм, принципів тощо. Інтегруючи професійні цінності, норми, бажання працівників, уявлення про способи спільної діяльності, організаційна культура формує ціннісно-орієнтаційну єдність членів колективу, їх мотивацію до праці; визначає стиль поведінки працівників і стиль керівництва; впливає на формальні та неформальні взаємостосунки працівників. Значущість організаційної культури розглядається з точки зору її впливу як на успішність управлінської діяльності керівника, так і на самопочуття кожного працівника в організації (Л. Карамушка та ін. 2013, с. 226).

Рівень спроможності до лідерства у кожного індивіда (керівника) свій. Лідер – керівник має володіти такими особистісними якостями:

- професійна компетентність;
- висока відповідальність, особиста гідність;
- відчуття нового та вміння йти на розумний ризик, творчо розв'язувати проблеми, сміливість у прийнятті рішень;
- гнучкість, розуміння ситуації, гостре сприйняття нових потреб, відчуття часу, подій;
- висока працездатність, постійне прагнення бути кращим і робити все як найдосконаліше;
- комунікабельність;
- увага до підлеглих (М. Прищак, & О. Лесько, 2016).

Розглядаючи особистісні якості керівника, дослідники виділяють головні (компетентність та комунікабельність) та важливі (морально-етичні якості, стресостійкість тощо) якості (В. Бусел, 2005).

Компетентність визначається як певна сума знань у особи, яка дозволяє їй судити про що-небудь, висловлювати переконливу, авторитетну думку; сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію; особливий тип організації знань, що забезпечує можливість прийняття ефективних рішень; здатність до актуального виконання діяльності

Питання психології

Компетентність керівника формується протягом здобуття ним освіти, а також у процесі практичної діяльності.

Управлінська компетентність також передбачає наявність у керівника системності мислення (практичний розум, швидкість входження в проблему, здатність передбачати різні варіанти виходу із ситуації, винахідливість) та організаторських якостей (уміння підбирати, розставляти кадри, планувати роботу, забезпечувати чіткий контроль) (В. Локшин, 2015).

Організаторські якості є наслідком вияву певних психологічних властивостей особистості, до найважливіших з яких належать:

- психологічна вибірковість (здатність адекватно відтворювати психологію групи, правильно реагувати тощо);
- здатність заряджати своєю енергією інших людей, активізувати їх;
- критичність та самокритичність (уміння бачити недоліки у своїх діях та вчинках підлеглих);
- психологічний такт (здатність оптимально впливати на інших людей, контактувати з ними на основі індивідуальних особливостей);

– вимогливість (здатність ставити адекватні вимоги залежно від ситуації);

– схильність до організаторської діяльності (В. Алещенко, 2019).

Іншою головною якістю керівника є *комунікабельність* – потреба і здатність особистості до спілкування з іншими людьми, товариськість. Комунікбельній особистості характерна легкість у налагодженні контактів, здатність і уміння не розгубитись при спілкуванні в різних ситуаціях, прагнення до ініціативності, лідерства в групі. Саме тому, на нашу думку, керівник має володіти комунікативною компетентністю – здатністю особистості налагоджувати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми в різних ситуаціях спілкування, основана на знаннях і досвіді, розумінні себе та інших. До її складу входить сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне протікання комунікативного процесу (Field Manual, 2015).

Спираючись на дослідження науковців нам імпонує (В. Алещенко, 2022), саме така модель організаційної культури (рис. 1).

На першому рівні – поверхневому, факти виявляються просто, але виникають складності в інтерпретації їх в термінах організаційної культури. Найбільш значущими фактами є звичаї та ритуали. В структурах сектору безпеки і оборони звичаї та ритуали мають високий рівень емоційної замученості та мають основне завдання – демонстрація та пропагування цінностей, забезпечення їх стабільності та збереження, сприяння згуртованості.

Другий рівень – підповерхневий. Це рівень вірувань та цінностей – більш глибокий, неявний, який виявляється або через взаємодію з фізичним оточенням, або через соціальний консенсус. Ціннісні орієнтації, що входять до нього, визначають напрямок і траєкторію розвитку організації, сприяють підвищенню ефективності управління. На цьому рівні підлягають вивченню цінності, вірування та переконання, що розділяються членами організації, відображені в символах та мові, несуть смислове пояснення першого рівня.

Третій рівень – глибинний. Він включає базові припущення, які важко усвідомити навіть самим членам організації без спеціальної концентрації на цьому питанні. Е. Шейн виділяє п'ять базових спрямовуючих життєдіяльність організації припущень, які приховані, приймаються на віру й допомагають персоналу сприймати атрибути організаційної культури: 1) відношення до буття в цілому; 2) відчуття часу й простору; 3) загальне ставлення до людини; 4) ставлення до роботи. Такими базовими припущеннями можуть бути вірування та етичні установки персоналу, на які значний вплив має національна культура.

Висока організаційна культура керівника є сильним стимулом ефективності організації. Широко розповсюджені в організації та добре засвоєні більшістю цінності та норми змусять співробітників працювати ефективно та якісно (через механізм групового тиску). А привабливість організації для її особового складу (що залежить від привабливості організаційної культури) може стати додатковим мотивуючим фактором. Організація стає більш гнучкою, здатною вижити в швидкозмінних умовах, конкурентоспроможною, якщо керівництво культивує у ній прагнення творчості,

розвитку, сприяє професійному та інтелектуальному зростанню персоналу.

Необхідно відмітити, що основні складові організаційної культури сприймаються працівниками на неусвідомленому рівні і переходять у розряд свідомого через параметри соціально-психологічного клімату, аналіз якого дозволяє оцінювати її адекватність за допомогою власних настановлень, цінностей, норм, принципів тощо. Інтегруючи професійні цінності, норми, бажання працівників, уявлення про способи спільної діяльності, організаційна культура формує ціннісно-орієнтаційну єдність членів колективу, їх мотивацію до праці; визначає стиль поведінки працівників і стиль керівництва; впливає на формальні та неформальні взаєностосунки працівників. Значущість організаційної культури розглядається з точки зору її впливу як на успішність управлінської діяльності керівника, так і на самопочуття кожного працівника в організації (Карамушка та ін. (2013, 226).

Управлінська діяльність не може функціонувати без лідера, адже саме він відіграє значну роль у досягненні ефективності цього процесу. При цьому на кожному рівні лідерство має особливості: чим вищий рівень, тим більша відповідальність, більший часовий горизонт рішень, що стосуються більшої кількості підлеглих чи виконавців і потребують більшої кількості ресурсів для виконання, відповідно, зростає ціна помилки.

Аналізуючи наукові джерела необхідно сконцентрувати увагу на наступних лідерських якостях керівника, які повинні формуватися та вдосконалюватися:

спроможність об'єктивно оцінити ситуацію ;відповідальність; навичка критично мислити; спроможність організувати виконання прийнятих рішень вміння делегувати повноваження; готовність ризикувати; активна громадянська позиція; ініціативність та вміння мотивувати себе; здатність організувати колектив на вирішення поставлених завдан (В. Локшин, 2015).

Цей перелік лідерських якостей та навичок не є вичерпним. Розвиток їх – це постійний процес, що вимагає усвідомленого підходу, розуміння кінцевої мети.

Питання психології

Отже, на розвиток лідерства керівників впливає професійне навчання, організаційна культура. В нашому випадку треба бути свідомим до того, що якщо в керівника немає вроджених чи набутих у процесі довготривалої соціалізації задатків до лідерства, відчуття та розуміння високої власної відповідальності за людей, які знаходяться у підпорядкуванні, та за доручену справу, то звичайно спеціальним курсом навчання їх можна буде розвинути до певного рівня, однак яка б не була якість такого навчання, якість такого лідерства не може бути високою. І навпаки, якщо у керівника є вроджені лідерські якості, то спеціальне навчання може розвинути їх та вивести на новий якісний рівень. Отже, необхідно мати довгострокову Програму розвитку лідерства.

Висновки. Аналіз та узагальнення підходів до розуміння ролі і місця лідерства в організаційній культурі керівника дозволяє стверджувати, що головна роль у формуванні організаційної культури організації відведена саме керівникові, оскільки цілеспрямована робота з управління персоналом організації здатна формувати та підтримувати ефективну організаційну культуру. Організаційна ґрунтується на умінні керівника – лідера правильно організовувати управлінські відносини та підтримувати нормальний морально-психологічний клімат в підпорядкованій організації.

Кожен керівник є суб'єктом формування організаційної культури. Індивідуальні якості й стиль поведінки керівника, його управлінська культура є більш ефективним засобом впливу на підлеглих, оскільки керівник-лідер є основним формувачем того суб'єктивного чинника організації, який формує організаційну культуру.

Організаційна культура залежить від певних чинників, що визначають її роль у діяльності організації. До таких чинників можна віднести культуру умов праці, культуру міжособистісних відносин, культуру персоналу, культуру управління.

Проведене дослідження актуалізує необхідність широкого впровадження в освітній процес підготовки фахівців засад сучасного менеджменту, формування та розвитку лідерських якостей у майбутніх керівників, створення ефективної системи формування організаційної культури управління підлеглими.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у пошуку конкретних параметрів формулювання успішних сценаріїв розвитку організаційної культури керівника – лідера в процесі управління організацією. Майбутні дослідження повинні спрямовуватись на подальшу деталізацію моделі організаційної культури вітчизняного менеджменту.

Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. (2019). Військово-соціальне управління: теорія і практика. Київ.
2. Алещенко В. І. (2022). Психологічний континуум лідерства в організаційній культурі військового керівника. Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр. Київ. Вип. 3 (67). С. 5–12.
3. Балашова Ю. В. (2011). Корпоративна культура майбутніх офіцерівприкордонників: компетентнісний підхід. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2011. № 4. URL: dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/486/1/Balashova.pdf.
4. Баннікова К. Б. (2017). Організаційна культура як фактор управління людськими ресурсами міжнародних компаній. Харків.
5. Бусел В. Т. (2005). Великий тлумачний словник української мови. Київ.
6. Волович В. І. (1998). Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Київ.
7. Воронкова А. Е. (2006). Корпорації: управління та культура. Дрогобич.
8. Дороніна М. & Григоренко А. (2008). Психологія управління. Харків.
9. Джим Коллінз. (2018). Від хорошого до величного. Чому одні компанії здійснюють прорив, а інші – ні. Київ.
10. Карамушка Л. М. & Лагодзінська В. І. & Івкін В. М. & Ковальчук О. С. (2013). Роль організаційної культури в діяльності сучасних організацій: аналіз основних підходів Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Т. І. Вип. 38. 225–229.
11. Локшин В.С. (2015). Професійна компетентність майбутніх менеджерів соціокультурної сфери в контексті модернізації вищої освіти. Київ.
12. Марченко О. М. & Томаневич Л. М. (2015). Теорія організації. Львів.

Питання психології

13. Свидрук І. І. & Миронов Ю. Б. & Кундицький О. О. (2013). Теорія організації Львів.
14. Осовська Г. В. & Осовський О. А. (2006). Основи менеджменту. Київ.
15. Прищак М. Д. & Лесько О. Й. (2016). Психологія управління в організації Вінниця.
16. Побірченко Н. А. (2007). Психологічний словник. Київ.
17. Харчишина О. В. (2011). Формування організаційної культури в системі менеджменту підприємств. Житомир.
18. Щокін Г. В. (2007). Менеджмент: Понятійно-термінологічний словник. Київ.
19. Field Manual (2015). Leader Development. Headquarters. Department of the Army. Washington DC, № 6–22. 188 p.

References

1. Aleshchenko V. I. (2019). Viiskovo-sotsialne upravlinnia: teoriia i praktyka. [Military and social management: theory and practice]. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Aleshchenko V. I. (2022). Psykholohichni kontynuuum liderstva v orhanizatsiinii kulturi viiskovoho kerivnyka. [Psychological continuum of leadership in the organizational culture of a military leader]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy : zb. nauk. pr. Kyiv. Vyp. 3 (67). S. 5–12. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Balashova Yu. V. (2011). Korporatyvna kultura maibutnikh ofitserivprykordonnykiv: kompetentnisnyi pidkhid. [Corporate culture of future border officers: competence approach]. Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogika. № 4. С.84–89. Ternopil. (in Ukrainian)
4. Busel V. T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. (in Ukrainian)
5. Volovych V. I. Sotsiologhiia: korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk. (1998). [Sociology: a short encyclopedic dictionary]. Kyiv. (in Ukrainian)
6. Voronkova A. E. ta in. (2006). Korporatsii: upravlinnia ta kultura. [Corporations: management and culture]. (in Ukrainian)
7. Doronina M. & Hryhorenko A. (2008). Psykholohiia upravlinnia [Management psychology]. (in Ukrainian)
8. Dzhym Kollinz. (2018). Vid khoroshoho do velychnoho. Chomu odni kompanii zdiisniuiut proryv, a inshi – ni. [From good to great. Why some companies make breakthroughs and others don't]. (in Ukrainian)
9. Karamushka L. M. & Lahodzinska V. I. & Ivkin V. M. & Kovalchuk O. S. (2013). Rol orhanizatsiinoi kultury v diialnosti suchasnykh orhanizatsii: analiz osnovnykh pidkhodiv [The role of organizational culture in the activities of modern organizations: analysis of the main approaches]. Aktualni problemy psykholohii : zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia . T. I. Vyp. 38. 225–229. (in Ukrainian)
10. Lokshyn V. S. (2015). Profesiina kompetentnist maibutnikh menezheriv sotsiokulturnoi sfery v konteksti modernizatsii vyshchoi osvity [Professional competence of future managers of the socio-cultural sphere in the context of modernization of higher education] (in Ukrainian)
11. Marchenko O. M. & Tomanevych L. M. (2015). Teoriia orhanizatsii: navch. posibn. [Theory of organization]. Lviv. (in Ukrainian)
12. Svydruk I. I. & Myronov Yu. B. & Kundytyskiy O. O. (2013). Teoriia orhanizatsii. [Theory of organization]. Lviv. (in Ukrainian)
13. Osovskaya H. V. & Osovskiy O. A. (2006). Osnovy menedzhmentu. Kyiv. [Basics of management]. (in Ukrainian)
14. Pryshchak M. D. & Lesko O. Y. (2016). Psykholohiia upravlinnia v orhanizatsii [Psychology of management in the organization]. (in Ukrainian)
15. Pobirchenko N. A. (2007). Psykholohichni slovnyk [Psychological dictionary]. (in Ukrainian)
16. Kharchyshyna O. V. (2011). Formuvannia orhanizatsiinoi kultury v systemi menedzhmentu pidpriemstv. [Formation of organizational culture in the enterprise management system]. (in Ukrainian)
17. Shchokin H. V. Menedzhment: Poniatiino-terminolohichni slovnyk. (2007). [Management: Conceptual and terminological dictionary]. Kyiv. (in Ukrainian)
18. I Bannikova K. B. (2017). Orhanizatsiina kultura yak faktor upravlinnia liudskymy resursamy mizhnarodnykh kompanii. [Organizational culture as a factor in human resource management of international companies]. (in Ukrainian)
19. Field Manual (2015). Leader Development. Headquarters. Department of the Army. Washington DC, № 6–22. 188 p.

Summary

THE ROLE OF A LEADER-MANAGER IN FORMING ORGANIZATIONAL CULTURE

Kameniuk Y. PhD, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology at the All-Ukrainian University MAUP, Vinnytsia

Introduction The significance and role of organizational culture were recognized by management practitioners and theorists as early as the late 1970s. Modern scholars view organizational culture as a means to enhance management efficiency and achieve specific results. Organizational culture is shaped by leaders (both formal – organizational managers, and informal). The effectiveness of a leader-manager's management activities directly depends on organizational culture, understanding the specifics of organizational work, and management technologies. Awareness of organizational culture by a manager in the management process allows for a better understanding of its functioning and purpose. Exploring new ways to improve management, developing organizational culture, and forming a positive image of a new type of leader emphasizes the need for research in organizational management, incorporating modern leadership concepts. Despite some successes in addressing theoretical and practical aspects of the problem, the underexplored question of organizational culture development and the role of the leader in its formation is noted.

Purpose The purpose of the article is to define the essence and mechanism of forming organizational culture, specifically the role of a leader-manager in this process. The article's tasks include exploring theoretical approaches to organizational management processes, particularly the work of managers in creating effective organizational culture, and determining necessary measures for forming successful organizational culture and leadership in management activities.

Methods The primary research methods include analysis and synthesis of theoretical approaches and contemporary developments regarding the manifestation of leadership in management activities.

Originality Command-administrative management methods have not adequately addressed this issue. For a long time, researchers only considered organizational culture within the realm of economics and enterprise management operating in market relations and business. However, the underexplored question of organizational culture development and the role of a leader-manager in its formation underscore the relevance of this research.

Conclusion Analyzing and synthesizing approaches to understanding the role and place of leadership in a leader-manager's organizational culture confirms that the main role in forming a healthy organizational culture lies with the manager. This is because purposeful personnel management at an enterprise can shape and maintain an effective organizational culture. Organizational culture influences organizational management and is grounded in a leader-manager's ability to properly organize management relations and maintain a healthy psychological climate within the organization. Each manager is a subject of organizational culture formation. The individual qualities and behavior style of a manager, along with their management culture, are more effective means of influencing subordinates, as the leader-manager is the primary shaper of the subjective factor of the organization that forms its organizational culture. Organizational culture depends on specific factors that define its role in an organization's activities, such as working conditions culture, interpersonal relations culture, personnel culture, and management culture. This study emphasizes the necessity of integrating the principles of modern management into educational programs, developing leadership qualities in future managers, and creating an effective system for forming organizational culture in managing subordinates. The organizational culture of managers is a mandatory condition for their professional training, and new scientific findings on this issue will contribute to the theory and practice of forming managers' organizational culture, aiding in the study of specialized courses, seminars, and scientific research on professional training issues for managers. The identified correlations between management and organizational culture will enable organizing managerial activities at a high professional level.

Keywords: management; organizational (corporate) culture; manager; leader; managerial qualities; organizational culture model; leadership principles.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 10.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 07.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**ГРУПОВА ПСИХОДИНАМІЧНА ТЕРАПІЯ У ДЕРЖАВНИХ КЛІНІКАХ
ЄВРОПИ: ОГЛЯД ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

*Кириченко В. Е. аспірант та асистент кафедри
теоретичної та практичної психології
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0009-0004-3401-9129>*

У запропонованій статті розглянуто опис методів та стилів роботи групових психотерапевтів у державних спеціалізованих відділеннях Данії, Іспанії та Норвегії, а також зазначено обґрунтування результатів їх роботи терапевтичним ефектом. При огляді переваг та недоліків методології проведення психодинамічних малих груп у згаданих країнах, проведено паралелі щодо перспективи впровадження цих методів в Україні.

Ключові слова: психодинамічна терапія; групова психотерапія; психодинамічні групи; психотерапія; психодинаміка; психоаналіз.

Вступ. Психодинамічною є терапія, в основу якої покладений психологічний детермінізм, віра в позасвідомі процеси психіки, а також переконання, що людська поведінка є динамічною та цілеспрямованою (Alonso, 1989). Базовим традиційним психодинамічним інструментом в роботі терапевтичних груп є вільне асоціювання. Динамічний погляд на вільне асоціювання передбачає, що вільно асоціюючи, пацієнт зіштовхнеться з зоною внутрішнього конфлікту – у груповій терапії це носить назву «груповий процес». Груповий психотерапевт припускає, що зміна самими пацієнтами тем обговорення протікає крізь призму позасвідомих зв'язків між пацієнтами, тому терапевт не встановлює порядок денний, а слідує асоціаціям групи. Існує переконання, що груповий процес неминуче зіштовхнеться з найбільш важливим та афективно насиченим матеріалом, якщо не впливати на обговорення (Rutan, 1992). Психодинамічна групова психотерапія покращує стан здоров'я навіть сильно уражених пацієнтів (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010).

Незважаючи на значущі результати групової психодинамічної роботи за кордоном, в Україні не зустрічаються публікації, які б описували власне груповий клінічний досвід, при тому, що групова робота є вигідною не лише через підвищення показників ментального здоров'я та соціалізації пацієнтів державних клінічних закладів, а є доцільною також і з точки зору ресурсного розподілу: за проміжок часу в 50-90 хвилин

психотерапевт працює одразу з 6-12 людьми натомість консультації з одним пацієнтом. Доцільне використання ресурсу в роботі з хворобами психіки у державних клініках є вкрай актуальним для країни, що перебуває в стані війни. Коректний розподіл такого ресурсу включає не лише економічну привабливість, а й екзистенційну значимість.

Мета дослідження полягає у визначенні принципів та маркерів успішності роботи групової психодинамічної терапії, яку застосовують в державних амбулаторіях країн Європи та у формулюванні алгоритму впровадження позитивного іноземного досвіду в клініках суміжного типу України. Мета включає такі завдання: опис роботи групової динамічної терапії на основі данського дослідження (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010), іспанського дослідження (Lana et al., 2015), а також норвезького дослідження (Fjeldstad, Nøglend, & Lorentzen, 2017); аналіз ефективності цих досліджень та оцінка щодо впровадження їх результатів в Україні.

Теоретичне підґрунтя. Вперше групову терапію почав упроваджувати у своїй роботі Т. Варґов, творець американської психоаналітичної асоціації. У 1926 він називає свій підхід «Груповий метод у психоаналізі» (Wingrow, 1926), проте не знаходить очікуваного відгуку в психоаналітичній спільноті. Дещо згодом вже у часі другої світової війни W. Біон описує досвід роботи в групах та формує власну психодинамічну модель роботи з групою як з одним цілим (Bion, 1948). Успіх

його роботи був підкріплений духом часу, оскільки жертв війни було багато – як травмовані солдати, так і нажахані цивільні, тому Британія потребувала методу, який покривав би запит суспільства на психотерапію, що залучає максимум постраждалих при мінімумі психіатрів та психотерапевтів. У 1932 році В. Біон отримав місце в державній тавістоцькій клініці у Лондоні, яка була заснована як благодійна установа для лікування солдатів, травмованих війною. Вже тоді, у 30х роках, в Європі гостро відчували потребу залучення фахівців-психоаналітиків у державні клініки. Вслід за В. Біоном його колега S. Foulkes також працює на посаді штатного психіатра у воєнному госпіталі і запроваджує власну психодинамічну модель ведення груп (Foulkes, 1951). Основними здобутками згаданих психоаналітиків та науковців є відкриття феноменів «базових припущень», які описують опір у психодинамічній груповій терапії (Bion, 1948), а також акцент над колом спілкування окремо взятих пацієнтів у позагрупових контекстах (Foulkes, 1951).

Базуючись на теоріях Біона та Фукса, більшість психодинамічних групових терапій проводять і сьогодні. Поруч з цим зростає інтерес до менталізаційно-орієнтованого виду групової терапії, запропонованого угорським психоаналітиком Р. Fonagy. Цей вид групової терапії, що зосереджується на поточних станах та емоціях окремих учасників, є дещо директивнішим за класичну динамічну терапію, проте демонструє високі результати лікування пацієнтів, в тому числі, з межовим розладом особистості (Fonagy, Campbell, & Bateman, 2019). У поточній статті буде розглянуто каталонське дослідження щодо дієвості такого виду психодинамічних груп.

Методами дослідження є аналіз, систематизація та порівняння. Було здійснено огляд наукових статей та виокремлено ті, що мають безпосереднє відношення до клінічного виміру психодинамічних груп. Здійснено порівняння результатів та пошук можливостей щодо їх запровадження в Україні.

Результати та обговорення. Розглянуті у поточній публікації статті

іноземних колег свідчать про те, що короткофокусована психодинамічна групова терапія покращує стан здоров'я пацієнтів клініки (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010). Також групова динамічна психотерапія, базована на менталізації є корисною навіть для пацієнтів психотичного рівня організації психіки (Lana et al., 2015). Окрім того, короткофокусована психодинамічна групова терапія може бути кориснішою для типового пацієнта, натомість довготривалій груповій психодинамічній терапії (Fjeldstad, Høglend, & Lorentzen, 2017).

Дослідження авторів Н. Jensen, Е. Mortensen та М. Lotz було проведене в Данії, як частина довгострокового амбулаторного натуралістичного дослідження, де короткофокусна психодинамічна групова терапія для пацієнтів є звичною в державній психіатричній системі. Метою цього емпіричного дослідження було визначення як статистичної, так і клінічної значущості ефекту психодинамічних груп. Розмір ефекту визначався згідно статистичного показника d Коена. Основним методом є польове дослідження натуралістичного типу, що порівнює результати до і після 39-сесійного періоду участі в групах 236 амбулаторних пацієнтів з клінікою афективних (9,7%), невротичних (50,8%) та особистісних розладів (39,4%). Зміни симптоматики було оцінено згідно Глобального індексу тяжкості SCL-90-R. Аналіз проводився після виключення 32 випадків у яких симптоми до лікування згідно SCL-90-R були відсутні. Загальний розмір ефекту становив у загальній вибірці 0,74, що позначає помірний або великий розмір ефекту (0,67 у пацієнтів з депресією та 0,74 у пацієнтів з особистісними та невротичними розладами), який збільшився до 1,02 після виключення пацієнтів, що не проходили лікування. Однак, згідно оцінки Глобального індексу тяжкості у пацієнтів до проведення дослідження, стан 43,1% пацієнтів не змінився або погіршився; у 27% надійно покращився, а 29,9% пацієнтів отримали статус клінічно значущого результату.

Дизайн дослідження передбачає чотири гетерогенні групи, в яких брали участь від шести до восьми пацієнтів. Кожну з груп проводили по два терапевти, в їх числі неакадемічний персонал (медсестри, соціальні працівники, ерготерапевти та

фізичні терапевти) разом з психіатром, інтерном або психологом у ролі ко-терапевта. Усі терапевти мали часткову або повну підготовку у психотерапевтичному методі, в тому числі гештальт-терапія, сімейна, когнітивно-поведінкова або аналітична групова психотерапія. Всі групи мали наскрізний супервізійний супровід з психодинамічною оптикою. Близько половини персоналу мали спеціальну підготовку або формальну освіту в галузі групової психотерапії, близько чверті мали спеціальну підготовку з психодинамічної групової терапії. Для кожного пацієнта був встановлений індивідуальний фокус, визначений керівником програми. Якщо були труднощі у визначенні позасвідомого конфлікту, тоді обирали раціональний або практичний фокус. Найважливішим завданням терапевтів була робота з інтерпретацією опору: на пасивності або мовчанні робили особливий акцент. Важливішими вважались емоційно-навантажені спогади на противагу нейтральним, а дискурс «тут і тепер» вважався вагомим за психогенетичне розуміння. Не було спеціального посібника для терапевтів, проте загальні настанови передбачали тримання в голові психодинамічного фокусу, дозволяючи асоціаціям розвиватись вільно.

Короткострокова психодинамічна групова терапія, згідно дослідження (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010), асоціюється з клінічно значущими, середніми або ж великими розмірами ефекту серед пацієнтів з афективними, особистісними та невротичними розладами. Проте, незважаючи на позитивні зміни, значна частина пацієнтів (43,1%) після терапії все ж залишається в межах патології згідно данських норм. Отже, пацієнти, направлені у державні амбулаторні клініки, можуть мати потребу в альтернативному або тривалішому лікуванні, аніж 39-сесійні відвідування трьохмісячної психодинамічної групової терапії.

Дослідження авторів F. Lana, S. Marcos, L. Mollà, A. Vilar, V. Pérez, M. Romero та J. Martí було проведено у проміжку 2012-2014 роках в Барселоні. На думку авторів, попри поширену практику проведення психодинамічної групової терапії орієнтованої на менталізацію та її успіху в

лікуванні пацієнтів з важкими психотичними розладами, немає досліджень, що б оцінювали як розмір ефекту, так і пов'язані з лікуванням несприятливі результати такого впливу. Основним методом є спостережне дослідження для оцінки безпеки, сприйняття, а також суб'єктивної ефективності психодинамічної групової терапії орієнтованої на менталізацію.

За рік до проведення дослідження, 65% пацієнтів мали потребу в госпіталізації та всі були непрацездатними. Несприятливі події (всі небажані явища, що виникали під час групової психотерапії) спостерігались у 56,1% пацієнтів, поруч з цим лише у трьох випадках (7,3%) подія вважалась несприятливою внаслідок психотерапії і відповідно може вважатися побічною дією психотерапії. Жоден з пацієнтів не висловлював бажання вийти з групи та закінчити лікування. Двоє учасників припинили перебування у денному стаціонарі з причин, не пов'язаних із терапією. На основі опитувальника суб'єктивної ефективності, 35 пацієнтів (85,4%) уподобали групову терапію та вважали її цікавою, 4 пацієнти (9,8%) повідомили, що терапія їм не сподобалась, 2 учасники (4,9%) вважали терапію корисною проте нудною.

Терапію проводили щотижня двоє терапевтів з великим психотерапевтичним досвідом роботи в державних клініках. Дослідження проводилося на базі однієї з лікарень державної мережі охорони психічного здоров'я в Барселоні. У дослідженні взяв участь 41 пацієнт, з них, відповідно критеріям діагностичного і статистичного посібника з психічних розладів DSM-IV, 70,7% пацієнтів мали розлади шизофренічного спектру та 29,3% розлади афективного спектру. Під час заступлення пацієнти підписували форму інформованої згоди, затверджену місцевим етичним комітетом, в якій вони погоджувалися брати участь у терапевтичних групах і заповнювати всі запропоновані опитувальники. Терапія передбачала техніки менталізації та вправи, включені до посібника з менталізаційно-орієнтованої групової терапії. Загалом групова терапія фокусується на чотирьох темах: розуміння мотивів (4 сесії), розуміння установок (4 сесії), розуміння емоцій (2 сесії) і розуміння

того «що мене робить мною» (2 сесії). Групи тривали 12 тижнів, з кількістю учасників 6-10 пацієнтів. Групи проводились у відкритому форматі, де новим пацієнтам дозволялось доєднуватись лише у тому випадку, якщо певна тема вже завершена. Пацієнтам дозволяли відвідувати терапію, незалежно від кількості пропусків. У ході сесій пацієнти сиділи за столом, обличчям до дошки, на якій написаний порядок денний. Пацієнтів заохочували записувати на аркуші паперу все, про що вони думають після низки запитань, і після цього записували відповіді на дошці і працювали з ними, не уточнюючи ім'я автора.

У результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що групова психодинамічна терапія орієнтована на менталізацію є безпечною та сприятливою для пацієнтів з важкими психозами, а більшість пацієнтів оцінюють лікування як корисне. Незважаючи на це, подібний вид психодинамічної терапії потребує подальших контрольованих досліджень з більшою вибіркою. На відміну від класичного психодинамічного дизайну, групи орієнтовані на менталізацією є більш директивними та структурованими. Такий дизайн є виправданим з огляду на вибірку, більшість якої складають пацієнти шизофренічного спектру, на відміну від дослідження (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010) вибірка якого передбачає пацієнтів афективного та невротичного спектру.

Дослідження авторів A. Fjeldstad, P. Nøglend та S. Lorentzen було опубліковано у 2017 році в Норвегії й проведене у трьох великих урбанізованих містах та має на меті порівняти ефективність змін у патернах міжособистісних проблем між короткостроковою та довготривалою психодинамічною груповою терапією. Методом є клінічне рандомізоване дослідження. У дослідженні взяло участь 167 амбулаторних пацієнтів зі змішаними діагнозами. Пацієнти були рандомізовані по стратифікаційному типу (для забезпечення гендерного співвідношення, аби в групі було щонайменше 2 чоловіка або 2 жінки) на 20 та 80 щотижневих сесій групової терапії. Виключенню підпадали пацієнти, які мали психоз, основний діагноз алкогольного або наркотичного uzалежнення або органічні захворювання головного мозку. Пацієнти підписували інформовану згоду, а сам

проект був схвалений інспекцією з контролю за даними та регіональним комітетом з етики медичних досліджень. Проблеми, що пацієнти хотіли вирішити, тривали в середньому 15 років. 68% повідомили про попереднє психіатричне лікування. Міжособистісні проблеми оцінювались за допомогою опитувальника міжособистісних проблем 6 раз впродовж трьохрічного періоду проведення дослідження. Було використано лінійні змішані моделі, розбиті на два етапи. Упродовж перших шести місяців та подальших двох з половиною років було проведено оцінку змін у п'яти субшкалах: холодність, соціальне уникнення, неасертивність, експлуатація та гіперопіка.

У рамках дослідження було проведено 18 психотерапевтичних груп. У кожную було залучено дев'ять терапевтів, які проводили по одній короткостроковій та одній довготривалій терапії. Короткострокова групова терапія складала 20 сесій, що тривали близько пів року. Довгострокова терапія тривала 80 сеансів упродовж двох років. Групи склались з 7-8 пацієнтів, одного терапевта та були закритого формату (нові учасники не набирались). Сесії відбувались щотижня та тривали по 90 хвилин. При обох форматах було рекомендовано слідувати посібнику з психодинамічної групової терапії (Lorentzen, 2014). Робота в групах була орієнтована на дискурс «тут і тепер». Серед дев'яти психодинамічно підготовлених ведучих двоє були психіатрами, троє психологами, троє психіатричними сестрами та одним соціальним працівником. Терапевти проходили навчання у короткостроковому та довгостроковому форматах та мали регулярний наскрізний супервізійний супровід упродовж цілого дослідження.

Всупереч очікуванням авторів, групова короткострокова динамічна терапія викликала більш ранні зміни на противагу довготривалій терапії за субшкалами холодності та соціального уникання згідно показника альфа, скоригованим показником Бонфероні. За три роки дослідники не виявили значущої різниці між короткотерміною та довгостроковою груповою психодинамічною терапією щодо покращення серед усіх п'яти субшкал. Автори стверджують, що як короткострокова, так і довготривала групова

терапія може принести користь пацієнтам із міжособистісними проблемами. І хоч результати не дають однозначної відповіді щодо оптимальної тривалості лікування, однак стверджують, що короткострокова терапія є ефективнішою для типового пацієнта, оскільки зміни відбуваються швидше: розмір ефекту між групами становив 0,4 для субшкал соціального уникання та холодності. Згадане дослідження вимагає подальшого відтворення, а також більш тривалого спостереження задля визначення кращої диференціації щодо часових рекомендацій у відвідуванні динамічної групової психотерапії. Перевагою згаданого дослідження на противагу двом попереднім є наявність та протиставлення як короткострокової, так і довготривалої психодинамічної групової терапії. Відповідно, автори мали змогу не лише порівнювати вибірки з контрольними групами пацієнтів, які не брали участі у дослідженні, а й порівнювати ефект безпосередньо між експериментальними групами. На відміну від дослідження (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010) у експерименті норвезьких колег були строгіші вимоги до ведучих, які володіли необхідним психодинамічним вишколом. Критерії включення пацієнтів у роботу в групах було описано менш деталізовано, аніж у дослідженнях (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010) та (Lana et al., 2015). Перевагою норвезького дослідження у порівнянні з іспанським є більш класичний психодинамічний метод роботи, що виключає директивні методи ведення терапії.

Висновки. У цій статті здійснено огляд європейських емпіричних досліджень, що стосуються роботи психодинамічних терапевтичних груп на базі державних клінік денних стаціонарів. Було розглянуто методи роботи у малих терапевтичних групах з пацієнтами різного рівня ураження

психіки. Анамнез пацієнтів містить невротичні, афективні, особистісні розлади та розлади шизофренічного спектру. Усі види інтервенцій, згадані у цій статті, містять як статистичну так і клінічну ефективність. Психодинамічні групи орієнтовані на менталізацію підвищують рівень особистісного благополуччя у пацієнтів психотичного спектру, а класичні короткофокусні динамічні групи показали значущі результати в роботі з розладами особистості. Спеціалізована психодинамічна навченість персоналу відіграє провідну роль у можливості терапевтувати згадані групи психіатрами, психологами, медичними сестрами та соціальними працівниками за умов наскрізного супровідного експертного супроводу. Отримані результати свідчать, що формат психодинамічної роботи з малими терапевтичними групами є можливим у межах державних лікарень України: наприклад, у денних та цілодобових стаціонарах психоневрологічних та психіатричних клініках. Вкрай актуальним та перспективним є впровадження та емпіричне дослідження психодинамічних методів групової роботи в Україні: залучаючи дипломованих психотерапевтів у державну систему охорони здоров'я та надаючи їм можливості ділитись знаннями та досвідом з персоналом лікарень.

Подяки. Автор статті висловлює вдячність Шамлян Каріні Микитівні, кандидату психологічних наук, доценту кафедри теоретичної та практичної психології національного університету «Львівська політехніка» та Березовській Ларисі Іванівні, кандидату психологічних наук, доценту кафедри теоретичної та практичної психології національного університету «Львівська політехніка» за науковий супровід.

Список використаних джерел

1. Alonso, A. (1989), The psychodynamic approach. In A Lazare (Ed.), *Psychiatry: Diagnosis and treatment* (2nd ed., pp. 37-58). Baltimore: Williams & Wilkins. <https://doi.org/10.1080/00207284.1992.11732578>
2. Rutan, J. S. (1992). Psychodynamic group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 42(1), 19-35. <https://doi.org/10.1080/00207284.1992.11732578>
3. Jensen, H. H., Mortensen, E. L., & Lotz, M. (2010). Effectiveness of short-term psychodynamic group therapy in a public outpatient psychotherapy unit. *Nordic Journal of Psychiatry*, 64(2), 106-114. <https://doi.org/10.3109/08039480903443874>
4. Lana, F., Marcos, S., Mollà, L., Vilar, A., Pérez, V., & Romero, M. (2015). Mentalization based group psychotherapy for psychosis: a pilot study to assess safety, acceptance and subjective efficacy. *Int J Psychol Psychoanal*, 1(1), 1-6.

5. Fjeldstad, A., Høglend, P., & Lorentzen, S. (2017). Patterns of change in interpersonal problems during and after short-term and long-term psychodynamic group therapy: A randomized clinical trial. *Psychotherapy Research*, 27(3), 350-361. <https://doi.org/10.1080/10503307.2015.1102357>
6. Burrow, T. (1926). Die Gruppenmethode in der Psychoanalyse. *Imago*, 12(2-3), 211-222. <https://doi.org/10.13109/grup.2015.51.1.18>
7. Bion, W. R. (1948). Experiences in groups: I. *Human relations*, 1(3), 314-320.
8. Foulkes, S. H. (1951). Concerning leadership in group-analytic psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 1(4), 319-329. <https://doi.org/10.1080/00207284.1951.11507887>
9. Fonagy, P., Campbell, C., & Bateman, A. (2019). Mentalizing, attachment, and epistemic trust in group therapy. In *Attachment in Group Psychotherapy* (pp. 20-45). Routledge.
10. Lorentzen, S. (2014). *Group analytic psychotherapy: Working with affective, anxiety and personality disorders*. London: Routledge.

Summary

GROUP PSYCHODYNAMIC THERAPY IN PUBLIC CLINICS IN EUROPE: A REVIEW OF EMPIRICAL STUDIES

Kyrychenko V. E. Post-graduate and Assistant of
the Department of Theoretical and Practical
Psychology Lviv Polytechnic National University

Abstract. The proposed article describes the methods and styles of work of group psychotherapists in the state specialised departments of Denmark, Spain and Norway, and also provides the justification for the results of their work, namely, the therapeutic effect. When reviewing the advantages and disadvantages of the methodology of conducting psychodynamic small groups in the mentioned countries, parallels are drawn with regard to the prospects for the implementation of these methods in Ukraine.

Purpose of the article. The purpose of the study is to determine the principles and markers of success of group psychodynamic therapy used in public outpatient clinics in Europe and to formulate algorithms for implementing positive foreign experience in clinics of a related type in Ukraine. The objective includes the following tasks: to describe the work of group dynamic therapy on the basis of a Danish study (Jensen, Mortensen & Lotz, 2010) and a Spanish study (Lana et al., 2015), to analyse the effectiveness of these studies and to assess the implementation of their results in Ukraine.

Methods. The research methods are analysis, systematisation and comparison. A review of scientific articles was carried out and those that are directly related to the clinical dimension of psychodynamic groups were identified. The results are compared with the possibilities of their implementation in Ukraine.

Results. This article provides an overview of European empirical research on the work of psychodynamic therapeutic groups in state day care clinics. The methods of work in small therapeutic groups with patients with different levels of mental disorders were considered. Patients' disease clinics include neurotic, affective, personality and schizophrenic spectrum disorders. All types of interventions mentioned in this article have both statistical and clinical efficacy. Mentalisation-focused psychodynamic groups increase the level of personal well-being among patients with psychotic spectrum disorders, and classical short-focus dynamic groups have shown significant results in the treatment of personality disorders. Specialised psychodynamic training of staff is important for the ability to treat therapeutic groups by psychiatrists, psychologists, nurses and social workers under conditions of cross-cutting expert supervision. Obtained results indicate that the format of psychodynamic work with small therapeutic groups is possible within state hospitals in Ukraine: for example, in day patient and round-the-clock inpatient facilities of neuropsychiatric and psychiatric clinics. It is extremely relevant and promising to introduce empirically study psychodynamic methods of group work in Ukraine: by involving certified psychotherapists in the state healthcare system and providing them with opportunities to transfer knowledge and experience to hospital staff.

Originality. Despite the significant results of group psychodynamic work abroad, there are no publications in Ukraine that describe the actual group clinical experience, despite the fact that group work is beneficial not only because of the improvement of mental health and socialisation of patients in public clinics, but is also appropriate in terms of resource allocation: in a period of 60-90 minutes, a psychotherapist works with 8-12 people instead of consulting one patient. The appropriate use of resources in the treatment of mental illness in public clinics is extremely important for the country at war. The correct allocation of such resource includes not only economic attractiveness, but also existential significance.

Conclusions and prospects for further scientific research. In the future, the work of psychodynamic groups in Ukraine should be implemented and explored.

Key words. psychodynamic therapy; group psychotherapy; psychodynamic groups; psychotherapy; psychodynamics; psychoanalysis.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 26.02.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 01.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПІДВИЩЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ВІДБОРУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАМІЩЕННЯ ВАКАНТНИХ ПОСАД

Князєв С. М. доктор філософії, провідний Науковий співробітник кафедри керівництва військами (силами) в мирний час командно-штабного інституту застосування військ (сил) Національний університет оборони України <https://orcid.org/0000-0002-9746-704X>
Михайлюк О. А. студентка факультету психології Українського державного Університету імені Михайла Драгоманова <https://orcid.org/0009-0006-3514-5471>

У статті представлений методичний підхід з відбору військовослужбовців Збройних Сил України для заміщення вакантних посад. Використовуючи зазначений методичний підхід, суб'єкти які відповідають за відбір та призначення військовослужбовців на посади отримують можливість провести необхідні числові розрахунки та надати обґрунтовані пропозиції керівникам військових організаційних структур щодо подальшого прийняття об'єктивного кадрового рішення.

Ключові слова: особисті якості; відбір; психологічні чинники; кадрове рішення; посада; методичний підхід.

Вступ. Застосування сучасних підходів кадрового менеджменту на всіх рівнях кадрової вертикалі та за всіма напрямками, що стосуються професійного розвитку військовослужбовців забезпечується впровадженням системних засобів до управління кар'єрою військовослужбовця, із застосуванням індивідуального підходу, забезпеченням прозорості та відкритості під час прийняття кадрових рішень на підставі всебічного об'єктивного оцінювання діяльності кожної особи та стимулювання її до ефективного виконання поставлених завдань.

Згідно зі світовим досвідом дослідники Мескон М., Альберт М. та Хедоури Ф. (1994) зазначають що, найбільш ефективне управління людськими ресурсами досягається за допомогою впровадження заходів кадрового менеджменту. Використання сучасних підходів кадрового менеджменту на всіх рівнях кадрової вертикалі та в усіх напрямках, пов'язаних з професійним розвитком військовослужбовців, забезпечується впровадженням системних засобів для управління їх кар'єрою. Це включає в себе застосування індивідуального підходу, забезпечення прозорості та відкритості під час прийняття кадрових рішень на основі об'єктивного оцінювання кожного військовослужбовця, з подальшим його призначенням на вакантну посаду.

Збройна агресія російської федерації суттєво актуалізувала проблему кадрового забезпечення ЗС України та зумовила активізацію механізмів її формування і реалізації.

Як наголосив перший заступник Міністра оборони генерал-лейтенант Олександр Павлюк (виступ першого заступника Міністра оборони України, 2024) «Вмотивований прогнозованим кар'єрним зростанням та фахово компетентний військовослужбовець – запорука професіоналізації Збройних Сил України».

У наказі Міністерства оборони України (2023) зазначається що одним із очікуваних результатів в розрізі реалізації питань управління персоналом є справедливий та об'єктивний відбір найкращих кандидатів на посади згідно з їхніми компетентностями.

Комплекс питань, пов'язаних з кар'єрним зростанням військовослужбовця у системі кадрового менеджменту ЗС України є ключовим питанням в оцінці стану військової кадрової політики. У наказі Міністерства оборони України (2019) визначено що під управлінням кар'єрою слід розуміти як комплекс заходів, який здійснюються відповідними командирами (начальниками) та службами персоналу з планування, організації, та здійснення контролю за проходженням військової служби з урахуванням їх особистих якостей та досягнень.

Відбір військовослужбовців Збройних Сил України для заміщення вакантних посад є незаперечним фактом того що це один із ключових підходів управління кар'єрою. Відбір військовослужбовців надасть змогу більш детально проаналізувати та врахувати особисті якості кожного військовослужбовця які будуть висуватися кандидатами для призначення на вакантну посаду. Також слід зауважити що, вибраний психологом правильний тест для визначення рівня особистих якостей військовослужбовця посилить вагомість значень, що в свою чергу надасть командирю (начальнику) прийняти об'єктивне та об'єктивне кадрове рішення.

Метою статті є викладення змісту методичного підходу з відбору військовослужбовців Збройних Сил України для заміщення вакантних посад та варіанту розрахунку за цим підходом.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз попередніх досліджень та публікацій з даного напрямку дослідження (Турейчук та ін., 2018; Князев, 2021; Дехтяренко, 2022; Боднар та ін., 2023) дає змогу констатувати, що не існує єдиного підходу щодо створення методичного підходу з відбору військовослужбовців Збройних Сил України для заміщення вакантних посад. Методичні підходи, які є, стосуються переважно виявлення закономірностей та обґрунтування принципів щодо його проведення. Так, у роботі Князева С.М. (2021) розглядалися фактори які впливають на процес управління кар'єрою військовослужбовців Збройних Сил України. У цій роботі автор зазначає що вплив командира (начальника) на кар'єру військовослужбовця є беззаперечним та вирішальним у її формуванні. У статті Боднара О. та ін. (2023) розглядався методичний підхід щодо уніфікованої оцінки ступеня професійної придатності військовозобов'язаних, автори Обґрунтували застосування універсальної вербально-числової шкали Харрінгтона для уніфікації професійного відбору резервістів на посади відповідно до військових облікових спеціальностей (ВОС) та розробки вирішального правила оцінки професійної придатності. Значне місце в сучасних дослідженнях щодо загальних підходів з відбору військовослужбовців приділяються роботі над виявленням закономірностей та обґрунтуванням принципів, які його керують. За думкою вчених (Дехтяренко, 2022; Кокун

та ін., 2021), ці аспекти мають бути основою для розробки методології, вибору методів розв'язання цих завдань, вибору організаційних форм проведення професійного відбору та визначення його впливу на загальну ефективність діяльності щодо заміщення вакантних посад.

У сучасних умовах фахівці служб персоналу використовують активні методи відбору персоналу, спрямовані на залучення в військові організаційні структури якнайбільшої кількості військовослужбовців, які б відповідали посадам на які вони призначаються.

Зазвичай, відбір кандидатів відбувається поетапно (*Алгоритм роботи військового психолога*, 2016, с. 147). На кожному етапі відсіваються кандидати, у яких виявлені явні невідповідності до вимог які висувуються до посади. Загальні характеристики та освіта кандидата на посаду оцінюються на основі наданих ним документів. Досвід проходження служби підтверджується послужним списком особової справи або довідки про проходження служби. Наявність спеціальних навичок визначають фахівці у відповідних галузях з використанням аналогічної методики, адаптованої до конкретної сфери діяльності. Стан здоров'я визначається медичним оглядом. Практика діяльності фахівців служб персоналу дає підстави стверджувати що встановлення відповідності особистих якостей кандидата які висувуються до вимог посади є одним із найскладніших завдань.

Основні методи відбору, що застосовуються фахівцями служб персоналу: співбесіда (інтерв'ю), аналіз документів, тестування. Проте валідність і надійність цих методів не є абсолютними, і жоден з них не забезпечує повної і точної інформації про кандидата. Кожен метод має свої переваги та недоліки.

Зазначене спонукає до пошуку та реалізації нових підходів щодо відбору військовослужбовців Збройних Сил України для заміщення вакантних посад.

У той же час, аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що розроблений попередниками науково-методичний апарат є базовою основою для подальшого удосконалення та може бути використаний частково у методичному підході відбору військовослужбовців

Збройних Сил України для заміщення вакантних посад.

Методи дослідження. У процесі роботи були використані загально-наукові методи дослідження: тестування, експертна оцінка, аналіз, синтез та моделювання.

Результати і обговорення. Одним із основних напрямків розвитку військової кадрової політики є залучення на військову службу. Залучення на військову службу – це процес вирішення завдань із комплектування ЗС України вмотивованими військовослужбовцями з відповідними особистісними якостями та у відповідній кількості, що включає комплекс заходів щодо

професійної орієнтації, відбору та прийняття (призову) громадян на військову службу. Для забезпечення справедливого та об'єктивного відбору найкращих кандидатів на посади згідно з їхніми особистими якостями необхідна дієвий методичний підхід прийняття рішення щодо відбору таких кандидатів з подальшим їх призначенням на вакантні посади.

Проаналізувавши наукову працю Турейчука та ін., (2018), нами була побудована загальна структура вимог до кандидата, який планується до призначення на вакантну посаду (табл.1).

Таблиця 1.

Структура вимог до кандидата на посаду.

Освітній рівень	Вимагається певний рівень освіти, який залежить від конкретної посади або спеціальності
Фізична підготовка	Кандидат повинен мати певний рівень фізичної підготовки, який може бути перевірений під час здачі фізичних нормативів
Професійні знання, уміння та навички	Кандидат повинен мати необхідні для посади знання, уміння та практичні навички
Досвід проходження служби на певних посадах	Деякі посади можуть вимагати певного рівня досвіду військової служби за необхідним напрямком або в конкретній сфері
Характеристики особистості (особисті якості)	До вимог також можуть входити певні особисті якості, такі як лідерські здібності, емоційний стан, психологічний характер тощо
Вікові обмеження	Деякі посади можуть мати обмеження за віком, яким кандидат повинен відповідати

Високі вимоги до кандидата в свою чергу, зменшують кількість відібраних військовослужбовців та ускладнюють процедуру відбору.

На практиці в даний час найбільш поширеним методом відбору військовослужбовців є співбесіда.

Безумовно, співбесіда є невід'ємним етапом відбору військовослужбовця перед призначенням на посаду. Проте існує цілий ряд проблем, які знижують її ефективність в якості інструменту відбору персоналу. Основа цих проблем має емоційний і психологічний характер. Стереотипи, перше враження, фізична привабливість (або її відсутність), манери, моральний стан, і інші фактори впливають на сприйняття кандидата інтерв'юером, основною причиною яких можна назвати суб'єктивність інтерв'юера. На основі вищезазначеного пропонується доповнити етапи відбору відповідними ступенями, оцінка на яких не буде залежить від суб'єктивного фактора та надасть більш об'єктивний та стійкий результат. Для зменшення ефекту суб'єктивності бажано використовувати як рекомендаційне рішення

результат, отриманий за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення.

У статті представлений методичний підхід, який на основі результатів психологічного тестування дозволяє отримати об'єктивну оцінку щодо того, наскільки особисті якості кандидата відповідають вимогам до вакантної посади. Під час формування методичного підходу щодо прийняття рішення про відбір кандидата на вакантну посаду пропонується застосувати ряд етапів. Розглянемо зміст кожного із етапів.

Етап 1. Обраний тест комплексної оцінки особистості — опитувальник Р.Б. Кеттелла (*Збірник методик*, 2012, с.433), що дозволяє оцінити ступінь володіння особистісними якостями (16 якостей).

Етап 2. Методом кластерного аналізу проведено класифікацію ВОС за вимогами, що висувуються до військовослужбовців. За основу класифікації були взяті результати досліджень М.П. Думенка, в яких порівнюються різні напрямки діяльності та надаються пропозиції щодо формалізації критеріїв оцінювання службової діяльності військовослужбовці такі як особистісні

якості та навички персоналу. Частина спеціальностей нами не була врахована на основі того факту, що особисті якості не є основними за характером службової діяльності військовослужбовців на таких посадах а можуть бути враховані лише частково. Результатом класифікації ВОС стали дві спеціальності: командний профіль, інженерний і технічний профіль.

Етап 3. За допомогою методу експертної оцінки були визначені оптимальні рівні володіння особистими якостями для кожної спеціальності, комбінація яких складає вимоги до військовослужбовця який планується призначитися на посаду. Також за допомогою методу експертної оцінки було виявлено, наскільки є важливі певні особисті якості військовослужбовця для успішного виконання завдань за призначенням. Для проведення експертної оцінки була сформована група експертів до якої входили фахівці служб персоналу, науково-педагогічні працівники військових навчальних закладів та практичний психолог з досвідом роботи в області профорієнтації. В опитувальнику експертам пропонувалося призначити значення коефіцієнтам важливості особистих якостей для певної спеціальності (у діапазоні від 0 до 1) і визначити оптимальні рівні володіння цими якостями (у діапазоні від 1 до 10). Для кожної групи спеціальності були обчислені середні показники узагальненої оцінки експертів щодо рівня володіння і ваг важливості розглянутих особистих якостей. Далі у запропонованому методичному підході авторами було прийнято рішення використовувати медіану як найбільш стійку по відношенню до спостережень експертів які різко виділяються.

Остаточні ваги важливості кожного з 16-ти факторів отримані методом нормування, при цьому сума ваг важливості 16-ти факторів стає рівною одиниці. У відповідності з яким спочатку розраховуються відносні ваги важливості для кожного експерта, щоб згладити їх різниці у сприйнятті та привести оцінки до єдиної шкали, а потім результуючі ваги.

На основі оцінки i -го експерта, обчислення відносної ваги j -го фактору розраховується за допомогою виразу:

$$w_{ij} = \frac{b_{ij}}{\sum_{j=1}^{16} b_{ij}}, \quad (1)$$

де b_{ij} - важливість j -го фактору для i -го експерта.

Результуюча вага j -го фактору розраховуватиметься таким чином:

$$w_j = \frac{\sum_{i=1}^n w_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{16} w_{ij}}. \quad (2)$$

При визначенні узгодженості думок групи експертів, використовувався коефіцієнт конкордації Кендалла, та визначався за виразом:

$$Q = \frac{12 \cdot S}{m^2 \cdot (n^3 - n)}, \quad \text{де}$$

$$S = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^m x_{ij} - \frac{m(n+1)}{2} \right)^2, \quad (3)$$

де m - кількість експертів;

n - кількість факторів;

x_{ij} - оптимальна ступінь володіння j -им фактором на основі оцінки i -го експерта.

Проведені розрахунки за виразом (3), показали що для даного дослідження коефіцієнт конкордації становить $Q=0,85827$.

Математичне сподівання кожного фактора визначалось за виразом:

$$M_j = \sum_{i=1}^m x_{ij}, \quad (4)$$

де m - кількість експертів;

x_{ij} - оптимальна ступінь володіння j -им фактором на основі оцінки i -го експерта.

Медіана розраховується як середнє число із групи чисел, тобто значення половини чисел більші за медіану, а значення іншої половини – менші, це у випадку якщо число із групи чисел не чотне. Якщо n — парне число, і середніх числа два, то медіана буде середнім арифметичним цих двох чисел.

Відповідно отримуємо вираз:

$$X_{med} = X_{(R)}, \quad (5)$$

де R – ранг порядкової статистики і при n чотному визначається як $R = 0.5 \cdot (n + 1)$, а при n не чотному визначається як:

$$X_{med} = (X_{((n+1)/2)} + X_{(n/2)}) / 2. \quad (6)$$

Обробка результатів експертного оцінювання для першої групи спеціальності "командний профіль" наведені у таблиці 2.

Етап 4. На основі отриманих результатів, застосовуючи апарат нечіткі множини, був розроблений методичний підхід для оптимізації відбору кандидата на вакантну посаду.

Методичний підхід дозволяє приймати рішення щодо вибору найкращого військовослужбовця, шляхом порівняння кожного кандидата із вимогами які регламентуються до посади з урахуванням важливості розглянутих особистих якостей військовослужбовця для відповідної

спеціальності (ВОС). В даному випадку проводиться оцінка лише особистих якостей, оскільки припускається, що професійні характеристики та спеціальні навички враховані на попередніх етапах відбору.

В запропонованій моделі X_1, X_2, \dots, X_n – кандидати які плануються для призначення на посаду – представлені нечіткими змінними, в склад яких входять $x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{i16}$, особисті якості i -го кандидата який планується до призначення на посаду. Ступінь володіння особистими якостями визначається за допомогою тесту Р.Б. Кеттелла і становлять від 1 до 10. Проміжок від 1 до 10 охоплює різноманітні можливі значення x_{ij} і є універсальним множини U . При цьому u виступає як загальне позначення елементів множини U та вважається базовою змінною для x_{ij} .

Таблиця 2.

Результати експертного оцінювання за спеціальністю "командний профіль".

Перелік факторів	Оптимальна ступінь володіння фактором		Ваги важливості W_j
	Медіана X_{med}, u_j^*	Математичне очікування M_j	
Фактор А - "замкнутість-товариськість"	8,0	8,4	0,077
Фактор В - "інтелект"	9,0	8,8	0,074
Фактор С - "емоційна нестійкість - емоційна стійкість"	9,0	9,0	0,079
Фактор Е - "підпорядкованість - домінантність"	7,0	6,8	0,060
Фактор F - "стриманість - експресивність"	3,0	4,2	0,072
Фактор G - "підвласність почуттям - висока нормативність поведінки"	9,0	8,8	0,072
Фактор Н - "нерішучість - сміливість"	8,0	8,4	0,066
Фактор І - "жорстокість - чутливість"	5,0	4,6	0,047
Фактор L - "довірливість - підозрливість"	5,0	4,8	0,044
Фактор М - "практичність - розвинута уява"	5,0	5,0	0,058
Фактор N - "прямолінійність - дипломатичність"	8,0	8,0	0,060
Фактор О - "впевненість у собі - тривожність"	2,0	2,2	0,064
Фактор Q1 - "консерватизм - радикалізм"	6,0	6,2	0,051
Фактор Q2 - "конформізм - нонконформізм"	6,0	7,0	0,050
Фактор Q3 - "низький самоконтроль - високий самоконтроль"	9,0	7,4	0,075
Фактор Q4 - "розслаблення - напруженість"	6,0	6,4	0,052

Використовуючи результати експертного оцінювання оптимального володіння особистими якостями кандидата, потрібно сформулювати обмеження до вимог які висуваються до кандидата, в моделі ці обмеження будуть виступати у якості нечіткої множини $R(x_{ij})$. Ці обмеження у

відповідності кожного значення x_{ij} складуть міру приналежності підмножини $R(x_{ij})$. Ця характеристика, що відображає ступінь відповідності значення u обмеженню R , називається сумісністю u з R і позначається як $c_{x_{ij}}(u)$.

Оптимальний рівень володіння j -ю особистою якістю позначається u_j^* (табл.2). Тоді нечітке обмеження множини $R(x_{ij})$ для i -го кандидата та j -ї особистої якості (фактору) визначається за виразом:

$$c_{x_{ij}}(u) = \begin{cases} 1 - \frac{|u - u_j^*|}{11 - u}, & u < 0,5 \\ 1 - \frac{|u - u_j^*|}{u}, & u \geq 0,5 \end{cases}, \quad (7)$$

Даний вираз дозволить з більшою точністю визначити значення $c_{x_{ij}}(u)$ - ступінь відповідності значення u обмеженню R , шляхом підстановки відповідних значень u та u_j^* для кожної особистої якості (фактору).

Для того щоб визначити кандидата ступінь якого відповідає вимогам до посади потрібно шляхом експертного оцінювання визначити ваги важливості кожної якості (фактору). Потім ступінь відповідності кандидата до призначення посаду за відповідними критеріями а саме за особистими якістьми (табл.1) пропонується визначити за виразом:

$$P_{\text{зот}} = \sum_{j=1}^{16} c_{X_{ij}}(u)W_j, \quad (8)$$

де $P_{\text{зот}}$ - ступінь відповідності кандидата до призначення на посаду;

W_j та j - ваги важливості кожного із компонентів особистих якостей (факторів) $x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{i16}$, для i -го кандидата який планується до призначення на посаду;

$c_{x_{ij}}(u)$ - Міра відповідності значення j -го компоненту $x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{i16}$ нечіткому обмеженню $R(x_{ij})$ для i -го кандидата який планується до призначення на посаду.

Запропонований підхід вимірювання відповідності полягає використанні функції належності. Ця функція визначає, наскільки значення x_{i1} , відповідає обмеженням нечіткої множини $R(x_{ij})$. Зазвичай вона повертає число від 0 до 1, де 0 означає повну невідповідність, а 1 - повну відповідність.

І тому максимальне значення $P_{\text{зот}}$ буде становити 1 що означає про повну відповідність а 0 не відповідність до призначення на посаду.

Звичайно, в запропонований методичний підхід також можна включити інші умови наприклад мінімальний рівень володіння певним фактором (особистою якістю).

Розглянемо більш детально зазначений методичний підхід на конкретному прикладі під час прийняття кадрового рішення щодо призначення військовослужбовця на вакантну посаду. До призначення на умовну посаду 29 групи ВОС «Мобілізаційна, кадрова та організаційно-штатна робота» яка відноситься до командного профілю плануються 3 військовослужбовця: X1 – K1, X2 – K2, X3 – K3. Визначимо ступінь відповідності одного із військовослужбовців K1 до вимог які висуваються. Для цього він має скласти тест Р.Б. Кеттелла, за результатами якого у нього мають бути результати по кожному із 16 факторів в межах від 0 до 1. Компонентами X1 як ми вже розглядали вище будуть нечіткі змінні x_{i1}, x_{i2}, x_{i16} особистих якостей військовослужбовця. Зазначенні нечіткі змінні будуть мати деяку характеристику $x_{ij}, U, R(x_{ij}; u)$ де x_{ij} - найменування особистих якостей (фактору), U універсальний множник значень x_{ij} , u - набір особистих якостей (отримані в результаті тестування) якими володіє військовослужбовець який планується до призначення на посаду. Нехай $u = [7; 8; 10; 6; 4; 9; 7; 5; 3; 6; 6; 3; 6; 5; 10; 4]$, $R(x_{ij}; u)$ - Нечітка підмножина множини U . являє собою нечітке обмеження для призначення змінної u , визначається за виразом (7).

За допомогою отриманих результатів тестування за виразом (7) отримаємо значення $c_{x_{ij}}(u)$ для фактору А де x_{ij} - "замкнутість-товариськість", u - 7, u^* - 8 (табл.2),

$$c_{\text{замкнутість-товариськість}}(u) = 1 - \frac{|7-8|}{7} = 0,857$$

За таким же принципом розраховуємо значення для інших факторів і отримуємо наступні значення:

Питання психології

$$c_{x_1}(u) = 0,857; c_{x_2}(u) = 0,875; c_{x_3}(u) = 0,9; c_{x_4}(u) = 0,833; c_{x_5}(u) = 0,857; \\ c_{x_6}(u) = 1; c_{x_7}(u) = 0,857; c_{x_8}(u) = 1; c_{x_9}(u) = 0,75; c_{x_{10}}(u) = 0,833; \\ c_{x_{11}}(u) = 0,666; c_{x_{12}}(u) = 0,875; c_{x_{13}}(u) = 1; c_{x_{14}}(u) = 0,833; c_{x_{15}}(u) = 0,9; \\ c_{x_{16}}(u) = 0,5.$$

Далі після отримання всіх значень за кожним фактором за допомогою виразу (8) та вагів важливості фактору визначаємо відповідність К1 (військовослужбовця) до

$$P_{zom} = 0,857 \cdot 0,077 + 0,875 \cdot 0,074 + 0,9 \cdot 0,079 + 0,833 \cdot 0,06 + 0,857 \cdot 0,072 + \\ + 1 \cdot 0,072 + 0,857 \cdot 0,066 + 1 \cdot 0,047 + 0,75 \cdot 0,044 + 0,833 \cdot 0,058 + 0,666 \cdot 0,06 + \\ + 0,8758 \cdot 0,064 + 1 \cdot 0,51 + 0,833 \cdot 0,05 + 0,9 \cdot 0,075 + 0,5 \cdot 0,052 = 0,852.$$

Таким же чином розраховуємо P_{zom} для наступних К2, К3 (військовослужбовців). Підсумовуючи отримані результати ми отримаємо показник який визначить хто із кандидатів найбільше підходить до призначення на вакантну посаду.

Етап 5. На основі отриманих значень кожного кандидата який планується до призначення на посаду приймається кадрове рішення щодо відбору та призначення військовослужбовця на вакантну посаду, вимогам яким він відповідає.

Висновки.

Представлений методичний підхід, на основі результатів психологічного тестування дозволяє отримати об'єктивну оцінку щодо того, наскільки особисті якості кандидата відповідають вимогам до вакантної посади.

Під час формування методичного підходу щодо прийняття рішення про відбір кандидата на вакантну посаду пропонується застосувати ряд етапів, а саме:

Етап 1. Вибір тесту для виявлення особистих якостей кандидата

вимог які висуваються щодо призначення на вакантну посаду. За виразом (8) отримуємо наступні показники:

Етап 2. Класифікація спеціальностей та аналіз вимог, які висуваються до кандидата перед призначенням на посаду за відповідною ВОС

Етап 3. Експертне оцінювання щодо визначення оптимального рівня особистих якостей для кожної спеціальності (посади).

Етап 4. Розробка методичного підходу для оптимізації відбору кандидата на вакантну посаду.

Етап 5. Прийняття кадрового рішення щодо відбору та призначення військовослужбовця на вакантну посаду.

Запропонований методичний підхід, який за результатами виконання процедури оцінки особистісних якостей кандидата за допомогою тесту Р.Б. Кеттела полягає у визначенні ступеня відповідності військовослужбовця до призначення на вакантну посаду та введенні отриманих результатів цього тесту в математичну модель. Такий підхід дозволить отримати об'єктивні рекомендації щодо прийняття кадрового рішення командиром (начальником) стосовно запропонованого кандидата, який найбільше підходить для заміщення вакантної посади.

Список використаних джерел

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.- дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливаний, О.В. Еверт. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 147 с.

2. Боднар О., Пампуха І., Харабара В., Білик О.. Методичний підхід щодо уніфікованої оцінки ступеня професійної придатності військовозобов'язаних, Journal of Scientific Papers "Social Development and Security", Vol. 12, No. 5, – 2022, – С. 21-28.

3. Виступ першого заступника Міністра оборони України URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/01/24/general-lejtenant-oleksandr-pavlyuk-vmotivovanij-ta-kompetentnij-vijskovosluzhbovecz-%E2%80%93-zaporuka-profesionalizaczii-zbrojnih-sil-ukraini/> (дата звернення: 29.01.2024).

4. Дехтяренко І. Теоретико-методологічні засади здійснення професійного психологічного відбору військовослужбовців до Національної гвардії України "Юридична психологія", 2 (31), – 2022, С. 47-54.

5. Князев С. М. Аналіз факторів та їх впливів на процес управління кар'єрою військовослужбовців Збройних Сил України. Матеріали науково-практичного семінару Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського 2021 р. (01 жовтня) – С. 63-65.
6. Кокун О.М., Мороз В.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження : метод. посіб. К. : 7БЦ, 2021. 170 с.
7. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. – 433 с.
8. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основи менеджменту / Пер. с англ. - М., 1994.
9. Наказ Міністерства оборони України від 27.10.2023 р. №637/нм “Про затвердження концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року”.
10. Наказ Міністерства оборони України від 20.12.2019 р. №653 “Питання управління кар'єрою військовослужбовців Збройних Сил України, які проходять військову службу за контрактом”.
11. Теорія планування експериментів: Лабораторний практикум [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 131 «Прикладна механіка», спеціалізації «Технологія машинобудування» / С.М. Лапач ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. – Електронні текстові дані (1 файл: 2,14 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2020. – 125 с.
12. Турейчук А.М., Рибидайло А.А., Прокопенко О.С., Руденська Г.В.. Особливості розроблення вимог до кандидатів на посади військовослужбовців “Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського”, 3 (64), – 2018, С.77-82

References

1. Alhorytm roboty viiskovoho psykholoha shchodo psykholohichnoho zabezpechennia profesiinoi diialnosti osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy (metodychni rekomendatsii) [Algorithm of the work of a military psychologist regarding the psychological support of the professional activity of the personnel of the Armed Forces of Ukraine (methodological recommendations)] / Ministerstvo oborony Ukrainy, Nauk.- doslid. tsentr humanitar. problem Zbroinykh Syl Ukrainy: N.A. Ahaiev, O.H. Skrypkin, A.B. Deiko, V.V. Polyvaniuk, O.V. Evert. – K.: NDTs HP ZS Ukrainy, 2016. – 147 s. (in Ukrainian)
2. Bodnar O., Pampukha I., Kharabara V., Bilyk O.. Metodychnyi pidkhid shchodo unifikovanoi otsinky stupenia profesiinoi prydatnosti viiskovozoboviazanykh, [A methodical approach to the unified assessment of the degree of professional suitability of conscripts] Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”, Vol. 12, No. 5, – 2022, – S. 21-28. (in Ukrainian)
3. Vystup pershoho zastupnyka Ministra oborony Ukrainy [Speech of the First Deputy Minister of Defense of Ukraine] URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/01/24/general-lejtenant-oleksandr-pavlyuk-vmotivovanij-ta-kompetentnij-vijskovosluzhbovecz-%E2%80%93-zaporuka-profesionalizaczii-zbrojnih-sil-ukraini/>. (in Ukrainian)
4. Dekhtiarenko I. Teoretyko-metodolohichni zasady zdiisnennia profesiinoho psykholohichnoho vidboru viiskovosluzhbovtsiv do Natsionalnoi hvardii Ukrainy “Iurydychna psykholohiia”, 2 (31), – 2022, S. 47-54. (in Ukrainian)
5. Kniaziev S. M. Analiz faktoriv ta yikh vplyviv na protses upravlinnia karieroiu viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy. [Analysis of factors and their influence on the career management process of servicemen of the Armed Forces of Ukraine] Materialy naukovo-pratychnoho seminaru Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho 2021 r. (01 zhovtnia) – S. 63-65. (in Ukrainian)
6. Kokun O.M., Moroz V.M., Pishko I.O., Lozinska N.S. Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia [Formation of the psychological readiness of military servicemen under contract to perform assigned tasks during combat coordination]: metod. posib. K. : 7BTs, 2021. 170 s. (in Ukrainian)
7. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V., Herasyenko M.V., Tkachenko V.V. Zbirnyk metodyk diahnostryky liderskykh yakosteï kursantskoho, serzhantskoho ta ofiterskoho skladu: [A collection of methods for diagnosing leadership qualities of cadets, sergeants and officers] Metodychnyi posibnyk. – K.: NDTs HP ZSU, 2012. – 433 s. (in Ukrainian)
8. Meskon M., Albert M., Khedoury F. Osnovy menedzhmentu [Basics of management] / Per. s anhl. - M., 1994. (in Ukrainian)
9. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 27.10.2023 r. №637/nm “Pro zatverdzhennia kontseptsii viiskovoi kadrovoi polityky v systemi Ministerstva oborony Ukrainy na period do 2028 roku” [On the approval of the concept of military personnel policy in the system of the Ministry of Defense of Ukraine for the period until 2028]. (in Ukrainian)
10. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 20.12.2019 r. №653 “Pytannia upravlinnia karieroiu viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy, yaki prokhodiat viiskovu sluzhbu za kontraktom” [The issue of career management of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, who undergo military service under a contract]. (in Ukrainian)

11. Teoriia planuvannia eksperymentiv [Theory of experiment planning]: Laboratornyi praktykum [Elektronnyi resurs] : navch. posib. dlia stud. spetsialnosti 131 «Prykladna mekhanika», spetsializatsii «Tekhnolohiia mashynobuduvannia» / S.M. Lapach ; KPI im. Ihoria Sikorskoho. – Elektronni tekstovi danni (1 fail: 2,14 Mbait). – Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2020. – 125 s. (in Ukrainian)

12. Tureichuk A.M., Rybydailo A.A., Prokopenko O.S., Rudenska H.V.. Osoblyvosti rozroblennia vymoh do kandydativ na posady viiskovosluzhbovtiv [Peculiarities of the development of requirements for candidates for the positions of military personnel] “Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho”, 3 (64), – 2018, S.77-82. (in Ukrainian)

Summary

INCREASING THE OBJECTIVITY OF THE SELECTION OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE FOR FILLING VACANCIES

Kniaziev S. M. Doctor of Philosophy, leading researcher of the department of command of troops (forces) in peacetime of the command and staff institute of the use of troops (forces) of the National University of Defense of Ukraine

Mykhailiuk O. A. a student of the Faculty of Psychology of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Abstract. The article presents a methodical approach to the selection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine to fill vacant positions. Using the specified methodical approach, subjects responsible for the selection and appointment of military personnel to positions get the opportunity to conduct the necessary numerical calculations and provide reasonable proposals to the leaders of military organizational structures regarding the further adoption of an objective personnel decision.

During the formation of a methodological approach to making a decision on the selection of a candidate for a vacant position, it is proposed to apply a number of stages, namely:

Stage 1. Choosing a test to identify the candidate's personal qualities

Stage 2. Classification of specialties and analysis of the requirements that are put forward to the candidate before appointment to a position under the relevant MOS

Stage 3. Expert evaluation to determine the optimal level of personal qualities for each specialty (position).

Stage 4. Development of a methodological approach to optimize the selection of a candidate for a vacant position.

Stage 5. Making a personnel decision on the selection and appointment of a serviceman to a vacant position.

A methodical approach is proposed, which, based on the results of the procedure for assessing the personal qualities of a candidate with the help of the R.B. Cattell test, consists in determining the degree of suitability of a serviceman for appointment to a vacant position and entering the results of this test into a mathematical model.

This approach will allow you to get objective recommendations for making a personnel decision by the commander (chief) regarding the proposed candidate who is most suitable for filling the vacant position.

The purpose of the article is to outline the content of the methodical approach to the selection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine to fill vacant positions and the calculation option based on this approach.

Methods. In the process of work, general scientific research methods were used: testing, expert assessment, analysis, synthesis and modeling.

Results. The proposed methodical approach, based on the results of the procedure for assessing the candidate's personal qualities using the R.B. test. Kettel consists in determining the degree of suitability of a serviceman for appointment to a vacant position and entering the obtained results of this test into a mathematical model. This approach will make it possible to obtain objective recommendations for making a personnel decision by the commander (chief) regarding the proposed candidate who is most suitable for filling the vacant position.

Keywords: personal qualities; selection; psychological factors; personnel decision; position; methodical approach.

Методика – Князєв С. М.

Перевірка, – Михайлюк О. А.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 29.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ І ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ

Корольчук В. М. доктор психологічних наук, професор,
Державний торговельно-економічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-7981-9494>

Корольчук М. С. доктор психологічних наук, професор,
Державний торговельно-економічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2524-4784>

Кривда К. К. аспірантка кафедри психології
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0009-0000-4534-5502>

Науменко Н. П. аспірантка кафедри психології
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0009-0001-3574-2659>

Використання дистанційної психодіагностики фахівців за допомогою Google Forms дає підстави з'ясувати об'єктивні і суб'єктивні чинники і прояви негативних психічних станів у обстежуваних, а також чинники професійного здоров'я під час пандемії або війни.

Це дає можливість використати різні варіанти динамічної оцінки результатів, статистичної обробки, підвищити об'єктивність психодіагностичних методик і звільнити психолога від рутинної роботи.

Ключові слова: дистанційна психодіагностика; психічні стани; професійне здоров'я; фахівці.

Вступ. Психологія професійного здоров'я є напрямом психологічної науки і практики, активний розвиток якого зумовлений викликами сьогодення - пандемією та агресивним вторгненням РФ в Україну.

У зв'язку з цим з'являються нові підходи, напрями щодо вчасної психодіагностики, профілактики і подолання негативних наслідків стресогенних впливів на психіку особистості. Основні причини цього полягають у постійній зміні впливу зовнішніх стресогенних чинників на зміст, характер і умови професійної діяльності. З іншого боку, патогенне чи саногенне реагування фахівця залежить від індивідуального сприйняття стресогенних чинників і наявності потенційних і актуальних ресурсних можливостей особистості.

Обидві групи чинників впливають на особливості надання психологічної допомоги з метою збереження високого рівня функціональних психічного стану і професійного здоров'я фахівців.

Нинішні умови професійної діяльності підприємців, менеджерів та інших фахівців вимагають розв'язання низки науково-

практичних, методичних завдань в галузі практичної психології.

Виходячи з вимог сьогодення серед таких актуальних завдань можна зазначити удосконалення і розроблення нових підходів щодо профілактики подолання негативних психічних станів, психологічного забезпечення професійного здоров'я, збереження і відновлення функціональних станів особистості, подолання негативних наслідків стресогенних впливів на особистість на усіх етапах професіогенезу (Корольчук & Осьодло, 2004; Murthy, 2006; Priebe, et al. 2010).

Отже, враховуючи вплив нинішніх стресогенних умов професійної діяльності на фахівців різного профілю та індивідуальне сприйняття особистістю стресогенних впливів, набувають особливого значення наукові підходи щодо їх практичної реалізації, вчасної адекватної та інформативної психодіагностики негативних психічних станів і професійного здоров'я фахівців.

Мета статті: на підставі теоретичного аналізу та розроблених і апробованих опитувальників щодо окреслити практичні засади дистанційної психодіагностики чинників і проявів негативних психічних станів і професійного здоров'я фахівців.

Методи дослідження. Для досягнення мети у дослідженні використовувалися три опитувальники. Один із них «Оцінка обстежуваними чинників, які зумовлюють негативні психічні стани під час пандемії і війни» (М.Корольчук, В. Корольчук, Н. Науменко). Цей опитувальник включав 10 тверджень: Карантинні обмеження; Труднощі, пов'язані із роботою; Фінансові складнощі; Соціально-політична й економічна ситуація в країні; Стан здоров'я близьких і власного здоров'я; Труднощі взаємодії, спілкування з партнерами, друзями; Безробіття; Загроза військових дій; Погіршення сімейних стосунків; Обмеження можливостей відпочинку.

Інший – «Опитувальник проявів негативних психічних станів під час війни та пандемії» (М.Корольчук, В. Корольчук, Н. Науменко) – включав чотири блоки: психологічний, соціальний, поведінковий та біологічний. Так, психологічний блок містив 13 тверджень, соціальний – 12, поведінковий – 11; біологічний – 19 (Корольчук, & Науменко, 2023, с. 83-88).

Третій опитувальник «Комплексний опитувальник чинників професійного здоров'я особистості в умовах війни» В. Корольчук, М. Корольчук, К. Кривда включав 5 компонентів професійного здоров'я – психологічний, соціальний, фізичного здоров'я, професійний і ресурсний. Кожен із компонентів включає 10 тверджень, які дають можливість суб'єктивно оцінити чинники власного професійного здоров'я особистості (Корольчук, Корольчук, & Кривда, 2024, с. 72-80).

Кожне твердження за всіма опитувальниками необхідно було оцінити за 10-бальною шкалою:

10-9 балів – суттєво виражений рівень прояву психічного стану;

8-7 балів – вище середнього рівень прояву психічного стану;

6-5 балів – середній рівень прояву психічного стану;

4-3 бали – низький рівень прояву психічного стану;

2-0 бали – відсутність проявів даного психічного стану.

Опитування здійснювалося за допомогою Google Forms. Обробка результатів здійснювалась методами

математичної статистики (описові статистики) за допомогою програми SPSS (22 версія).

Оцінювання здійснювались за десятибальною шкалою, кожен компонент за десятьма змінними. Так, рівень 10-9 – розглядається як високий щодо впливу на професійне здоров'я, 8-7 – вище середнього, 6-5 – середній рівень, 4-3 – нижче середнього, 2-0 – низький рівень впливу на професійне здоров'я обстежуваних.

Результати і обговорення. Відомо, що у практиці емпіричних досліджень у залежності від мети, завдань наукового пошуку використовується надзвичайно велика кількість психодіагностичних методик. Психодіагностичні інструментарій відрізняється за зовнішніми ознаками, конструктивним оформленням - на бланках, апаратурних пристроях, вербальних схемах, за способом застосування - на індивідуальні й колективні методи діагностики (Корольчук, & Крайнюк, 2010, с. 152).

Водночас, як у довоєнний період так і особливо в нинішніх умовах воєнного стану для дослідження постає низка проблем, труднощів, пов'язаних із взаємодією з респондентами. Щодо колективного і індивідуального обстеження, воно обмежено у часі, пов'язане з тривогами, з обов'язковим відривом від нагальних професійних завдань і т.п. Тобто, є багато незручностей, які пов'язані з стресогенними умовами діяльності.

Як правило, усі психодіагностичні тести, особистісні методики - є експериментальними. Тобто здійснення цілеспрямованого дослідження особливостей психіки має відбуватись в спеціальних організаційних і стандартизованих умовах, що викликає надзвичайно великі труднощі в організації наукового пошуку в нинішніх умовах воєнного стану.

Значення дистанційної психодіагностики в умовах пандемії і воєнного стану суттєво актуалізується, так як розширюються можливості використання комплексної психодіагностики, методики й розробки принципово нових експериментальних досліджень, а також обробка і збереження, моніторингу окремих результатів. У цілому психодіагностика з застосуванням комп'ютерної техніки є

досить розповсюдження, як і традиційне, але впровадження комп'ютерів в психодіагностику - це головним чином йде по шляху створення певних автоматизованих версій і як окремих методик так і їх комплексу.

Перекладання на комп'ютерну основу тих методик, які раніше були розроблені для традиційного застосування і мають добре формалізовану структуру, не утворює особливої складності. У цьому випадку комп'ютер фактично виконує функцію експериментатора і обчислювальника, з цієї лиш різницею, що він забезпечує автоматичне пред'явлення обстежуваним тестових завдань, видає результати у звичному для психологів вигляді і веде протокол дослідження.

У цьому, до речі, виявляється позитивні для дистанційної психодіагностики ефекти: 1) швидке одержання діагностичних результатів; 2) експериментатор звільняється від трудомістких рутинних операцій щодо пред'явлення завдання, перевірки правильності, введення протоколу обстеження, обробки результатів; 3) точність реєстрації результатів, відсутність помилок при їх обробці; 4) оперативність обробки даних, що дозволяє проводити в стислий термін і колективні психодіагностичні обстеження.

Тобто, як наслідок перерахованих ефектів дистанційної психодіагностики впливають позитивно на підвищення якості, зниження вартості психодіагностичного обстеження. Застосування обчислювальної техніки сприяє підвищенню рівню стандартизації умов психодіагностичного обстеження за рахунок однакового інструктування обстежених і пред'явлення завдань, що не залежить від індивідуальних якостей, стану експериментатора так і обстеженого. Окрім того конфіденційність комп'ютерного тестування дозволяє обстежуваному бути більш відвертим і щирим під час експерименту (Корольчук, & Крайнюк, 2010, с. 153-154).

Окрім того, О. Кокун (2010) стверджує у своїй роботі, що крім перерахованих позитивних характеристик щодо психодіагностичного обстеження можна додати наступне. Автор зазначає: по-перше - комп'ютерна психодіагностика дає психологу можливість сконцентруватися на

розв'язанні професійних завдань, завдяки звільненню його від трудомістких операцій обстеження; по-друге - використання часу не тільки, як керованого параметру тесту але як діагностичного параметру щодо можливості показників часової динаміки відповідей випробувань на питання, можуть виступати, як індикатори перевтоми, емоційного шоку і так далі; по-третє - можливість розповсюдження досвіду роботи психологів за рахунок комп'ютерної інтерпретації результатів тестування; по-четверте - можливість систематично накопичувати і зберігати не тільки дані випробування але й самі результати тестування, тим самим вирішуються проблеми та втрати психодіагностичної інформації характерною для тестування за допомогою так званих бланкових ручних тестів. Позитивні сторони комп'ютерного обстеження мають і свій зворотній бік, що необхідно враховувати. Зміна умов психодіагностичного обстеження навіть у кращу сторону з позиції стандартизації, вимагає обов'язкової перевірки комп'ютерної версії методики на її адекватність традиційному бланковому аналогу (О.М. Кокун, 2010)

Окрім того, проблеми взаємодії обстежуваного з автоматизованою системою, розглянуто в межах завдання «людина-машина», взаємодії ще далекі від раціонального розв'язання, при спілкуванні з комп'ютерною у обстежених можуть виникати і ефекти такого психологічного бар'єру, зверхдовіри, тому автоматизовані варіанти психодіагностичних методик мають піддавати рестандартизації.

Водночас більшість вчених стверджують про те, що крім перерахованих вище позитивних ефектів від застосування дистанційної психодіагностики, психологам за ствердження багатьох вчених надаються якісно нові можливості в організації комп'ютерного психодіагностичного обстеження, розширення можливостей експериментального дослідження (Карамушка та ін., 2022; Кокун, 2024; Корольчук, & Крайнюк, 2010; Korolchuk, et al., 2021).

У чому полягають можливості, які надає комп'ютерна психодіагностика (Корольчук, & Крайнюк, 2010, с. 154-155) по-перше - динамічна і полімодальна

стимуляція. На екрані сучасного комп'ютера можна візуалізувати динамічні об'єкти, що наближають модель діяльності з виконання тесту до реальної діяльності, для прогнозу якої тести призначені. Разом з тим також принциповою є можливість полімодальної стимуляції, сполучення її зорової, слухової форми і так далі; по-друге - перемінний порядок пред'явлення тестових стимулів.

Найпростішим варіантом реалізації цієї можливості є випадковий порядок організації стимульної послідовності, що потрібно для проведення експериментів. На цьому принципі побудоване також адаптивне тестування - при якому послідовність пропонованих обстеженому завдань залежить від результатів його відповіді на попередні завдання; по-третє - автоматична фіксація часу психодіагностичного обстеження. Окрім того, експериментатор за допомогою комп'ютера здатний регулювати і встановлювати необхідний темп психодіагностичного тестування, цей темп може також підбиратися автоматично, без особистої участі експериментатора; по-четверте - складні алгоритми обробки інформації значно скорочуються.

Важлива оперативна реалізація широкого спектру різних трудомістких процедур для розрахунків, шкал, індексів, допоміжних показників для проведення діагностичного аналізу пов'язано з пошуком прецедентів у банку даних; по-п'яте - щодо формування банку психодіагностичних даних. Зведення даних у банк, в якому накопичуються результати психодіагностичних обстежень, дозволяє значно прискорити процес отримання достовірних, емпірично обґрунтованих тестових норм для різних контингентів обстежених, а наявність банку психодіагностичних даних створює передумови для широкого використання і обміну діагностичних даних заснованого; по-шосте - ігрова мотивація.

Включення ігрової мотивації підвищує привабливість процесу тестування, вірогідності результатів. Тобто можна моделювати ті або інші види діяльності; по-сьоме - є можливість зображення результатів за допомогою засобів відображення інформації на сучасних комп'ютерах. Тобто результати

психодіагностичного обстеження можна демонструвати на екран, дисплей або у формі профілю особистості, графіка, таблиці, діаграм, інстаграм, розподілу значень заданого психодіагностичного показника. Окрім того, можливо також перетворити за допомогою методів шкалування і відтворити результати багатомірних тестів у дво-тримірних рисунках, що дозволяє групування обстежених у просторі тієї або іншої багатомірної методики; по-восьме - стосовно інтелектуального інтерфейсу. Є можливість одержання за допомогою діалогу з комп'ютером різних довідок, роз'яснень, рекомендації з підготовки психодіагностичного обстеження в процесі його проведення, а також отримання обґрунтованого діагностичного висновку у розгорнутій формі.

Надзвичайно важливий етап - формування професійної інтерпретації результатів психодіагностичного тестування, розглядається як завдання побудови експертної системи, в якій акумулюється знання декількох найбільш кваліфікованих фахівців або як завдання емпіричного нагромадження діагностичних прецедентів і розробки типових зразків інтерпретації. Перший підхід дозволяє не тільки отримати результативну інтерпретацію але й дізнатись аргументовану відповідь на питання - «які закономірності лежать в основі конструювання повного і несуперечливого вербального психологічного висновку?».

Таким чином, зазначені позитивні і негативні характеристики дистанційної психодіагностики, дають змогу визначити основні напрями розвитку дистанційної психодіагностики, які: по-перше пов'язані зі створенням розвинених баз психодіагностичних даних і організації спеціальних систем збереження різномірної інформації.

Основне завдання баз даних полягає в уніфікації різнотипної інформації й усунення дублювання інформації необхідної для різних алгоритмів; по-друге іншим напрямом є удосконалення комп'ютерних методів аналізу психодіагностичних даних. Тобто, методи аналізу даних реалізуються як правило у вигляді пакетів прикладних програм до складу яких можуть входити

відомі процедури дисперсійного, кореляційного, регресивного, факторного, дискримінтного, кластерного аналізу, а також інші процедури математичної прикладної статистики; по-третє - перспективи розвитку дистанційний психодіагностики пов'язані із створенням інтелектуальних психодіагностичних систем. Інтелектуальні системи призначені для виконання на комп'ютері таких практичних задач, як наприклад: розуміння і синтез мови і текстів природною мовою, аналіз обробки синтезу зображень, переклад з однієї мови на іншу, прийняття рішень в умовах оточення, що змінюється.

У процесі проведення комп'ютерної дистанційної психодіагностики у обстежених можуть формуватися і деякі види негативних мотивів, що знижують якість психодіагностичної процедури.

Відбувається це звичайно при тривалому тестуванні, коли монотонність, нав'язані діалогу комп'ютером викликають психічне насичення, перевтомлення і ведуть до появи помилок. Можливий прояв і захисних мотивів пов'язаних, наприклад з уникненням саморозкриття своїх особистісних рис або усвідомлених мотивів, навмисного перекручення тестових даних, комп'ютер в таких випадках є засобом реалізації захисної мотивації.

Разом з тим, можна виділити групи, що характеризуються різним відношенням до обстеження, наприклад за емпіричними даними тенденція до підвищення захисної мотивації найбільш характерне для осіб, які проходять комп'ютерне тестування з метою атестації. Менш виражена тенденція в групі,

які проходять тестування з метою самопізнання, з метою визначення своїх індивідуально-психологічних характеристик, з метою ознайомлення з психодіагностичними результатами і розробкою індивідуальної програми психологічної допомоги (О.М. Кокун, 2010, с. 67-68)

Висновок. Використання дистанційної психодіагностики фахівців дає підстави з'ясувати об'єктивні і суб'єктивні чинники і прояви негативних психічних станів у обстежуваних, а також чинники професійного здоров'я під час пандемії або війни.

Необхідно зазнати, що незважаючи на безумовний прогрес у розвитку дистанційної психодіагностики та її великі перспективи викликані сучасними умовами професійної діяльності, роль психодіагноста, експериментатора, при організації обстеження, вибір програм аналізу результатів, їхньої інтерпретації залишається досить значущим. Тобто, ніщо не може замінити творчу активність, інтуїцію, професіоналізм людської психіки, цілісність сприйняття і дар передбачення. Водночас, дистанційна психодіагностика дає можливість в сотні разів розширити пам'ять особистості, визначення надійності даних, запропонувати різні варіанти динамічної оцінки результатів, статистичної обробки масштабних досліджень, максимально підвищити об'єктивність психодіагностичних методик і сформувані отримані дані в логічну систему, в якій не має місця суб'єктивним висновкам.

Список використаних джерел

1. Болтівець С.І. (2017) Апаратурно-психологічна об'єктивізація індикаторів психічного здоров'я. *Психічне здоров'я*. №3(52). С. 62 – 67.
2. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська В. Івкін В., Ковальчук О.С. (2022) Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 1 (25). С.62-74. DOI:<https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>
3. Кокун О.М. (2010) Теоретико-методологічні та практичні засади дистанційної психодіагностики в професійній сфері / *Практична психологія та соціальна робота*. № 7. – С. 65-68.
4. Кокун О. М. (2024) Діагностика професійної життєстійкості та психофізіологічної стійкості : методичні рекомендації. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 58 с.
5. Корольчук М.С., Науменко Н.П. (2023) Аналіз чинників негативних психічних станів особистості до і під час війни (за результатами анкетування) / *Вісник Національного університету оборони України*. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ. – Вип. 3 (73). С. 83-91.

6. Корольчук В.М., Корольчук М.С., Кривда К. (2024) Аналіз чинників професійного здоров'я менеджерів торговельних підприємств в умовах війни (за результатами анкетування) / Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ. – Вип. 1(77). С. 72-80.
7. Корольчук М. С., Осодло В. І. (2004) Психодіагностика : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Ельга, Ніка-Центр. 400 с.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. (2010) Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ніка-Центр.
9. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev Comparative characteristics of stress-resistant and non-resistant individual profiles / Propositos Y Representaciones, Том 9, спеціальний випуск: SI, номер статті e1102. DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102. Оpubліковано: MAR 2021. (журнал наукометричної бази Web of Science Core Collection)
10. Murthy, R.S., Lakshminarayana, R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*. 2006. 5(1). pp.25-30.
11. Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., et al. (2010). Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 2010. 67. pp.518-28. DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37

References

1. Boltivets S.I. (2017) Aparaturno-psykholohichna obiektyvizatsiia indyikatoriv psykhičnoho zdorovia. [Hardware and psychological objectification of mental health indicators]. *Psykhične zdorovia*. №3(52). S. 62 – 67. (in Ukrainian)
2. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, Ivkin, V., Lagodzinska, V., & Kovalchuk, O. Osoblyvosti psykhičnoho zdorovya personalu osvitynikh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Peculiarities of the mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykhiologia. Ekonomichna psykhiologia*, 2022. 1(25), 62-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7> (in Ukrainian)
3. Kokun O.M. (2010) Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady dystantsiinoi psykhiadiagnostyky v profesiinii sferi [Theoretical, methodological and practical principles of remote psychodiagnostics in the professional sphere] / *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. № 7. – S. 65-68. (in Ukrainian)
4. Kokun O. M. (2024) Diahnostyka profesiinoi zhyttiistiikosti ta psykhiofiziolohichnoi stiikosti : metodychni rekomendatsii. [Diagnostics of professional vitality and psychophysiological stability]. Kyiv : Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2024. 58 s. (in Ukrainian)
5. Korolchuk M.S., Naumenko N.P. (2023) Analiz chynnykiv nehatyvnykh psykhičnykh staniv osobystosti do i pid chas viiny (za rezultatamy anketuvannia). [Analysis of the factors of negative mental states of the individual before and during the war (according to the results of the questionnaire)] / *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*. Zb-k nauk. prats. – K.: NUOU. – Vyp. 3 (73). S. 83-91. (in Ukrainian)
6. Korolchuk V.M., Korolchuk M.S., Kryvda K. (2024) Analiz chynnykiv profesiinoho zdorovia menezheriv torhovelnykh pidpriemstv v umovakh viiny (za rezultatamy anketuvannia). [Analysis of the factors of professional health of managers of trade enterprises in war conditions (according to the results of the questionnaire)] / *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*. Zb-k nauk. prats. – K.: NUOU. – Vyp. 1(77). S. 72-80. (in Ukrainian)
7. Korolchuk M. S., Osodlo V. I. (2004) Psykhiadiagnostyka: navch. posib. dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Psychodiagnostics]. / za zah. red. M. S. Korolchuka. Kyiv : Elha, Nika-Tsentr. 400 s. (in Ukrainian)
8. Korolchuk M.S., Krainiuk V.M. (2010) Teoriia i praktyka profesiinoho psykholohichnoho vidboru : navch. posib. dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Theory and practice of professional psychological selection]. Kyiv : Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
9. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev (2021) Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / Propositos Y Representaciones, T.9, SI, e1102. DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102.
10. Murthy, R.S., Lakshminarayana, R.. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*, 2006. 5(1), 25-30.
11. Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., et al. Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 2010, 67, 518-28. DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37

Summary

FEATURES OF REMOTE PSYCHODIAGNOSTICS OF MENTAL STATES AND PROFESSIONAL HEALTH OF SPECIALISTS

Korolchuk V. M. doctor of psychological sciences, professor, State University of Trade and Economics

Korolchuk M. S. doctor of psychological sciences, professor, State University of Trade and Economics;

Kryvda K. K. graduate student of the Department of Psychology State University of Trade and Economics

Naumenko N. P. graduate student of the Department of Psychology State University of Trade and Economics

The purpose of the article: on the basis of theoretical analysis and developed and tested questionnaires on outlining the practical foundations of remote psychodiagnosis of factors and manifestations of negative mental states and professional health of specialists.

Research methods. Research methods. To achieve the goal, the study used three questionnaires. One of them is "Assessment of the examined factors that cause negative mental states during the pandemic and war" (M. Korolchuk, V. Korolchuk, N. Naumenko).

Another - "Questionnaire of manifestations of negative mental states during the war and pandemic" (M. Korolchuk, V. Korolchuk, N. Naumenko) - included four blocks: psychological, social, behavioral and biological.

The third questionnaire "A comprehensive questionnaire of factors of professional health of a person in conditions of war" (V. Korolchuk, M. Korolchuk, K. Krivda) included 5 components of professional health: psychological, social, physical health, professional and resource. Each of the components includes 10 statements that make it possible to subjectively assess the factors of one's own professional health.

Originality. The scientific novelty is that remote psychodiagnosis of mental states and professional health of specialists using Google Forms has significant advantages. The main advantages include increasing the level of sincerity, the ability to cover large samples of examinees, saving time for processing results, entering results into an electronic database, anonymity and free diagnosis for examinees. The practical significance of the study is that the respondent can independently choose the time and place for undergoing psychodiagnosics.

Conclusions. The use of remote psychodiagnosics of specialists gives grounds to find out the objective and subjective factors and manifestations of negative mental states in the examined, as well as the factors of professional health during a pandemic or war.

It is necessary to undergo that despite the unconditional progress in the development of remote psychodiagnosics and its great prospects caused by modern conditions of professional activity, the role of psychodiagnosis, experimenter, in organizing the survey, the choice of programs for analyzing the results, their interpretation remains very significant. That is, nothing can replace creative activity, intuition, professionalism of the human psyche, the integrity of perception and the gift of foresight. At the same time, remote psychodiagnosis makes it possible to expand personality memory hundreds of times, determine the reliability of data, offer various options for dynamic evaluation of results, statistical processing of large-scale studies, maximize the objectivity of psychodiagnostic techniques and form the obtained data into a logical system in which there is no place for subjective conclusions.

The prospect of research is determined by the possibility of conducting empirical research in different regions and the possibility of developing practical programs for providing psychological assistance to those surveyed.

Keywords: remote psychodiagnosics; mental states; occupational health; specialists.

Концептуалізація – Корольчук М. С.

Методика – Корольчук В. М.

Програмне забезпечення – Науменко Н. П.

Перевірка – Кривда К. К.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 15.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 12.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

FINDING THE PERFECT BALANCE BETWEEN ONLINE AND IN-PERSON EDUCATION

Kraiova O. V. senior teacher,
National Defence University of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0262-6117>
Tsybaniuk T. I. senior teacher,
National Defence University of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0262-6117>

The article discusses the challenges and considerations involved in achieving a balanced approach to education that integrates both online and in-person teaching, as well as it provides a comprehensive overview of the original aspects of the issue. It highlights the transformative role of technology in education and the need to effectively integrate online learning platforms and digital resources into traditional in-person educational settings. The importance of adapting teaching methods to suit the unique characteristics of online and in-person instruction is also discussed. Moreover, the need for ongoing professional development opportunities to support educators in integrating online components into their teaching practice effectively is highlighted and key considerations and challenges while emphasizing the importance of collaboration, innovation, and continuous improvement in addressing these aspects are synthesized. The article is valuable for educators seeking to navigate the complexities of integrating online and in-person modalities in education.

Key words: blended learning; online and traditional teaching; balance; technological advancement; multifaceted approach; ongoing process.

Introduction. In this digital age, bridging the gap between digital learning and traditional methods has become a talking point for teachers and educators. Due to recent technological developments, learning resources seem to be available pretty much everywhere. Mobile devices and the Internet make training opportunities more accessible than ever, from learning how to make cheese, to Business Management through a couple of Youtube videos. Overall we often ask ourselves which is the right combination of traditional and virtual training our students need to succeed. Without a doubt, technology plays an important role in enhancing virtual learning effectiveness, with methods like machine learning and chatbots, users can find content in real time and get it tailored results based on their interests and academic inclinations. Since the emergence of online learning, there has been a discussion on whether online classes are better than traditional classes (Биков, Гриценчук & Жук, 2015). At the moment many competing schools of thought are coming up with valid arguments for and against both. In this article, you will learn some tips and strategies to balance online and traditional teaching in your classroom.

Analysis of the recent research and publications. Blended learning is a mixture of eLearning as well as traditional learning. In blended learning, students are expected to join

classes as much as they are expected to be online for education. The history of research on the balance of online and traditional teaching reflects the evolution of educational technology and changing attitudes toward the integration of digital tools into traditional classroom settings. It also reflects a dynamic and evolving field, influenced by technological advancements, educational trends, and the changing needs of students and educators. The blended learning model isn't exactly new, as it was first introduced during the mid-1970s in the United States. In the 1990s, educators began experimenting with incorporating online elements into traditional classrooms. Initial research focused on the feasibility and effectiveness of using technology to supplement face-to-face instruction. As internet access became more widespread, the 2000s saw a surge in the development of online learning platforms and resources. Researchers explored the effectiveness of fully online courses and began to investigate ways to integrate these technologies with traditional teaching methods (Simonson & Zvacek, 2019). The term "blended learning" gained popularity in the early 2000s as a way to describe the intentional combination of face-to-face and online instructional methods. Research during this period focused on defining blended learning models and understanding their potential

benefits. The 2010s witnessed rapid advancements in technology, interactive tools, and multimedia resources. Research explored how these technologies could be integrated into traditional classrooms to create a more balanced and engaging learning environment. With the growing body of research supporting the effectiveness of blended learning, educational institutions began to adopt and implement blended learning models on a larger scale. Research shifted toward understanding the factors that facilitate or hinder successful implementation at the institutional level. The COVID-19 pandemic, which began in 2019, forced an unprecedented shift to remote and online learning (Кухаренко, 2020). This accelerated the adoption of blended learning models and prompted educators and researchers to explore effective strategies for balancing online and traditional teaching in emergency remote and hybrid environments. The challenges associated with the rapid transition to online and blended learning during the pandemic became a focal point of research. Issues of equity, access to technology, and the digital divide were examined, emphasizing the need for inclusive approaches to blended teaching.

The research on the balance of online and traditional teaching involves contributions from a diverse group of educators, scholars, and researchers. Numerous researchers have contributed to the study of blended teaching and learning. The field is interdisciplinary, encompassing education, instructional design, technology, and related areas. According to Professor Charles Graham at Brigham Young University, who conducted extensive research on the balance of online and traditional teaching methods, "blended learning can offer a dynamic and flexible approach to education, allowing for a seamless integration of technology with traditional teaching methods" (Garrison & Vaughan, 2012). Known for their work on blended learning and online education, Norman Vaughan and Anthony Picciano have researched effective strategies for combining face-to-face and online elements to enhance teaching and learning. Researching the impact of online and blended learning on student engagement and success, Karen Swan, Professor of educational leadership at the University of Illinois Springfield, wrote that "balancing online and face-to-face teaching

requires careful consideration of pedagogical principles, ensuring that technology complements traditional instruction to create a cohesive and effective learning experience." Dr. Jill Biden, the current First Lady of the United States, has a background in education and has been an advocate for community colleges and the integration of technology in education, including blended learning. It's important to note that research in this field often involves interdisciplinary collaboration, and many educators and scholars contribute to the understanding of how to balance online and traditional teaching methods effectively. Additionally, research on this topic is ongoing, and new voices continue to emerge in the exploration of best practices and strategies for achieving a meaningful and effective balance in educational settings.

Purpose. The main purpose of the paper is to explore, analyze, and provide insights into the integration of online and face-to-face instructional methods in educational settings. The tasks are as follows: 1) explore and highlight best practices for achieving a balanced and effective integration of online and traditional teaching methods; 2) acknowledge and address challenges associated with the integration of online and traditional teaching; 3) provide practical insights and recommendations for educators interested in implementing or improving blended learning initiatives; 5) explore emerging trends, technologies, and potential future developments in the field of blended learning.

Methods of the research. In the quest to achieve balance between online and in-person education, rigorous research is indispensable. Grounding our understanding in empirical evidence is essential. Utilizing research studies and data analytics can provide valuable insights into the effectiveness of both online and in-person learning modalities. By employing a variety of research methods, ranging from quantitative analysis to qualitative inquiry, and embracing a mixed-methods approach, we can gain a multifaceted understanding of the complexities of this issue (Ko & Rossen, 2017). Comparative analysis, and action research further enrich our understanding and inform evidence-based strategies for navigating the evolving landscape of education. Through collaborative research efforts, we can chart a course toward a more harmonious integration of

online and in-person learning, ensuring that all learners have access to high-quality educational experiences that meet their diverse needs and aspirations.

Originality/Discussion. The quest for the perfect balance between online and in-person education is a multifaceted issue with several original aspects. The rapid advancement of technology has transformed education, leading to the emergence of online learning platforms, virtual classrooms, and digital resources (Horn & Staker, 2017). The challenge lies in integrating these technological innovations effectively into traditional in-person educational settings while maintaining the integrity of the learning experience.

The introduction of online learning has changed the way that people think of education and success. Now, rather than the two functioning as stepping stone sin alignment to one another, they are often overlapping, creating effective and thrilling pathways to success even as they continue to study. Thanks to the introduction of online innovations and movements, the modern student really can have it all. While traditional education is not likely to tap out any time soon, it is undeniable that modern learning approaches and methods are finding their footing more and more comfortably in recent years – and especially in the last few months. There are key differences between the two, and it takes careful attention to detail to notice the differences and to effectively bridge the gaps between the two sides of the same coin (Snart & Caudill, 2010). Education and success can coexist quite harmoniously in either approach, but it is online learning that is gaining the most positive response.

Traditional education functions and thrives on structure, with a set syllabus that every student must adhere to and a foundation that demands students are on campus, at a specific time, and able to either pay for their classes up front or in eventual installments. Online education, on the other hand, is the very opposite. The flexible nature of online learning means that students who opt to learn via online education can work in their study schedules around the rest of their lives, and not the other way around. Additionally, online education is generally less expensive and does not require students to be on campus at set times – because there is no campus. Online education is the

epitome of convenience and efficiency meeting flexibility, and it has continued to gain more and more traction in recent months because of that truth. The only difference that matters between the two approaches to academics, is that traditional education is more for students who thrive under strict structure, while online education is more suitable for students who like to be in control of their own journey.

It becomes more and more obvious all the time that online education is only going to continue to become more and more popular. Modern students love the idea of an academic experience that gives them everything that a traditional education experience does, without the hassles and enforced structure that traditional learning imposes. There will always be a place for both ideals in the worldwide education industry. The intent of online education has never been, and will never be, to overshadow traditional education. Instead, the ultimate goal is for online learning and traditional learning ideals to exist collaboratively, allowing for a more wholesome international education industry. There is nowhere to go but everywhere, and online education has taken the front seat – right next to traditional education. As for which counterpart will be in the driver's seat in the coming years...only time will tell.

We live in a world where digitalization and technological advancement is practically constantly innovating and moving around, always elevating to new heights. For the education industry, education and success now go hand in hand more perfectly than ever, and that fact is largely thanks to the introduction and ongoing advancements of online education. While traditional education will likely always have its place at the table in this core industry, it is fundamentally important to recognise that online education is the new framework for modern education standards in just about every way that matters. The mainstream introduction of online learning on a global scale has well and truly bridged and filled the gaps that have long plagued traditional education. The result of all this innovation and movement is that modern education is far more inclusive and overall wholesome than it has ever been, and that is thanks largely to online education.

Blending technology and traditional teaching can be a challenge, but also an opportunity to enhance your students' learning

experience (Moore, 2018). Technology can offer new ways to engage, communicate, and assess your students, while traditional teaching can provide the foundation, guidance, and support they need.

Finding the perfect balance between online and in-person teaching/learning involves a multifaceted approach that considers various factors. Step-by-step guide is suggested below.

a) Needs and preferences assessment: conduct surveys or interviews with students, educators to understand their preferences, learning styles, and technological capabilities. This will provide insights into the optimal balance for different individuals and groups.

b) Flexibility in instruction: offer flexibility in instructional delivery methods, allowing students to choose between online and in-person classes based on their preferences, learning needs, and circumstances.

c) Hybrid learning models: implement hybrid learning models that combine online and in-person instruction. Design courses that integrate the strengths of both modalities, such as asynchronous online lectures supplemented with interactive in-person discussions or labs.

d) Subject relevance: consider the nature of the subject matter being taught. Some topics may lend themselves well to online instruction, while others may require hands-on experiences that are best delivered in-person. Tailor the balance between online and in-person teaching based on subject-specific needs.

e) Technology integration: utilize technology effectively to enhance both online and in-person instruction. Provide training and support for educators to leverage digital tools, interactive platforms, and multimedia resources to engage students in both modalities.

f) Equity and access: ensure equitable access to both online and in-person learning opportunities for all students. Address disparities in technology access, internet connectivity, and learning resources to ensure that every student can participate fully regardless of their background or circumstances.

g) Individualized learning: provide personalized learning experiences that cater to the diverse needs and preferences of students. Offer opportunities for students to receive individualized support and feedback, whether through online discussions, in-person office hours, or personalized learning plans.

h) Assessment and feedback: develop assessments and feedback mechanisms that align with the chosen balance between online and in-person instruction. Incorporate both formative and summative assessments to gauge student learning and adjust teaching strategies accordingly.

i) Professional development: invest in ongoing professional development for educators to enhance their skills in both online and in-person instruction. Offer training on effective teaching strategies, technology integration, and classroom management techniques to support educators in delivering high-quality instruction in both modalities.

j) Continuous evaluation and improvement: regularly evaluate the effectiveness of the chosen balance between online and in-person teaching/learning. Collect feedback from students, educators and use this feedback to make informed adjustments and improvements over time.

By following these steps and considering the needs and preferences of students, educators, and other educational institutions can strive to find the perfect balance between online and in-person teaching/learning, ultimately enhancing the learning experience for all.

To ensure the success of a blended learning environment, we must build the capacity of our educators by equipping them with the resources and professional learning that will enhance their instruction to advance student achievement (Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, 2000). Our new era of hybrid teaching has brought about a pool of resources and tools to support a diversity of learning styles. However, educators must receive ongoing support and training on implementing technology in their classrooms. A practical way to enhance capacity is to identify educators with successful blended learning classrooms to provide onsite, best-practices training to their colleagues. Consequently, this approach builds staff capacity on multiple fronts (i.e., teacher leaders and pedagogical growth).

Conclusion. Achieving the perfect balance between online and in-person education is an ongoing process that requires continuous evaluation and improvement. "Effective blended learning involves a thoughtful combination of face-to-face interactions and online elements, encouraging a shift toward

more student-centered and interactive learning experiences." When it comes to integrating both learning formats, balance is key. While several advantages may be found in virtual learning (individual, voluntary, self-guided, economical), it can be complementary and compatible with the standard class-room education format. As traditional training formats often only cover more general aspects of a topic, web-based training can offer a tailored solution for users' needs, since quality and availability of learning content seems to be less of an issue, with various collaborative learning platforms providing the most accurate content to complement or hone an existing skill, or simply satisfy someone's curiosity.

The field of blended teaching and learning is dynamic, and new researchers are continually contributing to the body of knowledge. Additionally, many collaborative efforts

involve teams of researchers with expertise in various aspects of education and technology. We should keep an eye on academic journals, conferences, and educational research institutions for the latest developments in this field. Ongoing research continues to explore best practices for balancing online and traditional teaching. This includes investigations into effective instructional design, student engagement strategies, and the impact of emerging technologies on the balance between online and face-to-face instruction. Researchers are likely to continue examining how pedagogical approaches evolve as technology advances. The integration of artificial intelligence, adaptive learning technologies, and immersive experiences may shape the future landscape of balanced teaching methods.

References

1. Bykov V. Yu. Hrytsenchuk O.O. & Zhuk Yu.O. (2015) Dystantsiine navchannia v krainakh Yevropy ta SShA i perspektyvy dlia Ukrainy. Informatsiine zabezpechennia navchalno-vykhovnoho protsesu: innovatsiini zasoby i tekhnologii [Distance learning in Europe and the USA and prospects for Ukraine. Information support of the educational process: innovative tools and technologies]: kol. monohrafiia. Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut zasobiv navchannia. 77–140. (in Ukrainian)
2. Garrison, R., & Vaughan, N. (2012). Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines.
3. Horn, M., & Staker, H. (2017) The Blended Workbook: Learning to Design the Schools of Our Future. Jossey-Bass.
4. Ko, S., & Rossen, S. (2017). Teaching Online: A Practical Guide. New York: Taylor & Francis.
5. Kontsepsiia rozvutku dystantsiinoi osviti v Ukraini [The concept of distance education development in Ukraine]. <https://bzl.cprpp.org.ua/koncepciya-rozvitku-distancijnoi-osviti-v-ukraini-10-38-36-24-01-2022/> (in Ukrainian)
6. Kukharenko V. M. (2020). Ekstrene dystantsiine navchannia [Emergency distance learning] – Kharkiv: KhDPU, kol. monohrafiia. Retrieved from https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Management/2020/monograph_ekstr_dyst_navch.pdf (in Ukrainian)
7. Moore, M. (2018). Handbook of Distance Education. NY: Taylor & Francis.
8. Simonson, M., & Zvacek, S. (2019). Teaching and Learning at a Distance: Foundations of Distance Education. Information Age Publishing, Inc.
9. Snart, J., & Caudill, J. (2010). Hybrid Learning: The Perils and Promise of Blending Online and Face-to-Face Instruction in Higher Education. Praeger.

Анотація

ПОШУК ІДЕАЛЬНОГО БАЛАНСУ МІЖ ОНЛАЙН ТА ТРАДИЦІЙНИМ НАВЧАННЯМ

Крайова О. В. старший викладач кафедри,
Національний університет оборони України
Цибанюк Т. І. старший викладач кафедри,
Національний університет оборони України

Вступ. У цю цифрову епоху подолання розриву між цифровим навчанням і традиційними методами стало предметом розмов для вчителів і освітян. Завдяки останнім технологічним розробкам, здається, що навчальні ресурси доступні практично всюди. Мобільні пристрої та Інтернет роблять можливості для навчання доступнішими, ніж будь-коли. Загалом ми часто запитуємо себе, яке правильне поєднання традиційного та онлайн-навчання потрібне нашим студентам для досягнення успіху. Без сумніву, технологія відіграє важливу роль у підвищенні ефективності онлайн-навчання, користувачі можуть знаходити вміст у режимі реального часу та отримувати результати, адаптовані відповідно до їхніх інтересів і академічних нахилів. З моменту появи онлайн-навчання точилася дискусія про те, чи онлайн-

класи кращі за традиційні (Биков, Гриценчук & Жук, 2015). У цій статті ви дізнаєтесь кілька порад і стратегій, як збалансувати онлайн і традиційне навчання у вашому класі.

Теоретичне підґрунтя. Численні дослідники зробили внесок у вивчення змішаного викладання та навчання та дослідження балансу між онлайн і традиційним викладанням. За словами професора Чарльза Грема з Університету Брігама Янга, який провів масштабне дослідження балансу між онлайн і традиційними методами навчання, «змішане навчання може запропонувати динамічний і гнучкий підхід до освіти, дозволяючи бездоганно інтегрувати технології з традиційними методами навчання» (Garrison & Vaughan, 2012). Норман Воган та Ентоні Піччіано, відомі своєю роботою над змішаним навчанням та онлайн-освітою, дослідили ефективні стратегії поєднання очних та онлайн-елементів для покращення викладання та навчання. Досліджуючи вплив онлайн-навчання та змішаного навчання на успіх студентів, професор Карен Свон вважає, що збалансування онлайн-навчання та очного навчання вимагає ретельного розгляду педагогічних принципів, гарантуючи, що технології доповнюють традиційне навчання, щоб створити цілісне та ефективне навчання. Доктор Джилл Байден, нинішня перша леді Сполучених Штатів, має освітній досвід і була прихильником громадських коледжів та інтеграції технологій в освіту, включаючи змішане навчання. Важливо відзначити, що дослідження в цій галузі часто передбачають міждисциплінарну співпрацю, і багато викладачів і вчених роблять внесок у розуміння того, як ефективно збалансувати онлайн і традиційні методи навчання.

Методи дослідження. У прагненні досягти балансу між он-лайн та традиційною освітою необхідне ретельне дослідження. Використання дослідницьких досліджень і аналізу даних може дати цінну інформацію про ефективність обох видів навчання. Застосовуючи різні методи дослідження, починаючи від кількісного аналізу до якісного дослідження, і застосовуючи підхід змішаних методів, ми можемо отримати багатогранне розуміння складності цього питання. Завдяки спільним дослідницьким зусиллям ми можемо намітити курс на більш гармонійну інтеграцію онлайн та традиційного навчання, гарантуючи, що всі слухачі матимуть доступ до високоякісного освітнього досвіду, який відповідає їхнім різноманітним потребам і прагненням.

Результати і обговорення. У статті обговорюються проблеми та міркування, пов'язані з досягненням збалансованого підходу до освіти, який поєднує як он-лайн, так і традиційне навчання, а також надається комплексний огляд оригінальних аспектів проблеми. Підкреслюється трансформаційна роль технологій в освіті та необхідність ефективної інтеграції платформ онлайн-навчання та цифрових ресурсів у традиційні особисті освітні умови. Також обговорюється важливість адаптації методів навчання відповідно до унікальних характеристик он-лайн та традиційного навчання. Крім того, підкреслюється потреба в постійних можливостях професійного розвитку для підтримки педагогів в ефективній інтеграції онлайн-компонентів у їхню педагогічну практику, а також узагальнено ключові міркування та виклики, підкреслюючи важливість співпраці, інновацій та постійного вдосконалення у вирішенні цих аспектів.

Висновки. Досягнення ідеального балансу між онлайн-навчанням і очним навчанням – це постійний процес, який вимагає постійного оцінювання та вдосконалення. Ефективне змішане навчання передбачає продумане поєднання особистої взаємодії та онлайн-елементів, заохочуючи перехід до більш орієнтованого на студента та інтерактивного навчання. Коли справа доходить до інтеграції обох форматів навчання, баланс є ключовим. Сфера змішаного викладання та навчання є динамічною, і нові дослідники постійно вносять свій внесок у сукупність знань. Дослідження, що тривають, продовжують вивчати найкращі практики для збалансування он-лайн та традиційного навчання.

Ключові слова: змішане навчання; онлайн і традиційне навчання; баланс; технологічний прогрес; багатогранний підхід; постійний процес.

Концептуалізація – Крайова О. В.

Методика – Цибанюк Т. І.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 20.02.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 07.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ З ВРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ І ВИМОГ НАТО

Кривець Л. В. доктор філософських наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри суспільних наук Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0001-7451-5208>

Сидоренко А. В. ад'юнкт кафедри суспільних наук Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0009-0000-0766-0456>

Гендерна рівність в Збройних Силах України – це рівний правовий статус, рівні можливості, рівні обов'язки та рівна відповідальність осіб військовослужбовців обох статей (чоловіків і жінок) під час проходження військової служби.

Прийнявши зобов'язання на національному та міжнародному рівнях, Україна визначила гендерну рівність одним із пріоритетів державної політики для забезпечення розвитку країни та підтвердила, що має гарантувати рівні права та можливості жінкам і чоловікам для участі в усіх сферах життя суспільства, у тому числі в оборонній сфері.

Центральним поняття гендерної політики Північноатлантичного альянсу є визначення “гендерна інтеграція”, яке означає стратегію досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на всіх рівнях у ЗС України шляхом професійного виконання завдань за призначенням, з урахуванням їх досвіду та інтересів, що сприятиме досягненню євроатлантичних стандартів і критеріїв у військовій сфері, відповідність яким є необхідною для набуття Україною членства в НАТО.

За результатами проведеного дослідження сформулюємо рекомендації щодо подальшої інтеграції принципів гендерної рівності у Збройні Сили України.

Ключові слова: *гендерна інтеграція; гендерна рівність; жінки-військовослужбовці; Збройні Сили України; НАТО.*

Вступ. З 2014 року важливими пріоритетними цілями України стали членство в Європейському союзі та Організації Північноатлантичного договору (НАТО), а основними етичними орієнтирами побудови нашої держави є впровадження європейських демократичних принципів. У той же час, однією з умов побудови паритетної демократії є забезпечення нормативно-правовими актами України, наявність положень, що заохочують та забезпечують рівність та недискримінацію за ознакою статі. Тому однією з умов ступу України до ЄС і НАТО є забезпечення гендерної рівності у суспільстві і українському війську.

Функціонування та подальший розвиток Збройних Сил України в сучасних умовах включає активне впровадження державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у життєдіяльність військ. Під час проходження військової служби до жінок і

чоловіків мають бути висунуті рівні вимоги, створені однакові умови та вони мають нести однакову відповідальність за власні дії та їх наслідки.

Наразі, поняття “гендер” набуло особливої значущості та сенсу в арміях країн-членів Північноатлантичного альянсу. У більшості демократичних держав важливим питанням стає залучення жінок у секторі безпеки та оборони. Служба жінок у армії – це в першу чергу забезпечення рівних прав громадян, що гарантує рівні права та можливості жінкам і чоловікам для участі в усіх сферах життя суспільства, у тому числі в оборонній сфері, проходженні військової служби. Не менш важливим фактором впровадження гендерної політики в збройних силах провідних держав світу є питання інтеграції спроможностей жінок і чоловіків для ефективного виконання завдань за призначенням. І саме критерій ефективності є визначальним вектором

формування гендерної політики НАТО (Кримець, 2018).

Метою статті є дослідження особливостей впровадження гендерної політики в Збройні Сили України з врахуванням досвіду і вимог НАТО щодо забезпечення гендерної рівності, рівних прав, можливостей, рівних вимог, рівної участі та відповідальності жінок і чоловіків у процесі виконання обов'язків військової служби.

Теоретичне підґрунтя. Проблематика гендерних досліджень в наукових працях соціальних психологів серед яких Ш. Берн, О. Вороніна, І. Кон, Д. Майєрс, які відмічають переоцінку цінностей у сучасному соціальному суспільстві, питання запобігання гендерному насильству, торгівлі людьми вивчалися К. Левченко, Б. Лизогуб, В. Оліфер та аспекти цієї проблеми висвітлюються в роботах таких правознавців та політиків як В. Авер'янов, В. Сіренко, О. Бандурка, О. Ярмиш, О. Оболенський та інші. Питання гендерної рівності в Збройних Силах України починають активно досліджуватись лише на початку з 90-х років, їм приділяли увагу у своїх дослідженнях та працях Н. Вавілова, І. Парубський, Н. Дубчак, В. Кротикова, В. Малюги, О. Олійник, Ю. Калагіна, С. Салкуцан, О. Дяченко, Л. Кримець, Н. Клименко, О. Дрозд, І. Грицай, Т. Марценюк, В. Топальського, Л. Філяніна, Л. Будагьянц, В. Галєєв, А. Шерихов та інші.

Методи дослідження. Дослідження обґрунтовано на засадах критичної соціальної теорії та соціальної філософії, що окреслюють загальні принципи формування гендерної рівності у Збройних Сил України та українському суспільстві в цілому.

Авторами використано аксіологічний підхід, завдяки якому окреслено принципи та етапи формування гендерної політики НАТО, направленість та досвід інтеграції її у життєдіяльність українського війська, регулятивний аналіз доктрин та стандартів у Збройних Силах України та збройних силах країн-членів НАТО.

Результати і обговорення. Починаючи з 2014 року, Україна захищає свій суверенітет, національну ідентичність, безпеку і територіальну цілісність. Ці події стали поштовхом для соціальних та політичних змін і розширення можливостей

жінок і чоловіків у війську. Право служити в збройних силах є важливим компонентом повної та рівноцінної участі кожної людини як громадянина. Активізація бойових дій після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну ставить багато практично значущих питань як з точки зору здійснення оборони держави, так і забезпечення рівних прав і свобод військовослужбовців, що призвело до оптимізації гендерної політики в секторі безпеки та оборони України, яка набула надзвичайної актуальності. Здебільшого це спричинено необхідністю рахуватись з потребами, можливостями, інтересами та досвідом всього населення України, усіх його категорій залучених до процесу врегулювання збройного конфлікту та забезпечення миру в країні.

Доречно зазначити, що останнім часом кількість жінок у Збройних Силах України почала суттєво збільшуватись. Із затвердженням 24 лютого 2016 р. Кабінетом Міністрів України першого Національного плану дій щодо виконання резолюції Ради безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2020 р. діяльність складових сектору безпеки та оборони України у сфері гендерної рівності активізувалася. Зазначена резолюція підкреслює роль жінок у запобіганні та врегулюванні конфліктів, миротворчості, наданні допомоги та у відновленні. Вона наголошує, що рівність чоловіків і жінок має вирішальну роль у попередженні конфліктів та досягненні сталого миру, закликає до всебічної участі жінок у підтриманні та зміцненні миру і безпеки як на національному, так і на міжнародному рівнях. Імплементация резолюції Ради безпеки ООН 1325 та суміжних резолюцій щодо жінок, миру й безпеки в реаліях сьогодення в Україні набула особливого значення.

Існує стійка тенденція до збільшення чисельності жінок усіх категорій особового складу, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Це свідчить про серйозні соціальні зрушення у ЗС України та є одним із базових показників планомирного впровадження політики гендерної рівності у їх діяльність.

За даними Кадрового центру ЗС України у 2014 році загальна чисельність жінок у ЗС України становила 49 926 осіб, із

них військовослужбовиць – 16 557 осіб. За інформацією, станом на жовтень 2023 року, кількість жінок-військовослужбовців зросла до 62 062: з них офіцерського складу – 7 709 осіб, сержантського складу – 11 732 особи, рядового складу 22 704 особи, курсанти – 1 334 особи, займають цивільні посади 18 583, займають керівні посади – 5 180 осіб та мають статус учасника бойових дій – 13 487 (Статистика, 2023).

З свого боку НАТО підтримує інтеграцію вимог гендерної рівності в сектор безпеки та оборони України і зосереджує свою політику на вдосконаленні процесів професійної підготовки жінок-військовослужбовців, підвищення ролі, місця та їх чисельності у ЗС України.

Сьогодні Україна має потужний показник по кількості жінок в українському війську навіть серед країн-членів НАТО. Кількість військовослужбовців-жінок в арміях країн-членів НАТО коливається від 0,3% до 20%, так у США – 17%, у Великій Британії – 11%, в Естонії – 10%, у Данії – 8% та у Польщі – 7%.

До повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, станом на 24 лютого 2022 року, відсоток жінок-військовослужбовців становив 15,6% від загальної чисельності військовослужбовців, наразі їх частка складає 5,3%. Зменшення відсоткового показника пов'язане зі збільшенням загальної штатної чисельності особового складу ЗС України.

Досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків (гендерний баланс) є складовою гендерної політики, проте не її кінцевою метою. Паритетне співвідношення обох статей не означає, що всебічно забезпечено їх рівні права і можливості. Гендерна рівність передбачає врахування інтересів і потреб як жінок, так і чоловіків, при одночасному визнанні розмаїття їхніх груп.

Не слід ототожнювати гендерну політику з “жіночим питанням”, оскільки вона тією ж мірою стосується чоловіків і їхньої ролі. Також слід зауважити, що рівність не означає, що жінки і чоловіки мають стати однаковими, вона про те, що їхні права і можливості не залежатимуть від статі. Гендерна рівність сприяє більш справедливому розподілу відповідальності, обов'язків та винагород, що позитивно

відображається на їх соціальному становищі.

Для досягнення гендерної рівності НАТО використовує гендерний мейнстрімінг як стратегію оцінки того, як запланована у будь-якій сфері і на будь-якому рівні дія позначиться на жінках і чоловіках. Мета – гарантувати врахування проблем і індивідуального досвіду кожної особи при розробці, впровадженні, моніторингу та оцінці політик, програм і плануванні військових операцій.

Обидва підходи, збалансоване представництво та гендерний мейнстрімінг, є актуальними та взаємодоповнюючими компонентами гендерної політики в сфері оборони. Гендерний баланс зосереджений на досягненні різноманітності персоналу, залученні та забезпеченні жінок. Гендерний мейнстрімінг полягає в застосуванні гендерного аналізу як аналітичного інструменту при розробці політик та військовому оперативному плануванні на кожному етапі процесу, щоб врахувати вплив на різні групи жінок та чоловіків. Результатом такого підходу в країнах НАТО жінки-військовослужбовці на рівні із чоловіками проходять військову службу, а також обіймають керівні посади.

На першій конференції жінок-старших офіцерів Альянсу, яка відбулась у Копенгагені (1961р.) вперше підіймалися питання щодо впровадження принципу гендерної рівності в політиці НАТО. Делегатки від Данії, Норвегії, США, Великої Британії та Нідерландів ухвалили резолюцію щодо проведення систематичних конференцій метою яких є обговорення спільних проблемних питань забезпечення умов проходження військової служби, стану працевлаштування та кар'єрного просування жінок у збройних силах Північноатлантичного альянсу.

У 1973 році на конференції жінок-старших офіцерів Альянсу у Брюсселі, сформовано спеціальний комітет з питань жінок у арміях країн НАТО та ухвалили чергову резолюцію щодо можливості жінкам-військовослужбовцям проходити військову службу за всіма військовими спеціальностями, за винятком участі в бойових діях, коли їхня служба має визначатися національною політикою. Вже

в 1976 році утворився Комітет з питань жінок у силах НАТО.

Лише через двадцять років, було створено Управління з питань жінок у силах НАТО (CWINF) при Міжнародному військовому штабі (ІМС) (1998 р.), а в 2002 році розпочинається активне співробітництво між 27 країнами та CWINF “Партнерства заради миру”. Назву Управління з питань жінок у силах НАТО (CWINF) змінено у 2014 році на Міжнародний офіс військового штабу радника з гендерних питань (ІМС GENAD). Крім цього, у НАТО вводиться посада Спеціального представника Генерального секретаря з питань “Жінки, мир та безпека”.

Слід звернути увагу, що для жінок цивільного персоналу та жінок-військовослужбовців в країнах-членах НАТО створено всі умови щодо розвитку у професійній сфері, що апріорно вважалося суто чоловічою справою. Наприклад, усі без винятку військові професії та посади стали доступними для жінок-військовослужбовців у збройних силах Норвегії з 1985 року, в Австралії з 2011 року, в армії США з 2016 року. У 2004 році в ізраїльській армії створено окремий жіночий батальйон, який поки що є одним з найефективніших підрозділів.

З впровадженням гендерної політики НАТО у 2010 році першою жінкою-речницею НАТО стала Оана Лунгеску, американка Венді Бешнен, у 2017 році стала керувати Офісом безпеки Альянсу. Заступницею генерального секретаря НАТО у 2016 р. стала Роуз Гетемюллер і обійняла одну з найвищих цивільних посад серед жінок в історії Альянсу.

Прогрес в державах-членах НАТО і країнах-партнерах щодо впровадження принципу гендерної рівності має слугувати прикладом для наслідування і в українському секторі безпеки та оборони та істотним фактором політичних та соціальних трансформацій в українському соціумі.

Упровадження принципу гендерної рівності Альянс здійснює через імплементацію Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо жінок, миру та безпеки (1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2422, 2467, 2493), які зазначають диспропорційну дію військових конфліктів на хлопців і

дівчат, чоловіків і жінок та спонукають до повноправної участі жінок на всіх рівнях щодо уникнення конфліктів, а також до запобігання від сексуального насильства. Впровадження гендерної політики НАТО складається з аналізу та синтезу інформації щодо особливостей забезпечення принципів гендерної рівності та імплементації Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та суміжних Резолюцій WPS у збройних силах країн-членів Північноатлантичного альянсу та країн-партнерів. До того, ІМС GENAD допомагає та координує діалог з країнами-партнерами і командними структурами з гендерних питань НАТО та штаб-квартирою НАТО щодо певних гендерних питань, а також забезпечує міжнародні зв'язки з агенціями та організаціями, які інтегрують гендерну рівність у військовій сфері. Впровадження гендерної просвіти в державах-членах Альянсу та створення у військових і цивільних співробітників НАТО певних гендерних компетенцій є ключовою задачею для впровадження гендерної політики.

З 2013 р. Скандинавський центр з питань гендеру у військових операціях (NCGM) стає лідером у напрямку гендерної просвіти НАТО, у ньому здійснюється підготовка радників з гендерних питань, систематично проводиться підвищення рівня кваліфікації викладачів вищих військових навчальних закладів та впроваджується багато освітніх програм для військових лідерів усіх рівнів.

Зважаючи на те, що Україна є однією з країн-партнерів НАТО, гендерна політика в ній впроваджується вже понад двадцять п'яти років, відколи у 1997 році на Мадридському саміті НАТО відбулося підписання “Хартії про особливе партнерство НАТО та України”. У тому ж році у Києві створено Центр інформації і документації НАТО з метою забезпечення зусиль, спрямованих на інформування української громадськості щодо діяльності НАТО і переваг співробітництва між Україною і НАТО, зокрема в штаб-квартирі НАТО офіційно відкрито українське представництво.

Функціонування та подальший розвиток ЗС України в сучасних умовах включає активне впровадження державної політики гендерної рівності у

життєдіяльність військ. Відповідно до вимог стандартів НАТО нині в ЗС України вже впроваджено ряд реформ щодо демократизації та професіоналізації української армії. Забезпечення рівних прав та можливостей громадян незалежно від статі є ключовим інструментом розвитку потенціалу та професіоналізму. Рівні права та можливості жінок і чоловіків сприяють досягненню євроатлантичних стандартів і критеріїв у військовій сфері, відповідність яким є необхідною для набуття Україною членства в НАТО.

Врахування гендерних аспектів є одним із пріоритетних напрямків діяльності керівництва Міністерства оборони України, яке вживає послідовні заходи в частині забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, створення сприятливих умов для проходження військової служби, державної служби, забезпечення виконання обов'язків працівників з урахуванням рівня освіти, досвіду і результатів службової діяльності.

Попри загальні норми, визначені у міжнародних договорах, які ратифіковано Україною у законодавчо встановленому порядку, та національних нормативно-правових актів щодо загальних норми гендерної політики в секторі безпеки і оборони, діють акти військового та безпекового законодавства. Вони містять як загальні так і спеціальні норми, що регламентують суспільні відносини за участю персоналу підрозділів сектору безпеки і оборони, а також норми безпосередньо пов'язані із формуванням та реалізацією гендерної політики. Підходи до розуміння і формування політики гендерної рівності змінювались і розвивались в процесі її становлення. Україна, як і багато інших країн-партнерів та міжнародних організацій і асоціацій, пододала шлях від концепції “поліпшення становища жінок” до “гендерної рівності”, що стосується як жінок, так і чоловіків.

Нормативно-правову базу у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків можна розділити на такі три блоки:

- чинні міжнародні акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що є частиною національного законодавства України;

- національні нормативно-правові акти, що визначають стратегічні та концептуальні засади формування і реалізації політики гендерної рівності (закони, стратегії, програми, плани, ухвалені Верховною Радою України або затверджені указами Президента України, постановами чи розпорядженнями Кабінету Міністрів України);

- відомчі нормативно-правові акти та інші документи (накази, інструкції, що створюються в межах компетенції МОУ, Генерального штабу ЗС України) (Жуковська et al., 2020)

У грудні 2022 року оновлено Національний план дій на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” (НПД 1325). Це друге покоління НПД 1325 – перший план прийнятий Урядом у 2016 році. Україна стала першою країною в світі, що розробила і затвердила документ в умовах збройного конфлікту, він є основним міжнародним нормативно-правовим регулятором у спектрі міжнародної політики безпеки та підкреслює специфічну роль жінок у процесах урегулювання та запобігання військових конфліктів у всьому світі та у розбудові миру. Резолюція встановлює вимоги до міжнародного співтовариства щодо активного залучення жінок у справах державного управління, як на національних, регіональних, так і на міжнародних рівнях прийняття рішень. Особливо акцентується увага на забезпеченні рівноправної участі жінок та чоловіків на всіх етапах вирішення та запобігання військових конфліктів.

З урахуванням викликів сьогодення, пов'язаних з повномасштабним вторгненням російської федерації, в оновленому НПД розширено коло цільових груп та актуалізовано заходи з протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (СНПК), зокрема з боку сектору безпеки і оборони. Міністерство оборони України, разом зі ЗС України, є головним виконавцем 29 заходів визначених у документі “Перелік завдань і заходів Цілей партнерства на 2021-2025 роки в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України (Ціль партнерства “Жінки, мир, безпека”)”. Ці заходи включають: гендерний аналіз нормативно-правових актів з питань ідентифікації, запобігання

безпековим викликам, включення до них питань протидії насильству за ознакою статі згідно зі стандартами і політикою ООН та НАТО, інфраструктурне та матеріально-технічне забезпечення, створення умов для поєднання професійного та приватного життя, рівний доступ жінок і чоловіків до закладів освіти тощо.

У жовтні 2018 року набув чинності Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях”. Він гарантує рівні права жінок і чоловіків у ЗС України та підвищує правовий захист жінок під час проходження ними військової служби (Закон України, 2018). У 2019 році дівчата вперше в історії українського війська отримали можливість вступати до військових ліцеїв.

На сьогодні у ЗС України жінки майже на рівних правах із чоловіками виконують функціональні обов’язки під час проходження військової служби. Проте для жінок-військовослужбовців існує заборона комплектування офіцерського складу військових спеціальностей, які пов’язані з використанням вибухових речовин, водолазними роботами, на підводних човнах і надводних кораблях, в управліннях бригад надводних кораблів (крім спеціальностей медичного та морально-психологічного забезпечення), посади протипожежної охорони, пов’язані з безпосереднім гасінням пожеж, а також логістичного забезпечення, робота яка пов’язана з отруйними речовинами. А також закриті посади для жінок у військових частинах спеціального призначення (Кримець, 2018).

Лише після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну кількість жінок, які стали на захист Батьківщини та долучились до ЗС України та інших військових формувань, значно зросла. Наразі в українській армії скасовані будь-які обмеження щодо призначення та проходження жінками-військовослужбовцями військової служби на всіх посадах (зокрема бойових) за всіма групами військово-облікових спеціальностей. Якщо раніше жінки могли проходити службу на посадах переважно

медичних спеціальностей, бухгалтерів, зв’язківців, кухарів, діловодів, то зараз таких обмежень немає. Жінка в армії України може бути командиром бойової машини піхоти (БМП), кулеметником, артилеристом, снайпером, водієм, гранатометником, заступником командира розвідувальної групи, командиром групи застосування БпЛА заступником командира частини тощо (Статистика, 2023).

В Міноборони України і Генеральному штабі ЗС України сплановано та здійснено ряд заходів щодо реалізації Національного плану з виконання резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 “Жінки, мир, безпека» на період до 2025 р.

До програм навчальних дисциплін Національного університету оборони України та ВВНЗ тактичного рівня внесені зміни, а також розширено тематику навчальних програм з врахуванням гендерного компоненту.

У 2019 році у відповідності до розпорядження Офісу Прем’єр-Міністра України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України та з метою створення методичних рекомендацій щодо комплексного інтегрування гендерного компоненту в освітній процес складових сектору безпеки та оборони України, в межах пілотного проекту, організовано створення робочої групи

В оборонному відомстві були розроблені рекомендації, посібники, поради щодо інтеграції гендерних підходів та протидії дискримінації:

методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів в систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України;

методичний посібник “Культура відносин у військовому колективі. Порадник командирів” (розділ “Гендерний аспект у побудові культури відносин у військовому колективі”);

порадник з протидії гендерній дискримінації у Збройних Силах України (українською та англійською мовами).

У військову структуру НАТО вбудовано консультативну структуру з гендерних питань до якої входять радники з гендерних питань та позаштатні гендерні радники (координатори), які сприяють

інтеграції гендерної політики в усі напрямки діяльності.

У відповідності до Директиви двостороннього стратегічного командування НАТО 040-001 до складу консультативної структури з гендерних питань входять радники з гендерних питань та позаштатні гендерні радники (координатори), які сприяють інтеграції гендерної політики в усі напрямки діяльності сфери діяльності.

Радник з гендерних питань: gender advisor, GENAD, GA – член штабу, який звітує безпосередньо перед командуванням та слідкує за тим, щоб у процесі планування, виконання та оцінювання правильно враховувалась гендерна перспектива. Дана посада передбачає повну зайнятість, вимагає відповідної підготовки, освіти та досвіду.

Позаштатні гендерні радники (координатори) – це співробітники, які виконують свої обов'язки у штаб-квартирах, відділах/управліннях, філіях та представництвах. Вони підтримують інтеграцію гендерної політики та сприяють впровадженню гендерного підходу у своїй сфері діяльності. Позаштатні гендерні радники (координатори) співпрацюють з радниками з гендерних питань для забезпечення послідовної та узгодженої інтеграції гендерної політики у структуру командувань та їх діяльність. Таким чином, позаштатні гендерні радники створюють і підтримують професійну і функціональну мережу в усій структурі.

На виконання норм Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” та з метою укріплення інституційного механізму у Міністерстві оборони України, ЗС України та Державній спеціальній службі транспорту у 2018 році створена мережа гендерних радників. У зазначених інституціях вони виконують дорадчу функцію: моніторинг, аналіз, проведення навчань (тренінгів), консультації, інформування, внесення пропозицій командирам/начальникам, у тому числі з приводу виконання міжнародних зобов'язань щодо гендерної рівності.

Важливим аспектом діяльності гендерних радників є залучення їх до реалізації заходів з протидії проявам дискримінації, сексуальних домагань, “булінгу” та насильства за ознакою статі. На

них покладається участь у проведенні моніторингу та консультування керівництва/командування щодо шляхів подолання цих явищ.

У 2022 році відповідно до Переліку професійних назв робіт працівників Збройних Сил України та Переліку облікових спеціальностей працівників Збройних Сил України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 19 грудня 2022 р. № 438 у ЗС України введено штатні посади радників з гендерних питань (Наказ МО, 2022). Наразі загальна чисельність гендерних радників у ЗС України складає більше 80 осіб: введено 6 штатних посад та призначено 74 особи на громадських засадах. Удосконалення мережі гендерних радників та нарощення їх спроможностей у ЗС України та Державній спеціальній службі транспорту здійснюється з урахуванням сучасних викликів.

З врахуванням викликів, яких зазнало українське суспільство під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 2022-2024 рр., потрібно підкреслити значення всіх напрямків підтримки психічної стійкості і моральної готовності всіх верств суспільства об'єднати зусилля задля забезпечення оборони країни (Krynets et al., 2023). Важливим кроком для впровадження принципу гендерної рівності в Збройних Силах України відповідно до вимог НАТО є включення відповідної проблематики в Доктрину Військового лідерства ЗС України у січні 2024 року. В доктрині приділена суттєва увага формуванню гендерної компетентності військових лідерів всіх рівнів управління та розбудові інклюзивного середовища як простору з нульовою толерантністю до всіх видів дискримінації в українському війську.

Зважаючи на вищевикладене слід відмітити, що у Збройних Силах України тривалий час впроваджується імплементація гендерного компоненту в професійну підготовку військовослужбовців та їх повсякденну діяльність. У Національному університеті оборони України та ВВНЗ тактичного рівня триває робота з імплементації в навчальний процес гендерних директив НАТО, а саме BI Strategic Command Directive (BI-SCD) 040-001 від 20 жовтня 2021 року (NATO. 2021).

Вона направлена на підвищення якості та ефективності професійної підготовки фахівців стратегічного, оперативного та тактичного рівнів, а також сприяє процесу формування гендерних компетенцій у військовослужбовців офіцерського складу. Центральним поняттям зазначеної директиви є “гендерна інтеграція”, яка визначає стратегію досягнення гендерної рівності у збройних силах держав-членів НАТО шляхом активного залучення чоловіків та жінок до ефективного виконання завдань за призначенням з врахування їх досвіду та їх вподобань. Крім того Національному університету оборони України, у 2019 році, створений інтерактивний навчальний курс у системі дистанційного навчання з питань гендерної рівності та основ гендерної політики НАТО з використанням сучасних комп’ютерних технологій, відеоматеріалів та онлайн-тестуванням слухачів. До зазначеного курсу можуть залучатись слухачі, студенти, курсанти та викладачі всіх ВВНЗ України.

Висновок. В процесі формування гендерної політики, що має відповідати вимогам Організації Північноатлантичного договору, у ЗС України вже здійснено ряд важливих кроків. Однак його не можна вважати завершеним поки інтеграція принципів гендерної рівності повної мірою не увійде в загальну концепцію гендерної політики України.

За результатами дослідження сформулюємо низку рекомендацій щодо подальшої інтеграції принципів гендерної рівності у Збройні Сили України.

Впровадження ряду реформ у ЗС України вимагає унормування та розробки нових нормативно-правових актів, доктрин та стандартів, які відповідатимуть сучасним

викликам. У зв’язку з цим Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони і розвідки ініційовано створення робочої групи щодо розробки нової редакції загальновійськових Статутів ЗС України з урахуванням загальних принципів гендерної рівності.

Впроваджувати у професійну підготовку військовослужбовці Збройних Сил України та освітні процеси стандарти та доктрини НАТО з урахуванням досвіду країн членів НАТО та країн-партнерів.

Нарощувати потенціал мережі радників з гендерних питань впроваджуючи гендерний компонент у життєдіяльність військ шляхом освіти військовослужбовців на всіх рівнях щодо формування гендерних компетенцій у особового складу.

Дотримуватись виконання Плану заходів з реалізації в Збройних Силах України Національного плану дій на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” у період до 2030 року.

Гендерним радникам систематично здійснювати моніторинг серед військовослужбовців щодо проявів дискримінації, сексуальних домагань, “булінгу” та насильства за ознакою статі та протидіяти їх проявам.

З метою дослідження рівня сформованості гендерних компетенцій у особового складу в подальшому систематично проводити соціологічні дослідження щодо ставлення військовослужбовців до гендерної рівності та її утвердження у ЗС України та включити питання розвитку гендерної компетентності керівників всіх рівнів відповідальності в програми підготовки персоналу.

Список використаних джерел

1. Жуковська Г.Г., Левченко К.Б., Остапенко О.О. & Сулова О.І. (2020). Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. Київ [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL:<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf>
2. Кринець Л. В. (2018) Професійна та гендерна ментальність військовослужбовців Збройних Сил України: формування на засадах європейських цінностей: навчальний посібник, К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 06.09.2018 № 2523-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>
4. Перелік професійних назв робіт працівників Збройних Сил України та Переліку облікових спеціальностей працівників Збройних Сил України, затвердженого наказом Міністерства оборони

Україні від 19 грудня 2022 р. № 438 та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 3 лютого 2023 року за № 226/39282.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-23?find=1&text>.

5. Статистика. Скільки жінок служить у ЗСУ у 2023 році. (2023). Military Media Center Міністерства оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231219-skilky-zhinok-sluzhyt-u-zsu-u-2023-roczy-statystyka>.

6. Krymets, L., Chornyi, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y. (2023). The impact of the russian-ukrainian war on the psychological resilience. Synesis (ISSN 1984-6754), 15(4), 407–420. Retrieved from <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2821>

7. NATO and EU Military Leadership discuss Gender in Military Operations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selecte dLocaleen.

8. NATO Bi-Strategic Command Directive 40-1 on integrating UNSCR1325 and Gender Perspectives into NATO Command Structure (2021) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://natolibguides.info/women/documents>

References

1. Zhukovska G.G., Levchenko K.B., Ostapenko O.O., Suslova O.I. (2020). Genderna polityka v normatyvno-pravovykh dokumentakh. Part 1. Kyiv [Gender policy in regulatory and legal documents]. [Electronic resource] - Access mode: URL:<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf>. (in Ukrainian)

2. Krymets LV (2018) Profesiina ta henderna mentalnist viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy: formuvannya na zasadakh yevropeiskykh tsinnosti: A Study Guide, Kyiv: Ivan Chernyakhovsky National University. [Professional and Gender Mentality of the Military Personnel of the Armed Forces of Ukraine: Formation on the Basis of European Values] (in Ukrainian).

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvosti zhinok i cholovikiv pid chas prokhodzhennia viiskovoi sluzhby u Zbroinykh sylakh Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvanniakh. Law of Ukraine of 06.09.2018 No. 2523-VIII [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men during Military Service in the Armed Forces of Ukraine and Other Military Formations] [Electronic resource]: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (in Ukrainian).

4. Perelik profesiinykh nazv robit pratsivnykiv Zbroinykh Syl Ukrainy ta Pereliku oblikovykh spetsialnosti pratsivnykiv Zbroinykh Syl Ukrainy. Order of the Ministry of Defense of Ukraine of December 19, 2022, No. 438 and registered with the Ministry of Justice of Ukraine on February 3, 2023, No. 226/39282 [List of Professional Titles of Work of the Employees of the Armed Forces of Ukraine and the List of Accounting Specialties of the Employees of the Armed Forces of Ukraine] [Electronic resource] - Access mode: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-23?find=1&text> (in Ukrainian).

5. Statistics. How many women serve in the Armed Forces of Ukraine in 2023 (2023). Military Media Center by the Ministry of Defense of Ukraine [Electronic resource] - Accessed on: URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231219-skilky-zhinok-sluzhyt-u-zsu-u-2023-roczy-statystyka>. (in Ukrainian).

6. Krymets, L., Chornyi, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y. (2023). The impact of the russian-ukrainian war on the psychological resilience. Synesis (ISSN 1984-6754), 15(4), 407–420. Retrieved from <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2821> (in English).

6. NATO and EU Military Leadership discuss Gender in Military Operations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selecte dLocaleen. (in English).

7. NATO Bi-Strategic Command Directive 40-1 on integrating UNSCR1325 and Gender Perspectives into NATO Command Structure (2021) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://natolibguides.info/women/documents> (in English).

Summary

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF GENDER POLICY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE AND REQUIREMENTS OF NATO

Krymets L. Doctor of Science in Philosophy, Senior Researcher, Associated professor of social science department, The National Defence University of Ukraine

Sydorenko A. PhD student of the Department of Social Sciences of the Department of Social Sciences of the National Defense University of Ukraine

Introduction . Gender equality in the Armed Forces of Ukraine means equal legal status, equal opportunities, equal duties and equal responsibility of servicemen of both sexes (men and women) during military service. Having made commitments at the national and international levels, Ukraine has identified gender equality as one of the priorities of state policy to ensure the country's development and confirmed that it must

guarantee equal rights and opportunities for women and men to participate in all spheres of society, including the defense sector.

The central concept of the Alliance's gender policy is the definition of "gender integration", which means a strategy for achieving equal rights and opportunities for women and men at all levels in the Armed Forces of Ukraine through professional performance of assigned tasks, taking into account their experience and interests, which will contribute to the achievement of Euro-Atlantic standards and criteria in the military sphere, compliance with which is necessary for Ukraine to become a NATO member.

Based on the results of the study, we will formulate recommendations for further integration of gender equality principles into the Armed Forces of Ukraine.

Purpose. *The purpose of the article is to study the peculiarities of the implementation of gender policy in the Armed Forces of Ukraine, taking into account the experience and requirements of NATO to ensure gender equality, equal rights, opportunities, equal requirements, equal participation and responsibility of women and men in the process of performing military service duties.*

Methods. *The study is based on the principles of critical social theory and social philosophy, which outline the general principles of gender equality in the Armed Forces of Ukraine and Ukrainian society as a whole.*

The authors used an axiological approach to outline the principles and stages of formation of NATO's gender policy, the direction and experience of its integration into the life of the Ukrainian army, and a regulatory analysis of doctrines and standards in the Armed Forces of Ukraine and the armed forces of NATO member states.

Originality. *Ukraine has identified the integration of gender equality as one of the priorities of state policy to ensure the country's development and confirmed that it must guarantee equal rights and opportunities for women and men to participate in all spheres of society, including the defense sector.*

This defines a strategy for achieving equal rights and opportunities for women and men at all levels in the Armed Forces of Ukraine through professional performance of assigned tasks, taking into account their experience and interests, which will contribute to the achievement of Euro-Atlantic standards and criteria in the military sphere, compliance with which is necessary for Ukraine's membership in NATO.

It is important to introduce NATO standards and doctrines into the professional training and educational processes of the Armed Forces of Ukraine and to comply with the Action Plan for the implementation of the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security in the Armed Forces of Ukraine until 2030, approved by the Minister of Defense of Ukraine, which will contribute to the development of gender competencies among personnel.

Conclusion. *The Armed Forces of Ukraine have already taken a number of important steps in the process of developing a gender policy that meets the requirements of the North Atlantic Treaty Organization. However, it cannot be considered complete until the principles of gender equality are fully integrated into the overall concept of Ukraine's gender policy.*

Based on the results of the study, we formulate a number of recommendations for further integration of gender equality principles in the Armed Forces of Ukraine.

The implementation of a number of reforms in the Armed Forces of Ukraine requires the standardization and development of new regulations, doctrines and standards that will meet modern challenges. In this regard, the Verkhovna Rada Committee on National Security, Defense and Intelligence initiated the creation of a working group to develop a new version of the general military regulations of the Armed Forces of Ukraine, taking into account the general principles of gender equality.

To introduce NATO standards and doctrines into the professional training of the Armed Forces of Ukraine and educational processes, taking into account the experience of NATO member states and partner countries.

To build the capacity of the network of gender advisors by introducing a gender component in the life of the troops through education of military personnel at all levels to develop gender competencies among personnel.

Key words: *gender integration; gender equality; women in the military; Armed Forces of Ukraine; NATO.*

Концептуалізація – Кримець Л. В.

Методика – Сидоренко А. В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 06.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 17.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

МОТИВАЦІЯ УЧІННЯ ЯК ПРЕДИКТОР ВИБОРУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ТРАЄКТОРІЙ

*Мороз Л. І. доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
Університет імені Павла Тичини,
<https://orcid.org/0000-0003-2840-6689>*

Представлено результати дослідження ролі мотивації учіння під час вибору індивідуальної освітньої траєкторії учнівською молоддю віком 14-16 років залежно від того, у міській чи сільській місцевості вони мешкають. Виявлено психологічні предиктори формування у них уподобань індивідуальних освітніх траєкторій. Встановлено, що орієнтацію на здобуття вищої освіти зумовлює як внутрішня, так і зовнішня види мотивації. Орієнтація на здобуття середньої професійної освіти пов'язана з відсутністю мотивації і відчуженням від учіння. Школяри із сільської місцевості виявили схильність до осілости й більшою мірою орієнтовані на здобуття як середньої професійної, так і вищої освіти.

***Ключові слова:** індивідуальна освітня траєкторія; учнівська молодь; мотивація; учіння; предиктори; освіта.*

Вступ. Формування життєвих планів є відмінною рисою ранньої юності, проте сучасні школярі стикаються з проблемою професійного самовизначення та вибором освітніх траєкторій доволі рано, тож важливо визначити чинники, які впливають на цей вибір. Існуючі дослідження освітніх орієнтацій здебільшого виконуються у соціологічному аспекті, уточнюючи роль сім'ї, соціально-економічного становища, місця проживання тощо, у той час як чинникам, які розкривають психологічні закономірності формування уподобань освітніх траєкторій, приділяється значно менше уваги.

Метою дослідження є презентація результатів дослідження ролі мотивації учіння та відчуження від нього при виборі індивідуальної освітньої траєкторії школярами 9-х класів, які проживають у місті та сільській місцевості.

Теоретичне підґрунтя. Незважаючи на те, що навчальній мотивації школярів, студентів коледжів і ЗВО присвячується значна кількість досліджень (Putarek V., Pavlin-Bernardić N., 2020), дані про роль мотиваційних характеристик у виборі індивідуальних освітніх траєкторій є практично відсутніми. Тому проведено роботу було спрямовано на аналіз характеристик мотивації учіння та

відчуження від нього як предикторів вибору індивідуальної освітньої траєкторії.

Різні психолого-педагогічні підходи відображають множинність визначення терміна індивідуальної освітньої траєкторії. Найчастіше цим поняттям позначають послідовність рівнів, форм, видів і засобів навчання для здобуття певних знань і вмінь, що вибудовуються у певній логіці у часі та відповідно до індивідуальних особливостей, яку необхідно реалізувати для досягнення особистих професійних цілей. Сучасним школярам надаються широкі можливості для побудови індивідуальних освітніх траєкторій. Учень може залишитися у школі до 11-го класу, а потім вступити до закладу вищої або середньої професійної освіти, або після 9 класу вступити до коледжу, щоб потім продовжити навчання у ЗВО або розпочати трудову діяльність. Підліток також може обрати місце навчання - населений пункт проживання, рідний чи сусідній регіон, або навіть іншу країну (Trautwein U., Lüdtke O., Marsh H.W., Köller O., Baumert J., 2006). Таким чином, індивідуальну траєкторію навчання після школи визначають дві характеристики - бажаний рівень освіти (середня професійна або вища) та орієнтація на освітню міграцію або осілість.

Вибір освітньої траєкторії залежить від ідеологічних, політичних, соціально-економічних та особистісних чинників. Якщо перші дві групи чинників визначають макрорівень освітньої системи, то соціально-економічні та особистісні чинники пов'язані з вибором приватної освітньої траєкторії (Karimi S., Sotoodeh B., 2020). Згідно з теоріями підтримуваної нерівності, вибір освітньої траєкторії значною мірою визначається соціально-економічним становищем сім'ї та типом населеного пункту проживання. Так, школярі із родин із вищим соціально-економічним становищем частіше обирають траєкторію «11 класів – ЗВО». Учні із менш благополучних сімей, як і випускники сільських шкіл, здебільшого дотримуються траєкторії «9 класів – коледж». При цьому абітурієнти із сільської місцевості прагнуть переїхати до малих і великих міст, а випускники шкіл із малих і великих міст - до ще більших.

Незважаючи на провідну роль соціально-економічних чинників, встановлено, що значущими чинниками у виборі індивідуальних освітніх траєкторій також є внутрішні спонукання особистості. Відомо, що здобуття вищої освіти пов'язане із соціальними та матеріальними мотивами - школярі прагнуть здобути професію, яка допоможе їм працевлаштуватися і буде затребуваною. У випадку підлітків із сільської місцевості одним із важливих мотивів здобуття освіти є можливість переїхати до міста на постійне місце проживання, оскільки там більше кар'єрних можливостей. Вибір на користь середньої професійної освіти частіше зумовлений обмеженістю ресурсів родини.

Результати досліджень особливостей вибору школярами індивідуальних освітніх траєкторій свідчать про певну його раціоналізацію як орієнтацію на зовнішні чинники (успішний вступ, подальше працевлаштування тощо). Складається враження, що внутрішні потреби особистості підлітка під час цього вибору практично ігноруються. Причиною цього може бути зосередженість дослідників на соціально-культурних та економічних предикторах і недостатня дослідженість

психологічних чинників. Оскільки виявлено, що і школяр, і його батьки прагнуть балансу між зовнішніми та внутрішніми чинниками, важливо виявити роль конкретних мотиваційних складових вибору індивідуальних освітніх траєкторій.

Відповідно до теорії самодетермінації Е.Десі та Р.Раяна, у мотивації діяльності виокремлюють внутрішню та зовнішню мотивації, а також амотивацію (як відсутність бажання цілеспрямовано залучатися до діяльності). Внутрішня мотивація є достатньо однорідною і визначається прагненням до пізнання, досягнення та саморозвитку. Типи зовнішньої мотивації вибудовуються у континуум від найменшої фрустрації потреби в автономії до найбільшої: мотивація вторинної цінності діяльності (ідентифікована), мотивація провини, сорому і гордості (інтроєкована) та мотивація зовнішнього контролю, винагород і покарань (екстернальна). У такий спосіб долається наявне раніше у психології протиставлення внутрішньої, ґрунтованої на інтересі до самої навчальної діяльності, і зовнішньої, ґрунтованої на прагненні до винагород і заохочень або уникнення негативних наслідків, навчальної мотивації.

Близька до амотивації категорія – «відчуження від учіння», що означає переживання безглуздості навчального процесу, супроводжуване відчуттями нудьги і незадоволеності від навчання, і призводить до відходу від навчання та його свідомого відкидання. На вибірці студентів показано, що відчуження є значущим предиктором емоційного вигорання у студентів, що, своєю чергою, пророкує низьку успішність і знижене суб'єктивне благополуччя (González-Rodríguez D., Vieira M.-J., Vidal J., 2019). Зарубіжні дослідження (наприклад, Wilkins S., Balakrishnan M.S., Huisman J. (2012) показують, що учні освітніх траєкторій, де академічна вимогливість є невисокою, демонструють більшу залученість до навчання за умови зовнішнього контролю. Інші дослідження свідчать про те, що залученість у навчальний процес і свідомі академічні зусилля тісно пов'язані зі вступом до ЗВО

(Buzzai C., Sorrenti L., Tripiciano F., Orecchio S., Filippello P., 2021); Schoon I., Burger K., Cook R., 2021) та освітньою мобільністю (Trautwein U., Lüdtke O., Marsh H.W., Köller O., Baumert J., 2006). Дослідження навчальної мотивації у контексті освітніх траєкторій, виконані українськими дослідниками, проводяться здебільшого на окремих вибірках студентів університетів і коледжів. Проте встановлено, що вищу внутрішню мотивацію та самостійність мають студенти, які навчаються за траєкторією «школа - коледж - університет», а студенти, які вступили до ЗВО під впливом зовнішніх чинників, в процесі навчання демонструють вищі рівні амотивації та відчуження, розчарованості у професії.

Грунтуючись на логіці теорії самодетермінації та наявних даних, можна припустити, що внутрішня навчальна мотивація є значущим позитивним, а амотивація та відчуженість від навчання - значущими негативними предикторами орієнтації на здобуття вищої освіти. При цьому амотивація та відчуження будуть позитивними предикторами надання переваги середній професійній освіті. Також можна припустити, що намір залишитися у своєму регіоні (осілість) пов'язаний із низькими показниками як зовнішньої, так і внутрішньої мотивації.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. У рамках лонгitudного проекту досліджували школярів 9-х класів віком 14-16 років ($M=15,33$, $SD=0,49$) ($N=344$). З них одна половина мешкає у сільській місцевості, інша - у місті. Дослідження проводилося в індивідуальному форматі, процедура збору даних відповідає етичним стандартам психологічного товариства.

Анкета, спрямована на виявлення бажаних індивідуальних освітніх траєкторій, містила твердження, що стосуються орієнтації на здобуття середньої професійної або вищої освіти, а також уявлень про освітню осілість. Загалом 6 тверджень, які респонденти оцінювали за 5-бальною

шкалою Лайкерта від 1 ("не згоден") до 5 ("згоден"). Альфа Кронбаха для шкали "Орієнтація на середню професійну освіту" - 0,78, для шкали "Орієнтація на вищу освіту" - 0,68, для шкали "Оседлість" - 0,82.

Шкала академічної мотивації (коротка версія) спрямована на виявлення наступних типів навчальної мотивації: пізнавальної, саморозвитку, інтроєкційованої, екстернальної та амотивації. Опитувальник містить 20 запитань, які респондентам пропонується оцінити за 5-бальною шкалою Лайкерта від 1 ("зовсім не відповідає") до 5 ("цілком відповідає"). Альфа Кронбаха для шкал варіює від 0,67 (для шкали "Інтроєкована мотивація") до 0,90 (для шкали "Мотивація саморозвитку").

Опитувальник суб'єктивного відчуження від навчання спрямований на діагностику відмови особистості від реалізації власних інтересів і досягнення індивідуальних цілей у межах навчальної діяльності. Його шкала складається з 16 пунктів, які респонденти оцінюють за 5-бальною шкалою Лайкерта від 1 ("абсолютно не згоден") до 5 ("абсолютно згоден"). Альфа Кронбаха у цьому дослідженні - 0,91.

Для підтвердження надійності отриманих даних було проведено аналіз психометричних показників анкети "Освітні траєкторії". Шість пунктів опитувальника було використано для отримання експлораторної факторної структури, що має достатні індекси придатності: тест сферичності Бартлетта $\chi^2=3072$, $df(15)$, $p<0,001$; коефіцієнт адекватності факторної структури КМО - 0,55; значення коефіцієнтів придатності моделі $RMSEA=0,024$, $TLI=0,994$, $AIC=54,24$. Факторна структура пояснює 69,5% дисперсії (табл. 1).

Прогностична роль навчальної мотивації та відчуження від навчання у виборі індивідуальних освітніх траєкторій. Для виявлення загальної картини взаємозв'язків досліджуваних показників було здійснено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Пірсона.

Факторна структура тверджень анкети "Освітні траєкторії"

Твердження	Фактори		
	1	2	3
1. Після школи я хочу продовжити навчання в училищі, технікумі, коледжі, здобути середню професійну освіту		0,62	
2. Після школи я хочу продовжити навчання в університеті (академії)			0,51
3) Мої батьки хотіли б, щоб я продовжив/-а навчання в училищі, технікумі, коледжі та здобув/-а середню професійну освіту		0,98	
4. Мої батьки хотіли б, щоб я продовжив/-а навчання в університеті (академії)			0,98
5. Після навчання в університеті я б хотів/-а працювати в рідному місті, моєму регіоні	0,68		
6. Я б хотів/-а навчатися в університеті в рідному місті або моєму регіоні	0,98		
Частка поясненої дисперсії	0,24	0,23	0,20

Місце проживання (місто чи сільська місцевість), стать і вік було включено до аналізу для контролю. Згідно з отриманими даними, Орієнтація на середню професійну освіту позитивно пов'язана із "Осідлістю" ($r=0,22$, $p<0,01$), "Відчуженням" ($r=0,04$, $p<0,05$), "Екстернальною мотивацією" ($r=0,04$, $p<0,05$) та "Амотивацією" ($r=0,08$, $p<0,001$), негативно - з "Орієнтацією на вищу освіту" ($r=-0,05$, $p<0,01$), "Статтю" ($r=-0,06$, $p<0,01$), "Місцем проживання" ($r=-0,14$, $p<0,001$). Орієнтація на вищу освіту позитивно пов'язана зі "Статтю" ($r=-0,13$, $p<0,001$), усіма видами мотивації, за винятком "Амотивації" ($r=-0,12$, $p<0,001$), негативно пов'язана з "Місцем проживання" ($r=-0,05$, $p<0,01$) і "Відчуженням" ($r=-0,08$, $p<0,001$). "Осідлість" негативно пов'язана зі "Статтю" ($r=-0,23$, $p<0,001$), "Місцем проживання" ($r=-0,12$, $p<0,001$), "Відчуженням" ($r=-0,07$, $p<0,001$), позитивно - з "Пізнавальною мотивацією" ($r=0,21$, $p<0,001$), "Мотивацією саморозвитку" ($r=0,20$, $p<0,001$) та "Інтроєційованою мотивацією" ($r=0,12$, $p<0,001$) (табл. 2).

Для виявлення прогностичної ролі мотивації учіння та відчуження від нього при виборі індивідуальних освітніх траєкторій було здійснено ієрархічний регресійний аналіз. Залежними перемінними є орієнтація на здобуття середньої професійної освіти, орієнтація на здобуття вищої освіти та осідлість. Внесок показників мотивації та відчуження вивчався у різних

моделях, оскільки вони мають високі показники кореляції ($r=0,63$, $p<0,001$), і виникає ймовірність зниження надійності результату аналізу через мультиколінеарність даних. Показники пізнавальної мотивації та мотивації саморозвитку також характеризуються тісним зв'язком між собою ($r=0,80$, $p<0,001$), окрім того, їхній зв'язок із показниками індивідуальних освітніх траєкторій є схожим і, згідно із попередніми дослідженнями, вони утворюють єдиний чинник внутрішньої мотивації. У зв'язку з цим у регресійному аналізі розглядатиметься узагальнений показник внутрішньої мотивації.

Показники статі та місця проживання було включено до аналізу для контролю. Показник віку не розглядався, оскільки вибірка за цим критерієм є доволі однорідною, крім того, він не характеризується значущим зв'язком із досліджуваними перемінними. Модель 1 містить стать і місце проживання як незалежні перемінні та є ідентичною як для аналізу внеску показників мотивації, так і для аналізу внеску відчуження. Модель 2.1 як незалежні перемінні містить, окрім статі та місця проживання, показники відчуження, а Модель 2.2 - показники статі, місця проживання та мотивації. Частка поясненої дисперсії у розглянутих моделях є невеликою і варіюється у межах 2-14%.

Результати кореляційного аналізу

Параметри	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Стать	-										
2. Вік	-0,04*	-									
3. Місце проживання	0,03	0,06**	-								
4. Орієнтація на середню професійну освіту	-0,06**	-0,01	-0,14***	-							
5. Орієнтація на вищу освіту	0,13***	-0,02	-0,05**	-0,05**	-						
6. Осілість	-0,23***	-0,02	-0,12***	0,22**	0,03	-					
7. Відчуження	-0,01	0,01	0,11***	0,04*	-0,08***	-0,07**	-				
8. Пізнавальна мотивація	-0,03	0,01	-0,14***	0,03	0,26***	0,21**	-0,47***	-			
9. Мотивація саморозвитку	-0,09***	0,01	-0,09***	-0,02	0,23***	0,20**	-0,39***	0,80***	-		
10. Інтроєцирована мотивація	0,09***	-0,03	-0,02	0,03	0,23***	0,12**	0,07***	0,21***	0,17***	-	
11. Екстернальна мотивація	0,05*	-0,03	0,02	0,04*	0,10***	0,04	0,39***	-0,15***	-0,13***	0,58***	-
12. Амотивація	-0,03	-0,01	0,08***	0,08**	-0,12***	0,02	0,63***	-0,36***	-0,26***	0,11***	0,43***

Примітки. * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$. Стать закодовано як 1 - юнаки, 2 - юнки. Місце проживання: 1 - сільська місцевість, 2 - місто.

Згідно з отриманими результатами, в усіх розглянутих моделях значущий від'ємний внесок в орієнтацію на середню професійну освіту характерний для показників Стать і Місце проживання. Натомість показники Відчуження (Модель 2.1) та Амотивація мають позитивний внесок (Модель 2.2). В орієнтації на вищу освіту значущий позитивний внесок належить показникові Стать (усі моделі), негативний - Місце проживання (Моделі 1 і 2.1) та Відчуження (Модель 2.1). У разі включення до моделі показників мотивації виявлено, що "Місце проживання" перестає бути значущим предиктором (Модель 2.2), показники "Внутрішня", "Інтроекційована" та "Екстернальна" мотивації

характеризуються значущим позитивним внеском, а "Амотивація" - від'ємним.

За параметром "Осідленість" негативним зв'язком характеризуються показники "Стать", "Місце проживання" (усі моделі), "Відчуження" (Модель 2.1), а позитивним - "Пізнавальна", "Інтроекційована мотивація" та "Амотивація" (Модель 2.2). Згідно з отриманими результатами, стать учня є значущим предиктором вибору освітньої траєкторії. Можна припустити, що юнакам більшою мірою характерна орієнтація на здобуття середньої професійної освіти, а юнкам - на здобуття вищої освіти. Осілість властива більшою мірою юнакам (табл. 3).

Результати регресійного аналізу

Моделі	Орієнтація на середню професійну освіту		Орієнтація на вищу освіту		Осілість	
	Бета	t	Бета	t	Бета	t
Модель 1	R2=0,024 F=24,27		R2=0,02 F=23,94***		R2=0,06 F=74,34***	
Константа		33,75***		36,95***		31,72***
Стать	-0,05	-2,62**	0,13	6,34***	-0,22	-10,55***
Місце проживання	-0,13	-6,34***	-0,06	-3,00**	-0,12	-5,67***
Модель 2.1	R2=0,02 F=18,95***		R2=0,03 F=20,35***		R2=0,07 F=53,40***	
Константа		25,28***		31,76***		27,37***
Стать	-0,05	-2,55**	0,13	6,27***	-0,22	-10,65***
Місце проживання	-0,14	-6,64***	-0,05	-2,55**	-0,11	-5,25***
Відчуження	0,05	2,84***	-0,07	-3,58***	-0,06	-3,27***
Модель 2.2	R2=0,03 F=11,65***		R2=0,13 F=50,27***		R2=0,12 F=46,49***	
Константа		18,34***		14,95***		11,57***
Стать	-0,05	-2,51*	0,13	6,28***	-0,21	-10,26***
Місце проживання	-0,14	-6,60***	-0,03	-1,23	-0,09	-4,80***
Внутрішня мотивація	0,01	0,34	0,21	9,23***	0,20	8,40***
Інтроєцирована мотивація	0,02	1,02	0,11	4,29***	0,08	3,09**
Екстернальна мотивація	0,001	0,001	0,10	3,64***	0,001	-0,1
Амотивація	0,09	3,65***	-0,10	-4,55***	0,08	3,66***

Примітки. *** - $p < 0,001$, ** - $p < 0,01$, * - $p < 0,05$. Стать закодовано як 1 - юнаки, 2 - юнки.

Місце проживання: 1 - сільська місцевість, 2 - місто.

Загалом отримані дані відповідають виявленим раніше тенденціям. Негативний внесок показника місця проживання у вибір середньої професійної або вищої освіти дозволяє припустити, що підлітки із сільської місцевості більше, ніж підлітки з міста, прагнуть реалізації обох освітніх траєкторій, що суперечить виявленій раніше орієнтації випускників сільських шкіл здебільшого на здобуття вищої освіти (Patall E.A., Pituch K.A., Steingut R.R., Vasquez A.C., Yates N., Kennedy A.A.U., 2019).

Середній професійній освіті надають перевагу підлітки, які нудьгують у школі, не знаходять задоволення у навчальній діяльності та зрештою відкидають її, що відповідає даним щодо наміру школярів, зорієнтованих на навчання у технікумах і коледжах, якнайшвидше розпочати трудову діяльність. Крім того, отримані результати доповнюють дані про вимушеність вибору цієї освітньої траєкторії. Імовірно, у випадку, коли підліток не бачить для себе цінності у пізнанні, не бажає проявляти активність і робити власний вибір освітньої траєкторії, цей вибір здійснюється під

впливом зовнішніх чинників (наприклад, батьків).

Навчання у ЗВО обирають підлітки, які включені в процес навчання і мають особисті цілі та уявлення про те, для чого вони навчаються. Побічно це підтверджує й те, що врахування мотиваційних показників при орієнтації на навчання у ЗВО виключає значущу роль місця проживання. Іншими словами, якщо підліток має виражену навчальну мотивацію - не важливо, внутрішню чи зовнішню, - вступ до ЗВО стає пріоритетом незалежно від місця проживання. Отримані результати підтверджують дані про значущу роль мотивації при виборі індивідуальної освітньої траєкторії (наприклад, і суперечать даним про провідний внесок соціально-економічних характеристик).

Осілість як прагнення підлітка навчатися або залишатися після здобуття освіти в рідному регіоні характерна радше школярам із сільської місцевості, що не відповідає наявним даним про тенденції освітньої міграції. При цьому осілість підвищується за високого рівня амотивації і знижується за високого рівня відчуження від

навчання. Імовірно, амотивація як відсутність зацікавленості в навчанні прогнозує прагнення підлітка залишатися у знайомих і комфортних умовах (у своєму місті або регіоні). Натомість відчуження від навчання відображає втрату цінності навчання у конкретній школі та змушує підлітка сподіватися, що освітня міграція та продовження навчання в іншому місці (місті чи регіоні) знову наповнять процес здобуття знань смыслом. Частково це підтверджується результатами попередніх досліджень (Trautwein U., Lüdtke O., Marsh H.W., Köller O., Baumert J., 2006). Цікаво, що внутрішня та інтроєкована мотивація знижують імовірність освітньої міграції. Можна припустити, що у цьому випадку прагнення до знань може бути пов'язане ще й із наміром їхнього практичного застосування у рідному регіоні для підвищення там якості життя. Якщо ж підліток навчається з почуття обов'язку перед значущими людьми, то його орієнтація на осілість може пояснюватися небажанням обтяжувати сім'ю додатковими витратами на навчання в іншому місті. Хоча

такі інтерпретації результатів підтримуються даними попередніх досліджень (наприклад, вони усе ж потребують додаткової емпіричної перевірки).

Висновки. Незважаючи на те, що знайшло своє підтвердження припущення про значущість місця проживання як маркера соціально-економічного становища, у разі її значної вираженості провідним чинником вибору індивідуальної освітньої траєкторії може стати і мотивація учіння. Так, на здобуття освіти у ЗВО зорієнтовані учні, що мають високу як зовнішню, так і внутрішню види мотивації незалежно від того, у якій місцевості вони мешкають, а ті, хто є більш вмотивованими та/або відчуженими від навчання, прагнуть до отримання середньої професійної освіти. Перспективою дослідження психологічних чинників вибору індивідуальної освітньої траєкторії може стати виявлення індивідуально-психологічних особливостей школярів, які орієнтовані на різні індивідуальні освітні траєкторії.

Список використаних джерел

1. Buzzai C., Sorrenti L., Tripiciano F., Orecchio S., Filippello P. (2021) School alienation and academic achievement: The role of learned helplessness and mastery orientation. *School Psychology*. Vol. 36. № 1. P. 17-23. DOI:10.1037/spq0000413
2. González-Rodríguez D., Vieira M.-J., Vidal J. (2019) Factors that influence early school leaving: a comprehensive model. *Educational Research*. Vol. 61. №2. P. 214-230. DOI:10.1080/00131881.2019.1596034
3. Karimi S., Sotoodeh B. (2020) The mediating role of intrinsic motivation in the relationship between basic psychological needs satisfaction and academic engagement in agriculture students. *Teaching in Higher Education*. Vol. 25. № 8. P. 959-975. DOI:10.1080/13562517.2019.1623775
4. Patall E.A., Pituch K.A., Steingut R.R., Vasquez A.C., Yates N., Kennedy A.A.U. (2019) Agency and high school science students' motivation, engagement, and classroom support experiences. *Journal of Applied Developmental Psychology*. Vol. 62. P. 77-92. DOI:10.1016/j.appdev.2019.01.004
5. Putarek V., Pavlin-Bernardić N. (2020) The role of self- efficacy for self-regulated learning, achievement goals, and engagement in academic cheating. *European Journal of Psychology of Education*. Vol. 35. № 3. P. 647-671. DOI:10.1007/s10212-019-00443-7
6. Schoon I., Burger K., Cook R. (2021) Making it against the odds: How individual and parental co-agency predict educational mobility. *Journal of adolescence*. №89. P. 74-83. DOI:10.1016/j.adolescence.2021.04.004
7. Trautwein U., Lüdtke O., Marsh H.W., Köller O., Baumert J. (2006) Tracking, grading, and student motivation: Using group composition and status to predict self- concept and interest in ninth-grade mathematics. *Journal of Educational Psychology*. №98(4). P. 788-806. DOI:10.1037/0022-0663.98.4.788
8. Wilkins S., Balakrishnan M.S., Huisman J. (2012) Student Choice in Higher Education: Motivations for Choosing to Study at an International Branch Campus. *Journal of Studies in International Education*. №16(5). P. 413-433. DOI:10.1177/1028315311429002

Summary

MOTIVATION TO LEARN AS PREDICTOR OF THE CHOICE OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORIES

*Moroz L. Doctor of Psychological Sciences,
Full Professor, Professor of Psychology Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Introduction. *The formation of life plans is a distinctive feature of early adolescence, but modern schoolchildren face the problem of professional self-determination and the choice of educational trajectories quite early, so it is important to identify the factors that influence this choice. Existing studies of educational orientations are mostly conducted from a sociological perspective, clarifying the role of family, socioeconomic status, place of residence, etc., while much less attention is paid to factors that reveal the psychological patterns of educational preferences. Despite the fact that a considerable amount of research is devoted to the learning motivation of schoolchildren, college and university students, there is virtually no data on the role of motivational characteristics in the choice of individual educational trajectories. Therefore, the study was aimed at analysing the characteristics of learning motivation and alienation as predictors of the choice of an individual educational trajectory.*

Methods. *content analysis, comparison, generalisation, systematisation.*

Originality. *Despite the fact that the importance of place of residence as a characteristic of socio-economic status has been confirmed, learning motivation can also become a leading factor in choosing an educational trajectory if it is highly expressed. Thus, students with high intrinsic and extrinsic motivation are oriented towards higher education, regardless of their place of residence, while those who are unmotivated and/or disengaged from learning are mostly going to pursue secondary vocational education. The findings can be used in the implementation of general career guidance activities for secondary school students, as well as for working with adolescents who are highly motivated to learn but are confident that socio-economic barriers to entering a higher education institution are insurmountable. The prospect of studying the psychological factors of choosing an individual educational trajectory may be to identify individual characteristics (e.g., differences in life goals, satisfaction with school and teachers, general psychological well-being) of groups of students focused on different individual educational trajectories. In addition, interviews and the involvement of parents in future research would help to overcome the limitations of the self-report method used in this study.*

Conclusion. *Despite the fact that the assumption of the importance of place of residence as a marker of socio-economic status has been confirmed, if it is significant, learning motivation can also become a leading factor in choosing an individual educational trajectory. Thus, students with high levels of both extrinsic and intrinsic motivation are oriented towards obtaining education in higher education institutions, regardless of the area in which they live, while those who are less motivated and/or alienated from learning tend to seek secondary vocational education. The prospect of studying the psychological factors of choosing an individual educational trajectory may be to identify the individual psychological characteristics of students who are oriented towards different individual educational trajectories.*

Keywords: *individual educational trajectory; student youth; motivation; learning; predictors; education.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 14.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ВИШУ

Павелко І. І. кандидат психологічних наук,
старший дослідник, доцент кафедри
управління повсякденною діяльністю військ
Військова академія м. Одеса
<https://orcid.org/0000-0002-3933-6949>

Моторний В. О. кандидат наук з державного
управління, заступник начальника кафедри
управління повсякденною діяльністю підрозділів
Військова академія м. Одеса
<https://orcid.org/0000-0003-0243-8666>

В'яткін Ю. О. викладач кафедри водіння бойових
машин та автомобілів факультету бойового
застосування військ Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів
<https://orcid.org/0000-0002-4242-5184>

Встановлено, що основними стилями міжособистісного спілкування курсантів є: владно-лідуючий стиль; співпрацюючі-конвенційний стиль та відповідально-великодоушний стилі міжособистісного спілкування. Досліджено, що використання обценної лексики у спілкуванні курсантів є результатом мовленнєвої та комунікативної некомпетентності. Обґрунтовано, що мовленнєва компетентність в освітньому та виховному процесах є одним з найважливіших особистісних утворень майбутніх офіцерів.

Ключові слова: міжособистісне спілкування; обценна лексика; стилі спілкування; комунікативна компетентність; курсанти.

Вступ. У сучасній освітній парадигмі вищої школи у рамках компетентісного підходу формуванню мовної компетентності надається велике значення. Це зумовлено тим, що сучасний випускник ВНЗ, зокрема, військового вишу, має бути не лише освіченим, здатним до вирішення складних проблемних ситуацій у професійній сфері, а й повинен виявляти увагу до власної мовленнєвої культури, яка є обов'язковим компонентом його професійного та особистого розвитку.

Специфіка службової діяльності офіцера зумовлює особливі вимоги до його мовленнєвої та комунікативної діяльності в освітньому процесі. Саме у мовленнєвій діяльності освітнього процесу курсанти воєнного вишу пізнають основи майбутньої професійної діяльності офіцера. Унікальність мовленнєвої компетентності у тому, що вона є результатом освітнього процесу, з одного боку, і найважливішим засобом освіти, з іншого.

Військова служба завжди проходить у військовому колективі, і являє собою різні види спілкування військовослужбовців в їх

спільному житті та службової діяльності. Взаємовідносини та особливості спілкування істотно впливають на соціально-психологічний клімат, традиції та військову дисципліну.

Особливостями спілкування у військових колективах є статутні відносини між начальниками і підлеглими, що будуються на принципах єдиноначальності та субординації та служать єдиної мети – служінню і захисту Вітчизни. Однак, будь-який Статут втілюється у життя конкретною людиною, що безсумнівно відображається на стилях її спілкування і службової діяльності.

Спілкуванню у військовому колективі притаманні деякі суперечності, що іноді стає причиною виникнення конфліктів та вживання обценної лексики під час спілкування. Якщо ненормативну лексику у спілкуванні свідомо допускає командир щодо підлеглого, це свідчить про відсутність професіоналізму, нездатність начальника чітко поставити завдання, зацікавити, створити колектив односторонців. Використання обценної лексики у даному

випадку служить засобом грубого пригнічення особистості.

Теоретичне підґрунтя. Дослідниками О. Матенюк та С. Капітанець проаналізовано відгуки із військ, які підтверджують наявність труднощів молодих офіцерів з підлеглими, зокрема, непродумані та імпульсивні форми впливу на підлеглих, неефективні стилі спілкування з підлеглими. Ці автори підкреслюють необхідність розвитку професійного спілкування в умовах навчально-професійної діяльності і спілкування у військовому виші (Матенюк О. & Капітанець С., 2001, с. 110-114).

Про умови успішного розвитку культури міжособистісних відносин у контексті взаємодії військовослужбовців у військовому колективі йдеться у працях О. Гульбс та О. Кобець (2021, с.15-18) та Л.І. Мохнар (2013, с.110-114).

Л. Ставицька пояснює поширеність нецензурної лексики серед військових та добровольців на фронті причинно-наслідковим зв'язком між стресовою ситуацією в умовах ведення бойових дій, необхідністю емоційної розрядки, проявом агресії та використанням вербальних засобів як реакцій на описані зовнішні позалінгвальні чинники впливу на стан людини (Ставицька Л., 2002, с.213–216).

О.Я. Андріянова зазначає, що контроль власної мовленнєвої поведінки, емоцій – необхідні складники фахової майстерності військовика. Лихослів'я в армії має давнє коріння й використовувалося під час бойових дій для підриву морального духу ворога (Андріянов О.Я., 2019, с.98-107.).

Використання обценної лексики можна розглядати як одну з форм комунікативної інтолерантності – деструктивних форм дискомфорту стану суб'єктів комунікації, що проявляється як в намаганні, так і реальних агресивних мовленнєвих діях (говорінні й аудіюванні) вербально або перцептивно не прийняти і знищити неспівпадаючу з власною позицією екстерналізовану думку іншого (інших), необґрунтовано емоційно наполягати на власному судженні як на єдино правильному (Калмиков Г., Доброскок С. & Чижма Д., 2021, с.26–58).

У той же час, в Україні, як зазначає Я. Радевич-Винницький, мовленнєва

доброчесність завжди підтримувалася громадськістю, церквою, суспільними інституціями. Це мало різні мотиви, зокрема, українці вірили в магічну силу слова. На Бойківщині, наприклад, під час будівництва хат та господарських приміщень дуже пильно стежили, аби хтось з майстрів часом не сказав поганого слова (Радевич-Винницький А.Я., 2001).

До речі, до середини в XIX ст. лихослів'я було кримінально караним. За Соборним уложенням за використання непотрібних слів накладалося жорстке покарання. Суспільством лайка сприймалася як богохульство. Вважалася, що матючим словом ображається, по-перше, Мати Божа, по-друге, рідна мати людини, і, нарешті, мати-земля.

У Запорізькій Січі під загрозою строго покарання батогом біля ганебного стовпа було заборонено вживання лайки. Заборонялася вона і за козацьких походів. Інакше матюку називали ще «солдатськими словами», тому що лихослів'я було здебільшого поширене у солдатському середовищі. Ця лексика була поширена між людьми, які на двадцять п'ять років були відірваними від сімей, спілкування з близькими, звичної селянської роботи, рідних місць – людьми, які зневірилися у своєму майбутньому.

Революція 1917 року змінила якісний склад суспільства, вигнавши і фізично знищивши дворянство, інтелігенцію, офіцерство, священство, інженерів, купців, працююче селянство і козаків – реальних носіїв фундаментальних життєвих цінностей. Рушійною силою революційних жовтневих подій були люди не обтяжені освітою і культурою, тому представники державного і політичного керівництва країни, які прийшли до влади у той час, для того щоб показати масам своє «недворянське» походження, заговорили звичною для бунтівників мовою. Саме з цього часу стихія нецензурної лексики закріпилася у структурі армії та флоту (Єпископ Митрофан, 2016).

Що стосується сучасної України, то деякий час тому у Верховній Раді був представлений законопроект № 10414 «Про протидію лихослів'я (про «дематюкацію» мови)», однак у Головному науково-експертному управлінні Верховної Ради,

законопроект визнали за доцільне відхилити. На думку членів управління, використання обценної лексики повинне регулюватися моральними нормами, а не законами.

Проте державний контроль у цьому питанні існував ще з часів давнини. Законодавець, як справедливо вказував у IV столітті до н.е. філософ Аристотель, повинен видаляти з держави лихослів'я, тому що звичка лихословити неодмінно розвиває схильність до здійснення поганих вчинків.

Усі наведені вище приклади покарання та осуду за вживання нецензурної лексики у різні часи показують негативне ставлення суспільства до цього явища. Не випадково Сократ колись сказав: «Почні говорити, щоб я тебе побачив».

Таким чином, особливості спілкування, під час якого використовується обценна лексика, досліджувалися різними фахівцями. З точки зору психології, ненормативна лексика використовується при певних психологічних станах – стресових станах, у стані афекту тощо. У класичній психолінгвістиці обценну лексику прийнято вважати найпростішою різновидністю афективної мови. Соціологи розглядають її як соціальне явище. Фізіологи досліджують, яким чином обценна лексика (мат) впливає на організм людини та навколишнє середовище.

Зокрема, доведено, що обценна лексика завдає невиправної шкоди фізичному і моральному здоров'ю людини. Вчені, які випробували вплив нецензурної лайки на воді, зробили експеримент: вони обляяли добірним матом воду, після чого полили нею насіння пшениці. В результаті, із зерен, які були политі водою з агресивним матом, зійшли тільки 48% зерен. Із зерен, що були политі водою «яка вислухала» побутовий мат, зійшло 53%, а насіння, що були политі святою водою, проросли на 93% (Чеурин Г.С., 2010).

Можна також згадати історію ритуалу «виклику родової сили», коли чоловіки могли використовувати нецензурні слова не більше 16 днів на рік, після чого вони були під суворою заборонаю. Вважалося, що крім крайніх випадків, коли необхідно викликати «родову силу», мат можна використовувати під час бойових дій, тому що за допомогою

мату значно прискорюється передача інформації. Однак його, як останній патрон, треба берегти для бойових дій.

Що стосується думки фахівців з цього питання, то вважається, що якщо людина володіє запасом літературної мови, то вона може повністю обходитися без лихослів'я. Зокрема, директор Інституту української мови професор П. Гриценко вважає, що «якщо людина володіє запасом літературної мови, то вона може повністю обходитися без лихослів'я». Замість обценної лексики вчений пропонує користуватися іншими способами комунікації і передавати свої негативні емоції співрозмовнику за допомогою «міміки, жестів і поглядів» (Королева Е., 2020).

Професор І. Ющук завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Київського міжнародного університету вважає, що така законодавча ініціатива має право на життя. При цьому він упевнений, що слід розрізняти грубі матюки і традиційну українську лайку (Королева Е., 2020).

У своєму дослідженні «Антиетикет у спілкуванні» Я. Радевич-Винницький (2001) відмічає, що нецензурна лексика – це менше зло, аніж фізична агресія. Але вона також має антигромадський характер, і тому за словесну образу честі та гідності карали, а в багатьох суспільствах карають і тепер не набагато легше, аніж за фізичне насильство (Радкевич-Винницький А.Я., 2001).

До речі, за лихослів'я в Україні для будь-якої людини вже передбачена адміністративна та цивільно-правова відповідальність в залежності від випадків його використання, зокрема, ст. 173 Кодексу про адміністративні правопорушення кваліфікує використання мату в публічних місцях як дрібне хуліганство (Кодекс України, 2023).

З духовного погляду, обценна лексика – це антимолитва. Через використання цієї лексики людина відступає від Бога. Тому і називали колись матюкову лайку «молитвою сатані». І «молитва» ця, за силою свого негативного енергетичного впливу, дорівнює прокляттю. Так, в анонімній болгарській хроніці XIII-XV століть слово «ізматерили» означає зовсім не «обругали», але саме «прокляли».

У Посланні до Ефесян, 4:29 апостол Павло застерігає: «Нехай жодне гниле слово не виходить з уст ваших». За словами Святителя Тихона Задонського, наші слова є вірною ознакою здоров'я чи хвороби душі.

Г.П. Васянович звертає увагу на те, що духовними чеснотами лицарів, а до них належали і запорізькі козаки, були: «Віра в Бога, вірність і відданість своєму суверенітету, хоробрість, шляхетність, чесність, гідність, захист слабких, старих та жінок...», а «від вчителя, який виховував лицаря, була потрібна зразковість у дотриманні канонів честі та гідності, а також власна фізична та бойова підготовка» (Васянович Г.П., 2005, с.255-256).

Оскільки проблема злослів'я має державний масштаб, необхідно дбати про духовну охорону здоров'я і тут потрібні превентивні заходи. Тому що у будь-якої людини у своїй основі залишається вроджений «камертон» моралі та моральності.

Метою статті є дослідження особливостей міжособистісного спілкування курсантів військового вишу.

Завдання статті: дослідження особливостей міжособистісного спілкування курсантів військового вишу, аналіз погляди вчених щодо вживання обсценної лексики у міжособистісному спілкуванні, вивчення причин вживання обсценної лексики під час спілкування, дослідження стилів міжособистісного спілкування курсантів; обґрунтування необхідності формування мовленової та комунікативної компетентностей в освітньому та виховному процесах військового вишу.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено особистісно-комунікативний (Павелко І.І., 2007) та компетентнісний підходи, що базуються на закономірностях будови, функціонування й розвитку особистості і являють собою сукупність концептуальних уявлень, психодіагностичних та психорозвивальних засобів, що сприяють вивченню і формуванню особистості (Рибалка В.В., 2009) зокрема, його мовленнєвий та комунікативної компетентностей.

У дослідженні були використанні теоретичні та емпіричні методи. Теоретичні – аналіз наукової літератури а також метод

класифікації й узагальнення результатів. Емпіричні методи – Анкета щодо вивчення відношення до вживання обсценної лексики у спілкуванні, методика діагностики міжособистісних відносин (ДМВ) Т. Лірі, шкали «комунікативного потенціалу» та «схильність до девіантних форм поведінки» БОО «Адаптивність 200». Також був використаний теоретико-емпіричний метод до вивчення інтенцій, який дозволяє реконструювати інтенції індивідів, що стоять за їх промовою та виявити їх вплив на організацію розмови (Павлова Н., Зачесова І. & Гребенщикова Т., 2021, с.269–288).

Для обробки даних були використано методи статистичної обробки даних – дослідження міри центральної тенденції (М) та кореляційний аналіз.

Результати і обговорення. Для вивчення особливостей спілкування нами було опитано 237 курсантів одного із військових вишів, серед яких були представники усіх факультетів. Вибірка відносно однорідна за освітнім рівнем, віковим та соціокультурним складом, гендерні характеристики учасників не бралися до уваги. Вік респондентів – від 16 до 19 років.

За результатами дослідження отримано наступні дані: можливим застосовувати ненормативну лексику у спілкуванні вважають 127 (58,51%) опитаних, 88 осіб (40,60%) вважають це неприємним, решта не дали відповіді на дане питання (Табл. 1).

Звертає увагу те, що переважна більшість респондентів не погодилися із запропонованими варіантами відповідей, а вважали за краще свої варіанти відповідей, які в більшості випадків дублювали запропоновані за змістом, що може свідчити про нерозуміння походження обсценної лексики, причин і наслідків її використання, низьку рефлексію. Зокрема, було запропоновано обрати наступні відповіді: маскую свою життєву невпевненість; намагаюся заглушити відчуття страху перед оточуючими; через духовну, емоційну й психічну слабкість; намагаюся подавити, образити, принизити співрозмовника; реалізую свої сексуальні фантазії відновлюю потенцію; це викликає у мене прилив сил, ейфорію, кураж.

Дослідження щодо використання ненормативної лексики у спілкуванні (у %)

№ з/п	Питання	Кількість осіб	Кількість у %
1.	Чи вважаєте Ви можливим використання ненормативної лексики у спілкуванні?	«так» – 127	58,51
		«ні» – 88	40,60
		не відповіли – 19	0,89
2.	Чи є мат «духовною кастрацією»?	«так» – 37	20,0
		«ні» – 144	79,55
		не відповіли – 53	0,45
3.	Чи відомо Вам, що мат викликає мутацію молекул ДНК?»	«так» – 39	17,89
		«ні» – 179	826,83
		не відповіли – 16	6,83
4.	Ви вважаєте себе віруючою людиною? Ви вірите в Бога?	«так» – 172	79,31
		«ні» – 43	19,81
		не відповіли – 19	0,93

Дуже корисним був у даному випадку метод розуміння інтенціонального підтексту використання обценної лексики, який «виступає найважливішою передумовою діалогічної взаємодії: координації вчинених дій, досягнення цілей комунікантів». Той, хто говорить, маніфестує у мові актуальні інтенції, і їхнє розуміння є підставою або частковою основою для подальших реплік співрозмовника (Павелко І.І., 2007, с.65-66). Мовленнєва інтенція – це комунікативний намір зробити щось за допомогою такого інструменту як мова, зокрема, у даному випадку за допомогою обценної лексики.

За результатами даного дослідження 79,3 % респондентів виявили причетність до Православної конфесії, тобто, вважають себе віруючими людьми, 19,8 % осіб вважають себе атеїстами; решта опитаних – 0,9 % не надали відповіді.

Виявлено наступні інтенції щодо використання ненормативної лексики у міжособистісному спілкуванні:

1) *для вираження своїх емоцій.*

Найбільш типові відповіді респондентів: «для того, щоб виражати таким чином емоції»; «це вираз емоцій, які не можу виразити словами, іноді мене достають таким чином, що я не можу стримуватися»; «легко виразити емоції, можна виразити багато емоцій одним словом (виразом)»; «легше висловлювати думку, мою проблему, або передати емоції»; «вживаю, коли дратуюсь – таким чином я висловлюю негативні емоції і позбавляюся їх»; «вважаю, що так швидше доходить,

один мат – за десять слів»; «іноді не можу емоційно правильно сказати без мата»; «мені так легше виразити емоції (гнів, страх, сміх)»; «намагаюся заглушити відчуття страху перед оточуючими»; «через те, що не зміг втриматись коли була страшна ситуація»; «мат більше передає сенс і емоції розмови чи ситуації, або використовую через біль»; «для того, щоб заспокоїти себе і не допустити через агресію серйозні наслідки»; «для того, щоб пожартувати, щоб не було так сумно»; «злість, розпач сильний, неочікувані ситуації»; «іноді не можу емоційно правильно сказати без мата»; «більше передає сенс і емоції розмови чи ситуації, або використовую через біль».

2) *Бажання продемонструвати «дорослість», агресивність, брутальність поведінки.*

Відповіді респондентів: «для того, щоб донести інформацію більш якісне і більш жорсткіше»; «використовую мат, тому що так до людини швидше доходить сказане»; «вважаю, що так швидше доходить – один мат за десять слів»; «так швидше доходить до «тупорилих» підлеглих»; «більшість людей тільки так і розуміють»; «іноді викликає прилив сил»; «вживаю, коли злюсь»; «використовую ненормативну, якщо люди не розуміють нормативну лексику».

3) *Використання ненормативної лексики через погану звичку.*

Відповіді респондентів: «погана звичка»; «для зв'язування слів»; «в армії без мату, як без автомату».

Питання психології

4) У зв'язку з нестачею словникового запасу.

Відповіді респондентів: «по іншому не підібрати слів»; «бо іноді потрібне доповнити (вислов) гострим словом»; «спосіб збагачення мовлення»; «краще виражає речення, доповнюю його»; «мат прикрашує лексику, краще виражає емоції»; «не можу доповісти більш вдало»; «щоб було краще зрозуміти»; «щоб придати більшого сенсу словам»; «іноді ситуації такі, що інші слова не приходять на думку»; «вживаю, як частину речі».

5) Впливом соціального оточення на себе.

Відповіді респондентів: «вживаю через те, що чув, як звертаються до мене, то звик до цього»; «погана компанія»; «моя компанія вживала ненормативну лексику»; «під впливом середовища»; «через звичку з вулиці»; «через звичку чути ненормативну лексику серед оточуючих».

Що стосується відповідей на друге питання: «Чи є мат «духовною кастрацією?», то 144 респондента (79,55%) відповіли – «ні», 37 осіб – «так» (20,44%), решта не надали відповіді.

Відповідаючи на питання «Чи відомо Вам, що мат викликає мутацію молекул

ДНК?» – 179 респондентів (82,11 %) відповіли – «ні», 39 осіб відповіли на це питання – «так» (17,89%) (Табл. 1).

При інтерперсональній діагностиці основних стилів міжособистісного спілкування встановлено високі значення наступних показників за ДМВ Т. Лірі: при дослідженні міри центральної тенденції найвищий рівень показника виявлено у I октані (владно-лідуючий) стиль міжособистісного спілкування – 11,861 (M) при рівні середньоквадратичного відхилення 2,639 (SD) (Табл. 2).

Достатньо високі бали за даним октантом можуть свідчити про тенденцію до дидактичного стилю висловлювань, імперативної потреби командувати іншими, нетерпимості до критики, що може створювати складність у сфері міжособистісних стосунків під час службової діяльності

На другому ранговому місці співпрацюючі-конвенційний стиль міжособистісного спілкування (II октан), він становить 9,926 (M) при рівні середньоквадратичного відхилення 1,811 (SD), що свідчить про незначну варіативність показника у даній групі досліджуваних (Табл. 2).

Таблиця 2.

Міри центральної тенденції за методикою діагностики міжособистісних відносин (ДМВ) Т. Лірі

Октан	Шкала	M	SD
I	Владно - лідуючий	11,861	2,639
II	Незалежно - домінуючий	7,755	1,561
III	Прямолінійно - агресивний	6,639	1,404
IV	Недовірливо - скептичний	2,648	1,872
V	Покірно - сором'язливий	5,546	2,562
VI	Залежно - слухняний	8,111	1,990
VII	Співпрацюючий - конвенційний	9,926	1,811
VIII	Відповідально - великодушний	8,856	2,523

Даний стиль міжособистісних відносин притаманний особам, що прагнуть до тісної співпраці з референтною групою, однак надмірний прояв даного стилю проявляється компромісною поведінкою, намаганням підкреслити свою причетність до інтересів більшості.

На третьому місці за рівнем середньогрупового показника виявлено відповідально-великодушний стиль міжособистісного спілкування (VIII октан),

котрий становить 8,856 (M) при рівні середньоквадратичного відхилення 2,523 (SD) (Табл.2). Це варіант поведінки, який проявляється вираженою готовністю допомагати оточуючим, розвиненим почуттям відповідальності. Високі бали виявляють надмірну обов'язковість, гіперсоціальність установок, підкреслений альтруїзм.

Тобто ми бачимо у міжособистісному спілкуванні курсантів дві тенденції

спілкування – агресивну та гуманістичну, яку необхідне розвивати та підтримувати.

За результатами дослідження встановлена позитивна кореляція показника «ненормативна лексика» ($r = 0,149$, $p \leq 0.05$) з показником «схильність до девіантних форм поведінки» за БОО «Адаптивність 200», що свідчить, що застосування ненормативної лексики є різновидом ознак девіантних форм поведінки, зокрема наявності агресивних тенденцій відносно оточуючих. Респонденти виявляють схильність до нерациональної побудови міжособистісних взаємостосунків, схильні допускати порушення соціально ухвалених норм поведінки, а у своєму спілкуванні не завжди орієнтовані на соціальні норми.

Встановлена також негативна кореляція показника «ненормативна лексика» ($r = -0,145$, $p \leq 0.05$) з показником «співпрацюючі-конвенційний» стиль міжособистісного спілкування за опитувальником Т. Лірі, яка свідчить, що респонденти, що не використовують ненормативну лексику у спілкуванні, прагнуть до тісної співпраці з референтною групою, до дружлюбних стосунків з оточуючими, а також говорить про відсутність прагнення домінувати.

Результати дослідження свідчать, що у більшості опитуваних немає елементарних знань про шкідливість цієї лексики, про її вплив на моральний стан та здоров'я людини.

Широка поширеність лихослів'я є показником низького рівня моральності, а також живильним середовищем для її подальшого поширення, розширюючи горизонти вседозволеності. Фактично, мова людини – лакмусовий папірець її загальної культури, а володіння літературною мовою становить необхідний компонент освіченості, інтелігентності особистості.

Як відзначають соціологи, сплеск нестримного поширення мату у суспільстві відбувається в особливі, трагічні, переломні та революційні періоди, коли відбувається руйнування колишнього звичного і стабільного світоустрою. Так було у революційні роки початку ХХ століття, у «ліхих 90-і», з тим же явищем ми стикаємося зараз, у складний для України період.

Найбільшою мірою на цей недуг вражені військові колективи – армія і флот.

Мат представляють неодмінним фоном успішного виконання особливо відповідальних завдань, єдино можливим засобом мобілізації військових колективів, найважливішою складовою перемог в мирний і воєнний час.

Ще однією причиною ненормативної лексики є ємкість даного пласта мови, її емоційність: 2-3 слова виражають велику гаму почуттів – при нецензурній мові залишаються задіяними всього 7-10 іменників, приблизно стільки ж прикметників, кілька діалектів і 5-7 дієслів. Зрозуміло, що людина, яка здатна до творчої художньої мови, навряд чи вдаватиметься до примітивного спілкування у трьох словах. Більш того, при цьому відбувається не тільки редуція мови, а й редуція думки, людської психіки і, в решті решт, особистості.

Серед причин стрімкого проникнення в мову нецензурної лайки – небажання стежити за своєю мовою, прагнення самоствердитися, для залучення до себе уваги, для бравади, щоб показати свою «крутизну», або дати вихід своєї неповноцінності; протест по відношенню до норм суспільства, недорікуватість, тобто невміння виражати свої думки; низький рівень словникового запасу для виходу негативних емоцій. Словниковий запас тих, хто вживає ненормативну лексику не зростає, а, отже, не розвивається інтелект, людина не вміє мислити абстрактно.

Однак й інша крайність – заборона, теж не вирішує проблеми. Хоча нецензурна лексика – це менше зло, ніж фізична агресія, але вона також має антигромадський характер, і тому за словесну образу честі та гідності карали, а в багатьох суспільствах карають і тепер не набагато легше, ніж за фізичне насильство.

Ю. Шевчук, викладач української мови в Колумбійському університеті, впевнений, що «кожна мова має бути повною, комплектною», тому вона так чи інакше буде включати в себе і лихослів'я. Проте, далі наводить приклад, що у США, в урядових колах до співрозмовника треба звертатися шанобливо, в іншому випадку того, хто порушив етикет спілкування, можуть очікувати санкції (Королева Е., 2020).

Питання психології

Суть професії офіцера полягає в умінні управляти, спрямовувати та підпорядковувати єдиній меті діяльність величезних військових колективів. Саме на ньому лежить відповідальність за Батьківщину та людей, якими він командує, тому мовна та комунікативна компетентності є фундаментальними в особистісній та професійній сфері офіцера.

Завданням кожного викладача, курсового офіцера є використання мовленнєвої діяльності в освітньому та виховному процесах для формування найважливіших особистісних утворень майбутніх офіцерів, які згодом будуть використовувати її у своїй службовій та педагогічній діяльності офіцера.

Вважаємо, що саме про це говорив А.А. Потебня, коли нагадував про необхідність «зближення мовознавства з психологією» та передбачав появу нової науки – «лінгвістичної психології» (Потебня О.О., 1926). Його думку розділяє й А.С. Ребер, вважаючи, що психолінгвістика, є невід'ємною частиною психології (Reber Arthur S., 1985).

Зі сказаного можна зробити відразу два сумні висновки. По-перше, широка поширеність лихослів'я вже сама по собі є показником низького рівня моральності. А по-друге, що вона є живильним середовищем для подальшого поширення, розширюючи горизонти всюдозволеності для підрастаючих поколінь. Фактично, мова людини – лакмусовий папірець її загальної культури, а володіння літературною мовою становить необхідний компонент освіченості, інтелігентності особистості.

З метою запобігання вживання обценної лексики серед курсантів потрібна просвітницька робота, роз'яснення тим, хто вживає у своїй промові матюки, чому вона нецензурна. Можна сподіватися, що це допоможе, якщо не повністю утриматися від подібних висловів і слів, то хоча б звести їх вживання до мінімуму.

Зростання обценної лексики в сучасній Україні викликане не просто мовною

розбещеністю, а розбещеністю звичаїв, наслідком скасування цензури та демократизації мови. Іноді ненормативна лексика зустрічається навіть у середовищі інтелектуалів, які так демонструють свою бравату. Обценна лексика, яка, на жаль, стала реальністю нашого часу, викликає занепокоєння всіх, кому дорога літературна мова.

Висновки. Досліджено, що основними стилями міжособистісного спілкування є: владно-лідуючий стиль (I октан) – 11,861 (M) при рівні середньоквадратичного відхилення 2,639 (SD);

співпрацюючий-конвенційний стиль міжособистісного спілкування (II октан) – 9,926 (M) при рівні середньоквадратичного відхилення 1,811 (SD);

відповідально-великодушний стиль міжособистісного спілкування (VIII октан) – 8,856 (M) при рівні 2,523 (SD).

Використання обценної лексики у спілкуванні курсантів є результатом мовленнєвої та комунікативної некомпетентності. За результатами дослідження встановлено, що 58,51 % респондентів, вважають можливим застосування обценної лексики у міжособистісному спілкуванні.

Вважаємо, що сучасний випускник військового вишу повинен бути не тільки освіченим, здатним до аналізу і рішення складних проблемних ситуацій, але також повинен бути уважним до власної мовленнєвої та комунікативної культури, яка є обов'язковим компонентом його особистісного та професійного становлення.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в освітньої та виховної роботі з особовим складом (бесіди, лекції, усвідомлення психологічних мотивів вживання такої лексики, прищеплення любові до літератури та літературної мови, тренінги спілкування); проведенні формуючого експерименту щодо мовленнєвої та комунікативної компетентностей курсантів.

Список використаних джерел

1. Андріянова, О.Я. (2019) Мовленнєва культура військовослужбовців на сучасному етапі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. Вип. 3 (91).
2. Васянович, Г.П. (2003) Педагогічна етика: навчально-методичний посібник. Львів: Норма.

3. Гульбс О. & Кобець, О. (2021) Розвиток емоційної компетентності військовослужбовців у групах активного соціально-психологічного навчання // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. № 7(3).
4. Калмиков, Г., Доброскок, С. & Чижма, Д. (2021) Комунікативна толерантність vs комунікативна інтолерантність як генеративна проблема. Психолінгвістика. № 30 (1), 26–58. doi: 10.31470/2309-1797-2021-30-1-26-58
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (1984): Постанова Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 07.12.84, ВВР, ст.173. [Чинний, поточна редакція від 14.10.2023, підстава - 2982-IX].
6. Кондратьевич, Л. (2003, 4-10 квітня). Молитва сатані, що розкладає душі. Освітній студентський тижневик «Аудиторія». URL: <https://kpi.ua/swearing> (дата звернення: 20.11.2023).
7. Королева, Е. Трясця твоєї матері. Что думают украинские ученые-филологи о «демагюкации», чистоте языка и иностранных ругательствах. (2020, июль). URL: <https://focus.ua/ukraine/> (дата звернення: 23.12.2023).
8. Липова, С. В. (2022) Особливості формування комунікативної культури у військовому колективі: магістерська робота: 029-Інформаційна, бібліотечна та архівна справа / С.В. Липова. Донецьк.
9. Матенюк, О. & Капітанець, С. (2001) Методика вивчення розвитку стилів професійного спілкування // Наукові записки. Серія: Педагогіка, № 3.
10. Мохнар, Л.І. (2013) Культура міжособистісної взаємодії курсантів як психолого- педагогічна проблема // Вісник Національного університету оборони України. № 1(32).
11. Павелко, І.І. (2007) Гуманістична спрямованість спілкування як умова подолання агресивних тенденцій у підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук. 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. Одеса : Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського.
12. Павлова, Н., Зачесова, І. & Гребенщикова, Т. (2018) Взаимопонимание партнеров в дискурсе. Psycholinguistics. № 24 (1), doi: 10.31470/2309-1797-2018-24-1-269-288.
13. Потебня, А.А. (1926) Полное собрание сочинений: Т. I. Мысль и язык. Комитет по изд. соч. А.А. Потебни при ВУАН (Ред.). Одесса: Госиздат Украины.
14. Радкевич-Винницький, А.Я. (2001) Етикет і культура спілкування: науково-популярна література. Львів: «Сполом».
15. Рибалка, В.В. (2009) Психологія праці та професійної підготовки особистості: навчальний посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович.
16. Ставицька, Л. (2002) Сучасний український інтержаргон : проблеми й аспекти вивчення. Мовознавство : доп. та повідомл. IV Міжнар. конгресу українців. К.: Пульсари.
17. Reber Arthur S. (1985) The Penguin Dictionary of Psychology. London: Penguin Books.

References

1. Andriianova, O.Ia. (2019). Movlennieva kultura viiskovosluzhbovtsiv na suchasnomu etapi [Speech culture of military personnel at the modern stage] // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky. Vyp. 3 (91). (in Ukrainian).
2. Vasianovych H.P. (2003) Pedahohichna etyka: navchalno-metodychnyi posibnyk [Pedagogical ethics: educational and methodological manual]. Lviv: Norma. (in Ukrainian).
3. Hulbs, O. & Kobets, O. (2021). Rozvytok emotsiinoi kompetentnosti viiskovosluzhbovtsiv u hrupakh aktyvnoho sotsialno-psykholohichnoho navchannia [Development of emotional competence of servicemen in groups of active social and psychological training] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky. №47(3). (in Ukrainian).
4. Kalmikov, G., Dobroskok, S., & Chizhma D. (2021). Komunikativna tolerantnist vs komunikativna intolerantnist yak generativna problema [Communicative Tolerance vs Communicative Intolerance as a Generative Problem]. Psycholinguistics, 30 (1). doi: 10.31470/2309-1797-2021-30-1-26-58 (in Ukrainian).
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (2023). [Code of Ukraine on administrative offenses] Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR № 8074-10 vid 07.12.84, VVR 1984, st.173. [Chynnyi, potochna redaktsiia vid 14.10.2023, pidstava - 2982-IX] (in Ukrainian).
6. Kindratovych, L. (2003, 4-10 kvitnya). Molytva satani, shcho rozkladaie dushi [Prayer of Satan, for the distribution of souls.] Osvitnij studentskij tizhnevih «Auditoriya». Retrieved from <https://kpi.ua/swearing> (in Ukrainian).
7. Korolyova, E. (2019, July). Triastsia tvoii materi. Chto dumayut ukrainskie uchenvie-filologi o «dematyukatsii», chistote yazyika i inostrannyih [Shake your mother. What do Ukrainian philological

scientists think about "demotics", purity of language and foreign languages]. Retrieved from <https://focus.ua/ukraine/> (in Ukrainian).

8. Lypova, S. V. (2022). Osoblyvosti formuvannya komunikatyvnoi kultury u viiskovomu kolektyvi [Features of the formation of communicative culture in the military team] mahisterska robota: 029- Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava / S.V. Lypova. Donetsk (in Ukrainian).

9. Mateniuk, O. & Kapitanets, S. (2001.) Metodyka vyvchennia rozvytku styliv profesiinoho spilkuvannia [Methods of studying the development of professional communication styles] Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika, № 3 (in Ukrainian).

10. Mokhnar, L.I. (2013). Kultura mizhosobystisnoi vzaiemodii kursantiv yak psykholoho pedahohichna problema [The culture of interpersonal interaction of cadets as a psychological and pedagogical problem]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 1(32). (in Ukrainian).

11. Pavelko, I.I. (2007). Humanistychna spriamovanist spilkuvannia yak umova podolannia ahresyvnnykh tendentsii u pidlitk [Humanistic orientation of communication as a condition for overcoming aggressive tendencies in teenagers] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. psykhol. nauk. 19.00.07 - pedahohichna ta vikova psykholohiia. Odesa : Pivdenoukrajnskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. K.D. Ushynskoho (in Ukrainian).

12. Pavlova, N., Zachesova, I., & Grebenshikova, T. (2018). Vzaimoponimanie partnerov v diskurse [Mutual Understanding Between Partners in Discourse] Psycholinguistics 24 (1). doi: 10.31470/2309-1797-2018-24-1-269-288. (in Ukrainian).

13. Potebnya, A.A. (1926). Polnoe sobranie sochinenij: Mysl i yazyk (T. I.) [Full composition of writings: Thought and speech (T. I.)] Komiteta po izd. soch. A.A. Potebni pri VUAN (Eds.); Odessa: Gosizdat Ukrainy (in Ukrainian).

14. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2001). Etyket i kultura spilkuvannia: nauchno-populiarnaia lyteratura [Etiquette and culture of spilkuvannia: popular science literature]. Lviv: Spolom (in Ukrainian).

15. Rybalka, V.V. (2009). Psykholohiia pratsi ta profesiinoi pidhotovky osobystosti [Psychology of work and professional training of the individual] : navchalnyi posibnyk Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovykh (in Ukrainian).

16. Stavvytska, L. (2002). Suchasnyi ukrainskyi interzharhon : problemy y aspekty vyvchennia [Modern Ukrainian interslang: problems and aspects of study.]. Movoznavstvo : dop. ta povidoml. IV Mizhnar. konhresu ukrainistiv. K. : Pulsary. P. 213-216 (in Ukrainian).

17. Reber, Arthur S. (1985). The Penguin Dictionary of Psychology. London: Penguin Books.

Summary

STUDY OF THE FEATURES OF INTERPERSONAL COMMUNICATION OF CADETS OF THE MILITARY UNIVERSITY

Pavelko I. Ph.D. in Psychology, senior

Researcher Military academy Odesa

Motorny V. Ph.D. in science of public administration Military academy Odesa

Vyatkin Y. teacher of the department Hetman

Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy

Introduction. *The specifics of an officer's official activity determine special requirements for his speech and communicative activity in the educational process. It is in the speech activity of the educational process that the cadets of the military college learn the basics of the future professional activity of an officer. The uniqueness of speech competence is that it is the result of the educational process, on the one hand, and the most important means of education, on the other.*

The purpose of the article is to study the peculiarities of interpersonal communication of military college cadets.

The tasks of the article: study of the peculiarities of interpersonal communication of military college cadets, analysis of the views of scientists regarding the use of obscene language in interpersonal communication, study of the reasons for the use of obscene language during communication, research of styles of interpersonal communication of cadets; substantiation of the need for the formation of speech and communicative competences in the educational and educational processes of the military college.

Methods. *The research is based on personal-communicative and competence approaches, which are based on the regularities of the structure, functioning and development of the personality and represent a set of conceptual ideas, psychodiagnostic and psychodevelopmental tools that contribute to the study and formation of the personality, in particular, its speech and communicative competences. Questionnaire and testing methods were used for the research.*

Originality. *A scientific novelty is the study of the peculiarities of cadets' communication on the basis of the author's questionnaire. The views of scientists regarding the use of obscene vocabulary in interpersonal communication are analyzed and summarized. It has been established that communication in the military team is characterized by some contradictions and peculiarities of communication, which sometimes causes the use of obscene vocabulary during communication. It was established that the main styles of interpersonal communication of cadets are: domineering-leading style (I octane) - 11.861 (M); cooperative-conventional style of interpersonal communication (II octane) – 9.926 (M); responsible-generous style of interpersonal communication (VIII octane) – 8.856 (M).*

It was also established that 127 (58.51%) respondents consider it possible to use profanity in communication, 88 people (40.60%) consider it unpleasant, the rest did not answer this question. As for the answers to the second question: "Is mat "spiritual castration?", 144 respondents (79.55%) answered "no", 37 people answered "yes" (20.44%), the rest did not give an answer. Answering the question "Do you know that mat causes mutation of DNA molecules?" - 179 respondents (82.11%) answered - "no", 39 people answered this question - "yes" (17.89%).

Conclusion. *It was established that the use of obscene vocabulary in the communication of cadets is the result of speech and communicative incompetence. It is substantiated that speech competence in educational and educational processes is one of the most important personal formations of future officers, who will later use it in their official and pedagogical activities as an officer. In particular, the use of obscene vocabulary in the communication of cadets is the result of speech and communicative incompetence.*

A graduate of a military university must not only be educated, capable of analyzing and solving complex problem situations, but must also be attentive to his own speech and communication culture, which is a mandatory component of his personal and professional development.

The task of every teacher, course officer is to use speech activity in educational and educational processes to form the most important personal formations of future officers, who will later use it in their official and pedagogical activities as an officer.

We see the prospects for further scientific research in educational and educational work with staff (conversations, lectures, awareness of psychological motives for using such vocabulary, instilling love for literature and literary language, communication trainings); conducting a formative experiment on the speech and communication skills of cadets.

Keywords: *interpersonal communication, obscene vocabulary, communication styles, communicative competence, cadets.*

Концептуалізація – Павелко І.І.

Методика – Павелко І.І., Моторний В.О.

Формальний аналіз – В'яткін Ю.О.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 05.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 04.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Перепелюк Т. Д. кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини
<http://orcid.org/0000-0001-6313-2279>

Харченко Н. А. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0001-6571-0976>

Стаття присвячена аналізу копінг-стратегій як чинника адаптації студентів до умов навчання під час війни. Стратегії подолання або копінг-стратегії стосуються різних методів, які люди використовують для боротьби зі стресовими факторами та складними ситуаціями. Доведено, що люди з високим рівнем витривалості характеризуються вираженим оптимізмом, осмисленістю життя, використанням адаптивних копінг-стратегій. Студенти, особливо молодших курсів, володіють меншим репертуаром адаптивних копінгів, ніж студенти старших курсів.

Ключові слова: психологічна допомога; психологічний захист; копінг-стратегії; адаптація; посттравматичне зростання.

Вступ. Успішність адаптації до стресових ситуацій вважається значною мірою залежною від ефективності розвитку копінг-ресурсів, серед яких варто виділити фізичні ресурси (здоров'я, витривалість), психологічні ресурси (переконання, самооцінка, місце контролю, моральність), соціальні ресурси (соціальні мережі, соціальна підтримка), матеріальні ресурси (гроші, обладнання). Іншими словами, копінг-ресурси - це потенційні ресурси подолання, тобто оптимізм, достатньо висока самооцінка, компетентність і соціальна підтримка, які дозволяють людині долати стрес успішно, тобто без негативних наслідків для фізичного і психічного здоров'я, що особливо важливо в умовах війни і для студентів різних курсів закладів вищої освіти. Навіть у разі відсутності вираженого посттравматичного стресу у свідків бойових дій, а всі ми в Україні живемо у стані аномальної екстремальності умов війни, спостерігаються стійкі особистісні зміни, які, з одного боку, можуть поглиблювати наявні психічні порушення та сприяти їх хронізації, а, з іншого - є самостійною проблемою, що також призводить до формування психологічної дезадаптації та зниження якості життя. Необхідність вивчення особистісних властивостей зумовлена й тим,

що бойові дії суттєво впливають на усе подальше життя людей, а наслідки травматичного досвіду можуть виявитися знову через декілька років у вигляді наростання посттравматичної симптоматики та формуванні негативних особистісних якостей. Особливу увагу слід приділити дослідженню мотиваційно-сміслової сфери та копінг-стратегій, що грають важливу роль у формуванні міжособистісних відносин, способах розв'язання кризових ситуацій, адаптації як до умов війни, так і до повоєнного відновлення.

Метою цієї статті вивчення копінг-стратегій як чинника адаптації студентів до навчання в умовах війни.

Завданнями статті є визначення копінг-стратегій, які сприяють адаптації чи, навпаки, погіршують її під час війни, насамперед, у тилових містах.

Теоретичне підґрунтя. Поняття «адаптація» походить від латинського «adaptatio» (прикладання, пристосування) і розуміється як «пристосування організму до мінливих умов середовища». Тобто, взаємний зв'язок розвитку індивіда (організму) і умов середовища закладений вже у понятті. Розвиток науки виявив багатоаспектність феномену адаптації, який вийшов за межі загальної біології та почав вивчатися у медицині й фізіології, де

категорія адаптації увійшла у пояснювальну модель пристосованості будови та функцій організму та його елементів до умов змінюваного середовища. Введення в науковий обіг поняття «адаптація» пов'язане з ім'ям німецького фізіолога Х. Ауберта (1865 р.), який використовував його для характеристики пристосування органів зору (або слуху) до подразника, що виражається в підвищенні або зниженні чутливості. Фізіологічна адаптація – це пристосування організму до умов існування (Parkes K. R., 1986). Сучасне уявлення про адаптацію ґрунтується на роботах І. Павлова, І. Сеченова, Г. Сельє та ін. Основоположником розробки адаптаційної проблематики прийнято вважати Г. Сельє. Науковці виділяють різні рівні адаптації, залежно від того, який аспект у системі «організм – середовище» розглядається (субклітинний, клітинний, тканинний, системи органів; цілісного організму; груповий; популяційний; видовий; біоенетичний; екосферний), а також різні аспекти аналізу процесу адаптації – статичний (відображає властивість (стан) біосистеми, її стійкість до умов середовища як рівень її адаптованості) та динамічний (відображає процес, динаміку пристосування біосистеми до умов середовища, що змінюються) (Iversen et al., 2009).

Аналіз літератури показує, що вивчення проблеми адаптації історично почалося з моменту виникнення і розвитку біології (Ж. Бюффон, Ж.Б. Ламарк, Ж. Сент-Іглер та ін.). У біології поняття адаптації використовується для позначення рівня виживання особин і популяцій, співорганізації органів і частин тіла. Біологічна адаптація – це анатомічна структура, фізіологічне явище або реакція в поведінці організму, яка розвинулась за деякий проміжок часу в ході еволюції таким чином, що стала підвищувати довготривалий репродуктивний успіх даного організму. Можливою є ситуація, коли деяка перевага, що її надає адаптація, з часом зменшується, аж до стану, коли минула адаптація стає шкідливою для виживання виду. З точки зору кібернетики будь-яка система, в тому числі і біологічна,

може стало функціонувати лише завдяки відсутності жорстких рамок, що визначають її. Деякі системні допуски і амплітуди коливань всіх параметрів забезпечують в певних межах пристосованість до умов, що змінюються і лежать в основі стійкої «нормальної» діяльності. У психологічному словнику адаптація визначається як пристосування людини до існування в суспільстві відповідно до його вимог та власних потреб, мотивів й інтересів (Iversen et al., 2009). Аналіз наукової літератури з проблеми особистісних ресурсів стресоподолання свідчить про те, що нині найбільш вивчені два види опрацювання особистістю негативних переживань, а саме: психологічний захист і копінг-стратегії (або стрес-долаюча поведінка). У сучасній зарубіжній та вітчизняній психології накопичений багатий теоретичний та емпіричний матеріал, що відображає різноманітні концепції психологічного захисту, ілюструє суперечливість даного феномену (N. Naan, G.E Vaillant, L. Murphy, R. White та ін.).

Наслідками війни для людини часто стають розлади адаптації, а якщо студенти були свідками травматичних подій, то можливе виникнення і ПТСР. Втім, у студентському середовищі посттравматичний стресовий розлад нерідко сприймається як стигма, що унеможливорює соціальну адаптацію військового без участі медичних працівників та психологів. Протилежної думки дотримуються американські фахівці у галузі психічного здоров'я, зокрема G.H. Elder і E.C. Clipp (1989) прийшли до висновку, що цивільні та військові, які брали безпосередню участь в активних бойових діях або були свідками руйнувань і гибелі людей, мали симптоми гострого стресового розладу, а згодом у ПТСР, з плином часу стали більш стійкими і менш безпорадним, ніж ті, хто не зазнали серйозних психотравм. Тобто переживання важких психотравмуючих ситуацій за наявності адаптивних копінг-стратегій зумовлюють посттравматичне зростання й успішну адаптацію.

Звідси, задля соціальної адаптації люди повинні включити травматичні переживання у власний світогляд, не заперечувати їх, а

вважати частиною отриманого життєвого досвіду, акцентувати увагу не на негативних аспектах, а на позитивному впливі на подальше життя як в умовах бойових дій, так і після їх закінчення.

У концепції Р. Плутчика механізми психологічного захисту є похідними від емоцій, оскільки кожен з базових захисних механізмів вроджене розвинений для того, щоб містити одну з базових емоцій. Механізми психологічного захисту є важливими новоутвореннями на певних етапах онтогенезу, що визначають ставлення людини до зовнішнього світу і подальший процес адаптації до умов зовнішнього середовища відбувається через дію "захисної системи". У сучасній науковій психології можна виділити три підходи до вивчення копінг-стратегій: психодинамічний, диспозиційний та ситуаційний.

Репрезентативний психодинамічний підхід базується на традиційних психоаналітичних уявленнях про природу психологічного захисту. Н. Хан створив ієрархію адаптивних механізмів, засновану на ступені усвідомленості або неусвідомленості стратегії, і виділив три типи поведінки: копінг (усвідомлена, гнучка, цілеспрямована поведінка, що дозволяє вираження емоцій), захист (примусова, ригідна поведінка, спрямована на подолання тривоги) та уникнення (автоматична, ритуалізована, ірраціональна поведінка). У неопсихоаналізі копінг - це свідомий его-процес, спрямований на продуктивну адаптацію особистості в нестандартних ситуаціях, де психологічний захист не реалізується і призводить до пасивного пристосування (Aroa, Chaudhary, & Singh, 2021). Прихильники диспозиційного підходу визначають копінг як відносно стійку рису особистості або стиль поведінки, схильність певним чином реагувати на стресові події. Таким чином, риси особистості відображають повсякденні поведінкові патерни людей по відношенню до подій у їхньому житті. Загалом прихильники цього підходу зосереджуються на стабільних особистісних характеристиках або рисах особистості як факторах подолання стресу (Elder Jr, G. H., & Clipp, E. C. (1989). Згідно з ситуаційним (когнітивно-

поведінковим) підходом, копінг є динамічним процесом, специфіка якого визначається не тільки ситуацією, але й стадією розвитку конфлікту та контактом суб'єкта із зовнішнім світом (Carver, Scheier, & Weintraub, 1989). Копінг - це сукупність когнітивних і поведінкових зусиль, необхідних людині для зменшення наслідків стресу; Р. Лазарус і С. Фолкман виділили два види копінгу: емоційно-фокусований (регуляція емоційних станів) і проблемно-фокусований (усунення проблеми, що викликає дистрес), звідси дослідники виділили три копінг-стратегії: орієнтовану на оцінку (встановлення важливості ситуації для вас); орієнтовану на проблему (прийняття рішень і здійснення конкретних дій для подолання стресу); і орієнтовану на емоції (емоційно-оціночну); та емоційно-орієнтовану (управління емоціями та підтримання емоційної рівноваги). Люди з високим рівнем витривалості характеризуються вираженим оптимізмом, осмисленістю життя, використанням адаптивних копінг-стратегій.

Ми констатуємо, що на тепер недостатньо вивченим лишається питання про зміну захисних механізмів у зв'язку із набуттям особистістю життєвого досвіду. Натепер існують дві рівнозначні моделі (жодна з них не вважається достатньо емпірично підтвердженою). Згідно з першою (розвитковою), становлення особистості сприяє успішності копінг-поведінки, за другою (ситуаційною) – копінг-стратегії не є «досконаліми» чи навпаки «незрілими», їх слід оцінювати виключно у контексті конкретної стресової ситуації. Вік впливає на оцінку стресу особистістю та вибір копінг-стратегій, втім дорослішання не вважається головною детермінантою адаптивної поведінки та ефективного подолання складних ситуацій.

Звідси, адаптивний потенціал особистості (адаптивність) передбачає наявність у її складі таких якостей, які б забезпечували необхідну доцільну мінливість і пластичність поведінки індивіда.

Методи дослідження. Для діагностики копінг-стратегій як чинника адаптації студентів ми використали методико

Е.Хейма і опитувальник С. Нормана. Методика психологічної діагностики копінг-стратегії Е.Хейма дозволяє дослідити 26 ситуаційно-специфічних варіантів копіngu, розподілених на три основні сфери психічної діяльності – когнітивні, емоційні і поведінкові, які, у свою чергу можуть бути адаптивними, відносно адаптивними та дезадаптивними. Наприклад, до адаптивних копінг-механізмів відносяться: проблемний аналіз, встановлення власної цінності, збереження самовладання (когнітивні), протест і оптимізм (емоційні) та альтруїзм, співпраця, звернення (поведінкові); відносно адаптивними копінг-механізмами є відносність, релігійність, надання сенсу (когнітивні), емоційна розрядка, пасивна кооперація (емоційні), відволікання, компенсація, конструктивна активність (поведінкові), а неадаптивними – покора, дисимуляція, ігнорування, розгубленість (когнітивні), придушення емоцій, покірність, самозвинувачення, агресивність (емоційні), активне уникнення, відступ (поведінкові). Опитувальник «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (CISS), розроблений канадськими вченими на чолі з С. Норманом у 1990 р. дозволяє визначити такі копінг-стратегії особистості: проблемно-орієнтовану; емоційно-орієнтовану; стратегію уникнення; відволікання; а також соціальне відволікання (або пошук соціальної підтримки). Найвні дані про зв'язок копінг-стратегій методики С. Нормана із резилентністю, зокрема, що проблемно-орієнтований копінг сприяє підвищенню резилентності, а емоційно-орієнтований навпаки – негативно позначається на резилентності та на соціальній адаптації в цілому.

Результати і обговорення.

Академічної та соціальної адаптації можна досягти, коли студенти успішно реагують на освітні вимоги, такі як мотивація, застосування та успішність. Це передбачає виконання вимог курсу та досягнення результатів навчання. Втім, саме копіngи є одними з ключових у процесі адаптації. Досліджуваним студентам 1-х курсів властиві покора, відносність, оптимізм, пасивна кооперація, активне уникнення,

альтруїзм, відступ і звернення. У студентів молодших курсів виявлено як адаптивні й відносно адаптивні копіng-стратегії, так і неадаптивні, зокрема спостерігається адаптивний емоційний і неадаптивний когнітивний копіng, при поєднанні різних видів копіngу поведінкового. Тобто досліджуваним властивий протест і виражене бажання долати труднощі, шукати вихід із найскладніших ситуацій при невпевненості у собі, невірі у власні сили із зумисним применшенням суб'єктивної значущості проблемних ситуацій. У когнітивній сфері досліджувані у 3,64% використовують адаптивні копіng-стратегії, 46,9% - відносно адаптивні, 56,36% - неадаптивні копіng-стратегії. В емоційній сфері – у 60,1% використовують адаптивні копіng-стратегії, 36,54% - відносно адаптивні, 5,35% - неадаптивні копіng-стратегії. У поведінці досліджуваних 42,19% виявлено адаптивні копіng-стратегії, 3,07% - відносно адаптивні, 51,98% - неадаптивні копіngи.

Досліджуваним студентам 2-3 курсів практично не властиві такі когнітивні копіng-стратегії як ігнорування, релігійність, розгубленість, надання сенсу, установка власної цінності; емоційні – протест, емоційна розрядка, покірність, самозвинувачення, агресивність і поведінкові – конструктивна активність. Натомість вони характеризуються збереженням самовладання, проблемним аналізом, дисимуляцією, відносністю, оптимізмом, придушенням емоцій, пасивною кооперацією, співпрацею, зверненням та відволіканням. У переліку копіng-стратегій переважають адаптивні, зокрема високі показники виявлено за критеріями оптимізму (60,19%), збереженням самовладання (51,19%), проблемним аналізом (73,18%) і співпрацею (76,13%). Спостерігається баланс між когнітивними, емоційними та поведінковими копіngами. Це свідчить про зосередженість досліджуваних на пошуках конструктивних можливостей подолання труднощів, високій самооцінці та самоконтролі, вірі у власні сили при подоланні складних ситуацій. Емоційні копіngи досліджуваних представлені

переважно оптимізмом і подавленням емоцій, якщо оптимізм без сумнівів є адаптивним копінгом, до подавлення емоцій хоча й вважається копінгом неадаптивним, але в умовах бойових дій часто необхідний і позитивно впливає на збереження не лише психологічного здоров'я, а й життя загалом, тим більше, що війна триває й понині. У поведінковій сфері досліджувані у 74,18% виявляють адаптивні, 27,14% - відносно адаптивні і 4,47% неадаптивні копінг-стратегії. Високі показники за критерієм співпраці свідчать про спрямованість досліджуваних на конструктивну взаємодію з іншими, взаємодопомогу задля досягнення спільних результатів.

Встановлено, що копінг-стратегії студентів 2-3 курсів спрямовані переважно на збереження самовладання, співпрацю та проблемний аналіз. Ці ключові копінги позитивно корелюють із придушенням емоцій, оптимізмом, дисимуляцією та відносно і негативно із покорою та відступом. Копінг співпраці пов'язаний із такими копінгами як альтруїзм, звернення і пасивна кооперація. Всі результати статистично значущі при $p < 0,05$.

Досліджуваним студентам 4-курсів властиві оптимізм, емоційна розрядка, альтруїзм та конструктивна активність. Тобто виявлено дві адаптивні копінг-стратегії (оптимізм та альтруїзм), які є ресурсними для даної групи та сприяють адаптації як в умовах бойових дій, так і у цивільному житті, три відносно адаптивні та дві неадаптивні копінг-стратегії. Отже, ці студенти характеризуються адаптивними поведінковими та відносно адаптивними емоційними і когнітивними копінг-стратегіями. У когнітивній сфері досліджувані у 49,37% виявляють адаптивні, 48,38% - відносно адаптивні і 1,96% неадаптивні копінг-стратегії, тобто їх поведінка спрямована переважно на раціональний аналіз труднощів та шляхів їх подолання, наявна віра у власні сили при розв'язанні проблем. У поведінковій сфері копінги свідчать про спрямованість досліджуваних студентів на співпрацю і взаємодопомогу. В емоційній сфері студентам властива поведінка, спрямована на зняття напруги шляхом придушення

емоцій, «емоційної анестезії» в екстремальних умовах при вираженій надії на покращення життєвої ситуації. Виявлено позитивні кореляції збереження самовладання та відносно оптимізмом, альтруїзмом, придушення емоцій, установкою власної цінності та конструктивної активності. Можемо припустити, що копінг-стратегії учасників студентів старших курсів спрямовані передусім за збереження самовладання.

Серед багатьох копінг-реакцій в контексті даного дослідження слід виділити оптимізм як почуття впевненості в досягненні життєвих цілей. Коли людина впевнена в ефективності своєї діяльності, вона продовжує діяти, незважаючи на численні труднощі та перешкоди. Оптимізм як захисна реакція відноситься до проблемно-орієнтованого копінгу, але коли неможливо зосередитися на досягненні мети або безпосередньому вирішенні проблеми, люди, в яких домінують стратегії оптимізму, звертаються до емоційно-орієнтованого копінгу, наприклад, до гумору або позитивного переосмислення ситуацій. Оптимізм відрізняється від песимізму тим, що він є стійкою копінг-тенденцією і проявляється переважно в кризових ситуаціях, а не в повсякденних неприємностях, де песимістичні реакції є поширеними. Оптимізм також сприяє розвитку соціальних ресурсів, тим самим зменшуючи негативні наслідки подій (наприклад, через соціальну підтримку) або сприяючи позитивним подіям (наприклад, формуванню міцних дружніх стосунків, у випадку з комбатантами мова йде про побратимство, яке є самостійною соціальною ідентичністю збройних сил) можуть бути використані для просування позитивних подій, тобто трансформації негативного досвіду у позитивний. У свою чергу, соціальні ресурси можуть сприяти зміцненню оптимізму студентів різних курсів.

Висновки. Аналіз змістової складової поняття адаптації дозволяє стверджувати, що воно відображає шлях, яким соціальні системи будь-якого рівня пристосовуються до мінливих умов середовища. Соціальна адаптація є однією із чотирьох

функціональних умов (разом із інтеграцією, досягненнями цілей і збереженням цілісних образів), яким всі соціальні системи повинні відповідати задля свого виживання. При цьому, для того, щоб існувати, система повинна мати певний ступінь контролю над своїм середовищем. Адаптація відбувається завдяки особистісним механізмам засвоєння норм і цінностей, що містяться у соціальному середовищі. Особистісна адаптація відбувається, коли індивід встановлює гармонійні стосунки зі своїм оточенням.

Отже, ключовим для студентів перших курсів є нестабільність самооцінки, невпевненість у собі, бажання змінити світ при певній частці юнацького максималізму, коли бажання не співпадають із реальними можливостями, пошук підтримки, спрямованість на спілкування та емоційне відреагування у складних ситуаціях. Студенти 2-3 курсів характеризуються збереженням самовладання, проблемним

аналізом ситуації і співпрацею у розв'язанні проблем. Неадаптивні копінги такі як дисимуляція та подавлення емоцій нині є достатньо адаптивними, оскільки забезпечують від прийняття імпульсивних рішень, втечі у хворобу (ПТСР, зокрема) і сприяють адаптації загалом. Студенти 4-х курсів характеризуються переважно когнітивними і поведінковими копінг-стратегіями, спрямованістю на придушення емоцій (як негативних, так і позитивних), основним при цьому є збереження самовладання, яке досягається застосуваннями стратегій оптимізму, альтруїзму, конструктивної активності, відносності й установкою власної цінності (підвищенням самоконтролю і самооцінки). Знання особливостей впливу копінг-стратегій сприятимуть створенню ефективних програм допомоги студентам, зокрема й у контексті навчання, їх посттравматичному зростанню.

Список використаних джерел

1. Arora, S., Chaudhary, P., & Singh, R. K. (2021). Impact of coronavirus and online exam anxiety on self-efficacy: the moderating role of coping strategy. *Interactive Technology and Smart Education*, 18(3), 475-492.
2. Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of personality and social psychology*, 56(2), 267.
3. Elder Jr, G. H., & Clipp, E. C. (1989). Combat experience and emotional health: Impairment and resilience in later life. *Journal of personality*, 57(2), 311-341.
4. Iversen, A. C., van Staden, L., Hughes, J. H., Browne, T., Hull, L., Hall, J., ... & Fear, N. T. (2009). The prevalence of common mental disorders and PTSD in the UK military: using data from a clinical interview-based study. *BMC psychiatry*, 9(1), 1-12.
5. Joseph, S., & Linley, P. A. (2005). Positive adjustment to threatening events: An organismic valuing theory of growth through adversity. *Review of general psychology*, 9(3), 262-280.
6. Parkes, K. R. (1986). Coping in stressful episodes: the role of individual differences, environmental factors, and situational characteristics. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1277.

Summary

COPING STRATEGIES AS A FACTOR OF STUDENT ADAPTATION TO STUDY CONDITIONS DURING THE WAR

Perepeluk T. D. PhD in psychological sciences,
Professor of the department of psychology
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Kharchenko N. A. PhD in psychological sciences,
associated professor, an associated professor at the
chair of psychology Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University

Introduction. The success of adaptation to stressful situations is considered to be largely dependent on the effectiveness of the development of coping resources, among which it is worth highlighting physical resources (health, endurance), psychological resources (belief, self-esteem, locus of control, morality), social resources (social networks, social support), material resources (money, equipment). In other words, coping resources are potential coping resources, that is, optimism, sufficiently high self-esteem, competence, and

social support, which allow a person to successfully overcome stress, that is, without negative consequences for physical and mental health, which is especially important in conditions of war and for students of various courses of higher education institutions.

Purpose. *The purpose of this article is to study coping strategies as a factor in students' adaptation to studying in war conditions. The tasks of the article are to identify coping strategies that contribute to adaptation or, on the contrary, worsen it during war, primarily in rear cities.*

Methods. *To diagnose coping strategies as a factor in students' adaptation, we used E. Heim's methodology and S. Norman's questionnaire.*

Originality. *Academic and social adjustment can be achieved when students successfully respond to educational demands such as motivation, application, and achievement. This involves meeting course requirements and achieving learning outcomes. However, coping is one of the key factors in the adaptation process. Among the many coping reactions in the context of this study, optimism should be singled out as a feeling of confidence in achieving life goals. When a person is confident in the effectiveness of his activity, he continues to act, despite numerous difficulties and obstacles. Optimism as a defensive response refers to problem-oriented coping, but when it is impossible to focus on achieving a goal or directly solving a problem, people who are dominated by optimism strategies turn to emotion-oriented coping, for example, humor or positive reframing of situations.*

Conclusion. *So, the key for first-year students is the instability of self-esteem, self-doubt, the desire to change the world with a certain amount of youthful maximalism, when the desires do not match the real possibilities, the search for support, the focus on communication and emotional response in difficult situations. Students of 2-3 years are characterized by self-control, problem analysis of the situation and cooperation in solving problems. Maladaptive coping, such as dissimulation and suppression of emotions, are currently quite adaptive, as they prevent impulsive decisions, escape into illness (PTSD, in particular) and contribute to adaptation in general. Students of the 4th year are characterized mainly by cognitive and behavioral coping strategies aimed at suppressing emotions (both negative and positive), the main thing at the same time is the preservation of self-control, which is achieved by using the strategies of optimism, altruism, constructive activity, relativity and setting one's own value (increasing self-control and self-esteem). Knowledge of the specifics of the influence of coping strategies will contribute to the creation of effective programs to help students, in particular, in the context of education, their post-traumatic growth.*

Key words: *psychological help; psychological protection; coping strategies; adaptation; post-traumatic growth.*

Концептуалізація – Харченко Н. А.

Методика – Перепелюк Т. Д.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 05.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 15.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ У ПСИХОЛОГІЇ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДИСКУРС**

*Ременюк Я. А. аспірантка кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
<https://orcid.org/0009-0009-2909-8009>*

Як виявилось, загальноприйнятої, єдиної, повністю задовільної класифікації мотивів та її ієрархічної структури на сьогодні немає. Дослідники по-різному розуміють, що таке мотив, і, крім того, від самого початку мають різні наукові підходи до розв'язання цієї проблеми. Однак загальне системне уявлення про мотиваційну сферу людини дозволяє дослідникам класифікувати мотиви, але підстави для цих класифікацій є різними.

Ключові слова: *мотиви; мотиваційна сфера; ієрархічна структура; людина; класифікація.*

Вступ. Мотивація є основою будь-якої діяльності, оскільки саме у ній міститься механізм особистої активності, зацікавленості людини у діяльності. Мотивацію зазвичай визначають як процес спонукання себе та інших до діяльності для досягнення поставленої мети. Саме з т. з. мотивації можна вести мову про спрямованість особистості на задоволення власних потреб, запитів, на формування активності у діяльності, на визначення власної життєвої орієнтації. На сьогодні ні у розумінні сутності мотивації, ні у розумінні співвідношення між мотивацією і мотивом немає єдності поглядів, і однією з головних проблем у цій галузі психології досі залишається проблема визначення основних категорій: мотив, мотивація, мотиваційна сфера.

Метою дослідження є аналіз основних напрямків дослідження проблеми мотивації у зарубіжній психології.

Теоретичне підґрунтя. Уперше термін «мотивація» вжив А.Шопенгауер у статті «Чотири принципи достатньої причини» (Schopenhauer, 1974). Цей термін відтоді міцно увійшов у вжиток для пояснення причин поведінки тварин і людини. Нині мотивація як психічне явище має різне трактування. В одному випадку, її розглядають як сукупність чинників, що підтримують і спрямовують поведінку. В іншому випадку - як сукупність мотивів. У третьому - як спонукання, що викликає активність організму і визначає його спрямованість, тобто як увесь комплекс чинників, що спрямовують і спонукають поведінку людини. Крім того, мотивацію розглядають як процес психічної регуляції конкретної діяльності людини. Таким чином, терміном мотивація позначаються дві групи явищ: сукупність мотивів або чинників, що

складають індивідуальну систему мотивів; динамічне утворення, процес, механізм, тобто система дій з активізації мотивів певної людини.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. Мотивація, як складна система, містить різноманітні мотиви. У строкатому переліку мотивів можна виявити такі, як життєві цілі та ідеали, але також і такі, як подразнення електричним струмом. Мотивацію як вектор особистості, в якому виявляється стійке домінування одних мотивів над іншими, розглядав С.Амес (S.Ames, 1992). Великого значення мотивації як чиннику, що впливає на успішність навчання, праці, спілкування, рівень соціальної активності та на розвиток особистості загалом, надають Д.Аткінсон, Д.Макклелланд і багато інших зарубіжних психологів.

Мотивація, яку розуміють як джерело активності і, водночас, як систему спонукачів будь-якої діяльності, вивчається у найрізноманітніших аспектах у різних галузях знання: у фізіології, у загальній, віковій, педагогічній психології, у педагогіці та інших галузях. Її трактують по-різному. Мотивація, наприклад, розглядається як система чинників, що детермінують поведінку і діяльність. К.Мадсен трактує мотивацію як єдину сукупність спонукачів (мотивів) будь-якої діяльності (Madsen K.B., 1974). Д.Аткінсон, А.Маслоу розглядають її як особливу сферу, що містить у собі потреби, мотиви, цілі, інтереси в їхньому складному переплетенні та взаємодії (Atkinson J.W., 1978; Maslow A.H., 1954). І.Десі дотримується думки про те, що мотивація - це процес утворення, формування мотивів,

характеристика цього періоду утворень і перетворень, тобто процес психічної регуляції конкретної діяльності (Deci E.L., 1975). Мотивацію трактують і як процес детермінації активності людини і тварин, формування спонукання до дії або діяльності. Мотивацію пов'язують із потребами та мотивами, світоглядом людини й особливостями її уявлень про себе, особистісними властивостями та функціональними станами, з переживаннями, зі знаннями про середовище та прогнозом його зміни, з очікуваними наслідками та оцінками інших людей. Мотивацію розглядають і як складний, суперечливий, безперервний і діалогічний за своєю природою процес, який є складним соціально-психологічним утворенням - це суб'єктивно-об'єктивний, особистісно-соціальний, безперервний процес внутрішніх (зміна ієрархії мотивів) та зовнішніх змін (інші способи реалізації мотиву), глибинний зміст і природа якого зумовлені досвідом соціального буття людини, системою суспільних відносин. Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість і стійкість цілісної діяльності та позначається як спонукання до дії певним мотивом. Але, незважаючи на розмаїття підходів, мотивація більшістю авторів розуміється як система спонукань, що викликають активність організму, детермінують спрямованість поведінки та діяльності людини, а також як сукупність усвідомлюваних і неусвідомлюваних психологічно різнорідних чинників, що спонукають індивіда до вчинення певних дій та визначають їхню спрямованість і цілі.

У зарубіжній психології мотив розглядають як силу, що рухає нами з глибин несвідомого (З.Фрейд), як стійкі та змінні чинники мотивації (К.Мадсен); як функціональні змінні (Х.Мюррей); як особистісні й ситуаційні детермінанти поведінки (Д.Аткінсон); як потреби й потяги, спонукання і нахили (Х.Хекхаузен); як настанови (А.Маслоу). Г.Оллпорт на основі життєвих спостережень, експериментальних і клінічних даних (власних та інших дослідників) дійшов висновку, що будь-яка дія, яка спочатку була підпорядкована якійсь певній меті та слугувала лише механізмом її досягнення, може перетворитися на мотив, що має самостійну спонукальну та спрямовуючу силу. Основною умовою такого перетворення мотивів є недосконалість дії, що слугувала

засобом досягнення початкової мети. Мотив, за Г.Оллпортом, це завжди свого роду прагнення до завершення, це нерозряджене напруження, що має «замкнутися» на поточній активності (Allport G.W., 1938). Як експериментальне підтвердження своєї теорії Г.Оллпорт наводить, зокрема, ефект Б.Зейгарник, встановлений у циклі досліджень, проведених під керівництвом К.Левіна.

У дослідженнях школи К.Левіна категорія мотив спеціально не включалася до системи основних понять його теорії. Мотиваційна сфера особистості описувалася такими поняттями, як потреба, квазіпотреба, намір і напруга. Під квазіпотребою К.Левін розумів динамічний стан, що виникає в людини під час здійснення якогось наміру. К.Левін відокремлював квазіпотреби від стійких, «істинних» потреб. Але при цьому він наголошував, що за своєю будовою і механізмами дії на поведінку квазіпотреба не відрізняється від істинних потреб, оскільки тенденція викликати дію є фундаментальною для будь-якої потреби. Цю властивість потреби або квазіпотреби можна представити в координатах «напруженої системи» (Lewin K.A., 1935). Причому, об'єкти довкілля володіють мотиваційною силою лише доти, доки потреба не задоволена. Формально-динамічний підхід, що апелює здебільшого до енергетичних або векторно-типологічних характеристик мотивованої поведінки, значно звужує сферу поширення висновків, отриманих у дослідженнях школи К.Левіна.

Таким чином, у зарубіжній динамічній психології поняття мотиву або замінюють іншими поняттями (К.Левін), або використовують як форму, що може бути наповнена різноманітним і не цілком визначеним змістом (Г.Оллпорт). Проте найчастіше у західній психології мотиви розглядаються як стійкі властивості особистості, така т. з. має відгук у наукових уявленнях і українських психологів. Дж.Аткінсон визначає мотив як достатньо стійку особистісну характеристику, як певний «нормативний стан», що протиставляється стану мотиву, який діє на часі, або актуальній мотивації (Atkinson J.W., 1978).

У працях Х.Хекхаузена проводиться чітке розмежування між поняттями потенційної та реальної мотивації (Heckhausen H., 1967). Потенційну мотивацію розглядають як своєрідну структуру ціннісних орієнтацій, яка, як особлива система відліку, визначає

бажаність або небажаність для конкретної людини того чи іншого стану. Реальна ж мотивація являє собою ніби «мотиваційний момент», тобто ситуаційний стан мотивації, стан актуально «пробудженого» мотиву.

Аналогічний поділ проводиться Д.Двек: поняття мотив розглядають як скороминущий стан, що спонукає людину до дії і зникає після задоволення відповідної потреби. Натомість установку трактують як тривалий, перманентний стан єдності спонукальних і спрямовувальних моментів діяльності, як тривалу готовність до активації виразно вмотивованої діяльності (Dweck C.S., 1988). Відмінність цього трактування від визначення Д.Аткінсона (також і Х.Хекхаузена, але меншою мірою) полягає у тому, що у теорії установки мотивом позначається змінна складова мотивації, а у трактуванні Дж. Аткінсона - постійна складова.

Таким чином, у зарубіжній психології синонімом терміна мотив є різноманітні поняття: несвідома сила (З.Фрейд); стійка особистісна характеристика (Д.Аткінсон, К.Мадсен); скороминущий стан, що спонукає до дії (Х.Хекхаузен); квазіпотреба (К.Левін); незаряджене напруження (Дж. Олпорт); просто потреба (А.Маслоу, Х.Мюррей).

Певно, розглядати мотив лише як «несвідому силу» було б не зовсім правильно, тому що у мотиві завжди присутній такий раціональний компонент, як мета, що завжди усвідомлюється, а отже, у більшості випадків мотиви є усвідомлюваними. Навіть коли йдеться про дію, яка відбувається занадто швидко, це не завжди свідчить про несвідомий характер мотиву, просто він не отримує належного розгорнутого вербального позначення. Деякі «несвідомі» мотиви раніше добре усвідомлювалися, але поступово у схожих ситуаціях, завданнях вони стали діяти «автоматично», однак, у разі утруднення у діяльності вони швидко відновлюють, здавалося б, вже втрачену усвідомленість. Навіть за імпульсивних дій мотив усвідомлюється (щоправда, іноді під час аналізу після дії), тому що мотив має такі функції, як смислоутворювальна і регуляторна, а також співвідноситься із цінностями особистості.

Немає достатніх підстав для ототожнення мотиву зі стійкими характеристиками особистості, наприклад, цінностями, світоглядом, ідеалами тощо. Дійсно, ці утворення беруть участь у формуванні мотиву і відіграють суттєву роль у процесі мотивації,

тому часом можуть позиціонуватись як самостійний мотив. Але ідеали, цінності, світогляд радше наповнюють мотив змістом, ніж є власне ним. Тому ставити повноцінний знак рівності між мотивом і стійкими характеристиками особистості було б не зовсім коректним.

Розглядати мотив як скороминущий стан, що спонукає людину до дії також є не зовсім правомірним. Дійсно, спонукання людини до вчинку може бути викликане виникненням того чи іншого стану. Усілякі психічні стани (відчуття дискомфорту, викликане незадоволеною потребою, або занепокоєння через можливу втрату тощо) супроводжують мотиви поведінки та діяльності, але не визначають їх повністю.

Зведення поняття мотив до квазіпотреби значно звужує розуміння його змісту, а саме до енергетичної складової (спонукальної функції). Проте мотив виконує й інші функції: спрямовувальну, стимулювальну, регулятивну, структурувальну, смислотворчу, відбивну, пояснювальну, захисну. Тобто мотив є достатньо складним утворенням, що виконує цілу низку важливих функцій у поведінці та діяльності людини, і зводити його лише до наміру - означає спрощувати це поняття.

Мотив не слід ототожнювати і з поняттями спонукання, незаряджене напруження, тому що мотив - це не будь-яке спонукання (напруження), а внутрішньо усвідомлене спонукання, яке супроводжує готовність людини до діяльності або вчинку. Таким чином, якщо мотив це спонукання (напруження), то спонукання внутрішньо усвідомлене і зумовлене певними потребами та загальною спрямованістю особистості.

Мотив також не можна повністю ідентифікувати із поняттям потреби. Потреба завжди позиціонується у формі певного напруження, що свідчить про наявність певної потреби, незадоволеності, яка заважає нормальному функціонуванню організму чи життєдіяльності людини. Тобто потреба «запускає» механізм для пошуку предмета потреби та адекватного способу її задоволення. Мотив, навпаки, ясно «усвідомлює» предмет свого задоволення і обирає способи для його задоволення, співвідносячи їх із загальною спрямованістю особистості.

Таким чином, у зарубіжній психології єдиного визначення поняття мотив немає, розкриття його змісту залежить від

концептуальних положень, на яких перебуває той чи інший дослідник. Мотиви розглядають як бажання, хотіння, звички, думки і почуття обов'язку; як уявлення та ідеї, почуття і переживання; як морально-політичні установки і помисли; як ідеали, інтереси, прагнення, потяги, актуальні потреби, сильні почуття, переконання, звички, наслідування; як потреби, потяги, прагнення, цілі, інтереси; як відображення потреби, а бажання, почуття обов'язку, інтерес, стимул і т. ін. - як можливі форми відображення потреби, як умови існування. - як можливі форми відображення потреби, як умови існування. Нарешті, мотиви розглядаються як будь-який чинник, що впливає на виникнення спонукання та ухвалення рішення. Серед мотивів або мотивувальних чинників називаються, наприклад, апетит, потяг, імпульси, звички та навички, бажання, емоції, інтереси, цілі, відчуття задоволення, честолюбство, зарплата, ідеали тощо. Для того, щоб розібратися у такому розмаїтті визначень, необхідно провести їхній аналіз і виявити ключові позиції авторів у різному розумінні категорії «мотив». Так, наприклад, «мотив» деякими авторами прирівнюється до потреби (драйву). Потреби, при цьому, розглядаються як вихідні мотиви поведінки людини, але звертається увага на те, що вельми важливу роль у мотивації дій відіграють почуття, інтереси, схильності і, що особливо важливо, світогляд, погляди, переконання, ідеали, яким людина підпорядковує свою поведінку. Ця точка зору на мотив дає відповідь на запитання: «Чому здійснюється активність людини?», оскільки у самій потребі міститься активне прагнення людини на перетворення середовища з метою задоволення потреби.

Мотив розглядається і як мета (предмет) діяльності. Ця точка зору є достатньо поширеною у психології. Обумовлено це тим, що прийняття мети (предмета) як мотиву відповідає на запитання: «Навіщо?» і «Для чого?» здійснюється поведінка, діяльність, через таке розуміння мотиву пояснюється цілеспрямований, довільний характер людської поведінки та діяльності.

Деякі автори зазначають, що стійкі характеристики особистості зумовлюють поведінку і діяльність такою самою мірою, як і зовнішні стимули, і тому вважають, що мотивом, поряд із психічними станами, можуть бути властивості особистості: ідеали, установки, схильності, цінності, світогляд. До мотиваційних рис особистості належать

тривожність, агресивність, рівень домагань, опірність фрустрації тощо. Таким чином, мотив цими дослідниками розглядається як властивість особистості.

Існує точка зору, що мотив - це намір. Наміри тоді позиціонуються як мотив, коли людина або ухвалює рішення, або коли мета діяльності віддалена і її досягнення відтерміноване. У намірі присутній вплив потреби та інтелектуальної активності людини, пов'язаний з усвідомленням засобів досягнення мети.

Низка психологів мотив трактує як спонукання. Оскільки мотивація детермінує не стільки фізіологічні, скільки психічні реакції, вона пов'язана з усвідомленням стимулу і наданням йому будь-якої значущості. Тому більшість прихильників цього підходу вважають, що мотив - це не будь-яке, а усвідомлене спонукання, що відображає готовність людини до дії або вчинку.

У багатьох визначеннях категорії «мотив» як ключовий момент підкреслюється його усвідомленість. Мотив трактується як усвідомлене спонукання до певної дії, що стало безпосередньою причиною дій людини в зовнішньому світі. Але мотиви, як і потреби, можуть характеризуватися різним ступенем усвідомленості. Це визнають як українські, так і зарубіжні автори. Так, Дж. Георгезен усвідомлення мотивів взагалі вважав чимось вторинним, від початку не даним, таким, що потребує спеціальної внутрішньої роботи. Мотиви, - вважає він, - актуально не усвідомлюються суб'єктом; коли ми чинимо ті чи інші дії, то в цей момент ми зазвичай не усвідомлюємо мотивів, які їх спонукають. Щоправда, нам не важко навести їхнє мотивування, але мотивування зовсім не завжди містить у собі вказівку на їхній дійсний мотив. Існування неусвідомлюваних мотивів є експериментально доведеним фактом. Вони (неусвідомлені мотиви) виявляються у дослідженнях сприйняття, установки, мислення, художньої творчості тощо (Georges J.C., 1999).

Зміст поняття «мотив» у соціально-філософському аспекті розкривається через такі категорії, як образ, знання, життєвий досвід, накопичений у минулому, пов'язаний із тими чи іншими потребами, успішно чи неуспішно задоволеними, або певними цінностями. Саме цей досвід допомагає обрати оптимальні засоби для досягнення конкретної мети. У цьому розумінні мотиву враховується і

спонукальна причина діяльності - потреба, і спрямованість діяльності - конкретна мета, узгоджена з цінностями особистості. У цьому випадку зв'язок категорії мотиву з категоріями потреба і цінність, визначає мотив через його змістовну сторону.

Одним із ранніх досліджень особистісної мотивації (у термінах потреб особистості), була робота Г.Мюррея «Дослідження особистості» (Murray H.A., 2007). Потреба (мотив), за Г.Мюрреем, це конструкція, що являє собою силу мозку (невідомої хіміко-фізичної природи), яка організовує перцепцію, апперцепцію, мислення, волевиявлення та дію у такий спосіб, щоб змінити наявну незадовільну ситуацію. Потреби особистості він поділяє на дві основні групи: первинні (вісцерогенні) і вторинні (психогенні). Первинні потреби виникають і закріплюються під впливом певних подій, що періодично виникають і пов'язані з тілом; вторинні - не мають тілесних джерел і тому належать автором до «психогенних». Таким чином, вісцерогенні потреби мають справу з фізичним задоволенням, а психогенні - із психічним або емоційним задоволенням. Г.Мюррей виокремив дві додаткові (до попередньої групи) потреби, що часто трапляються у соціальному житті: потреба пізнання, потреба висловлювання. У концепції Г.Мюррея кожній психогенній потребі відповідає свій атитюд як спосіб відчуття, мислення та поведінки.

Потреби, виокремлені Х.Мюрреем, були згодом розглянуті у ширшому контексті М.Арґайлом, який теж здійснив спробу їхньої класифікації (Argyle M., 2001). Ще однією спробою класифікації потреб (мотивів) була робота А.Маслоу (Maslow A.H., 1954). Інша спроба виокремлення мотивів, що визначають поведінку і діяльність людини, була зроблена при створенні теорії мотивації досягнення Макклелланда-Аткінсона [Atkinson J.W., 1978; McClelland D.C., 1967].

Деякі психологи і філософи виокремлюють і такі види мотивів, як антимотиви, антипотреби та антимотивацію. Підставою для такого поділу є положення про пересичення потреби і перетворення її на спонукування «негативної модальності». Цей процес викликає активну відразу, відштовхування від тих предметів, які раніше

притягували суб'єкта, задовольняли його потребу. Так само все, що виразно або імовірно є для людини шкідливим, небезпечним, відштовхує і відвертає її. Такі стани суб'єкта, протилежні потребам, Я.Дітріх називає антипотребами (Dietrich J., 1974). Антипотреби реалізуються в антиспрямованості, опредметнюються антимотивами; антимотиви конкретизуються в антицілях, тобто передбачуваних антирезультатах, оцінюваних як шкідливі й уникаються. Антиспрямованість розуміють як установку діяти протилежним до чого-небудь чином, що проявляється в егоцентризмі, нонконформізмі тощо. Антимотив - це принцип уникнення або узагальнена заборона. Антимета - це передбачуваний конкретний шкідливий результат. Умови, що перешкоджають отриманню корисного результату, називають антиумовами. З його т. з., боротьба мотивів є ніщо інше, як боротьба мотивів і антимотивів в оцінці усіх «за і проти», а свідомий вибір цілей (цілепокладання) - це вибір між цілями й антицілями. Антипотреби Я.Дітріха, тобто стани, нібито протилежні потребам, розглядаються як переживання обов'язку, як мотивація за участю волевого зусилля, а не як антимотив. Проте виокремлення мотивів за знаком модальності: негативні та позитивні - цілком доречно.

Висновки. Таким чином, загальноприйнятої, єдиної, повністю задовільної класифікації мотивів та її ієрархічної структури на сьогодні немає. Дослідники по-різному розуміють, що таке мотив, і, крім того, від самого початку мають різні наукові підходи до розв'язання цієї проблеми. Однак загальне системне уявлення про мотиваційну сферу людини дозволяє дослідникам класифікувати мотиви, але підстави для цих класифікацій є різними. Єдине, що необхідно враховувати в цих підходах, так це те, наскільки вони не суперечать сутності мотиву, його генезису. Слід також зазначити, що найважливішими підставами для визначення виду того чи іншого мотиву, його місця у структурі мотивації є особистісна зумовленість, знак модальності, місце в ієрархії мотивів, а також зв'язок з актуальними потребами та змістом діяльності.

Список використаних джерел

1. Schopenhauer Arthur (1974) On the Fourfold Root of the Principle of Sufficient Reason, translated by E.F.J. Payne, Indianapolis: Hackett.

2. Ames C. (1992) Classrooms: Goals, structures, and student motivation. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 84 (3). P. 261-271.
3. Madsen K.B. (1974) Modern theories of motivation: A comparative met scientific study. Copenhagen: Munksgaard. *Verl. Psychol.*, 472 p.
4. Atkinson J.W., Raynor J.O. (1978) Personality motivation & achievement. Washington; London: He mis pnerе; New York ets.: Wiley. 272 p.
5. Maslow A.H. (1954) Motivation and personality. N.Y.: Harper. 411 p.
6. Deci E.L. (1975) Intrinsic Motivation. New York : Plenum Press. 324 p.
7. Allport G.W. (1938) Personality. A psychological interpretation. N.Y., Holt. 588 p.
8. Lewin K.A (1935) Dynamic theory of personality. N.Y.-London: McGraw-Hill book co. 231 p.
9. Atkinson J.W., Raynor J.O. (1978) Personality motivation & achievement. Washington; London: He mis pnerе; New York ets.: Wiley. 272 p.
10. Heckhausen H. (1967) The anatomy of achievement motivation. N.Y. London: Acad. press. 215 p.
11. Dweck C.S. (1988) A social-cognitive approach to motivation and personality / Carol S.Dweck, Ellen E.Leggett // *Psychological Review*. Vol. 95(2). P. 256-273.
12. Georgesen J.C. (1999) The Effects of Motivation on Narrative Content and Structure / John C.Georgesen, Cecilia H.Solano // *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 18(2). P. 175-194.
13. Murrey H.A. (2007) Exploration in Personality. N.Y.: Oxford Vniversity Press. 816 p.
14. Argyle M. (2001) The Psychology of Happiness. London: Routledge. 288 p.
15. Maslow A.H. (1954) Motivation and personality. N.Y.: Harper. 411 p.
16. McClelland D.C. (1967) The achieving Society. N.Y.: The Free press; London: Collier Macmillan publ. 512 p.
17. Dietrych J. (1974) Projektowanie i konstruowanie, WNT, Warszawa. 279 s.

Summary

MAIN DIRECTIONS OF MOTIVATION RESEARCH IN PSYCHOLOGY: FOREIGN DISCOURSE

*Remenuk Y. PhD student at the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Introduction. *Motivation is the basis of any activity, as it contains the mechanism of personal activity and interest in the activity. Motivation is usually defined as the process of motivating oneself and others to act in order to achieve a goal. It is from the point of view of motivation that we can talk about the individual's orientation towards satisfying his or her own needs and demands, towards forming activity in activities, and towards determining his or her own life orientation. Today, there is no unanimity of opinion either in understanding the essence of motivation or in understanding the relationship between motivation and motive, and one of the main problems in this area of psychology is still the problem of defining the main categories: motive, motivation, motivational sphere.*

Methods. *content analysis, comparison, generalisation, systematisation.*

Originality. *Motivation is also interpreted as the process of determining the activity of humans and animals, the formation of an incentive to act or work. Motivation is associated with needs and motives, a person's worldview and peculiarities of his or her perceptions of themselves, personal characteristics and functional states, experiences, knowledge of the environment and forecasts of its change, expected consequences and assessments of other people. Motivation is also seen as a complex, contradictory, continuous and dialogical process by its nature, which is a complex social and psychological formation - it is a subjective-objective, personal-social, continuous process of internal (change in the hierarchy of motives) and external changes (other ways of realising a motive), the deep content and nature of which are determined by the experience of a person's social life, the system of social relations. Motivation explains the purposefulness of action, organisation and sustainability of holistic activity and is defined as an inducement to act by a certain motive. However, despite the variety of approaches, motivation is understood by most authors as a system of motives that cause the activity of the body, determine the direction of human behaviour and activity, as well as a set of conscious and unconscious psychologically heterogeneous factors that encourage an individual to perform certain actions and determine their direction and goals.*

Conclusion. *Thus, there is no generally accepted, unified, fully satisfactory classification of motives and its hierarchical structure today. Researchers have different understandings of what a motive is, and, moreover, they initially have different scientific approaches to solving this problem. However, a general systematic view of the human motivational sphere allows researchers to classify motives, but the grounds for these classifications are different. The only thing that needs to be taken into account in these approaches is the extent to which they do not contradict the essence of the motive and its genesis. It should also be noted that the most important grounds for determining the type of a particular motive and its place in the structure of motivation are personal conditionality, modalitv sign. place in the hierarchy of motives. and connection with actual needs and content of activity.*

Keywords: *motives; motivational sphere; hierarchical structure; person; classification.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 28.02.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 13.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

РЕКЛАМА ТА ПРОПАГУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК ЗАСІБ ПОКРАЩЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Романишин А. М. кандидат педагогічних наук,
доцент, Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем ЗС України

<https://orcid.org/0000-0003-3115-5999>

Неурова А. Б. кандидат психологічних наук,
доцент, Національна гвардія України

<https://orcid.org/0000-0002-1220-8613>

У статті розглядаються питання покращення рекламування військової служби та доводиться необхідність покращення процесу рекламування військової служби під час проведення мобілізації, визначення кращих форм, методів та способів її проведення.

Ключові слова: військова служба; Сили оборони України; мобілізація; реклама; імідж.

Вступ. Третій рік Сили оборони України ведуть активні бойові дії щодо відбиття повномасштабної російської агресії. На сьогоднішній день в країні гостро стоїть питання проведення мобілізації і залучення людей до служби у Силах оборони України.

Нажаль, далеко не всі військовозобов'язані прагнуть служити у Силах оборони України, багато хто шукає різні шляхи для того, щоб цього уникнути. Державні структури поки не мають чіткої концепції покращення процесу мобілізації, підвищення потреби та престижу служби у Силах оборони України, створення привабливого образу воїна-захисника нашої держави.

В інформаційному просторі багато інформації, що порочить армію. Багато сайтів мережі Інтернет містять поради про те, як «відкосити» від служби. В той же час, наявні сайти військової спрямованості часто мають, в основному, недостатнє інформаційне наповнення.

На нашу думку, серед чинників, що визначили ситуацію, яка склалася, головним можна назвати відсутність змістовного інформаційно-психологічного впливу на потенційного військовослужбовця, і його оточення. У службі є своя привабливість, є свої плюси, є те, що може зацікавити багатьох людей. Саме про це треба говорити голосно і професійно.

Сьогодні життя примушує серйозно говорити про впровадження маркетингу на ринку військової праці, про необхідність реклами служби у Силах оборони України.

Потреба в подібній рекламі буде рости у міру збільшення тривалості війни.

Але, яка реклама потрібна Силам оборони України? Які завдання треба вирішувати в ході рекламних заходів, що проводяться на користь Сил оборони України?

Таким чином, розгляд питань реклами та пропагування військової служби, як засобу покращення мобілізації в Україні, і визначає актуальність відпрацювання пропозицій щодо форм та методів їх проведення. Особливу увагу ми хочемо звернути на методіку рекламування та пропагування військової служби.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових джерел із досліджуваної проблеми, доведенні необхідності покращення процесу рекламування військової служби під час проведення мобілізації, визначення кращих форм, методів та способів її проведення.

Завдання. Відпрацювання пропозицій щодо змісту заходів з реклами та пропагування військової служби.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз психолого-педагогічної літератури останніх років свідчить, що, окремо, процес організації та проведення заходів щодо рекламування військової служби з метою покращення мобілізації військовозобов'язаних, не був предметом ґрунтовних досліджень українськими вченими.

На сьогодні, у Силах оборони України немає загальної концепції інформаційного супроводження процесу проведення мобілізації взагалі, та, зокрема, спільних підходів до проведення рекламних та пропагандистських заходів її проведення.

Методи дослідження: для виконання поставлених завдань дослідження ми використали аналіз науково-педагогічних джерел, порівняння, узагальнення, систематизацію, опитування.

Результати і обговорення. Як відомо, *реклама* це – популяризація товарів, видовищ, послуг і т. ін. з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників тощо, поширення інформації про когось, щось для створення популярності, а також візуальна та інша медіа-продукція – плакати, оголошення, відеокліпи, що використовуються як засіб привертання уваги потенційних споживачів (Artiukhov, Morozova, Denysova, & Yurieva, 2006).

Реклама завжди звертається до людини, реклама впливає на її свідомість, на прийняття того або іншого рішення, тому без знання психології людини реклама не може бути ефективною (Artiukhov, Morozova, Denysova, & Yurieva, 2006).

У вивченні реклами склалися два підходи: маркетинговий і комунікаційний. У першому підході реклама трактується як один з компонентів маркетингу і досліджується, в основному, економічна сторона рекламної діяльності. В рамках комунікаційного підходу реклама розглядається як засіб комунікації.

Об'єкт реклами, в широкому сенсі слова, – це певні категорії людей, на яких вона націлена. Ці групи можуть розрізнятися за самими різними ознаками (*Суб'єкти, об'єкти реклами*, 2015).

Предмет реклами – це те, що рекламується: загальні характеристики і окремі властивості предметів, явищ, послуг, ідей, організацій, окремих осіб, які у вигляді позитивних, привабливих образів (іміджів) повинні проникнути і зміцнитися в суспільній свідомості, створюючи позитивне ставлення до них (*Суб'єкти, об'єкти реклами*, 2015).

Реклама виконує декілька функцій (Myronov & Kramar, 2016):

– *інформаційну* – тобто повідомлення людям інформації про предмет реклами;

– *мотиваційну* – шляхом поєднання різних форм, методів впливу на суспільну і на індивідуальну свідомість, формування в них спонукальних мотивів, ціннісних орієнтацій і установок, потрібних суб'єктові реклами;

– *економічну* – шляхом реалізації виготовленої продукції, що дає можливість,

наприклад, оборонним підприємствам пришвидшити темпи свого розвитку;

– *політичну* – пов'язана з тим, що реклама на зовнішньому ринку відображає інтереси як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Слід зазначити, що рекламні звернення, які поширюються за кордоном, впливають на формування уявлень про державу, її збройні сили, підприємства оборонного комплексу, їх продукцію та послуги;

– *соціальну* – спрямована на задоволення духовних потреб населення, формування нових уявлень. За допомогою специфічних засобів реклама може управляти поведінкою і способом дій споживачів, тобто брати безпосередню участь у їх вихованні.

Реклама є цілеспрямованим контрольованим впливом на потенційного споживача за допомогою засобів інформації. Основне її призначення – привернути до свого предмету увагу людини, використовуючи найбільш ефективні прийоми і способи у кожному конкретному випадку. Реклама виправдовує себе лише тоді, коли з її допомогою рекламодавцеві вдається досягти не будь-якої, а запланованої, наміченої дії, тобто забезпечити зміну поведінки споживача реклами в потрібному йому напрямі.

За допомогою реклами можна укріпити людину в її ставленні до чогось, зробити це ставлення міцнішим, стійкішим. Також можна модифікувати те або інше ставлення, розширити його, або розповсюдити на інші області. За допомогою реклами можна корінним чином змінити ставлення, що вже склалося, до чогось або когось (наприклад, позбавити людей від негативних сприймань, допомогти їм подолати якість упередження).

Реклама давно вже стала одним з основних інформаційних джерел. Дослідження, проведені останніми роками, говорять про те, що орієнтація на рекламу як на інформаційний канал серед населення міст стрімко росте.

У всі часи владні структури розвинених держав були зацікавлені в тому, щоб військова служба не тільки мотивувалася матеріальними вигодами, але і була предметом особистої гордості, отримувала широку підтримку в суспільстві. Це пояснюється зокрема й тим, що платою з боку військовослужбовця часто ставало здоров'я, а

то і життя. Тому мотивація військової служби повинна бути дуже високою.

У різних країнах накопичений великий досвід реклами військової служби і збройних сил. Фахівці визначають наступні основні напрями такої реклами за кордоном (Ilnytska U., 2006):

– залучення в армію необхідної кількості освічених і здорових молодих людей для підтримки високого рівня професіоналізму особового складу;

– представлення збройних сил, як тієї соціальної сфери, де молоді люди можуть розкрити свої можливості і проявити здібності; отримати матеріальну забезпеченість і незалежність; здобути освіти або хорошу професію, які забезпечать нормальне існування після служби; можливість подорожувати, розширювати світогляд; можливість випробувати себе, перевірити свої сили в цікавій і незвичайній справі; можливість знайти надійних і вірних друзів тощо;

– реклама переваг різних видів збройних сил, різних посад і військових спеціальностей.

Реклама збройних сил, військової служби має багато спільного з іншими напрямками реклами. Разом з тим, їй властиві і специфічні особливості. Перш за все, необхідно визначити місце реклами збройних сил в системі загальної класифікації реклами.

Значної мірою це соціально-політична реклама, мета якої – створення привабливого іміджу служби у збройних сил, привабливого образу військовослужбовця. Хоча, тут може бути також присутня і чисто комерційна реклама (наприклад, реклама військової техніки, майна, нерухомості, що належать збройних сил, які пропонують до продажу) і змішана (наприклад, реклама військової служби за контрактом).

Крім того, фахівці визначають наступні функції реклами збройних сил, військової служби (Danylov V., 2009):

– *інформування суспільства* про роль, місце і практичну діяльність Міністерства оборони, Генерального штабу, військових частин та організацій збройних сил для зміцнення обороноздатності держави, підвищення бойової та мобілізаційної готовності;

– *зміцнення авторитету і поліпшення позитивного іміджу армії в суспільстві*, участь у військово-патріотичному вихованні

населення та молоді всіма видами, формами і засобами інформаційно-рекламної діяльності;

– *інформаційно-рекламне забезпечення* діяльності територіальних центрів комплектування, органів державної влади та місцевого самоврядування в проведенні заходів для підготовки молоді до військової служби за призовом і контрактом, під час проведення мобілізації, орієнтація для вступу у вищі військово-навчальні заклади;

– *інформаційно-рекламне забезпечення і супровід заходів*, які проводяться за планами зміцнення та розвитку зв'язків з арміями іноземних держав;

– *організація та поширення матеріалів виступів керівного складу* збройних сил для вітчизняних та зарубіжних засобів масової інформації;

– *організація та поширення інформаційно-аналітичних матеріалів* для органів військового друку і телебачення;

– *координація та методичне керівництво інформаційно-рекламною роботою* у збройних силах.

На думку фахівців, при організації реклами збройних сил головну увагу необхідно приділити наступним компонентам (Danylov V., 2010):

– мотивації;

– постановці психологічних завдань;

– іміджу.

Мотивація. Обговорюючи практичні аспекти реклами, треба виділити психологічні аспекти мотивації поведінки потенційного об'єкту військової реклами. Це психологія сприйняття слова і зорового образу, закономірності формування цілеспрямованих асоціацій, технологія створення відповідного настрою (Moskal Yu., 2019). В основі будь-якої нашої дії знаходиться такий об'єктивний чинник як потреба. Потребу можна визначити як необхідність або бажання будь-чого (Slastonin V.A., 2024). При організації рекламної діяльності необхідно враховувати диференціацію потреб.

Виробнику реклами потрібно скласти узагальнений соціально-психологічний «портрет» потенційного споживача рекламного продукту. На його основі будується концепція рекламної компанії (Moskal Yu., 2019). Реклама повинна «підказати» споживачеві його потреби.

Потреби бувають усвідомленими і неусвідомленими. Усвідомлена потреба

перетворюється на інтерес. При цьому об'єктивний чинник – потреба – пропускається через свідомість і співвідноситься з життєвим досвідом людини, і її можливостями реалізувати цю потребу. Завдання реклами – спрямувати інтерес в потрібне для неї русло, довести, переконати, що саме запропонованим шляхом або способом найлегше (зручніше, вигідніше) задовольнити потрібний інтерес (Antonova Z., 2014).

Є ще два суб'єктивні чинники – система цінностей і установка. У кожній соціальної групи, у кожній людини в ході життєвої практики складається своя система цінностей. Наприклад те, що вважається важливим в молодіжному середовищі, можуть відкидати пенсіонери і навпаки.

Найважливіший чинник мотивації – це установка. *Установка* – неусвідомлене, що ґрунтується на попередньому життєвому досвіді, ставлення до того або іншого явища. Це означає, що ставлення людини до тієї або іншої реклами може бути, як негативним, так і позитивним (Kopershevych T., 2021).

Разом з тим, реклама не всесильна, навіть якщо вона враховує всі перераховані чинники мотивації. Тому, реклама буває найбільш успішною тоді, коли направлена на певну групу, в яку входить найбільше число потенційних прихильників того або іншого рекламованого продукту.

Американський психолог А. Маслоу запропонував схему, що показує як людина реагує на рекламу. Ця схема є пірамідою. В її основі знаходяться ті, хто понад усе зацікавлений в задоволенні простих фізіологічних потреб. В середині – ті, хто прагне підкреслити свою індивідуальність, прагне до суспільного визнання, до задоволення власних честолюбних очікувань. Вершина піраміди – ті нечисленні, які піклуються про свій персональний імідж, шукають шляхи самореалізації (*Піраміда потребностей*, 2017).

Постановка психологічних завдань. Приступаючи до організації реклами, фахівець-рекламіст повинен поставити і вирішити два завдання: одна з них – соціально-психологічна, інша – суто психологічна.

Під час постановки соціально-психологічного завдання необхідно зрозуміти, як реклама, що розробляється, вписується в

контекст повсякденного життя, як на неї будуть реагувати люди, чи не викличе вона неприйняття з боку потенційного споживача із-за невідповідності змісту реклами настроям аудиторії. Іншими словами: наскільки оголошення відповідає соціально-психологічній атмосфері в суспільстві.

Психологічне завдання полягає у відповідності закономірностям загальної психології. Ці закономірності в основному універсальні, хоча і можуть відрізнятися залежно від географічних, демографічних, соціальних, національних і багатьох інших параметрів. Перш за все, маються на увазі, особливості сприйняття мови і зорових образів, особливості формування цілеспрямованих асоціацій. А також проблеми уваги, розуміння і запам'ятовування рекламних звернень, проблема довіри, проблеми створення відповідного настрою тощо.

Імідж – ключовий компонент будь-якої реклами. Імідж – той образ, який спеціально конструюють і цілеспрямовано упродовжують в масову свідомість. Той образ, який створюється на основі чуттєвого сприйняття. Мета іміджу – створювати позитивну установку, яка виступає як могутній мотиватор (Romanyshyn A., & Kubskiy M., 2020).

Отже, рекламна діяльність у збройних силах повинна бути спрямована на те, щоб створити позитивний імідж військовослужбовців, армії в цілому.

Такі три основні компоненти, якими, на нашу думку, повинен користуватися виробник реклами збройних сил, військової служби.

Невичерпне джерело психологічного впливу на об'єкти реклами. Існує безліч способів сприйняття рекламної продукції, але всі вони повинні відповідати основним вимогам і законам виробництва реклами.

Яка ж реклама зараз потрібна Силам оборони України? Тут доречно говорити про необхідність загальнонаціональної програми формування престижу армії і служби в ній, підвищенні авторитету професії військовослужбовця.

На нашу думку, основними завданнями реклами служби у Силах оборони України мають бути:

– підвищення престижу військовослужбовців і, в цілому, Сил оборони України;

– інформування населення (перш за все потенційних добровольців) про армію, умови вступу в її ряди, порядку проходження служби;

– висвітлення в привабливому світлі переваг армійської служби, пільг для військовослужбовців і членів їх сімей;

– залучення молоді в армію.

Реклама повинна бути диференційованою залежно від регіону її розповсюдження (з урахуванням стану ринку праці, особливостей культурних та національних традицій регіону тощо) та категорій впливу.

Практичну роботу повинно бути спрямовано, перш за все, на інформування всіх верств населення стосовно практичної діяльності Сил оборони України у напрямку професіоналізації та формування у військовозобов'язаних свідомого ставлення до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Батьківщини, позитивного сприйняття військової служби тощо.

При цьому рекламна діяльність повинна відповідати реальному стану справ у Силах оборони України. Адже, у випадку встановлення невідповідності реального становища Сил оборони уявленням про них, що вдалося сформувати через засоби рекламної діяльності, негативний ефект виявиться настільки потужним, що нейтралізувати його буде непросто.

В рекламній діяльності Сил оборони України доцільно виділити чотири рівні її організації.

Теоретично-методологічний рівень полягає в розробці цілісної рекламної концепції, що включає: модель привабливого образу Сил оборони; образ військовослужбовця – захисника Батьківщини, лідера громадської думки, здатного обрати стійку позицію в суспільній свідомості різних категорій населення; мета, засоби і методи рекламних заходів та акцій в рамках вирішення загальних та поетапних завдань. Створення такої концепції як правило є відправною точкою формування замовлення на виробництво і розміщення рекламної продукції.

Організаційний рівень. Для організації рекламної діяльності у Силах оборони

України мають вирішуватися такі питання: створення системи координації зусиль різних структурних підрозділів Сил оборони з підготовки і проведення рекламних кампаній; фінансування процесу виробництва і розміщення воєнно-реklamних матеріалів; організація науково-методичної системи отримання первинних знань у галузі реклами і зв'язків з громадськістю для тих, хто буде практично опікуватися рекламно-інформаційною діяльністю.

Технологічний рівень. Успіх в організації заходів для залучення військовозобов'язаних до служби засобами реклами можуть забезпечити:

– активне використання досвіду практичної роботи спеціалістів у галузі воєнно-професійної орієнтації і професійного відбору у військових частинах, територіальних центрах комплектування та воєнно-навчальних закладах;

– комплексне використання основних напрямів реклами військової служби (такими напрямами є рекламно-видавничий, рекламно-художній та рекламно-інформаційний).

Методичний рівень включає обґрунтування форм і методів рекламного впливу, які були б ефективними в тій чи іншій конкретній ситуації. Тобто, спираючись на досвід вітчизняних та зарубіжних спеціалістів у галузі реклами, здійснювати рекламну діяльність з використанням найефективніших форм, методів і засобів.

На нашу думку, основними вимогами до рекламної діяльності у Силах оборони України повинні бути наступні:

- системність;
- послідовність;
- циклічність;
- цілеспрямованість.

Як зазначалося вище, об'єктом реклами є певні категорії людей, що розрізняються за тими чи іншим ознакам. Мету реклами необхідно визначати з урахуванням кожної такої категорії.

Перша категорія – молоді люди, що не служили в армії. Їх ціннісні орієнтації загальновідомі. Серед них:

- прагнення молоді розкрити свої потенційні можливості і проявити здібності;
- прагнення отримати матеріальну забезпеченість і незалежність;

– прагнення здобути хорошу освіту або професію, які забезпечать гідне життя після служби;

– прагнення розширити світогляд і подорожувати;

– бажання випробувати себе, спробувати сили в цікавій і незвичайній справі, знайти надійних друзів.

Основною метою реклами для цієї категорії людей є представлення Сил оборони України, як такого об'єкту, де є широкі можливості для реалізації вказаних потреб.

Друга категорія – люди, що перебувають на військовій службі. Специфіка їх в тому, що вони вже, в основному, знають, для чого, або, чому знаходяться у Силах оборони і, що вони собою представляють. Напрями їх діяльності більш визначені:

– патріотичними переконаннями;
– уникненням кримінальної відповідальності за відмову від служби;
– вирішенням матеріально-побутових проблем;

– можливістю службового зростання;
– підвищенням професійної кваліфікації;
– розвитком творчості в службовій діяльності тощо.

Мета реклами для цих людей – створення умов для вирішення матеріально-побутових проблем, самовдосконалення і кар'єрного зростання, підвищення престижу військової служби, пропаганда передового досвіду тощо.

Наступна категорія – люди, що вже завершили військову службу або, що не служили в армії (пенсіонери, жінки, літні люди, інваліди тощо). Для них важливо:

– щоб їх податки, що йдуть на утримання армії, не пропали дарма;

– щоб вони і їх сім'ї були упевнені в своїй безпеці;

– щоб їх діти і внуки, вступив на службу в армію, не втратили час дарма, повернулися звідти живими і здоровими.

Мета реклами в цьому випадку – виправдати надії цих людей, надати допомогу тим, хто звільнився з військової служби в становленні на новому цивільному терені.

Таким чином, підхід до організації реклами, як складової частини інформаційного забезпечення, повинен бути диференційованим і відповідати потребам кожної з вказаних категорій людей.

На думку дослідників, необхідно виділяти три види реклами Сил оборони України (Romanyshyn A., & Kubskiy M. (2020):

– стимулююча реклама;

– іміджева реклама;

– реклама стабільності.

Стимулююча реклама повинна бути покликана формувати у населення країни потребу виконати свій військовий обов'язок перед Батьківщиною на запропонованих умовах, підкреслювати переваги і пільги військовослужбовців, спонукати їх до вибору військової спеціальності, і вступу на військову службу. Стимулююча реклама часто є складовою частиною іміджевої реклами (Romanyshyn A. & Kubskiy M., 2020).

Однією з найважливіших умов успішного проведення реклами військової служби є позиціонування військової організації Сил оборони України в цілому, або установи, військової частини зокрема, в інформаційному середовищі на ринку праці.

Позиціонування військової організації або встановлення її місця в системі духовних і матеріальних цінностей споживачів має на меті створення умов для забезпечення максимальної можливості реалізації потреб потенційних військовослужбовців шляхом залучення їх інтересів до комплексу рекламованих переваг військової служби. Досягнення даної мети можливе лише за наявності позитивного образу (іміджу) предмету реклами.

Імідж військової служби – це образ військової організації, який сформувався в суспільній свідомості (Danylov V., 2010).

Іміджева реклама повинна спрямовуватись на створення сприятливого образу (іміджу) Сил оборони України і військової служби серед громадян призовного віку шляхом ознайомлення їх з роллю, цілями і завданнями армії в нашій країні (Danylov V., 2010).

Імідж зумовлює утворення міцних асоціативних зв'язків між назвою організації і уявленням про ту діяльність, яку вона здійснює. Для забезпечення ефективної інформаційної підтримки Сил оборони України в аудиторії повинен скластися їх стійкий позитивний образ.

Сприятливий образ, імідж має певні характерні риси. Він повинен бути:

– *адекватним* – відповідним реально існуючому образу або специфіці діяльності Сил оборони, виду (роду) військ, військової установи, з'єднання, військової частини;

– *оригінальним* – відмінним від образів інших організацій;

– *гнучким* – що не застаріває, не виходить з моди; змінним, але таким, що виглядає стабільним;

– *бути привабливим* для певної цільової аудиторії.

Наявність іміджу військової служби – не самоціль. За його допомогою рекламодавцем вирішуються конкретні завдання:

– підвищення престижу складових Сил оборони України, виду (роду) військ, військової установи, військової частини;

– підвищення ефективності реклами військової служби і дієвості різних заходів щодо досягнення цілей діяльності Сил оборони;

– підвищення конкурентоспроможності Сил оборони на ринку праці, оскільки в умовах рівних пропозицій конкуренція ведеться на рівні іміджу організацій.

Поняття «імідж військової служби» містить в собі дві складові: зовнішній образ і характер поведінки (Danylov V., 2010).

Зовнішній образ (аналогове поняття у ринкових відносинах – «фірмовий стиль») – це сукупність колірних, графічних, словесних, композиційних постійних елементів, що мають знакове значення і, що забезпечують візуальну й смислову єдність образу військової організації, всієї інформації, що виходить з неї, її внутрішнього і зовнішнього змісту. Він створюється єдиним стильовим вирішенням елементів візуальної військової атрибутики, дизайну приміщень і тому подібне (Danylov V., 2010).

Характер поведінки – визначається взаєминами військової організації і її представників із зовнішнім соціокультурним середовищем. Характер поведінки, як елемент іміджу, відрізняється наявністю особливого організаційного духу і культури, особливим стилем при проведенні різних заходів і рекламних кампаній, а також взаєминами з громадськістю на індивідуальному і колективному рівнях (Danylov V. 2010).

Таким чином, імідж Сил оборони України багато в чому визначається тим, наскільки послідовно і професійно впроваджуються в матеріальне і «віртуальне»

середовище, в духовну сферу суспільства його елементи: зовнішній образ і характер поведінки. Він тільки частково «належить» Силам оборони у вигляді елементів візуальної військової атрибутики: військових ритуалів, військової форми одягу і військово-геральдичних знаків, показового володіння бойовою зброєю і технікою тощо. Інша його частина створюється засобами PR і живе в масовій свідомості зацікавленої аудиторії. Якщо військова організація не поклопочеться про створення потрібного іміджу військової служби, аудиторія може, завдяки власній уяві, створити свій варіант іміджу, який не завжди буде виграшним для силових структур.

Що стосується «зовнішнього образу» Сил оборони, то його складові елементи практично в повному об'ємі створюються і регламентуються вищими органами державного і військового управління, статутами, наказами і настановами. Єдиний елемент, який розробляється безпосередньо в центральних органах військового управління, складових Сил оборони, оперативних командуваннях тощо, – це проекти військових геральдичних знаків.

Детальніше розглянемо технологію формування такого елементу іміджу військової служби, як «характер поведінки» в ході рекламної кампанії.

Психологічна особливість людського сприйняття така, що в ньому швидко утворюються деякі стійкі «ланцюжки» слів, уявлень і образів (*Психологія реклами*, 2016). Варто тільки вимовити слово, що стоїть на початку такого «ланцюжка», як тут же, у свідомості людини, виникають пов'язані з ним образи і уявлення. Так, наприклад, досить сказати слово – «З ОШБр», щоб викликати цілий набір характеристик, образів і думок, якийсь стійкий асоціативний ряд, пов'язаний з цією військовою частиною. У рекламній практиці саме ці асоціації, що є невід'ємною частиною сприйняття товару або послуги споживачем, є основним складовим елементом іміджу.

Методика формування іміджу військової служби в ході рекламної кампанії полягає в тому, щоб було вирішено завдання створення позитивних образів і уявлень про Сили оборони України з метою формування в аудиторії настроїв довгострокової їх переваги.

Досягнення даної мети – результат довгої і копіткої роботи, що вимагає чималих зусиль

як Уряду, так і окремо узятих посадових осіб, фахівців в області психології і менеджменту. І в практиці немає чіткого алгоритму створення позитивного іміджу, оскільки складно врахувати всі чинники, що обумовлюють переваги конкретної аудиторії в конкретних умовах. Проте, можна виділити загальні напрями послідовності роботи із створення позитивного образу військової служби:

1. Гармонійне поєднання структурних компонентів іміджу військової служби. Вище ми говорили про складові елементи іміджу: зовнішній образ і характер поведінки. І мова йде про те, що всі компоненти іміджу повинні гармонійно поєднуватися один з одним.

Отже, найважливішою складовою іміджу Сил оборони України є її поведінкова сторона сприйняття. Вона формується з трьох типів взаємообумовлених відчуттів (Danylov V., 2009):

– *фізичні відчуття*, тобто те, що сприймається органами чуття цільової аудиторії. Імідж військової служби повинен бути наочним і «відчутним», енергійним і упевненим, вселяти довіру потенційним споживачам. У сьогоdnішніх умовах цього можна досягти за допомогою телебачення, радіо, розповсюдження друкованої і аудіовізуальної комп'ютерної інформації тощо;

– *раціональні відчуття*. Зазвичай раціональні відчуття превалюють при сприйнятті іміджу високотехнологічних і високооплачуваних військових спеціальностей. В даному випадку потенційну аудиторію цікавить не стільки зовнішня військова атрибутика, скільки якість, можливості і варіанти застосування своїх здібностей, тобто зрештою споживач оцінює потенційну користь, яку може принести йому військова служба в перспективі;

– *емоційні відчуття*. Фахівці нерідко називають їх основним структурним компонентом іміджу, що визначає його успіх (Danylov V., 2009). Не дивлячись на свою суб'єктивну природу, ці відчуття здійснюють самий довготривалий вплив на потенційну аудиторію, сприяють зміцненню репутації Сил оборони і військової служби.

Емоційні відчуття повинні бути тільки позитивними, рекомендується їх максимально різноманітнити. Діє правило: чим більше, тим краще. Відомий слоган: «Адже ви цього варті...» є характерним прикладом реклами,

заснованої на емоційному аспекті. Результат такої реклами виявляється в тому, що споживачі готові йти на додаткові витрати заради задоволення своїх потреб.

При просуванні на ринку праці іміджу військової служби творці повинні представити її як надзвичайно важливу, престижну, відому, популярну, сучасну, корисну тощо. Таким чином, імідж Сил оборони дозволить привернути тих, хто прагне йти в ногу з часом, не просто отримати професію, здатну задовольнити певну потребу, а разом з нею придбати певний статус (як у власних очах, так і в очах тих, хто їх оточують). Саме за цей статус вони готові терпіти певні тяготи і позбавлення служби.

2. Визначення ринку і позиціонування пропозиції. Ще до початку роботи з формування іміджу військової служби слід визначити, для кого буде призначено пропозицію, хто є її потенційним споживачем. Це – попередня умова створення іміджу Сил оборони України. Починати необхідно з розуміння майбутнього ринку праці і його сегментів.

3. Медіапланування рекламної кампанії. Ефективна реклама з формування іміджу військової служби може бути створена в результаті ретельного планування. Тактична складова планування рекламної кампанії – медіаплан. Він призначений для того, щоб донести рекламне повідомлення до цільової аудиторії за певний термін.

Медіапланування військової служби включає: вивчення ринку праці; дослідження цільової аудиторії; вивчення конкурентів; вибір конкретних типів засобів розповсюдження реклами; вибір конкретних рекламоносіїв; ухвалення рішення про графіку засобів, що використовуються.

Вибираючи засоби розповсюдження реклами військової служби, організатор реклами вирішує, наскільки широким повинен бути обхват аудиторії і як часто їй слід повторюватися для досягнення намічених цілей.

Широта обхвату – це процентне ставлення людей, що належать до цільової аудиторії, на яку спрямована рекламна кампанія, за певний проміжок часу. Реклама вважається ефективною, якщо впродовж перших трьох місяців рекламної кампанії буде охоплено 70% цільовій аудиторії (Antonova Z. O, 2014).

Частота повторення – це величина, що показує, скільки разів середній представник цільової аудиторії повинен познайомитися з рекламним повідомленням (Antonova Z. O., 2014). Крім частоти повторення, організатор реклами повинен ухвалити рішення про бажану силу впливу засобів розповсюдження – якісну величину, що оцінює рівень впливу звернення, переданого через даний засіб розповсюдження. Одне і те ж звернення може виглядати правдоподібніше в одному носіїві, ніж в іншому.

Кожен з конкретних носіїв реклами (радіо, телебачення, газети, журнали, Інтернет, соціальні мережі тощо) має свої особливості в рекламуванні пропозиції військової служби, у впливі на певні цільові групи.

Особливості реклами на радіо. Радіореклама (разом з рекламою на телебаченні) – одна з найдієвіших. Значна перевага радіо перед іншими ЗМІ – можливість оперативно повідомляти інформацію достатньо великій аудиторії. Особливістю радіо як рекламоносія є те, що сприйняття інформації слухачем має «фонової» характер. Радіо супроводжує будь-яку діяльність людини – поїздку в автомобілі, роботу, навчання тощо.

Недолік сучасного радіо – переважаність ефіру рекламними повідомленнями. Роздратування аудиторії досягає межі через те, що в комерційних музичних радіостанціях стало більше «комерційного», ніж «музичного».

Друкована реклама. Друкована реклама – один з основних засобів реклами, розрахованих на зорове сприйняття.

Реклама в пресі включає самі різні матеріали, опубліковані в періодичному друці. Існує два види реклами в пресі: оголошення і публікації оглядово-рекламного характеру (статті, репортажі, огляди, що несуть іноді пряму, а іноді непряму рекламу).

Які якості властиві ефективному рекламному оголошенню з формування іміджу військової служби?

1. Витриманість рекламної стратегії. Оголошення повинне точно виражати думку. Основний акцент необхідно робити на основній рекламній ідеї. Не слід перенавантажувати текст оголошення подробицями, вони ускладнюють сприйняття. Довгих слів і багатослівності краще уникати. Рекламна фраза повинна складатися не більше

ніж з п'яти-шести слів: хто читає рекламу може відразу охопити тільки цю кількість слів, за умови, що вони логічно зв'язані. Необхідно стежити і за актуальністю реклами, відслідковуючи із заголовків і ілюстрацій деталі, що не мають прямого відношення до справи.

2. Орієнтація на певного адресата. Організаторові реклами військової служби слід вивчити аудиторію друкованого видання перш, ніж поміщати там оголошення. Коли намагаєшся впливати на всіх, не будеш впливати ні на кого.

3. Пробудження інтересу. Реклама повинна бути такою, щоб на неї було приємно поглянути. Повідомлення повинне заінтригувати читача новою інформацією і залишити явне відчуття задоволення після прочитання. Можна зробити ставку на несподіванку, яка підсилює вплив у багато разів.

4. Миттєва дія. Читачів заголовка реклами зазвичай вчетверо більше, ніж читачів тексту, тому заголовок повинен нести від чверті до половини інформації. Ніхто не прочитає основний текстовий блок, якщо не уловить рекламної пропозиції в заголовку і на ілюстрації. Основна рекламна пропозиція повинна заявляти про себе одразу.

5. Правдоподібність. Споживач завжди вимагає поважного до себе ставлення, не терпить ухильних обіцянок і плутаних думок. Центральна ідея оголошення повинна бути викладена в цікавій і дохідливій манері; потенційний адресат повинен знати свою вигоду. Доводи, що містяться в рекламному оголошенні, повинні бути доведені.

Зовнішня реклама. Зовнішня реклама є ефективним засобом впливу переважно у формуванні іміджу Сил оборони України, оскільки вона розрахована на сприйняття широкими верствами населення.

Зовнішня реклама має різні форми: банери, білборди, афіші, транспаранти, світлові вивіски, електронні табло і екрани тощо.

Зовнішня реклама має специфічний характер, оскільки у неї є лише декілька секунд, щоб звернути на себе увагу. У зв'язку з тим, що зовнішня реклама, в більшості випадків, сприймається на значній відстані і на ходу, вона є, як правило, коротким і виразним повідомленням. На думку професіоналів рекламної справи, щоб такий матеріал здійснював ефективний вплив, він

повинен містити тільки одну картинку і максимум сім слів. Простота допомагає миттєво зрозуміти сенс зображення. Надмірності, складні елементи, довільне розташування тексту заважають сприйняттю і розсіюють увагу.

Зовнішня реклама повинна задовольняти п'яти найбільш важливим вимогам: часто попадатися на очі; привертати до себе увагу; бути короткою; її можна без зусиль читати на ходу; бути зрозумілою.

Відеореклама. Найдорожчий і, ймовірно, один з ефективніших рекламоносіїв – телебачення. Ефективність телевізійної реклами визначається двома чинниками. Це – масовий обхват аудиторії і комплексний вплив (візуальний, звуковий і текстовий).

Однією з переваг реклами на телебаченні є її оперативність – рекламне повідомлення може піти в ефір відразу ж після надходження в редакцію.

Не дивлячись на ефективність телевізійної реклами, вона має і свої недоліки. Одне з головних обмежень – високі витрати. Участь в рекламі знаменитостей підвищує її ефективність, але і істотно відбивається на бюджеті рекламодавця. Реклама в програмі, що збирає широкі аудиторії, стоїть набагато дорожче.

Відсутність вибірковості – ще один мінус телереклами. Вона охоплює широку аудиторію, проте не дає рекламодавцям повної гарантії того, що її побачать цільові споживачі. Телебачення як носій реклами слід використовувати перш за все тоді, коли необхідно здійснити вплив на масову аудиторію. Крім того, телебачення страждає від перевантаженості рекламними роликами.

Інтернет. Комп'ютеризована реклама – відносно новий засіб пропаганди цінностей Сил оборони.

Одним з найефективніших сучасних рекламоносіїв є Інтернет. Реклама в Інтернеті (соціальних мережах) має дві форми. Перша – військова частина (установа) організовує свою власну «сторінку». Друга – покупка місця для своєї реклами в наявних «сторінках».

Основні види реклами в Інтернеті: конференції; пряма розсилка електронною поштою; веб-сайти; банерна реклама тощо.

Мета іміджевої реклами в Інтернеті – інформування про службу у Силах оборони України цільової групи, створення позитивного образу. Головна перевага

інтернет-реклами полягає в тому, що збільшується ефективність в стаціонарному режимі завдяки зростанню кількості користувачів. Крім того, завдяки можливості вибору будь-якого періоду оновлення реклами, зручного для рекламодавця, підтримується новизна інформації. Таким чином, одна з важливих переваг Інтернету – довготривала ефективність.

Військова організація, яка скористається рекламними можливостями Інтернету, отримає наступні переваги:

- поєднання функцій каналу ефективного зв'язку, інформаційної лінії і реклами;

- випередження конкурентів через вихід на великій інформаційний потік;

- можливість надати про себе інформацію, оформлену за допомогою новітніх технологій; об'єднуючи ресурси телебачення, радіо, телефону, факсу, комп'ютера, поштової розсилки, зовнішньої реклами, аналітичних статей в пресі і акції Public Relations (PR); доступну протягом 24 годин на добу і 365 днів в році в будь-якій точці світу;

- найдешевший і ефективніший вихід на ринок праці;

- можливість у будь-який момент внести зміни до рекламної інформації;

- точну інформацію про те, скільки чоловік ознайомлено з рекламою (на веб-сайті ставиться лічильник кількості відвідин);

- можливість швидко отримати зворотний зв'язок від потенційного клієнта.

PR-технології. PR («паблік рилейшнз») – одне з наймодніших слів в сучасній рекламній мові, наймодніших напрямів в сучасному бізнесі. Заходи «Паблік рилейшнз» (суспільні зв'язки, формування потрібної громадської думки) – комплекс заходів, спрямованих на створення позитивного сприйняття організації-рекламодавця широкими верствами населення (*Технологія паблік рилейшнз*).

Основне завдання заходів PR – створення сприятливого образу Сил оборони, формування позитивної оцінки і довіри аудиторії до їх діяльності. Кінцева мета – стимулювання комплектування військових частин військовослужбовцями.

Через те, що реклама намагається безпосередньо і цілеспрямовано впливати на поведінку людини, мистецтво реклами можна назвати мистецтвом управління мотивацією

споживача (оскільки саме мотивація примушує людину поводитися тим або іншим чином).

Реклама стабільності повинна допомагати закріпити результат, досягнутий іншими її видами. Вона повинна формувати образ Сил оборони України як надійного партнера та гаранта стабільності в суспільстві. Вона повинна звертати увагу на позитивні приклади служби (Danylov V., 2010).

Таким чином, ми бачимо, що рекламування та пропагування військової служби під час проведення мобілізації повинно носити активний, цілеспрямований характер і бути всебічно продуманим комплексом заходів. Зведення цієї роботи до проведення окремих непослідовних акцій не тільки не дасть очікуваних результатів, а й навпаки, призведе до негативних наслідків.

Висновки. Головна особливість вирішення завдань рекламної діяльності в інтересах Сил оборони України з метою покращення мобілізації пов'язана з тим, що доводиться враховувати обставини загального характеру: брак стратегії (програми) розвитку інформаційної політики держави та загальнонаціональної програми формування позитивного іміджу (престижу) Сил оборони; брак методики воєнної реклами та підготовлених спеціалістів у цій сфері; слабе знання зарубіжного досвіду тощо.

Реклама військової служби під час проведення мобілізації – специфічний вид діяльності відповідних структур усіх рівнів щодо формування у цивільного населення та військовослужбовців свідомого ставлення до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Батьківщини та позитивного

сприйняття військової служби у Силах оборони України.

Метою реклами військової служби є інформування всіх верств населення про перспективи та можливості військової служби, створенні привабливого іміджу військовослужбовця у цивільного населення, розповсюдження, а також поширення інформації щодо практичної діяльності Сил оборони України.

Реклама військової служби повинна розглядатися як складова частина у системі заходів щодо забезпечення належного рівня комплектування Сил оборони України людськими ресурсами.

Отже, ми бачимо, що рекламна діяльність повинна бути важливою складовою іміджевої комунікативної політики Сил оборони України. Створення якісної реклами Сил оборони потребує професіоналізму, грамотного й фахового підходу, розуміння загальних концептуальних положень та знань психологічних механізмів. Ефективність рекламної комунікації військових частин (установ) Сил оборони України з цивільним середовищем значною мірою залежить від загальнодержавної підтримки, сприяння Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також, готовності громадянського суспільства відгукнутися на запропоновані державою рекламні акції.

Перспективними напрямками подальшого дослідження порушених питань можуть бути: обґрунтування нових способів і прийомів рекламування військової служби, відповідно до досвіду ведення бойових дій в ході російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Антонова З. О., Психологічні особливості впливу реклами на споживача // Педагогічний процес: теорія і практика. - 2014. - Вип. 1. - С. 149-153. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_1_24.
2. Артюхов І.П., Т.Д.Морозова, Денисова Н.І., Юр'єва Е.А.. Основи економічних знань. 2006 Класифікація реклами [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://epi.cc.ua/313-klassifikatsiya-reklamyi-21306.html>.
3. Данилов В. (2009). Особливості формування іміджу Збройних Сил України / Володимир Данилов. // Політичний менеджмент. №5. – С. 88–95.
4. Данилов В. (2010). Сутність рекламної діяльності Збройних Сил України / Володимир Данилов. // Політичний менеджмент. №4. – С. 123–128.
5. Емоційні мотиви в рекламі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://studfile.net/preview/5118650/page/18/>.
6. Ільницька У. (2006). Імідж Збройних Сил України як політико-психологічна категорія/Уляна Ільницька. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. №17. – С. 79–83.
7. Копершевич Т. Реклама як метод впливу на поведінку споживачів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/11745/2/Conf_2010v2_Kopershevich_T-Reklama_yak_metod_vplyvu_123.pdf.

8. Миронов Ю. Б., Крамар Р. М. Поняття реклами та її місце в системі маркетингових комунікацій [Електронний ресурс] / Ю. Б. Миронов, Р. М. Крамар – Режим доступу до ресурсу: <https://kerivnyk.info/osnovy-reklamnoi-diyalnosti1-1>.
9. Москаль Ю. Соціально-психологічна роль реклами [Електронний ресурс]/Юрій Москаль– Режим доступу до ресурсу: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/15143/1/Lekziya_Recl_200.pdf.
10. Піраміда потребностей Маслоу: як використовувати в житті і в маркетингу [Електронний ресурс]–Режим доступу до ресурсу: <https://www.unisender.com/ru/support/about/glossary/piramida-maslou/>.
11. Психологія реклами, як інструмент формування її ефективності [Електронний ресурс] // Economics and Region № 2 (57) – 2016 – PoltNTU.
12. Романишин А., Кубський М. (2020). Рекламування та пропагування військової служби за контрактом / Андрій Романишин, Максим Кубський. // Актуальні наукові дослідження в сучасному світі // Журнал - Переяслав, 2020.-Вип. 11(67), ч. 2 – С. 7-12.
13. Сластьонін В.А. Основні, провідні потреби людини [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://studme.com.ua/156602125427/psihologiya/osnovnye_vedushchie_potrebosti_cheloveka.htm
14. Суб'єкти, об'єкти реклами та їх характеристика [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://studfile.net/preview/2398475/page:30/>.
15. Технологія публік релішнз (ПР) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://studies.in.ua/ru/politicheskie-tehnologii-shpargalki/2751-tehnologiya-pablk-rleyshinz-pr.html#:~:text=>

References

1. Antonova Z., (2014). Psykholohichni osoblyvosti vplyvu reklamy na spozhyvacha [Psychological features of the influence of advertising on the consumer]// Pedahohichni protses: teoriia i praktyka. - Vyp. 1. - S. 149-153. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_1_24. (in Ukrainian).
2. Artiukhov I.P., T.D.Morozova, Denysova N.I., Yurieva E.A.. (2006). Osnovy ekonomichnykh znan. [Klasifikatsiia reklamy] [Elektronnyi resurs] [Basics of economic knowledge] <http://epi.cc.ua/313-klasifikatsiya-reklamyi-21306.html>. (in Ukrainian)
3. Danylov V. (2009). Osoblyvosti formuvannya imidzhu Zbroinykh Syl Ukrainy [Features of image formation of the Armed Forces of Ukraine]. // Politychnyi menedzhment. №5. – S. 88–95. (in Ukrainian).
4. Danylov V. (2010). Sutnist reklamnoi diialnosti Zbroinykh Syl Ukrainy. [The essence of the advertising activity of the Armed Forces of Ukraine]. Politychnyi menedzhment. №4. – S. 123–128. (in Ukrainian).
5. Emotsiini motyvy v reklamі [Emotional motives in advertising], [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://studfile.net/preview/5118650/page:18/>. (in Ukrainian).
6. Ilnytska U. (2006). Imidzh Zbroinykh Syl Ukrainy yak polityko-psykholohichna katehoriia [Image of the Armed Forces of Ukraine as a political and psychological category], /Uliana Ilnytska. // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. №17. – S. 79–83. (in Ukrainian).
7. Kopershevych T., (2021). Reklama yak metod vplyvu na povedinku spozhyvachiv [Advertising as a method of influencing consumer behavior] [Elektronnyi resurs] - Mode of access to the resource: [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/11745/2/Conf_2010v2_Kopershevich_T-Reklama_yak_metod_vplyvu_123.pdf. (in Ukrainian).
8. Myronov Yu. B., Kramar R. M. Poniattia, (2016), reklamy ta yii mistse v systemi marketynhovykh komunikatsii, [The concept of advertising and its place in the system of marketing communications] [Elektronnyi resurs] / Yu. B. Myronov, R. M. Kramar – Rezhym dostupu do resursu: <https://kerivnyk.info/osnovy-reklamnoi-diyalnosti1-1>. (in Ukrainian).
9. Moskal Yu. (2019) Sotsialno-psykholohichna rol reklamy, [The socio-psychological role of advertising] [Elektronnyi resurs]/Iurii Moskal–Rezhym dostupu do resursu: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/15143/1/Lekziya_Recl_200.pdf. (in Ukrainian).
10. Pyramyda potrebnosti Maslou: kak yspolzovat v zhyznii y v marketynge. [Maslow's pyramid of needs: how to use it in life and in marketing], [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.unisender.com/ru/support/about/glossary/piramida-maslou/>. (in Ukrainian).
11. Psykholohiia reklamy, yak instrument formuvannya yii efektyvnosti, [Psychology of advertising as a tool for shaping its effectiveness], [Elektronnyi resurs] // Economics and Region № 2 (57) – 2016 – PoltNTU. (in Ukrainian).
12. Romanyshyn A., Kubskiy M. (2020). Reklamuvannya ta propahuvannya viiskovoi sluzhby za kontraktom [Advertising and promotion of military service under contract] Zhurnal - - Pereiaslav (in Ukrainian).
13. Slastonin V.A. (2024), Osnovni, providni potreby liudyny [Basic, leading human needs] [Electronic resource]-Mode of access to https://studme.com.ua/156602125427/psihologiya/osnovnye_vedushchie_potrebosti_cheloveka.htm (in Ukrainian).

14. Subiekty, obiekty reklamy ta yikh kharakterystyka, [Subjects, objects of advertising and their characteristics], [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://studfile.net/preview/2398475/page:30/>. (in Ukrainian).

15. Tekhnolohiia pablik rileishynz (PR), [Public relations technology (PR)], [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: [http://studies.in.ua/ru/politicheskie-tehnologii-shpargalki/2751-tehnologiya-pablk-rleyshinz-pr.html#:~:text=\(in Ukrainian\).](http://studies.in.ua/ru/politicheskie-tehnologii-shpargalki/2751-tehnologiya-pablk-rleyshinz-pr.html#:~:text=(in%20Ukrainian).)

Summary

ADVERTISING AND PROMOTING MILITARY SERVICE AS A MEANS OF IMPROVING MOBILIZATION IN UKRAINE

Romanishin A. Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor Scientific-Research Center for
Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine

Neurova A. Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor, psychologist of the
National Guard of Ukraine

The article examines the issue of improving the advertising of military service and proves the need for improving the process of advertising military service during mobilization, determining the best forms, methods and ways of conducting it.

Introduction. *Today, life forces us to seriously talk about the introduction of marketing in the military labor market, about the need to advertise service in the Defense Forces of Ukraine.*

The need for such advertising will grow as the war drags on.

But what kind of advertising does the Defense Forces of Ukraine need? What tasks should be solved in the course of advertising events held for the benefit of the Defense Forces of Ukraine?

Thus, consideration of the issues of advertising and promotion of military service as a means of improving mobilization in Ukraine determines the relevance of working out proposals regarding the forms and methods of their implementation. We want to pay special attention to the methods of advertising and promotion of military service.

Purpose. *The purpose of the article is a theoretical analysis of scientific sources on the researched problem, proving the need to improve the process of advertising military service during mobilization, determining the best forms, methods and ways of conducting it.*

Methods. *Methods of scientific research were used to solve the research tasks: information analysis, the scientific novelty consists in working out proposals regarding methods and methods of formation of morale among military personnel.*

Conclusion. *Thus, we see that advertising and promotion of military service during mobilization should be active, purposeful and be a comprehensively thought-out set of measures. Reducing this work to carrying out individual inconsistent actions will not only not give the expected results, but also, on the contrary, will lead to negative consequences.*

So, we see that advertising activity should be an important component of the image communication policy of the Defense Forces of Ukraine. Creating high-quality advertising of the Defense Forces requires professionalism, a competent and professional approach, understanding of general conceptual provisions and knowledge of psychological mechanisms. The effectiveness of the advertising communication of the military units (institutions) of the Defense Forces of Ukraine with the civilian environment largely depends on the national support, the assistance of the Ministry of Defense of Ukraine, the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, as well as the readiness of civil society to respond to the advertising campaigns proposed by the state.

Prospective directions for further research of the raised issues may be: substantiation of new ways and techniques of advertising military service, in accordance with the experience of conducting combat operations during the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *military service; Defense Forces of Ukraine; mobilization; advertising; image.*

Концептуалізація – Неурова А. Б.

Методика – Романишин А. М.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 21.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 13.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**NEUROPSYCHOLOGICAL AND PSYCHOSOMATIC FACTORS INFLUENCING
REHABILITATION POTENTIAL IN ONCOLOGY PATIENTS:
AN INTEGRATIVE REVIEW**

*Sokoliuk M. PhD student
Odesa Mechnikov National University
<https://orcid.org/0009-0005-7116-1068>*

This review underscores the critical role of psychosomatic and psychosocial factors in cancer rehabilitation, advocating for the integration of psychological assessments and interventions. It highlights how syndromes like health anxiety and alexithymia affect outcomes and calls for a multidisciplinary approach that includes psychological well-being alongside physical recovery, emphasizing the importance of cognitive-behavioral mechanisms and the development of tools for assessing psychosomatic factors.

Keywords: *Oncology Rehabilitation; Psychosomatic Factors; Rehabilitation Potential; Health Anxiety; Quality of Life.*

Introduction. The intersection of oncology and rehabilitation medicine represents a critical juncture in patient care, particularly in the context of improving quality of life and facilitating recovery for individuals diagnosed with cancer. As cancer treatments advance, increasing the survival rates, the focus shifts towards addressing the comprehensive rehabilitation needs of survivors. Research, including seminal works by Gilchrist et al. (2009), Grassi et al. (2004), and others, has laid a foundation for understanding both the physical and psychosomatic dimensions of rehabilitation in oncology. These studies underscore the complex interplay between the biological impacts of cancer, the psychological responses to illness and treatment, and the broader psychosocial factors influencing recovery trajectories. Notably, the Diagnostic Criteria for Psychosomatic Research (DCPR) introduced by Grassi et al. (2004) have illuminated the psychosocial variables critical in breast cancer patients' rehabilitation, highlighting the prevalence of health anxiety, demoralization, and alexithymia. Concurrently, the framework for assessment in oncology rehabilitation proposed by Gilchrist et al. (2009) emphasizes the need for a multidimensional approach to patient evaluation, incorporating neurobiological, psychological, and functional assessments to tailor rehabilitation interventions effectively.

Purpose. This article aims to synthesize existing research on the rehabilitation potential of cancer patients, with a particular focus on the integration of psychosomatic and psychosocial

factors into rehabilitation planning and implementation.

Methods. Systematic searches were conducted across several databases, including PubMed, PsycINFO, and Google Scholar, to identify relevant studies published in the fields of oncology, rehabilitation medicine, psychosomatic research, and psychology. Keywords used in the search included "oncology rehabilitation," "psychosomatic factors in cancer," "psychosocial variables in cancer patients," "rehabilitation potential," and "quality of life in cancer survivors."

Originality. Rehabilitation potential encompasses a broad spectrum of issues, including its conceptualization as a distinct area within medical-psychological research and clinical practices. Key studies by Heinemann et al. (2020), Cowley et al. (2021), and Bikker et al. (2020) have highlighted the importance of understanding rehabilitation potential not only in terms of the patient's personal predispositions and somatic complications but also considering social support and quality of life factors, despite chronic or multiple disabilities. This potential is critically evaluated based on both individual variables such as age, sex, education, and skills, and environmental variables, notably the nature of available services, which often set practical limits on rehabilitation potential.

The discourse on rehabilitation potential in Ukrainian scientific literature appears somewhat neglected, especially concerning the neuropsychological determination of an individual's rehabilitation potential, despite its significance in international research (Wells et al., 2021; Champod et al., 2020; Boosman et al.,

2015). Moreover, the phenomenon of rehabilitation potential is predominantly viewed through pathologized models, where the medical-psychiatric context has traditionally influenced the conceptual apparatus of medical and clinical psychology, focusing more on deficits rather than strengths and health, thereby prioritizing disease over wellness.

This ideology of morbidity inevitably influences the perception of psychological problems, directing attention primarily towards aspects of human behavior deemed abnormal or clinical. Maddux et al. (2004) identify three primary ways this uncritical reception of disease ideology has shaped the field of clinical psychology, including promoting a dichotomy between normal and abnormal behavior, placing maladaptation within the individual rather than their interactions with the environment, and portraying those seeking help as victims of intrapsychic and biological forces beyond their control.

Given the growing prevalence of traumatic events and the importance of preventing a wide range of potential negative psychosocial outcomes, it's reasonable that models of medical-psychological support for rehabilitation potential have expanded from those based solely on medical models to those also encompassing public health concepts. This shift from "compensatory" to "capitalization" therapy models emphasizes leveraging an individual's strengths for growth.

The phenomenology of rehabilitation potential opens perspectives for refining the psychological characteristics of posttraumatic growth, emphasizing positive changes following stressful and traumatic events as a methodology of positive psychology. This approach, highlighting subjective psychological well-being and posttraumatic growth, suggests a gradual, stepwise development over time, moving towards a more inclusive society and preparing individuals for a full and productive life.

The seminal work by Nagi (1964) on the evaluation of disability and rehabilitation potential offers a foundational perspective for understanding and assessing the rehabilitation needs and capabilities of individuals, particularly within the context of oncology rehabilitation. Nagi's approach emphasizes the importance of a comprehensive evaluation that incorporates both individual and environmental

variables to accurately assess an individual's rehabilitation potential. This holistic view is critical in the oncology setting, where the impact of cancer and its treatment on a patient's functional abilities and quality of life necessitates a multifaceted approach to rehabilitation.

Nagi's concept of rehabilitation potential, focusing on the prognostic evaluation of the levels of functioning an individual can achieve, aligns with the goals of oncology rehabilitation. In cancer care, assessing rehabilitation potential involves evaluating not only the physical impairments resulting from the disease and its treatment but also considering nonclinical individual variables such as age, sex, education, and skills. These factors can significantly influence the design and outcomes of rehabilitation interventions, highlighting the necessity for personalized rehabilitation plans.

Nagi's discussion on the critical role of environmental variables in determining rehabilitation potential is particularly relevant in the oncology rehabilitation context. The availability and nature of rehabilitation services, including the comprehensiveness of programs, the competence of staff, and financial resources, significantly influence the extent to which a patient can recover and regain function. This underscores the importance of advocating for better resources and support systems for cancer rehabilitation, ensuring that all patients have access to the services needed to achieve their maximum rehabilitation potential.

Nagi's identification of five areas of evaluation (social, medical, psychological, occupational, and vocational) for a comprehensive assessment of disability and rehabilitation potential can be directly applied to oncology rehabilitation. Incorporating these evaluations ensures a holistic understanding of the patient's situation, facilitating the development of targeted rehabilitation plans that address not only physical impairments but also psychological, social, and vocational challenges. The inclusion of a panel evaluation, synthesizing insights from separate evaluations, supports the creation of integrated, patient-centered rehabilitation strategies.

In conclusion, the evaluation framework described by Nagi offers a valuable model for oncology rehabilitation, emphasizing the need for a comprehensive and multidisciplinary approach to patient assessment. By integrating

medical, psychological, occupational, and vocational evaluations, oncology rehabilitation professionals can develop personalized rehabilitation plans that address the unique needs of cancer survivors, ultimately enhancing their rehabilitation potential and quality of life.

Incorporating the findings from O'Toole and Golden (1991) into our discussion on rehabilitation potential underscores the critical role of functional assessment in oncology rehabilitation. These findings are instrumental for several reasons. First, they demonstrate the tangible benefits of targeted rehabilitation services in improving the functional independence of cancer patients, a cornerstone in enhancing quality of life. Second, the study's approach to correlating the KPS with the FIM offers a nuanced method for assessing patients' rehabilitation potential, advocating for a more individualized and function-focused care plan. This alignment encourages oncologists and rehabilitation specialists to consider both inpatient and outpatient rehabilitation services for a broader spectrum of cancer patients, moving beyond traditional criteria to include functional performance and potential for improvement as key considerations.

Considering O'Toole and Golden's (1991) study, it becomes evident that incorporating comprehensive functional assessments into the care of cancer patients can significantly impact rehabilitation outcomes. This integration not only facilitates a more precise identification of rehabilitation needs but also aids in tailoring interventions that address specific functional deficits. Consequently, this approach can lead to substantial improvements in patients' independence and quality of life, reinforcing the importance of functional assessments as a fundamental component of oncology rehabilitation programs.

Incorporating insights from the study by Movsas et al. (2003) provides a compelling argument for the integration of comprehensive rehabilitation assessments within medical oncology care. Their research, meticulously documenting the rehabilitation needs of patients admitted to an inpatient medical oncology unit, underscores a critical gap in the identification and management of functional impairments among cancer patients. With the mean Functional Independence Measure (FIM) scores revealing significant functional limitations upon admission, the study highlights the prevalence

of unmet rehabilitation needs, ranging from deconditioning and mobility impairments to deficits in activities of daily living.

This evidence emphasizes the necessity for a multidisciplinary approach to cancer care, one that includes rehabilitation medicine specialists from the outset of treatment. The discrepancy between functionally based physical examinations and FIM scores further suggests that traditional assessment methods may overlook key areas of rehabilitation need. The findings from Movsas et al. (2003) resonate with our proposed integrative framework, advocating for the inclusion of functional assessments and rehabilitation planning as core components of oncology care. By doing so, oncologists and rehabilitation specialists can collaboratively identify and address the multifaceted needs of cancer patients, enhancing their rehabilitation potential and overall quality of life.

The study by Gilchrist et al. (2009) provides a robust framework for assessing rehabilitation needs and outcomes in oncology patients through the lens of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). The ICF model, developed by the World Health Organization, offers a comprehensive biopsychosocial approach to understand health and disability, encompassing body function and structure, activity, and participation as its core domains. This framework is pivotal for rehabilitation professionals, including physical therapists, in the oncology setting to evaluate and address the multifaceted impacts of cancer and its treatments on patient function.

The integration of the ICF framework into oncology rehabilitation represents a significant advancement in the field, promoting a more nuanced and holistic understanding of patient needs and outcomes. By embracing this model, rehabilitation professionals can better design and implement interventions that address the complex interplay of physical, psychological, and social factors affecting cancer patients, ultimately contributing to improved rehabilitation potential and quality of life.

The rehabilitation potential: neurobiological mechanisms

The rehabilitation potential of a patient, particularly in the context of neurological recovery, is underpinned by various neurobiological mechanisms. These

mechanisms facilitate the brain's ability to adapt, reorganize, and recover from injury or disease. Understanding these mechanisms is crucial for designing effective rehabilitation interventions. The primary neurobiological mechanisms involved in ensuring a patient's rehabilitation potential include:

Neuroplasticity. This is the brain's ability to reorganize itself by forming new neural connections throughout life. Neuroplasticity allows the neurons (nerve cells) in the brain to compensate for injury and disease and to adjust their activities in response to new situations or changes in their environment. This mechanism is fundamental to recovery from neurological conditions and is a target for many rehabilitation therapies.

Synaptic Plasticity. A subset of neuroplasticity, synaptic plasticity is the ability of synapses (the points of communication between neurons) to strengthen or weaken over time, in response to increases or decreases in their activity. Synaptic plasticity is crucial for learning and memory, and therapies that enhance synaptic efficiency are believed to support cognitive and functional recovery in rehabilitation settings.

Axonal Sprouting. In response to damage, axons (the long, threadlike parts of a nerve cell along which impulses are conducted) can grow new sprouts to reconnect with other neurons, potentially forming new neural pathways to bypass damaged areas. This mechanism can be harnessed in rehabilitation to restore function or compensate for lost abilities.

Neurogenesis. Although once thought impossible in adults, recent evidence suggests that the human brain can generate new neurons in certain areas, such as the hippocampus, which is involved in learning and memory. Enhancing neurogenesis through physical activity, cognitive engagement, and certain medications may contribute to rehabilitation outcomes.

Functional Reorganization. Following injury, the brain can undergo reorganization, where functions previously managed by damaged areas are taken over by other regions. Rehabilitation therapies often aim to facilitate this process, encouraging the brain to adapt and find new ways to perform tasks.

Biochemical Factors. Recovery and rehabilitation are also influenced by various biochemical factors in the brain, including

neurotrophins like brain-derived neurotrophic factor (BDNF), which supports the survival of existing neurons and encourages the growth of new neurons and synapses. Modulating these factors through diet, exercise, and pharmacological interventions can enhance rehabilitation potential.

Inflammatory Responses. While acute inflammation is a natural part of the body's response to injury, chronic inflammation can hinder recovery. Managing inflammation through medical and lifestyle interventions can support neurorehabilitation efforts.

Cortical Remapping. Intensive rehabilitation training can lead to cortical remapping, where the brain allocates more cortical area to the functions being trained. This is seen in motor and sensory rehabilitation, where repeated practice of a task leads to greater brain areas being dedicated to that task, improving performance and function.

By leveraging these neurobiological mechanisms, rehabilitation professionals can design interventions that not only aim to restore lost functions but also harness the brain's innate capacity for adaptation and recovery. This approach emphasizes the dynamic and interactive nature of rehabilitation, where targeted therapies can significantly influence the patient's recovery trajectory.

The exploration of psychosomatic factors affecting rehabilitation potential, as detailed by Yardley and Redfern (2001), highlights the complex interplay between psychological states and physical health outcomes, particularly in the context of balance disorders. This research underscores the significant association between anxiety disorders and balance dysfunction, with an elevated prevalence of anxiety diagnoses, such as panic disorder and agoraphobia, among individuals experiencing balance disorders. Furthermore, the presence of balance system dysfunction has also been noted in individuals with panic disorder and agoraphobia, suggesting a bidirectional relationship between these conditions.

Association Between Anxiety and Balance Disorders. Anxiety disorders are significantly more common in individuals with balance disorders than in the general population. This relationship is supported by both clinical samples and community surveys, indicating a broader psychosomatic connection between anxiety and balance dysfunction.

Somatopsychic and Psychosomatic Processes. The experience of dizziness can lead to panic and avoidance behaviors, highlighting somatopsychic processes where physical symptoms provoke psychological reactions. Conversely, psychosomatic processes may also play a role, where psychological factors contribute to the onset, persistence, or severity of balance system dysfunction.

Cognitive-Behavioral Mechanisms. Recovery from vestibular disorders involves cognitive-behavioral processes akin to habituation to anxiety and neurological adaptation to perceptual disorientation. This parallel suggests that psychological interventions targeting cognitive and behavioral responses to anxiety and dizziness could facilitate rehabilitation.

Psychophysiological Links. The physiological arousal associated with anxiety can exacerbate dizziness and imbalance, suggesting that managing anxiety and its somatic manifestations could be crucial for recovery from vestibular disorders.

Role of Attention. The cognitive demand of orientation activities implies that attention plays a significant role in balance control. Patients with persistent dizziness may benefit from therapies aimed at enhancing attentional control and perceptual-motor skills.

The study by Grassi et al. (2004) delves into the psychosomatic factors affecting the rehabilitation potential of breast cancer patients, utilizing the Diagnostic Criteria for Psychosomatic Research (DCPR) to examine the interplay between psychological states and cancer recovery. Key findings from this study underscore the significant presence of DCPR syndromes, particularly health anxiety, demoralization, and alexithymia, among breast cancer patients. These syndromes are linked to a poorer quality of life and heightened cancer-related concerns, illustrating the profound impact of psychosomatic factors on patient well-being and recovery.

Key Psychosomatic Factors Influencing Rehabilitation Potential:

Prevalence of DCPR Syndromes. Two-thirds of breast cancer patients exhibited DCPR syndromes, notably health anxiety, demoralization, and alexithymia, highlighting the need for comprehensive psychological evaluation in this population.

Impact on Quality of Life. Patients with DCPR syndromes reported a diminished quality of life, particularly in aspects such as leisure activities, general well-being, and interpersonal support, underscoring the detrimental effects of psychosomatic conditions on daily living and adjustment to illness.

Cancer-Related Concerns. Elevated levels of cancer-related worries, including fears of recurrence and sexual problems, were more prevalent among patients with DCPR syndromes, pointing to the role of psychosomatic factors in exacerbating cancer-related anxieties.

Coping Styles. While no significant differences in coping styles were observed between patients with and without DCPR diagnoses overall, specific DCPR syndromes correlated with coping mechanisms, such as health anxiety with anxious preoccupation and demoralization with hopelessness.

This study highlights the necessity for a broad investigation of the psychological consequences of medical illness, particularly in breast cancer. The association between DCPR syndromes and aspects of quality of life and coping suggests that addressing psychosomatic factors could enhance rehabilitation outcomes. Moreover, the study calls for further research to clarify the role of specific DCPR syndromes and to explore less reliable parameters, such as fighting spirit and fatalism.

In conclusion, the application of the DCPR in breast cancer patients provides valuable insights into the psychosomatic dimensions of cancer recovery. Further validation and refinement of the DCPR system are essential for enhancing its utility in clinical practice, ultimately improving the psychosocial and rehabilitation outcomes for breast cancer patients.

Conclusion. The comprehensive review of existing literature on the rehabilitation potential of cancer patients, with a focus on psychosomatic and psychosocial factors, illuminates several key insights that have significant implications for clinical practice and future research in oncology rehabilitation. First and foremost, the association between psychosomatic syndromes—such as health anxiety, demoralization, and alexithymia—and rehabilitation outcomes underscores the necessity of integrating psychological assessments and interventions into the standard

rehabilitation protocols for cancer patients. This integration is not merely an enhancement of care but a fundamental component necessary for addressing the holistic needs of patients undergoing cancer treatment and recovery.

The prevalence of psychosomatic syndromes among cancer patients and their impact on quality of life and coping strategies emphasizes the need for healthcare providers to adopt a multidisciplinary approach. This approach should combine the expertise of oncologists, rehabilitation specialists, psychologists, and social workers to craft individualized rehabilitation plans that address both the physical and psychological aspects of recovery.

In conclusion, this article reaffirms the critical importance of considering psychosomatic and psychosocial factors in the rehabilitation of cancer patients. An integrated, patient-centered approach that addresses the complex interplay between physical health and psychological well-being is essential for maximizing rehabilitation potential and improving long-term outcomes for cancer survivors. Future research should continue to explore this interplay, with a focus on developing and validating practical assessment tools and interventions that can be seamlessly incorporated into oncology rehabilitation practices.

References

1. Gilchrist, L. S., Galantino, M. L., Wampler, M., Marchese, V. G., Morris, G. S., & Ness, K. K. (2009). A framework for assessment in oncology rehabilitation. *Physical Therapy*, 89(3), 286-306.
2. Grassi, L., Rossi, E., Sabato, S., Cruciani, G., & Zambelli, M. (2004). Diagnostic criteria for psychosomatic research and psychosocial variables in breast cancer patients. *Psychosomatics*, 45(6), 483-491.
3. Movsas, S. B., Chang, V. T., Tunkel, R. S., Shah, V. V., Ryan, L. S., & Millis, S. R. (2003). Rehabilitation needs of an inpatient medical oncology unit. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 84(11), 1642-1646.
4. Nagi S. Z. (1969). Congruency in medical and self-assessment of disability. *IMS, Industrial medicine and surgery*, 38(3), 27-36.
5. Nagi, S. Z. (1964). A study in the evaluation of disability and rehabilitation potential: concepts, methods, and procedures. *American Journal of Public Health and the Nations Health*, 54(9), 1568-1579.
6. O'toole, D. M., & Golden, A. (1991). Evaluating cancer patients for rehabilitation potential. *Western Journal of Medicine*, 155(4), 384.
7. Quasthoff, S., & Hartung, H. P. (2002). Chemotherapy-induced peripheral neuropathy. *Journal of neurology*, 249(1), 9-17. <https://doi.org/10.1007/pl00007853>
8. Yardley, L., & Redfern, M. S. (2001). Psychological factors influencing recovery from balance disorders. *Journal of anxiety disorders*, 15(1-2), 107-119.

Анотація

Соколюк М. аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОСОМАТИЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОНКОЛОГІЧНИХ ХВОРИХ: ІНТЕГРАТИВНИЙ ОГЛЯД

В пропонуваному огляді досліджено міждисциплінарні виміри нейропсихологічних і психосоматичних факторів реабілітаційного потенціалу онкологічних пацієнтів. На основі метатеоретичного аналізу узагальнено провідні дослідження в цьому напрямку щодо впливу цих факторів на результати реабілітації, а також обґрунтовано необхідність інтеграції психологічних оцінок та втручань у стандартні протоколи реабілітації.

Мета - узагальнити сучасні дослідження впливу психосоматичних та психосоціальних факторів на реабілітаційний потенціал онкологічних хворих, зокрема комплексного підходу до реабілітації, який би враховував психологічне благополуччя разом із фізичним відновленням.

Методи дослідження. Використовуючи систематичний пошук у реферативних базах даних, таких як PubMed, PsycINFO та Google Scholar, в огляді зібрано релевантні дослідження за ключовими словами, пов'язаними з онкологічною реабілітацією, психосоматичними факторами та психосоціальними змінними. Такий методологічний підхід забезпечує ретельний аналіз та інтерпретацію даних.

Результати. Аналіз виявив значну кореляцію між психосоматичними синдромами (наприклад, тривогою за здоров'я, деморалізацією, алекситимією) та результатами реабілітації онкологічних пацієнтів. Це підкреслює вирішальну роль когнітивно-поведінкових механізмів та уваги у відновленні

Питання психології

порушень рівноваги та припускає, що психологічні інтервенції можуть суттєво доповнити протоколи з фізичної реабілітації.

Наукова новизна. Цей огляд висвітлює власне нейропсихологічні засади оптимізації реабілітаційного потенціалу, пропонуючи перспективи, зосереджуючись на сильних сторонах і благополуччі пацієнтів, а не на традиційних патологізованих моделях реабілітації.

Практична значущість. Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що воно закликає до розробки спрощених інструментів для оцінки психосоматичних факторів, спрямованих на поліпшення клінічної практики в онкологічній реабілітації. Воно виступає за мультидисциплінарний реабілітаційний підхід, що об'єднує онкологію, реабілітаційну медицину, психологію та досвід соціальної роботи.

Висновки і подальші дослідження. Інтеграція психосоматичних і психосоціальних аспектів у протоколи реабілітації має фундаментальне значення для всебічного задоволення комплексних потреб онкологічних пацієнтів. Такий підхід, орієнтований на пацієнта, з акцентом на психологічному благополуччі поряд з фізичним відновленням, є важливим для максимізації реабілітаційного потенціалу. Майбутні дослідження повинні зосередитися на розробці та валідації практичних інструментів оцінки та втручань, які включають психосоматичні аспекти в онкологічну реабілітацію, покращуючи якість життя і довгострокові результати здоров'я людей, які пережили рак.

Цей огляд підкреслює важливість врахування нейропсихологічних і психосоматичних чинників у реабілітації онкологічних пацієнтів, виступаючи за комплексний підхід, який враховує взаємодію між розумом і тілом у процесах одужання. Дослідження відкриває шляхи для майбутніх досліджень з метою подальшого вивчення та інтеграції цих важливих факторів у клінічну практику, що в кінцевому підсумку має на меті покращити реабілітаційний потенціал та загальне благополуччя онкологічних пацієнтів.

Ключові слова: онкологічна реабілітація; психосоматичні фактори; реабілітаційний потенціал; тривога за здоров'я; якість життя.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 22.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 19.04.24

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ІМІДЖ ЯК ОСОБЛИВИЙ ПСИХІЧНИЙ ОБРАЗ

Сторожук Н. А. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри військової психології та педагогіки,
Військовий інститут КНУ ім. Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0003-1500-8374>

У статті здійснено феноменологічний аналіз іміджу у психологічній науці як особливого психічного образу. Зазначається, що імідж - це цілеспрямовано створюваний психічний образ, що являє собою одночасно інтерсуб'єктну та аутосуб'єктну взаємодію, спрямовану на створення у масовій свідомості емоційно забарвленого, маніпулятивного образу, який має характер стереотипу і який сформовано під конкретні стратегічні та практичні завдання.

Ключові слова: імідж; психічний образ; інтерсуб'єктна взаємодія; аутосуб'єктна взаємодія; стереотип.

Вступ. Однією з найважливіших умов ведення ефективної професійної діяльності будь-якого рівня є положення про те, що на сьогодні вже недостатньо бути кваліфікованим фахівцем - необхідний власний неповторний (дієвий, ефективний) імідж ділової людини, впізнаваний, який, що не менш важливо, викликає позитивну реакцію у людей. У зв'язку з цим проблема формування ефективного іміджу нині посідає одну з провідних позицій у психології. Усе це потребує аналітичного осмислення, практичних досліджень, розроблення моделей і технологій його формування.

Імідж (image) - це психічний образ. Однак, у психології, та й на практиці поняття image не ототожнюється лише його констатацією як психічного образу. Відомо, що процес формування образу - це акт психічного відображення, який являє собою його ідеальне перетворення (чуттєве, уявне). Під час взаємодії суб'єкта з об'єктом або іншими суб'єктами, в ідеальному плані з останнього ніби "вичерпується" новий зміст, яким збагачується психіка. Образна сфера безперервно бере участь в ідеальній взаємодії суб'єкта з навколишньою реальністю і реаліями внутрішнього світу, у певній формі виражаючи зміст такої взаємодії. Вона здатна відобразити буття, ідеально представлене в психіці людини.

Метою дослідження є феноменологічний аналіз іміджу у психологічній науці як особливого психічного образу.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження

послугували теорії соціального сприйняття (Дж. Брунер, Д.Браун, Д.Дженнінгс, Е.Джонс, К.Девіс, Д.Кемпбелл, Г.Ліндсей, А.Харі, Г.Келлі, Т.Стейнер, М. Дойч), соціальної категорії (Д.Брунер, Д.Браун, Т.Стейнер), соціальної категорії (М.Дойч), соціальної категорії (М.Дойч). Дойч), соціальної категоризації (Дж Тернер, Г.Теджфел. ін.); соціальних уявлень (С.Московічі та ін.); соціального впливу (Ф.Зімбардо, С.Мілгрем, Р.Чалдіні та ін.); навчання (А.Бандура. Дж.Роттер, Б.Ф.Скіннер та ін.).

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. Слід зауважити, що в психологічних дослідженнях образної сфери людини не існує єдиної термінологічної чіткості в трактуванні терміна "образ", який часто ототожнюють з, "уявою", "відображенням", "зображенням". Психічний образ - "продукт" образної сфери особистості, тому при багатовимірному описі внутрішнього світу особистості, її образної сфери, окрім образів, що безперервно виникають, з'являються численні види "неперцептивних" образних явищ. Це різні репродуктивні образи довготривалої, короткочасної та оперативної пам'яті, уявлення про навколишній світ і самого себе, включно із системами соціальних уявлень, образи уяви, фантазії, сновидіння тощо. Можна вести мову про спектр класів "внутрішніх образів" предметів, явищ, ситуацій, пережитих за відсутності їхнього прообразу, що безпосередньо впливає на них, як стимулу. Важливо зазначити, що і ці

вторинні образи були "продуктом" емоційно-образної інтелектуальної сфери особистості, що накладає відбиток на безпосереднє сприйняття у вигляді не завжди усвідомлюваних психологічних установок. Із зазначеного виходить, що імідж не слід зводити до безпосереднього прагнення або уявлення, він має складнішу природу, пов'язану з різноманітними феноменами образної сфери особистості, зокрема і з т. з. образами.

Дослідження психічних образів призвело до того, що в психології було дано визначення вторинних образів, які в широкому своєму розумінні можна визначити як образи предметів і явищ, які мають своє буття в суб'єктивному світі людини за відсутності прообразу, що безпосередньо впливає на них. Іншими словами, вторинний образ не прив'язаний за змістом відображеного в ньому до безпосереднього впливу стимуляції довкілля на органи чуття (хоча певні стимули можуть побічно бути присутніми і впливати). Термін, отже, презентується як узагальнювальний для всіх пережитих у різних станах свідомості образних явищ, вторинних у зазначеному вище сенсі стосовно перцептивних образів. Цей термін може виступати як узагальнювальний для всіх образних феноменів, що відповідають позначеній пізнавальній і психорегулятивній ситуації. Імідж, будучи таким образним феноменом, можна визначити як специфічний вторинний образ, що має свою сутність і зміст, який не потребує безпосереднього впливу зовнішніх стимулів на органи чуття. Таке визначення іміджу як специфічного вторинного образу дає можливість глибшого розуміння природи цього феномена.

У психології заведено виокремлювати три рівні психічного відображення: сенсорно-перцептивний, "уявницький" (уява, ейдетична пам'ять, образне мислення) та мовленнєво-мисленнєвий. Кожен із рівнів забезпечує певну "глибину" та "обсяг" відображення дійсності, а також відповідні регуляторні можливості суб'єкта. Рівень уявлень фіксує рух вторинних образів, які не потребують безпосереднього впливу зовнішніх предметів на органи чуття. Можна виділити кілька рівнів дослідження психічного образу. На вищому рівні образ

розглядають у межах системи "людина - суспільство"; предметом дослідження стають колективні уявлення, ідеали тощо. Породжувальною підставою образних явищ цього рівня є система суспільних відносин. На наступному рівні досліджується психічне відображення в процесах діяльності та спілкування людей. Тут вивчаються закономірності формування образу та його основні функції: когнітивна, регулятивна, комунікативна.

Дослідження різних рівнів вторинних образів (уявлень) визнається психологічною наукою значущим для розв'язання теоретичних і прикладних проблем психології. Роль вторинних образів у найзагальнішому вигляді визначається тим, що вони, довільно/мимоволі переміщуючись своїм змістом у просторі уявно відображуваної реальності та за віссю суб'єктивного часу, репрезентують в індивідуальній свідомості свій явний і співвіднесений стимул-прообраз, якого бракує, в ситуації безпосередньої взаємодії людини зі світом у точці "тут і тепер".

Особливе значення актуалізація досвіду в образній формі має для: цілеспрямованої діяльності (моделювання варіантів майбутнього), самопізнання на різних рівнях, психічної саморегуляції. Вивчення таких вторинних образів у професійній діяльності свідчить про те, що це проблема узгодження систем уявлень про якість явище, процес, подію. Зокрема, цей момент яскраво видно в актуальних сьогодні дослідженнях із психології іміджу в бізнесі. Говорячи про імідж як специфічний тривимірний образ, необхідно розглянути функції образної сфери. Образна сфера особистості є поліфункціональною. Виокремлюють такі функції:

вторинні образи - це набуття, зберігання та репродукування інформації. Вторинні образи виконують функцію міжмодального посередника в процесі фіксації досвіду (наприклад, перекладають дотикове сприйняття на візуальну мову образів). Вторинні образи - ефективний носій символічної репрезентації, оскільки вони мають спеціальну психологічну утилітарність у сенсі носія афектних спогадів, образи виступають у ролі посередника у спілкуванні людини зі своїм внутрішнім світом (світи сновидінь, мрій

тощо). Емоційно-експресивна функція: вторинні образи, на основі збереження афективного досвіду (зокрема репрезентованого в підсвідомості), адаптивно організують емоційні реакції;

прогнозувальна (антиципірувальна) функція вторинних образів проявляється в тому, що образи виступають у вигляді "попереджувальної програми поведінки";

захисна функція, пов'язана зі структуруванням і зберіганням зовнішніх і внутрішніх стимулів реальності;

образи в ролі регулятора дій і станів;

трансляційної функції - функції вторинного образу, відповідальної за психічне відображення-регулювання в процесі глибокого контакту суб'єкта з областями свого внутрішнього світу (аутосуб'єктна взаємодія).

Різноманітність функцій вторинних образів забезпечує цілеспрямовану діяльність людини, її спонтанну поведінку, особистісний і духовний розвиток, - тобто, загалом, регулює різноманітні форми взаємодії людини зі світом і з самою собою.

У найширшому сенсі функції вторинних образів в особистісному розвитку полягають у саморегуляції (попередньому налаштуванні) і розкриваються в кількох аспектах: самопізнання (через розуміння суб'єктом змістів своїх образів), що передбачає самоприйняття і самоконтроль; регулювання функціональних станів людини, досягнення гарного самопочуття та підтримання (відновлення) здоров'я; лікування фобій; зміна настрою (зняття депресивності); зміна шкідливих звичок; формування життєвих перспектив; допомога в розв'язанні життєвих проблем; "обслуговування"; "обслуговування"; "обслуговування"; "обслуговування".

Психічні образи поділяються на образи актуального сприйняття і репрезентативні образи. Своєю чергою репрезентативні образи поділяються на образи соціальних явищ і образи фізичних об'єктів. Образи фізичних об'єктів поділяються на два підкласи за станом свідомості (нормальний/змінений) і за суб'єктивною локалізацією образу.

У нормальному стані свідомості психічні образи поділяються на репродуктивні образи (різні види післяобразів, безпосередні образи пам'яті,

ейдичні образи) та образи уяви (мимовільні та довільні образи відтворювальної уяви, мимовільні та довільні образи уяви на основі комбінації наочно-чуттєвих елементів).

Виокремлюючи наукову категорію іміджу як особливого психічного образу, необхідно не лише дати визначення цього феномена, а й визначити його місце в типології цих образів:

вторинні образи у стані "звичайного бадьорості": репродуктивні образи, образи спогадів, образи відтворення, образи представлення, продуктивні образи (уяви і фантазії): ті, що відтворює уява, на основі комбінації наочно-чуттєвих елементів;

образи зміненого стану свідомості: сновидіння, образи дрімотних станів (гіпнотичні образи); перцепно-галюцинаторноподібні образи, псевдогалюцинаторні образи.

З погляду теорії образної сфери імідж - образ уявлення, що об'єднує репродуктивно-ретроспективні та продуктивні (уява) вторинні образи, високого ступеня узагальнення раніше сприйнятих чуттєвих вражень, що має певне емоційне забарвлення.

Звернемося безпосередньо до розкриття психологічного змісту категорії іміджу. При цьому аналізу піддаватимемо лише ті джерела інформації, які мають безпосередній психологічний зміст або пов'язані з ними результатами міждисциплінарних досліджень. Поняття "імідж" міцно увійшло як у науковий обіг, так і в повсякденне життя. Ще якихось п'ятнадцять років тому цей термін практично був відсутній у вітчизняній психологічній літературі, і його можна було зустріти лише у вузькоспеціальних виданнях зарубіжних авторів. Останнім часом це поняття не лише трапляється в наукових публікаціях, а й стало визначенням усього, хто має стосунок до сфери діяльності "людина-людина" та "людина-група" (імідж-репутація, імідж фірми, імідж особистості, імідж політика, імідж бізнесмена, імідж керівника тощо) (Алещенко, & Шумейко, 2020). Однак, досліджуючи наявні визначення в українській та зарубіжній літературі, ми побачили, що поняття "імідж" не має єдиного тлумачення, а думки вчених щодо

цієї проблеми різні. Слід зазначити, що проблема іміджу в загальному аспекті розробляється на перетині різноманітних наукових дисциплін: психології управління, соціології, соціальної психології та акмеології, політології, що позначилося на змісті цього терміна. У соціальній, психології розвитку (акмеології), політичній психології та ін. тому існує різноманіття трактувань визначення іміджу. Необхідно виокремити в них деякі спільні риси, визначити природу цього феномена і дати більш повне психологічне визначення "іміджу" і як часткового - поняття "діловий імідж".

У зарубіжній літературі (переважно в американській), що досліджує проблеми соціології та психології, реклами та пропаганди, термін "імідж" зазвичай уживають для позначення особливого виду психічних образів - "образів-уявлень" у масовій свідомості, що їх використовують різноманітні громадські інституції, що формують соціальні та психологічні настанови в масовій свідомості.

В українській психології є кілька базових визначень іміджу, в яких він презентується як особливий вид психічного образу. Імідж - це насамперед спеціально модельований образ, створюваний для певних цілей. З цього погляду проблему психічного образу розроблено в соціальній і загальній психології, і таких її напрямках, як соціальна перцепція, образна сфера особистості, психологія сприйняття, психологія стосунків, психологія спілкування, індивідуальна і групова свідомість та ін.

Поняття "імідж" можна визначати через образ і його відображення у свідомості, що по суті справи ототожнює імідж зі стереотипом. Імідж - сформований у масовій або індивідуальній свідомості емоційно забарвлений образ будь-чого чи будь-кого, який має характер стереотипу (D. Boorstin, 1961).

В основі формування іміджу є особливості освоєння навколишньої дійсності повсякденною свідомістю. У цьому визначенні зазначено дві найважливіші властивості іміджу, що виокремлюють його з-поміж інших психічних образів, це: стереотипний характер, емоційне забарвлення. Ці

властивості зумовлюють регуляторну функцію іміджу - доступність для розуміння й усвідомлення та впливу через емоційну сферу, ніби минаючи різні осмислення.

Близьким до розуміння цих сутнісних характеристик іміджу є феномен соціального сприйняття. У межах наукової школи соціальної перцепції було визначено, що сприйняття соціальних об'єктів має низку специфічних рис. Було встановлено, що в процесі соціального сприйняття відбувається смислова оцінна інтерпретація об'єктів, зокрема причинних (каузальна атрибуція), має місце взаємовплив, емоційне ставлення. Під час сприйняття людини людиною формується: чуттєвий, емоційно забарвлений образ, образ цілісний, контактний, хоча й суб'єктивний, образ осмислений, тобто такий, що містить суспільні знання про дану категорію людей, образ пов'язаний із психологічними настановами, не останню роль відіграє зовнішній вигляд, вік, професія, оформлення зовнішності, рольові функції. Важливо підкреслити, що в такому сприйнятті діє минулий досвід, соціальна і психологічна установки, суб'єктивність. Їх формує спеціально створюваний імідж.

Імідж визначається і як феномен інтерсуб'єктної взаємодії, що виявляється в його функціонуванні в контексті соціальної практики, та трактує його "як символічний образ суб'єкта, що створюється в процесі інтерсуб'єктної взаємодії". Далі розуміння сутності іміджу є справедливим у певній об'єктній царині, де соціальне сприйняття ґрунтується на рівноправних суб'єкт-суб'єктних відносинах.

Звертаючи увагу на поведінковий, соціально-психологічний бік іміджу, можна помітити, що в такому розумінні - це образ поведінки, мислення та дій людини, включеної в групове спілкування та взаємодії. Набуття іміджу є зміною людської поведінки в рольовій активності.

Феномен іміджу визначають і як маніпулятивний психічний образ, причому такий, що володіє великою регулятивною силою, де він ґрунтується скоріше на вірі, ніж на аналізі та міркуванні, що має характер стереотипу, який впливає більше не на свідомість людей, а на їхню емоційну сферу та рівень несвідомого. У цьому визначенні особливо підкреслюється

маніпулятивний характер іміджу, який визначається цілями його створення. Імідж, таким чином, не відображає властивості реального об'єкта, а радше формує ілюзію бажаних властивостей.

Важливою властивістю іміджу є його стереотипність. На думку В.Ліппмана стереотип є стереотипом, - вважає він. У В.Ліппмана стереотип є характерним явищем повсякденної свідомості, стереотипи суттєво впливають на поведінку як індивідів, так і групи, громадськості (W. Lippman, 1965). Стереотип має принципову властивість: він одночасно є оцінкою і психологічною установкою. Слід зазначити. Що стереотипні оцінки та установки дуже стійкі й ґрунтуються на емоціях, переживаннях, симпатіях і антипатіях. Стереотип активний, з ним пов'язують поняття стереотипізація - процес приписування якихось подібних рис людям, групам, спільноті без достатніх підстав. Імідж - це ще й думка про когось або про щось, думка, що виражає оцінку.

Висока регульовальна сила іміджу зумовлюється також тим, що імідж - це реальність ілюзорного (уявного) простору. Світ ілюзорний має високу регульовальну силу і володіє такими характеристиками, що зумовлюють його вплив: він принципово неповторюваний, отже, у ньому багато розчарувань, там багато дивовижного і привабливого, він гармонійний, цілісний, несуперечливий, а це викликає позитивні емоції у більшості, у ньому існує інша ієрархія, яку ми сприймаємо як керувану, на яку можна впливати довільно, що підвищує самоповагу, він завжди винятково доброзичливо спрямований на людину, він звільняє від мрій і неприємностей.

Найважливішими функціями іміджу є:

функція соціального впливу (що забезпечує застосовність іміджу в політичній, управлінській, маркетинговій діяльності та ін.);

рефлексивна функція (дозволяє суб'єкту іміджу скласти більш-менш об'єктивне уявлення про себе);

психотерапевтична функція (завдяки якій суб'єкт іміджу підвищує свою самооцінку, покращує стан своєї психіки, знижує ризик депресивних станів тощо);

функція соціального тренінгу (забезпечує корекцію зовнішніх проявів

суб'єкта-прообразу, його пристосування до виконання групових ролей);

ілюзорно-компенсаторна функція (дає змогу суб'єкту-прообразу "пограти в нездійснене", не порушуючи поведінкової рамки групових ролей);

функція соціально-символьного впізнавання: (дає змогу суб'єкту-прообразу продемонструвати свою приналежність до певної соціальної групи, готовність до виконання певних соціальних ролей або професійної діяльності);

інформувальна, або когнітивна (дає змогу суб'єктам, які складають аудиторію іміджу, отримати більш-менш достовірну й адекватну інформацію про суб'єкта-прообразу іміджу);

афективна (завдяки якій сприйняття іміджу викликає певні емоційно-оцінні реакції в аудиторії);

конативна (завдяки якій імідж може слугувати засобом спонукання суб'єктів, що становлять його аудиторію, до певних дій);

організаторська (завдяки якій імідж може слугувати засобом організації суб'єктів, що складають його аудиторію, спонукання їх до організованої спільної діяльності).

До цих функцій необхідно додати таку важливу функцію іміджу, як конструктивно-стабілізаційна, що забезпечує стійкість іміджу.

Процес взаємодії особистості з навколишнім світом передбачає пред'явлення чогось своїй свідомості (аугосуб'єктний вплив). Цей процес називається репрезентацією. З іншого боку, особистість пред'являє власні думки, вчинки іншим людям (інтеросуб'єктна взаємодія). Цей процес називається презентацією. Але перш ніж пред'явити інформацію суб'єкту, її необхідно осмислити, отже, репрезентація передує презентації.

У психологічних дослідженнях склали різні типології іміджу за виокремленими підставами. Виділимо деякі з них: емоційний і раціональний, стихійний і цілеспрямований, дзеркальний і міфологічний, позитивний і негативний. Інша типологія: середовищний, вербальний, кінетичний, уречевлений, візуальний.

Часто імідж класифікують за характеристиками об'єктів. У цьому разі виокремлюють: персональний імідж, імідж організації, політичний, регіональний імідж,

імідж ідеї, торгової марки, проекту. Найбільш розробленими виявляються персональні іміджі: імідж особистості, керівника, політика тощо. Зокрема, було структуровано загальні вимоги, що зумовлюють ефективність політичного іміджу: риси переможця, стереотипна багатоплановість, риси "батька", відповідність політичним архетипам, вплив оточення тощо. Було розроблено моделі ефективного політичного іміджу: трипроменева (інтелект, потенціал, моральні якості), трипроменева (особистість, діяльність, стосунки), чотирипроменева (інтелект, моральні якості, лідерські властивості, потенціал) шістнадцятифакторна модель. Розроблено спеціальні психологічні технології створення ефективного іміджу.

Імідж може бути змодельований певними психотехнологіями, результатом яких буде отримання інформації про суб'єкта від нього самого, або від джерел, що викликають довіру. Однією з особливостей іміджу є його недовомленість, що заохочує уяву того, хто сприймає, і дає змогу впроваджувати імідж на рівні несвідомого в психіці людини. Тому імідж тут має маніпулятивний характер, причому володіє великою регулятивною силою. Виникнення або створення іміджу зазвичай ситуативне, цілеспрямоване, формується під конкретне завдання. Зміст іміджу структурується відповідно до характеру соціальних відносин, у які включена особистість і люди, що сприймають її. Сприйняття іміджу завжди більшою чи меншою мірою пов'язане з мисленням, пам'яттю, увагою, уявою,

скероване мотивацією і має певне афективно-емоційне забарвлення, схильне до впливу стереотипів. Отже, імідж виокремлює об'єкт або суб'єкт, створює враження його радикальної відмінності від інших. При цьому імідж за допомогою асоціацій може наділяти об'єкт або суб'єкт психологічними характеристиками, що лежать за межами його реальних якостей. Через усілякі психологічні та соціально-психологічні механізми імідж впроваджується в масову свідомість. Тому імідж розглядають як створюваний образ і, як правило, цілеспрямовано створюваний одним суб'єктом для інших суб'єктів, де ролі учасників іміджевого впливу не є однаковими, і сама взаємодія не є повністю симетричною. Іншими словами, у наявності маємо психологічний вплив суб'єкта, що створює імідж, на суб'єктів, які його сприймають. З іншого боку, інтерсуб'єктність вказує на активну роль усіх учасників взаємодії, наявність зворотного зв'язку.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи вище зазначене, можна дійти висновку, що імідж - це цілеспрямовано створюваний психічний образ, що являє собою одночасно інтерсуб'єктну та ауто суб'єктну взаємодію, спрямовану на створення в масовій свідомості емоційно забарвленого, маніпулятивного образу, який має характер стереотипу і який сформовано під конкретні стратегічні та практичні завдання. Імідж є відображенням у суспільній свідомості та суспільному несвідомому глибинних рис і прагнень особистості, далеко не завжди усвідомлюваних нею.

Список використаних джерел

1. Vamouw E. (1973) *The Image Empire. A History of Broadcasting in the United States.* Oxford.
2. Boorstin D. (1961) *The Image, or what Happened to the American Dream.* London.
3. Lippman W. (1965) *Public opinion.* A Free Press Paperbac, N.Y.
4. Алещенко В., Шумейко, А. (2020). Формування іміджевих характеристик в процесі професійної підготовки військових психологів. *Вісник Національного університету оборони України.* 54, <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-19-28>.

References

1. Vamouw, E. (1973) *The Image Empire. A History of Broadcasting in the United States.* Oxford.
2. Boorstin, D. (1961) *The Image, or what Happened to the American Dream.* London.
3. Lippman, W. (1965) *Public opinion.* A Free Press Paperbac, N.Y.
4. Aleshhenko, V., Shumejko, A. (2020). Formuvannja imidzhevih harakterystyk v procesi profesijnoi' pidgotovky vijs'kovyh psihologiv [Formation of Image Characteristics in the Process of Professional Training of Military Psychologists]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrainy.* 54. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-19-28>. (in Ukrainian)

Summary

IMAGE AS A SPECIAL MENTAL IMAGE

Storozhuk N. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department of Military
Psychology and Pedagogy, Military Institute of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Introduction. *One of the most important conditions for conducting effective professional activities at any level is the fact that today it is no longer enough to be a qualified specialist - you need your own unique (effective, efficient) image of a business person, recognisable, and, just as importantly, evoking a positive reaction from people. In this regard, the problem of forming an effective image is now one of the leading positions in psychology. All of this requires analytical reflection, practical research, and the development of models and technologies for its formation.*

The purpose is phenomenological analysis of the image in psychological science as a special mental image.

Methods – content analysis, comparison, generalisation, systematisation.

Originality. *The mental image is a "product" of the imaginative sphere of the individual, therefore, in the multidimensional description of the inner world of the individual, his or her imaginative sphere, in addition to the images that continuously arise, numerous types of "non-perceptual" imaginative phenomena appear. These are various reproductive images of long-term, short-term and operational memory, ideas about the world around us and ourselves, including systems of social representations, images of imagination, fantasy, dreams, etc. From the above, it follows that image should not be reduced to a direct aspiration or representation, but has a more complex nature, connected with various phenomena of the imaginative sphere of the personality, including the so-called images. An image, being such a figurative phenomenon, can be defined as a specific secondary image that has its own essence and content, which does not require direct influence of external stimuli on the senses.*

An image distinguishes an object or subject, creating the impression of its radical difference from others. At the same time, an image, through associations, can endow an object or subject with psychological characteristics that are beyond its real qualities. Through various psychological and socio-psychological mechanisms, the image is introduced into the mass consciousness. Therefore, an image is seen as a created image and, as a rule, purposefully created by one subject for other subjects, where the roles of the participants in the image influence are not the same, and the interaction itself is not completely symmetrical. In other words, we have a psychological influence of the subject creating the image on the subjects who perceive it. On the other hand, intersubjectivity indicates the active role of all participants in the interaction and the presence of feedback.

Conclusion. *Thus, an image is a purposefully created mental image that is both an intersubjective and autosubjective interaction aimed at creating an emotionally coloured, manipulative image in the mass consciousness that has the character of a stereotype and is formed for specific strategic and practical purposes. The image is a reflection in the public consciousness and the public unconscious of the deepest traits and aspirations of a personality, which are not always realised by it.*

Keywords: *image; mental image; intersubjective interaction; autosubjective interaction; stereotype.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 16.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 17.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПІДВИЩЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА – ШЛЯХ ДО РІВНОСТІ В СФЕРІ ОБОРОНИ ТА БЕЗПЕКИ

Чоботько М. А. викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-4641-6592>

Чоботько І. І. старший викладач кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-4655-5696>

Сучасне суспільство постійно стикається з питаннями гендерної рівності та участі жінок у військовій службі. Традиційні уявлення про ролі статей у суспільстві нерідко не відображають реальні можливості та потреби, що приводить до виникнення стереотипів. Проте сучасний світ постійно змінюється, і з ним змінюються й уявлення про гендерні ролі. Стаття розглядає тенденції зміни стереотипів у сучасному світі та заходи, спрямовані на забезпечення гендерної рівності у сфері оборони та національної безпеки. Не глядачі на наявність стереотипів, у останні роки спостерігається зростання кількості жінок, які обіймають керівні посади та беруть участь у військових структурах.

Ключові слова: гендерна рівність; жінки; військова служба; стереотипи; сектор оборони.

Вступ. У минулому уявлення про жінку було не дуже розвиненим морально, і, на жаль, в певній мірі це уявлення передалося й до нашого покоління, впливаючи на гендерну нерівність між жінками та чоловіками. Уявлення, що гендер стосується виключно порушень прав жінок, стало досить укоріненим у нашому розумінні і часто зрівнюється з поняттям "стать". Проте гендер та стать - це не тотожні поняття. Усі привикли до того, що лише права жінок потребують корекції, але всі забувають, що також потрібне законодавче регулювання для прав чоловіків. Гендерна рівність передбачає наявність абсолютно рівних умов для осіб обох статей у реалізації всіх прав людини та можливість брати участь у всіх сферах життя, зокрема у політиці, економіці, соціальному та культурному розвитку.

Рис.1. Фото взято з веб-ресурсу «Почуй військову»: фотовиставка з історіями жінок, які у війську» (січень 2024)

Гендерна рівність є основною умовою для розвитку людства як демократичної держави. Отже, гендерна рівність - це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життя суспільства.

Питання гендерної рівності важливе у будь-якій сфері професійної діяльності. Однією з основних проблем є те, що участь жінок у так званих "чоловічих" професіях не розглядається як важлива та необхідна. Традиційно в цих професіях чоловіки мають домінуюче становище. Проте, за останні кілька років ця тенденція поступово змінюється. Попередження, що жінки не можуть служити в армії або працювати в "чоловічих" професіях, існує навіть у сучасному світі. Проте варто пам'ятати, що більшість сучасних жінок мають достатній рівень фізичної підготовки, щоб служити в Збройних силах України. Проте, для того щоб це стало звичним, потрібно багато часу і зусиль Дуденко М.О., Чоботько М.А. (2022). Наприклад, в Ізраїлі в 2000 році до Закону про військову службу була внесена поправка, згідно з якою жінки мали таке ж право обіймати будь-яку посаду у Збройних силах Ізраїлю, як і чоловіки. Ця поправка дала жінкам можливість бути визнаними фізично та психологічно придатними для роботи в армії на рівні з чоловіками. Питання про те, чи може жінка обіймати

певну посаду, залишається на розсуд військових командирів у кожному конкретному випадку.

Метою статті є аналіз та обговоренні проблем гендерної рівності у військовій сфері, висвітленні тенденцій її зміни в умовах сучасного світу, а також у підтримці заходів, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для жінок у секторі оборони та національної безпеки.

Завдання статті: аналіз сучасного стану участі жінок у військовій службі та огляд обмежень, які існують для жінок у цій сфері, зокрема в контексті законодавства України; висвітлення тенденцій зміни стереотипів у суспільстві щодо ролі жінок у сфері оборони та національної безпеки, враховуючи розвиток подій в контексті конфлікту з РФ; аналіз заходів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності у секторі оборони та національної безпеки, включаючи законодавчі та інституційні ініціативи; висвітлення позитивної динаміки у залученні жінок до військової служби та їхньої участі на керівних посадах у сфері безпеки та оборони, зокрема на прикладі відомих державних структур; виявлення проблем, з якими стикаються жінки при вступі у військову службу, зокрема у контексті фізичної підготовки, а також аналіз шляхів вирішення цих проблем з урахуванням гендерної перспективи.

Теоретичне підґрунтя. Згідно ресурсу порталу новин Укрінформ «Аваков: Майже 39% працівників системи МВС - жінки» (04.12.2019 р.) з моменту вторгнення РФ до України «Жінки відчули потребу й необхідність долучитися до справи захисту Батьківщини, цілісності своєї землі й держави. Але на той час у законодавстві України було багато обмежень для того, щоб жінка повноцінно виконувала свої обов'язки військової служби. Так, наприклад, для жінок були переважно відкриті посади тилового забезпечення, фінансування і небойові посади. Тобто у них не було змоги офіційно обіймати посади, за якими вони практично виконували свої обов'язки. Їх оформлювали швачками, прачками, кухарками, але насправді вони були снайперками чи кулеметницями», – пригадала Любов Гуменюк. "За два останні роки впровадження політики можна побачити досить цікаву, і на мій погляд,

позитивну динаміку, – збільшення частки жінок. І в ДСНС – на 5 відсотків, і в Національній поліції – на 2 відсотки, і в Нацгвардії збільшення відбулося десь на 7 відсотків", – повідомила заступник міністра внутрішніх справ Тетяна Ковальчук. Так за даними інтернет порталу новин Укрінформ «Кількість жінок у підрозділах МВС зросла – заступник міністра» (07.12.2019 р.) це призвело до збільшення кількості жінок на керівних посадах, зокрема, в Нацполіції: більш як на 4 відсотки збільшилася кількість жінок, у ДМС – на 0,5 відсотка, у Нацгвардії – на 3,5 відсотка. За останній час у структурі МВС та ЗСУ спостерігається тенденція збільшення кількості жінок-працівниць, що обіймають керівні посади. "Сьогодні в системі МВС кількість жінок становить майже 39%. І майже кожна п'ята з них працює на керівній посаді", – сказав міністр.

В інтернет ресурсі «Впровадження гендерної рівності у секторі безпеки і оборони України: досягнення та виклики» (17.12.2019 р.) зазначають, що Уряд України невинно працює в напрямі європейської та євроатлантичної інтеграції. У нашій діяльності особлива увага приділяється інтеграції гендерної рівності у секторі безпеки та оборони. Уряд визнає, що цілей реформи не можна досягти без урахування гендерної рівності, яка пов'язана з основоположними цінностями демократії, особистою свободою, правами людини та верховенством права. Збільшення кількості жінок, які вступають на службу до органів внутрішніх справ та збройних сил, та жінок офіцерів, що займають керівні посади показує, що країна готова до змін у секторі гендерної політики у сфері оборони та національної безпеки.

В інтернет ресурсі «У нашому війську служить понад 31 тисяча жінок» (4 Березня 2021) та дослідниця Дубчак Н.І. (2008) наголошують, що сьогодні жінки активно реалізуються в усіх сферах громадської діяльності, в тому числі й у сфері оборони країни. Якщо Збройні Сили України спочатку були найконсервативнішим державним закладом у питанні жіночої військової служби, то в 2020 році у Збройних Силах України проходили службу 31757 жінок, що становить 15,6% від загальної кількості військовослужбовців. Дослідники Спіріна Т.П., Грицуняк І.С.

(2019) стверджують, що у збройних силах більшості країн досі переважають чоловіки. Це ґрунтується на стереотипі розподілу ролей за статтю у суспільстві. Загальною думкою є, що саме чоловіки «повинні обороняти країну та захищати слабких – дітей, жінок та осіб похилого віку».

Більшість стверджень спирається на те, що жінки мають слабкішу фізичну підготовку аніж чоловіки, тому у бойових ситуаціях їх дії не такі ефективні. Але цей аргумент хибний, бо дані різноманітних досліджень показують, що фізичні досягнення, які встановили чоловіки 10-20 років тому, на даний момент є доступними для жінок Чоботько М.А. (2022). Фізична підготовка – залишається гострою проблемою в вирішенні деяких питань. Якщо взяти до прикладу фізичні нормативи в деяких країнах НАТО, то вони зрівняні, як для чоловіків, так і для жінок. Але, щоб жінка виконала нормативи на рівні з чоловіком, для цього потрібна ефективна підготовка. Наша система освіти в цьому питанні відстає. Ще з дитинства в школах звикли поділяти фізичні вправи: для дівчат та для хлопців. Хлопцям вже з шкільних років на заняттях з фізкультури надається більше фізичного навантаження, строгіше відношення до складання нормативів та вправ і т. д. А от для дівчат – надається все це в спрощеному варіанті (легші вправи та більше часу на виконання нормативів і т. д.) Чоботько М.А. (2022). Отже коли рівень фізичної підготовки у хлопців більш розвинений, а дівчатам надається слабший рівень підготовки, то в результаті отримаємо більш витривалих та фізично здібних хлопців, аніж дівчат. Дівчата не зможуть без такої підготовки, як у хлопців, зробити на рівні з ними фізичні вправи та виконати нормативи. З такої здавалося б дрібниці і починається гендерна нерівність, такий приклад показує нерівний підхід до жінок та чоловіків. І це лише одна проблема з якою ми стикаємося кожен день, а якщо копнути глибше то їх сотні.

Професіоналізм, стресостійкість, стійкість в екстремальних ситуаціях, добре розвинуті фізичні можливості стоять на першому рівні у професійній армії. Тому, коли жінки та чоловіки отримують однакову підготовку та рівне ставлення, жінки можуть виконувати свої обов'язки так само

ефективно, як і чоловіки. Тим більше, що не всі чоловіки «гарні» військовослужбовці. Враховуючи постійно мінливий характер сучасного бою, кількість м'язів не відіграє важливої ролі, тому стать не повинна бути основним фактором, що визначає ролі чоловіків і жінок у військовій структурі Чоботько І.І., Чоботько М.А. (2022). За опитуванням та відгуками командирів військових частин та підрозділів саме жінки-службовці ретельніше та більш старанно виконують свої обов'язки. За словами їх колег, основними позитивними моментами жіночої військової служби є:

- велика працездатність;
- внутрішня самодисципліна;
- відповідальність за доручену справу;
- професіоналізм.

Присутність жінки значно пом'якшила морально-психологічну атмосферу у військовому колективі, зробила командирів і начальників стриманішими, а головне – значно підвищила культуру взаємин між самими військовослужбовцями.

Кількість жінок у сфері оборони збільшується, що відповідає світовій тенденції національного розвитку. Але у процесі переходу до європейських стандартів у сфері оборони, на жаль, жінки продовжують відігравати роль «допоміжної сили» і реальних рівних можливостей немає. Рівень усвідомлення та стереотипи у цьому питанні продовжують відповідати стандартам і практикам «радянської доби» Оргієць, Д., Чоботько, М. (2020).

Ще одна важлива якість – мотивація, з якою метою людина йде до армії і т.д., адже для жінок є різні цілі:

- збагачення (грошове забезпечення);
- стрімке духовне прагнення, тобто це зазвичай стійке патріотичне переконання;
- бажання показати та доказати, що жінка спроможна на щось більше, аніж стояти у плити та виховувати дітей.

Методи дослідження. Впродовж дослідження було використано такі методи:

– аналіз законодавства: вказує на обмеження, які існують для жінок у виконанні військової служби з моменту вторгнення Росії до України. Цей аналіз законодавства стосується обмежень у військовому складі та доступу до керівних посад у військових структурах.

Питання психології

– статистичний аналіз: в тексті приводяться дані щодо збільшення частки жінок у різних військових структурах, а також їхня участь на керівних посадах. Цей аналіз базується на статистичних даних про кількість жінок у різних секторах оборони та безпеки.

– документальний аналіз: використовується цитування висловлювань представників уряду та інших осіб, що підтверджують тенденцію до змін у політиці стосовно гендерної рівності у сфері оборони та національної безпеки.

– літературний аналіз: висновки та дослідження, які розкривають стереотипи щодо ролі жінок у військовій сфері та вказують на їхні можливості та досягнення у цій галузі.

– критичний аналіз: аналіз та критичне сприйняття аргументів, що стверджують про слабкішу фізичну підготовку жінок та інші стереотипи, що обмежують участь жінок у військовій службі.

– емпіричні методи: вимірювання показників, пов'язаних з участю жінок у військовій службі, порівняння даних щодо жінок та чоловіків у військовій сфері.

Результати та обговорення. За даними ресурсу «Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії» (20.02.2024 р.) жінка мала право навчатися военній справі про що свідчить багато історичних описів. Згідно за інформацією «Російського вторгнення в Україну (з 2022). Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії» (7.03.2024 р.) українські жінки успішно приєднуються до різних функцій з моменту російського вторгнення в Україну 2022 року, яке було здійснено 24 лютого 2022 року. На етапі розвитку за даними «Російсько-української війни (з 2014). Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії» (6.06.2023 р.) з 2014 року здійснилося численне зростання присутності жінок в українському війську, включно з доступом до посад, які були раніше зарезервовані лише для чоловіків. Вони стали доступними і для жінок, а спільна кількість жінок, які приєдналися до Збройних сил України, зросла до того ж вдвічі, а втім дискримінація і переслідування залишилися серйозними питаннями в середовищі українських військових. Значна кількість жінок вирішила

воювати у складі Збройних сил України у відповідь на російське вторгнення.

Зіткнувшись із цією російською загрозою, покоління українок зробило крок вперед в шляхах, які були б немислимыми протягом більшої частини минулого тисячоліття. З 2018 року українські жінки мають той самий юридичний статус, що й чоловіки у Збройних силах, і хоча багато хто каже, що зіткнулися з сексизмом з боку деяких колег, вони широко прийняті та виконують ті ж завдання, що й чоловіки, зокрема на передовій Чоботько М.А. Чоботько І.І. (2020). Щонайменше 30 000 осіб були у збройних силах - близько 10% від загальної кількості - до початку війни, і з тих пір їх кількість швидко зросла. Набагато більше жінок приєдналися до підрозділів територіальної оборони, і незліченні мільйони підтримують військові зусилля іншими способами. Останні дані показують, що жінки складають 22,8% збройних сил.

За даними порталу новин «Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України — нові дані Кадрового центру» (4 грудня 2021) наразі, понад 50 тисяч жінок працює у лавах ЗСУ, а близько 5000 з них служать безпосередньо на фронті та борються з російськими окупантами, -такі дані надала заступниця міністра оборони України Ганна Маляр.

Таким чином можна побачити (рисунок 2), що кількість жінок в лавах ЗСУ стрімко зросла, якщо порівнювати з минулими роками. Навіть відбувались дискусії, щодо професій, які несуть шкоду для здоров'я жінок, в яких наші представниці жіночої статі, відстояли своє право на вибір таких професій Чоботько М.А. (2021). До початку проведення РФ «спеціальної військової операції», багато жінок, які перед тим як взяли зброю в руки та пішли на фронт, займалися лише цивільними справами (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількість жінок, які проходять службу у Збройних Силах України за період з 2005 по 2021 роки. «Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України – нові дані Кадрового центру» (4.12.2021 р.)

Питання психології

Рік	Кількість жінок, чол.
2005	19366
2006	19228
2007	18536
2008	17942
2009	17783
2010	17386
2011	17008
2012	16962
2013	16557
2014	14319
2015	17044
2016	20123
2017	24897
2018	26617
2019	29754
2020	32589
2021	35972

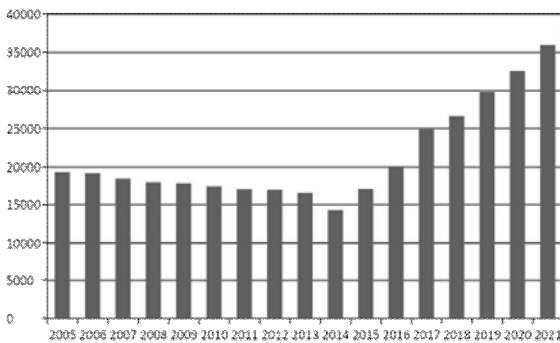

Рис. 2. Динаміка жіночого складу у збройних силах за період з 2005 по 2021 роки. «Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України – нові дані Кадрового центру» (4.12.2021 р.)

За даними інформаційного агентства Interfax-Україна «Чисельність жінок у ЗСУ -

понад 62 тис. осіб, близько 5 тис. виконують завдання в районі проведення бойових дій» (20.11.2023 р.) наразі у Збройних Силах України чисельність жінок складає 62 062 осіб (7,3 % від загальної чисельності особового складу Збройних Сил України), із них:

- військовослужбовці – 43 479 осіб (5,3 %), у тому числі:
 - офіцерський склад – 7 709 (6,6 %);
 - сержантсько-старшинський склад – 11 732 (6,6 %);
 - солдати – 22 704 (4,4 %);
 - курсанти – 1 334 (18,1 %);
 - цивільний персонал (працівники) – 18 583 особи (48,2 %).

На керівних посадах перебуває 5160 військовослужбовців-жінок в тому числі:

- офіцерів – 2890 осіб;
- сержантів – 2270 осіб.

Кількість військовослужбовців-жінок, які мають неповнолітніх дітей становить 18012 осіб (рисунк 3).

3171 військовослужбовців-жінок знаходяться у відпустці по догляду за дитиною.

2556 військовослужбовців-жінок мають статус матері одиночки.

Близько 5 000 військовослужбовців-жінок виконують завдання в районі проведення бойових дій.

Кількість військовослужбовців – жінок, яким встановлено статус учасника бойових дій складає 13487 осіб (таблиця 2).

Таблиця 2

Порівняна статистика жіночого складу у збройних силах за період з 2014 та 2023 років. «Чисельність жінок у ЗСУ - понад 62 тис. осіб, близько 5 тис. виконують завдання в районі проведення бойових дій» (20.11.2023 р.)

рік	жінки у ЗСУ							
	загальна кількість жінок	військово службовці	статус учасника бойових дій(убд)	офіцерський склад	сержантсько-старшинський склад	солдати	курсанти	цивільний персонал
2014 АТО	49926	16557	101	1633	4754	9707	370	33369
2023 війна	62062	43479	13487	7709	11732	22704	1334	18583

Питання психології

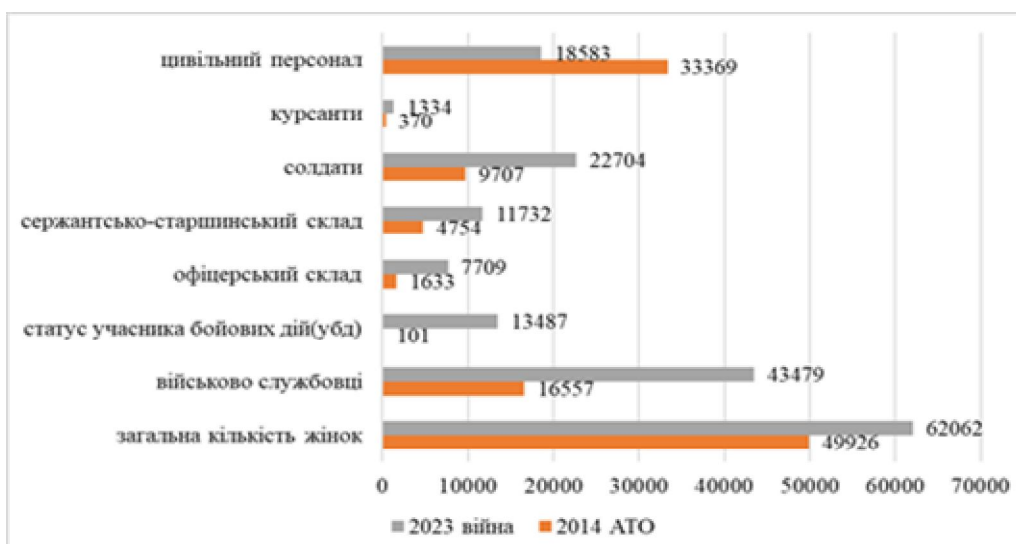

Рис. 3. Діаграма порівняльної статистики жіночого складу у Збройних Силах України з 2014 та 2023 роки.

За даними ресурсу «Із 2014 року кількість жінок у Збройних силах України зросла у два з половиною рази» (15.03.2023 р.), станом на жовтень 2023 року, кількість жінок у Збройних силах України зросла до 62 062 осіб, що становить 7,3% від загальної чисельності ЗСУ. З них військовослужбовиць – 43 479 осіб (5,3%). Це свідчить про стійку тенденцію збільшення чисельності жінок у ЗСУ, що з 2014 року зросла у два з половиною рази, як повідомила спеціалістка відділу з гендерних питань та зав'язків з релігійними організаціями Департаменту гуманітарного забезпечення МОУ Любов Гуменюк. За словами Гуменюк, така позитивна динаміка свідчить про серйозні зрушення в ЗСУ, завдяки планомірній роботі Міноборони. Речник ЗСУ Богдан Сенік вважає, що створення жіночого бойового підрозділу позитивно вплине на розвиток Збройних сил України, забезпечить доступ жінкам до посад та забезпечить їм рівні права щодо проходження військової служби Чоботько М.А. (2020).

У ресурсі «На полі бою в Україні найбільша кількість жінок в новітній історії – Міноборони» (21.11.2023 р.) за словами заступниці міністра оборони Наталії Калмикової «Сьогодні на полі бою в Україні ми маємо найбільшу кількість жінок в новітній світовій історії. Вони проявляють себе не лише як гарні військові фінансистки чи лікарки, але і як сміливі військовослужбовиці, що віддано захищають свою Батьківщину. Наше завдання зробити все, щоб вони могли

будувати кар'єру». Вона додала, що на сьогодні в українській армії скасовані будь-які обмеження щодо призначення та проходження жінками-військовослужбовцями служби на всіх посадах (в тому числі бойових) за всіма групами військово-облікових спеціальностей. Вона зауважила, що треба подолати головні стереотипи - що жінка не повинна бути на нулі, і що жінка набагато слабша за чоловіка. Оці два показники дуже сильно впливають на можливість жінки потрапити на бойові завдання, і тому їй доводиться у декілька разів більше працювати без можливості допустити помилку, додала депутатка.

В ресурсі «Жінки успішно проходять набір до "Гвардії наступу", – МВС» (23 березня 2023) за словами заступниці міністра внутрішніх справ Катерини Павліченко, жінки подають анкети на вступ до штурмових бригад "Гвардії наступу" та успішно проходять етапи відбору. «У нас дійсно є багато жінок, які не тільки подали анкети, а вже успішно пройшли всі відбори й наразі направлені на навчання. Станом на сьогодні це близько 5% з усієї кількості анкет», - зазначила Катерина Павліченко. Вона також зауважила, що наймолодшому кандидату, який подав заявку на вступ до бригад «Гвардії наступу» - 18 років, а найстаршому – більше 60 років.

За даними статті «Перша жінка пройшла Q-курс Сил спецоперацій України» (12.07.2023) у липні 2023 року перша жінка пройшла кваліфікаційний курс (Q-курс) Сил спеціальних операцій ЗС України та

отримала «номер 68» отримала нашивку «спеціальні сили». «Номер 68 — це перша жінка-військовослужбовець, яка подолала дистанцію в декілька місяців проходження Q-курсу ССО. Попереду розподіл в одну з військових частин та тяжка робота задля наближення перемоги України», — повідомляє Командування ССО ЗСУ.

Як зазначається у статті «У підрозділах Держспецтрансслужби вже 5 жінок виконують завдання з розмінування» (23.05.2023 р.). В Україні дедалі більше жінок прагнуть опанувати саперську професію- повідомляє підполковник Михайло Конопельнюк. Станом на травень 2023 року у підрозділах Держспецтрансслужби вже 5 жінок-саперів виконують завдання з розмінування і ще одна наразі проходить курс навчання. За словами підполковника Конопельнюка, бути сапером — це насамперед свідомий вибір: людина має бути психологічно готова до важкої роботи, що пов'язана з ризиком. Тому перший етап — це тестування на професійну придатність. Після цього — навчання. Ті, хто успішно складе іспит після його завершення, стануть саперами та будуть допущені до проведення розмінування.

За даними ресурсу «Жінкам в армії треба створити рівні з чоловіками права та можливості – експерти» (17 листопада 2023) Ірина Никорак народна депутатка і засновниця проєкту Arm Woman Now на засіданні круглого столу на тему: «Жінки у війську: що змінилося за півтора року повномасштабної війни» зауважила, що просуватись по службі жінкам складно. Тому потрібно докладати зусилля: необхідні закони і реформи, «але так само потрібно розуміння на рівні армії, що жінка в армії - це нормально». Никорак зауважила, що на її особисту думку, можна взяти приклад Норвегії де створені жіночі батальйони.

«Ми бачимо колосальне збільшення жінок в ЗСУ після повномасштабного вторгнення, і дуже хотілось, щоб жінки, які зараз несуть службу, хотіли потім залишитись і мали можливість розвиватись. Мені хотілось, щоб особисто ті яскраві, унікальні, сильні жінки, з якими я знайома, мали право вибору. Зараз вони кажуть, що ми будемо воювати до моменту перемоги, а далі ми не хочемо залишатись в армії через

те, що для нас по факту не створені умови. Ми не бачимо рівності - жінкам дуже складно потрапляти на бойові посади, вони повинні доводити свою спроможність», - сказала Никорак.

Крім того, в армії є великі проблеми із забезпеченням жінок формою, берцями. У цьому контексті вона повідомила, що фонд Arm Woman Now вже забезпечив безкоштовно формою 6 тисяч жінок на передовій. Наразі також актуально питання термобілизни для жінок. В ЗСУ видають лише чоловічу, яка може служити жінкам лише як тепла піжама. Недостатня кількість зимових курток малого розміру. Крім того, є дуже актуальним питання жіночих бронежилетів.

Міністерство оборони поставило на забезпечення жіночу білизну, яка пройшла всі необхідні випробування в підрозділах Збройних сил України.

Як передає Укрінформ, про це Міноборони повідомляє у Фейсбуці.

«Військовослужбовиці тестували комплекти протягом 2023 року в два етапи, перевіряли їх на функціональність, надійність, якість, зручність, а також на відповідність власним побажанням», - йдеться в повідомленні.

Як зауважили в МОУ, жінки, які брали участь у тестуваннях, позитивно оцінили такі характеристики білизни:

- якісні матеріали (у складі бавовна та еластан), які добре «вентилюються» та відводять вологу;
- зручний крій, що не обмежує рухів і підходить для використання навіть у повній екіпіровці;
- розмірна сітка охоплює широкий спектр розмірів – від XS до XL;
- універсальна, з високою посадкою, гарно тягнеться й тримає форму.

Також зазначається, що комплекти жіночої білизни виготовляються у трьох кольорах - coyote, olive green, black. Як повідомляв Укрінформ, Міноборони поставило на забезпечення п'ять зразків бойових балістичних шоломів, які пройшли військові (дослідні) випробування у підрозділах ЗСУ.

3 серпня 2023 року Міністерство оборони України затвердило зразок-еталон костюма літнього польового для військовослужбовиць ЗСУ. Відтепер жіноча

літня польова форма офіційно поставлена на забезпечення. Зазначається, що робота над впровадженням жіночої польової форми розпочалася на виконання доручення міністра та за ініціативи проєкту Arm Women Now, громадської ініціативи Forma Two і за участі радниці – уповноваженої Президента України з питань безбар'єрності ще у 2022 році.

«Вірю, що в новому однострої виконувати як бойові, так і тиллові обов'язки, стане значно комфортніше. До речі, навіть не в усіх країнах-членах НАТО, чий стандарт застосовується для пошиву.

Та і взагалі, жіноча військова форма довго не була повсякденністю в жодній країні.

В США, до прикладу, жінкам дозволено служити в армії з 1948 року і при цьому тільки в 2009 році розпочали розробку і впровадження жіночої уніформи. Лише в 2011 році в американських збройних силах розробили саме жіночу версію уніформи, яка б підходила по антропологічних параметрах. В ізраїльській армії, де жінки також вже понад 50 років проходять обов'язкову строкову службу, жіночу форму видають не у всіх підрозділах. Тож, можна сміливо говорити, що ми серед лідерів», - сказав Олексій Резніков.

Продовжується робота над впровадженням жіночого бронезилета. Вже скоро наші захисниці матимуть можливість отримати не тільки польову форму, а й засоби індивідуального захисту відповідно до своїх антропометричних даних» йдеться у статті «У ЗСУ з'явилася польова форма для жінок, на черзі - жіночі бронезилети» (05 серпня 2023).

Зазвичай жінки підганяли наявну плитоноску під свій розмір. Натомість ці бронезилети враховуватимуть жіночу анатомію. У нових захисних елементах залишили лише дві нижні подушки, а товщину збільшили вдвічі. Про це повідомила заступниця міністра внутрішніх справ Мері Акопян.

Кілька екземплярів військовослужбовиці Київського гарнізону Нацгвардії вже тестують на собі. Виробники кажуть, що система підійде не тільки для жінок, але й для чоловіків з розвинутими грудними м'язами. У Нацгвардії стверджують, що таких бронезилетів не

мають навіть армії країн НАТО йдеться у «Бронезилет для жінок розробили в Україні» (2022)

Як зазначено у ресурсі «У лавах ЗСУ в рази зросла кількість жінок-військових» (15 березня 2023) своєю чергою заступниця директора Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук Світлана Чуніхіна зауважила, що гендерні стереотипи в суспільстві важче піддаються корегуванню, ніж расові, етнічні упередження. Однак в Україні спостерігається досить позитивна динаміка. Якщо в 2018 році ідею рівноправності жінок і чоловіків в армії підтримували 53% українців, то зараз ця цифра зросла до 80%.

У перші дні війни роль українок визнала перша леді Олена Зеленська, яка сказала, що «наш нинішній опір має особливо жіноче обличчя». Вона сказала, що «вклонилася» жінкам своєї країни, включаючи «тих, хто воює в лавах, тих, хто лікує, рятує, годує; тих, хто продовжує виконувати свою звичну роботу - в аптеках, магазинах, на транспорті, в комунальних службах, для того щоб життя тривало і перемагало; тим, хто щодня без паніки забирає дітей з притулків і розважає їх іграми та мультфільмами, щоб рятувати дитячу свідомість від війни», зазначено у статті «Рятуючи себе та своїх дітей, українські жінки рятують і свою країну – Зеленська» (25 травня 2022).

Проте, як і раніше, очікується, що жінки будуть виконувати свої традиційні ролі вихователів дітей. Оскільки чоловікам призовного віку заборонено виїжджати за межі країни, біженцями стали переважно жінки та діти, у тому числі більше 6,3 млн. осіб, які покинули країну із загальної 44 млн. населення.

Ставлення української влади інколи було більш традиційним, ніж прогресивним в інших контекстах, що, можливо, не дивно в країні, де переважна більшість ідентифікує себе як православні християни, що сягає часів Святої Ольги.

За межами армії жінки стали невід'ємною частиною опору та «тилової лінії фронту». Від українки, яка, як повідомляється, збила російський безпілотник із банкою помідорів зі свого балкона, до жінок, які готують коктейлі

Молотова та пакують солдатські сумки, плетуть сітки- всі ці цивільні внески є безсумнівними.

Жінки також зробили свій внесок через репортажі в зоні бойових дій, які коштували життя продюсеру телевізійних новин Олександри Кувшинової та ледь не вбили журналісток Анастасію Станко та Анастасію Волкову.

Співзасновниця ГО "Жінки зі сталі", матір захисника Маріуполя Наталя Кравцова, закликала Папу Римського Франциска посприяти звільненню з полону 167 українок та передала листа від родин військових. Розмовляючи з Папою Римським, вона наголосила, що в російському полоні вже понад 9 місяців утримуються 167 жінок - українських захисниць, медиків, некомбатанток. "Це і зовсім юні дівчата, й матері, які більше року, з моменту оточення російськими військовими Маріуполя, не бачили своїх дітей. Але російська сторона не зважає на будь-які аргументи та відмовляється їх звільнити чи обмінювати", - розповіла жінка йдеться у статті «Жінки зі сталі» закликали Папу Римського посприяти звільненню з полону 167 українок» (28.02.2023 р.).

"Війна – це взагалі не чоловіча і не жіноча справа. Це взагалі нелюдська справа. Аби не відбувалось примусу до служби та дискримінації жінок у війську – в Україні має бути створена професійна армія", – переконана Марія Берлінська. Марія була аеророзвідницею, а повернувшись до Києва, створила Центр підтримки аеророзвідки, постачала на фронт дрони та навчала на них літати. Зараз Марія Берлінська займається реінтеграцією ветеранів – переймає досвід США у роботі з людьми, які повернулись з війни. Також вона ініціювала створення жіночого ветеранського руху та адвокаційної та правозахисної кампанії "Невидимий батальйон". Кампанія включала два фільми з історіями жінок-військовослужбовиць, а також соціологічні дослідження про проблеми, з якими стикаються військові жінки. Це, зокрема, сексуальні домагання, відсутність військової форми та гігієнічних засобів. "Раніше жінки брали до рук зброю "неофіційно". Вона воює як снайперка, у мене посестра воювала, а оформлена як кухарка чи швачка. У результаті немає можливості отримати

нагороди для кухарки, у випадку поранення чи загибелі сім'я не може на щось претендувати. Немає можливості продовжити військову кар'єру", – каже волонтерка «Працювала аеророзвідницею та захищала права жінок-військових. Марія Берлінська. СУСПІЛЬНЕ | ЛЮДИ» (14.10.2021 р.).

У період початку війни, жінки в Україні внесли свій важливий внесок у військові справи та громадські ініціативи. Репортажі в зоні бойових дій, які здійснювали жінки, призвели до втрати життя продюсера телевізійних новин Олександри Кувшинової, а журналістки Анастасії Станко та Анастасії Волкової лише вразили. Співзасновниця ГО "Жінки зі сталі", матір захисника Маріуполя Наталя Кравцова, звернулася до Папи Римського з проханням про допомогу у звільненні 167 українок з полону, вказавши на тривале утримання цих жінок російською стороною.

Марія Берлінська, колишня аеророзвідниця, активно підтримує ідею професійної армії в Україні, щоб уникнути примусу та дискримінації жінок. Вона заснувала Центр підтримки аеророзвідки, що забезпечує фронт дронами та навчає особовий склад. Крім того, вона стала ініціатором створення жіночого ветеранського руху та кампанії "Невидимий батальйон", спрямованої на захист прав жінок-військовослужбовців.

«Велика кількість медиків загинули, велика кількість – в полоні. І все це щодня змінюється не на нашу користь» - говорить засновниця медичного батальйону «Госпітальєри» Яна Зінкевич. 19-річна Яна Зінкевич створила в 2014 році медичний батальйон «Госпітальєри» за даними статті «Яна Зінкевич: «Велика кількість медиків загинули, велика кількість – в полоні. І все це щодня змінюється не на нашу користь» (13.06.2022 р.)

Залізна леді ЗСУ або єдина жінка-генерал Тетяна Остащенко у 2019 році стала командувачкою Медичних сил, а в серпні 2021-го – першою жінкою – бригадним генералом у ЗСУ. В її підпорядкуванні близько 20 000 лікарів, фельдшерів, медичних сестер, парамедиків, водіїв, велика кількість лікарень, десятки мобільних шпиталів і стабілізаційних пунктів вздовж 1500-кілометрової лінії

фронту. Ще в червні 2021 року Тетяна Остащенко стала першою жінкою в Україні, яка отримала генеральське звання в ЗСУ. З того часу президент Зеленський підвищив її з бригадного генерала до генерал-майора у червні 2022 року «Залізна леді ЗСУ або єдина жінка-генерал. Як Тетяна Остащенко підвищує ефективність військової медицини в ситуації щоденного краш-тесту» (13.06.2023 р.).

«Україні потрібен не фемінізм, а націоналізм». Військовиці Третньої окремої штурмової бригади про мобілізацію жінок та сексизм в армії. «Я завжди кажу, що Україні потрібен не фемінізм, а націоналізм. Чоловік ти чи жінка — ти маєш приносити коефіцієнт корисної дії. В армії, у волонтерстві — будь-де. Ти маєш відчувати в собі, що ти можеш зробити корисного. Можеш принести користь в армії, бути штурмовиком, медиком, кадровиком — ідеш і робиш. Незалежно від статі», — заявила хорунжа Третій окремої штурмової бригаді «Мамайка». «Україні потрібен не фемінізм, а націоналізм». Військовиці Третньої окремої штурмової бригади про мобілізацію жінок та сексизм в армії» (11.03.2024 р.)

За інформацією «Реалії та перспективи сучасного українського жіноцтва у війську» (20.12.2023 р.) щодо жіноцтва в арміях різних країн світу: «Частка військовослужбовиць в арміях світу варіює. Це біля 3 % в Індії, 10 % у Великій Британії, 15 % у Франції, 13 % у Швеції, 16 % у США, 15,3 % у Канаді, і 27 % в Південній Африці». Найяскравішим прикладом жіночої присутності в армії є,

безумовно, Ізраїль. Але жінки також служать у збройних силах Франції, Німеччини, Канади, Іспанії, Швеції, США, Великобританії, Норвегії, Китаю, Еритреї, Північної Кореї, Перу, Малайзії, Беніну тощо.

Висновки. Думка Державного секретаря Міноборони України, Людмили Дараган, свідчать про прогрес у подоланні гендерних стереотипів у військовому середовищі. Після подолання першого стереотипу, що жінка не може воювати, виникає потреба у подоланні іншого - "жінка не може командувати". Проте, наукові публікації про роль українських жінок у війні практично відсутні, хоча вона виявляється не тільки у ролі фінансистів або лікарів, але й у військовому ділі, де вони виступають як сміливі військовослужбовці. Тому, важливо забезпечити жінкам в армії рівні права та можливості з чоловіками.

Однак невизначено, які наслідки матиме участь жінок у війні на українське суспільство після припинення бойових дій. Хоча роль жінок у війнах 20-го століття сприяла їх політичному представництву та емансипації, немає гарантій, що цей процес відбудеться і у випадку України.

Сержантка ЗСУ, Аліна Сарнацька, вважає, що зміни в ставленні до жінок в армії можливі лише тоді, коли до армії долучиться багато жінок. Гендерний підхід в армії передбачає, що відбір особового складу здійснюється за професійними якостями, а не за статевою ознакою. Таким чином, рівність полягає у можливості вибору і реалізації цього вибору, незалежно від статі.

Список використаних джерел

1. Почуй військову»: фотовиставка з історіями жінок, які у війську (січень 2024). – Режим доступу: <https://nzl.theukrainians.org/pochuj-vijskovu-fotovystavka-z-istoriyamy-zhinok-yaki-u-vijsku.html>
2. Аваков: Майже 39% працівників системи МВС - жінки (4 грудня 2019). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2830433-avakov-majze-39-pracivnikiv-sistemi-mvs-zinki.html>
3. Кількість жінок у підрозділах МВС зросла — заступник міністра (07 грудня 2019). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2833038-kilkist-zinok-u-pidrozdilah-mvs-zroslo-zastupnik-ministra.html>
4. Впровадження гендерної рівності у секторі безпеки і оборони України: досягнення та виклики (17 грудня 2019). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2837474-vprovadzenna-gendernoi-rivnosti-u-sektori-bezpeki-i-oboroni-ukraini-dosagnenna-ta-vikliki.html>
5. У нашому війську служить понад 31 тисяча жінок (4 березня 2021). – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-vijsku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/>
6. Дубчак Н.І. (2008). Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. Стратегічні пріоритети, 4(9), 187-192. https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf
7. Спіріна Т. П., Гришуняк І.С. (2019). Військовослужбовці-жінки: виклик стереотипам. Педагогічні науки, 87, 189-192. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-87-34>

Питання психології

8. Жінка. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії (20 лютого 2024). – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0>
9. Російське вторгнення в Україну (з 2022). Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії (7 березня 2024). – Режим доступу: <http://surl.li/exqwk>
10. Російсько-українська війна (з 2014). Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії (6 червня 2023). – Режим доступу: <http://surl.li/smhe>
11. Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України — нові дані Кадрового центру (4 грудня 2021). – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-centru/>
12. Чисельність жінок у ЗСУ - понад 62 тис. осіб, близько 5 тис. виконують завдання в районі проведення бойових дій (20 листопада 2023). – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/general/948798.html>
13. Із 2014 року кількість жінок у Збройних силах України зросла у два з половиною рази (15 березня 2023). – Режим доступу: <https://zmina.info/news/z-2014-roku-kilkist-zhinok-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny-zroslo-u-25-raza/>
14. На полі бою в Україні найбільша кількість жінок в новітній історії – Міноборони (21 листопада 2023). – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/news/211123-na-poli-boyu-v-ukrayini-naybilsha-kilkist-zhinok-v-novitniy-istoriyi-minoborony>
15. Жінки успішно проходять набір до “Твардії наступу”, – МВС (23 березня 2023). – Режим доступу: https://lb.ua/society/2023/03/23/549712_zhinki_uspishno_prohodvat_nabir.html
16. Перша жінка пройшла Q-курс Сил спецоперацій України (12 липня 2023). – Режим доступу: <http://surl.li/rojip>
17. У підрозділах Держспецтрансслужби вже 5 жінок виконують завдання з розмінування (23 травня 2023). – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/05/23/u-pidrozdilah-derzhspecztranssluzhby-vzhe-5-zhinok-vykonuyut-zavdannya-z-rozminuvannya/>
18. Жінкам в армії треба створити рівні з чоловіками права та можливості – експерти (17 листопада 2023). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3788271-zinkam-v-armii-treba-stvoriti-rivni-z-colovikami-prava-ta-mozlivosti-eksperti.html>
19. У ЗСУ з’явилася польова форма для жінок, на черзі - жіночі бронезилети (05 серпня 2023). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3744642-u-zsu-zavilasa-polova-forma-dla-zinok-na-cerzi-zinoci-bronezileti.html>
20. Бронезилет для жінок розробили в Україні (2022). – Режим доступу: <https://nzi.theukrainians.org/bronezhilet-dlya-zhinok-rozroblyv-v-ukrayini.html>
21. У лавах ЗСУ в разі зросла кількість жінок-військових (15 березня 2023). – Режим доступу: <https://ua.news.ua/ukraine/v-rvadah-vsu-v-razy-vozroslo-kolichestvo-zhenshin-voennosluzhashih>
22. Рятуючи себе та своїх дітей, українські жінки рятують і свою країну – Зеленська (25 травня 2022). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3491771-ratuuci-sebe-ta-svoih-ditej-ukrainski-zinki-ratuut-i-svou-krainu-zelenska.html>
23. Жінки зі сталі» закликали Папу Римського посприяти звільненню з полону 167 українок» (28 лютого 2023). – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3676488-zinki-zi-stali-zaklikali-papu-rimskogo-pospriati-zvilnennu-z-polonu-167-ukrainok.html>
24. «Працювала аеророзвідницею та захищала права жінок-військових. Марія Берлінська. СУСПІЛЬНЕ | ЛЮДИ» (14 жовтня 2021). – Режим доступу: <https://suspilne.media/172049-pracuvала-aerorozvidniceu-ta-zahisala-prava-zinok-vijskovih-maria-berlinska-suspilne-ludi/>
25. Яна Зінкевич: «Велика кількість медиків загинули, велика кількість – в полоні. І все це щодня змінюється не на нашу користь» (13 червня 2022). – Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/06/13/519824_yana_zinkevich_velika_kilkist.html
26. Залізна леді ЗСУ або єдина жінка-генерал. Як Тетяна Остащенко підвищує ефективність військової медицини в ситуації щоденного краш-тесту» (13 червня 2023). – Режим доступу: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/zalizna-ledi-zsu-abo-edina-zhinka-general-yak-tetyana-ostashchenko-kozhnogo-dnya-proyavlyae-zhinoche-liderstvo-na-linii-frontu-04072023-14275>
27. Україні потрібен не фемінізм, а націоналізм». Військовиці Третьої окремої штурмової бригади про мобілізацію жінок та сексизм в армії» (11 березня 2024). – Режим доступу: <https://divoche.media/2024/03/11/ukraini-potriben-ne-feminizm-a-natsionalizm-viyskovytsi-tretoi-okremoi-shturnovoi-bryhady-pro-mobilizatsiu-zhinok-ta-seksyzm-v-armii/>
28. Реалії та перспективи сучасного українського жіноцтва у війську» (20 грудня 2023). – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/realiyi-ta-perspektyvy-suchasnoho-ukrayinskoho-zhinotstva-u-viysku>
29. Дуденко М.О., Чоботько М.А. (2022). Жінка-гілоохоронець. *Матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-методичної інтернетконференції «Неолімпійський Спорт: Історія, Проблеми Управління Та Система Підготовки Спортсменів»*. Дніпро, 169-174.

30. Чоботько М.А. (2022). Гендерна рівність серед правоохоронців в умовах воєнного стану. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних Сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України»*. Київ, 291-294.
31. Чоботько М.А. (2022). Жінки як військовослужбовці в Україні під час воєнного стану: їх значення та гендерна рівність. *Міжнародна науково-практична конференція «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану»*. Хмельницький, 855-856.
32. Чоботько І.І., Чоботько М.А. (2022). Парадигма жінок-охоронців у професійній діяльності. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Фізична культура в університетській освіті: інновації, досвід та перспективи розвитку в умовах сучасності»*. Дніпро, 294-298.
33. Оргієць, Д., Чоботько, М. (2020). Урахування гендерних аспектів під час спеціальної фізичної підготовки співробітників поліції. *Матеріали конференції Молодіжної наукової ліги*. Харків, 19-21. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/view/2016>
34. Чоботько М.А. Чоботько І.І. (2020). Гендерні відмінності співробітників національної поліції вивченні рукопашного бою. *III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми забезпечення національної безпеки держави»*. Київ, 345-347. https://www.researchgate.net/publication/348691234_Genderni_vidminnosti_spivrobitnikov_Nacionalnoi_policii_u_vivcenni_rukopasnogo_bou
35. Темриенко Н.В., Чоботько М.А. (2021). Основные направления физической подготовки женщин-полицейских. *Міжнародная научная конференция «Научный поиск курсантов»*. Могилев, 314-315.
36. Чоботько М.А. (2020). Жінки в структурах МВС. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих вчених «Юність науки-2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства»*. Чернігів, 614-616.

References

1. Pochui viiskovu»: fotovystavka z istoriiamy zhinok, yaki u viisku [Hear the military: photo exhibition with stories of women in the army] (sichen 2024). – Rezhym dostupu: <https://nzl.theukrainians.org/pochuj-vijskovu-fotovystavka-z-istoriyamy-zhinok-yaki-u-vijsku.html> (in Ukrainian)
2. Avakov: Maizhe 39% pratsivnykiv systemy MVS – zhinky [Avakov: Almost 39% of employees of the Ministry of Internal Affairs are women] (4 hrudnia 2019). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2830433-avakov-majze-39-pracivnikiv-sistemi-mvs-zinki.html> (in Ukrainian)
3. Kilkist zhinok u pidrozdilakh MVS zrosla — zastupnyk ministra [Deputy Minister: Number of women in units of the Ministry of Internal Affairs has increased] (07 hrudnia 2019). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2833038-kilkist-zhinok-u-pidrozdilah-mvs-zrosla-zastupnik-ministra.html> (in Ukrainian)
4. Vprovadzhennia hendernoi rivnosti u sektori bezpeky i oborony Ukrainy: dosiahnennia ta vyklyky [Implementing gender equality in the security and defence sector of Ukraine: achievements and challenges] (17 hrudnia 2019). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2837474-vprovadzennia-gendernoi-rivnosti-u-sektori-bezpeki-i-oboroni-ukraini-dosagnenna-ta-vikliki.html> (in Ukrainian)
5. U nashomu viisku sluzhyt ponad 31 tysiacha zhinok [More than 31 thousand women serve in our army] (4 bereznia 2021). – Rezhym dostupu: <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-vijsku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/> (in Ukrainian)
6. Dubchak N.I. (2008). Zhinky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: problemy hendernoi polityky. *Stratehichni priorytety* [Women in the Armed Forces of Ukraine: problems of gender policy], 4(9), 187-192. https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf (in Ukrainian)
7. Spirina T. P., Hrytsuniak I.S (2019). Viiskovosluzhbovtsi-zhinky: vyklyk stereotypam. *Pedahohichni nauky* [Female military personnel: challenging stereotypes], 87, 189-192. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-87-34> (in Ukrainian)
8. Zhinka. Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii [Woman. Material from Wikipedia, the free encyclopedia] (20 liutoho 2024). – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0> (in Ukrainian)
9. Rosiiske vtornnennia v Ukrainu (z 2022). Material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii [Russian invasion of Ukraine (since 2022). Material from Wikipedia, the free encyclopedia] (7 bereznia 2024). – Rezhym dostupu: <http://surl.li/exqwk> (in Ukrainian)
10. Rosiisko-ukrainska viina (z 2014). Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii [Russian-Ukrainian war (since 2014). Material from Wikipedia, the free encyclopedia] (6 chervnia 2023). – Rezhym dostupu: <http://surl.li/smhe> (in Ukrainian)

11. Skilky zhinok-viiskovosluzhbovtsiv sluzhat u Zbroinykh Sylakh Ukrainy — novi dani Kadrovoho tsentru [How many women servicemen serve in the Armed Forces of Ukraine - new data from the Personnel Centre] (4 hrudnia 2021). – Rezhym dostupu: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovciv-sluzhat-u-zbroinykh-sylakh-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentru/> (in Ukrainian)
12. Chyselnist zhinok u ZSU - ponad 62 tys. osib, blyzko 5 tys. vykonuiut zavdannia v raioni provedennia boiovykh dii [The number of women in the Armed Forces of Ukraine is over 62,000, with about 5,000 performing tasks in the combat zone] (20 lystopada 2023). – Rezhym dostupu: <https://interfax.com.ua/news/general/948798.html> (in Ukrainian)
13. Iz 2014 roku kilkist zhinok u Zbroinykh sylakh Ukrainy zrosla u dva z polovynoiu razy [Since 2014, the number of women in the Armed Forces of Ukraine has increased by two and a half times] (15 bereznia 2023). – Rezhym dostupu: <https://zmina.info/news/z-2014-roku-kilkist-zhinok-u-zbroinykh-sylakh-ukrayiny-zrosla-u-25-raza/> (in Ukrainian)
14. Na poli boiu v Ukraini naibilsha kilkist zhinok v novitnii istorii – Minoborony [Ministry of Defence: Ukraine has the largest number of women on the battlefield in recent history] (21 lystopada 2023). – Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/news/211123-na-poli-boyu-v-ukrayini-naybilsha-kilkist-zhinok-v-novitniy-istoriyi-minoborony> (in Ukrainian)
15. Zhinky uspishno prokhodiat nabir do “Hvardii nastupu”, – MVS [Women are successfully recruited to the 'Offensive Guard' - Ministry of Internal Affairs] (23 bereznia 2023). – Rezhym dostupu: https://lb.ua/society/2023/03/23/549712_zhinky_uspishno_prohodyat_nabir.html (in Ukrainian)
16. Persha zhinka proishla Q-kurs Syl spetsoperatsii Ukrainy [First woman to complete Q-course of the Special Operations Forces of Ukraine] (12 lypnia 2023). – Rezhym dostupu: <http://surl.li/rojip> (in Ukrainian)
17. U pidrozdilakh Derzhspetsstranssluzhby vzhe 5 zhinok vykonuiut zavdannia z rozminuvannia [There are already 5 women performing demining tasks in the units of the State Service of Ukraine for Special Transport Services] (23 travnia 2023). – Rezhym dostupu: <https://armyinform.com.ua/2023/05/23/u-pidrozdilakh-derzhspetsstranssluzhby-vzhe-5-zhinok-vykonuyut-zavdannia-z-rozminuvannya/> (in Ukrainian)
18. Zhinkam v armii treba stvoryty rivni z cholovikamy prava ta mozhlyvosti – eksperty [Women in the army should be given equal rights and opportunities with men - experts] (17 lystopada 2023). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3788271-zinkam-v-armii-treba-stvoriti-rivni-z-colovikami-prava-ta-mozlivosti-eksperti.html> (in Ukrainian)
19. U ZSU z'avylasia polova forma dlia zhinok, na cherzi - zhinochi bronezhylety [The Ukrainian Armed Forces have field uniforms for women, and women's bulletproof vests are next] (05 serpnia 2023). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3744642-u-zsu-zavilasa-polova-forma-dla-zinok-na-cerzi-zinoci-bronezilety.html> (in Ukrainian)
20. Bronezhylet dlia zhinok rozrobyly v Ukraini [Body armour for women developed in Ukraine] (2022). – Rezhym dostupu: <https://nzi.theukrainians.org/bronezhylet-dlya-zhinok-rozrobyly-v-ukrayini.html> (in Ukrainian)
21. U lavakh ZSU v razy zrosla kilkist zhinok-viiskovykh [The number of women soldiers in the Armed Forces has increased significantly] (15 bereznia 2023). – Rezhym dostupu: <https://ua.news.ua/ukraine/v-ryadah-vsu-v-razy-vozroslo-kolichestvo-zhenshin-voennosluzhashhiih> (in Ukrainian)
22. Riatuiuchy sebe ta svoikh ditei, ukraïnski zhinky riatuiut i svoiu krainu – Zelenska [By saving themselves and their children, Ukrainian women are also saving their country - Zelenska] (25 travnia 2022). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3491771-ratuuci-sebe-ta-svoih-ditej-ukraïnski-zinki-ratuut-i-svou-krainu-zelenska.html> (in Ukrainian)
23. Zhinky zi stali» zaklykaly Papu Rymskoho pospriaty zvilnenniu z polonu 167 ukrainok» [Women of Steel called on the Pope to help release 167 Ukrainian women from captivity] (28 liutoho 2023). – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3676488-zinki-zi-stali-zaklikali-papu-rimskogo-pospriati-zvilnennu-z-polonu-167-ukrainok.html> (in Ukrainian)
24. «Pratsiuvala aerorozvidnytseiu ta zakhyshchala prava zhinok-viiskovykh. Mariia Berlinska. SUSPILNE | LIUDY» [“She worked as an aerial reconnaissance officer and defended the rights of women in the military. Maria Berlinska. PUBLIC | PEOPLE”] (14 zhovtnia 2021). – Rezhym dostupu: <https://suspilne.media/172049-pracuvava-aerorozvidniceu-ta-zahisala-prava-zinok-vijskovih-maria-berlinska-suspilne-ludi/> (in Ukrainian)
25. Yana Zinkevych: «Velyka kilkist medykiv zahynuly, velyka kilkist – v poloni. I vse tse shchodnia zminiuietsia ne na nashu koryst» [Yana Zinkevich: "A large number of medics have been killed, a large number are in captivity. And all this is changing every day not in our favour"] (13 chervnia 2022). – Rezhym dostupu: https://lb.ua/society/2022/06/13/519824_yana_zinkevich_velika_kilkist.html (in Ukrainian)
26. Zalizna ledi ZSU abo yedyna zhinka-heneral. Yak Tetiana Ostashchenko pidvyshchuie efektyvnist viiskovoi medytsyny v sytuatsii shchodennoho krash-testu» [Iron Lady of the Armed Forces of Ukraine or the only female general. How Tetiana Ostashchenko improves the effectiveness of military medicine in a situation of daily crash test"] (13 chervnia 2023). – Rezhym dostupu: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/zalizna-ledi-zsu-abo-edina-zhinka-general-yak-tetyana-ostashchenko-kozhnogo-dnya-proyavlyae-zhinoche-liderstvo-na-linii-frontu-04072023-14275> (in Ukrainian)

27. Ukraini potriben ne feminizm, a natsionalizm». Viiskovytsi Tretoi okremoi shturmovoi bryhady pro mobilizatsiiu zhinok ta seksyzm v armii» [Ukraine needs nationalism, not feminism". Soldiers of the Third Separate Assault Brigade on the mobilisation of women and sexism in the army"] (11 bereznia 2024). – Rezhym dostupu: <https://divoche.media/2024/03/11/ukraini-potriben-ne-feminizm-a-natsionalizm-viiskovytsi-tretoi-okremoi-shturmovoi-bryhady-pro-mobilizatsiiu-zhinok-ta-seksyzm-v-armii/> (in Ukrainian)

28. Realii ta perspektyvy suchasnoho ukrainskoho zhinotstva u viisku» [Realities and prospects of modern Ukrainian women in the army"] (20 hrudnia 2023). – Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/realiyi-ta-perspektyvy-suchasnoho-ukrayinskoho-zhinotstva-u-viysku> (in Ukrainian)

29. Dudenko M.O., Chobotko M.A. (2022). Zhinka-tilookhoronets [Female bodyguard]. *Materialy VIII Vseukrainskoi studentskoi naukovy-metodychnoi internetkonferentsii «Neolimpiiskyi Sport: Istorii, Problemy Upravlinnia Ta Systema Pidhotovky Sportsmeniv»*. Dnipro, 169-174. (in Ukrainian)

30. Chobotko M.A. (2022). Henderna rivnist sered pravookhorontsiv v umovakh voiennoho stanu [Gender equality among law enforcement officers under martial law]. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku fizychnoi pidhotovky ta sportu Zbroinykh Syl Ukrainy, pravookhoronnykh orhaniv, riaduvannykh ta inshykh spetsialnykh sluzhb na shliakhu yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy»*. Kyiv, 291-294. (in Ukrainian)

31. Chobotko M.A. (2022). Zhinky yak viiskovosluzhbovtsi v Ukraini pid chas voiennoho stanu: yikh znachennia ta henderna rivnist [Women as military personnel in Ukraine during martial law: their importance and gender equality]. *Mizhnarodna naukovy-praktychna konferentsiia «Sektor bezpeky i oborony Ukrainy na zakhysti natsionalnykh interesiv: aktualni problemy ta zavdannia v umovakh voiennoho stanu»*. Khmelnytskyi, 855-856. (in Ukrainian)

32. Chobotko I.I., Chobotko M.A. (2022). Paradyhma zhinok-okhorontsiv u profesiinii diialnosti [The paradigm of women security guards in professional activities]. *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Fizychna kultura v universytetskii osviti: innovatsii, dosvid ta perspektyvy rozvytku v umovakh suchasnosti»*. Dnipro, 294-298. (in Ukrainian)

33. Orhiiets, D., Chobotko, M. (2020). Urakhuvannia hendernykh aspektiv pid chas spetsialnoi fizychnoi pidhotovky spivrobotnykiv politsii [Consideration of gender aspects in special physical training of police officers]. *Materialy konferentsii Molodizhnoi naukovoi lihy*. Kharkiv, 19-21. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/view/2016> (in Ukrainian)

34. Chobotko M.A. Chobotko I.I. (2020). Henderni vidminnosti spivrobotnykiv natsionalnoi politsii vyvchenni rukopashnoho boiu [Gender differences in the training of national police officers in hand-to-hand combat]. *III Mizhnarodna naukovy-praktychna konferentsiia «Suchasni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy»*. Kyiv, 345-347. https://www.researchgate.net/publication/348691234_Genderni_vidminnosti_spivrobotnykiv_Natsionalnoi_politsii_u_vivcenni_rukopasnogo_bou (in Ukrainian)

35. Temrienko N.V., Chobotko M.A. (2021). Osnovnyie napravleniia fizicheskoy podgotovki zhenschin-politseyskikh [Main areas of physical training for female police officers]. *Mizhnarodnaya nauchnaya konferentsiia «Nauchnyiye poisk kursantov»*. Mogilev, 314-315. (in Russian)

36. Chobotko M.A. (2020). Zhinky v strukturakh MVS [Women in the structures of the Ministry of Internal Affairs]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv, molodykh vchenykh «Yunist nauky-2020: sotsialno-ekonomichni ta humanitani aspekty rozvytku suspilstva»*. Chernihiv, 614-616. (in Ukrainian)

Summary

RAISING GENDER AWARENESS IN SOCIETY IS THE PATH TO EQUALITY IN DEFENCE AND SECURITY

Chobotko M. A. Lecturer of the Department of special physical training

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Chobotko I. I. Senior Lecturer of the Department of Physical Education and tactical and special training of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Introduction. The article examines the trends of changing stereotypes in the modern world and measures aimed at ensuring gender equality in defence and national security. Despite the existence of stereotypes, in recent years there has been an increase in the number of women holding leadership positions and participating in military structures. The article will examine the impact of stereotypes on women's participation in the military and discuss the possibilities of raising gender awareness in society as a way to achieve equality in the defence and security sector.

Purpose. To analyse and discuss the problems of gender equality in the military sphere, highlight trends in its change in the modern world, and support measures aimed at ensuring equal opportunities for women in the defence and national security sector.

Methods. Legislative analysis: indicates the restrictions that have existed for women in the military since Russia's invasion of Ukraine. This analysis of the legislation relates to restrictions on military personnel and access to leadership positions in military structures; Statistical analysis: the text provides data on the increasing proportion of women in various military structures, as well as their participation in leadership positions. This analysis is based on statistical data on the number of women in various defence and security sectors; documentary analysis: quotes from government officials and others to confirm the trend of changes in policy on gender equality in defence and national security; literature analysis: findings and studies that reveal stereotypes about the role of women in the military and point to their capabilities and achievements in this area; critical analysis: analysis and critical perception of arguments that claim

Originality. The scientific novelty and practical significance of the research results is to identify and analyse the dynamics of changes in the military sphere of Ukraine, in particular, the growth in the number of women servicewomen and their active participation in hostilities during the Russian-Ukrainian war. Women's participation in the Armed Forces of Ukraine has been increasing since the beginning of the conflict with Russia in 2014 and reached a new level after the Russian invasion in 2022. Women have been actively joining territorial defence units and holding various positions in the armed forces, which opens up new opportunities for them in the country's defence and security sector. The significant increase in the number of women in the military indicates their readiness and willingness to actively participate in the defence of their country in the face of external threats. This indicates a change in socio-cultural stereotypes and a revision of gender roles in the military. Further analysis of the data indicates that women in the military have a diverse professional composition, including both officers and soldiers, as well as civilian personnel. This highlights the wide range of opportunities they have in the military. The presence of women in leadership positions demonstrates their professional competence and openness to leadership roles in the military. Another important aspect is that some women servicewomen have children, and there are support programmes for women with minor children and single mothers, which indicates that their personal situations and needs are taken into account.

Conclusion. The opinion of the State Secretary of the Ministry of Defence of Ukraine, Liudmyla Darahan, shows significant progress in overcoming gender stereotypes in the military environment. It is emphasised that after successfully overcoming the first stereotype that a woman cannot fight, there is a need to overcome the next one - "a woman cannot command". However, it turns out that there are almost no scientific publications on the role of Ukrainian women in war, although they actively act as brave servicewomen, not limited to financial or medical roles. Therefore, it is important to ensure that women in the army have equal rights and opportunities as men. However, it remains to be seen what impact women's participation in war will have on Ukrainian society after the end of hostilities. While the role of women in the wars of the last century contributed to their political representation and emancipation, there is no guarantee that this process will be repeated in the context of modern Ukraine.

Alina Sarnatska, a sergeant in the Armed Forces of Ukraine, is convinced that changes in attitudes towards women in the army are only possible with the active participation of women in the army itself. The gender approach in the army means that personnel are selected based on professional qualities, not gender. Thus, equality means the possibility to choose and exercise this choice, regardless of gender.

Keywords: gender equality; women; military service; stereotypes; defence sector.

Концептуалізація – Чоботько І. І.

Методика – Чоботько М. А.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 17.01.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 19.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПРОКРАСТИНАЦІЯ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Шиделко А. В. кандидат соціологічних наук, доцент,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівський державний університет внутрішніх справ,
<https://orcid.org/0000-0003-4789-0445>

Мачита А. Б. магістр I курсу, спеціальність «Психологія»
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська Політехніка»

У статті висвітлено результати емпіричного дослідження явища прокрастинації у середовищі студентської молоді за такими психодіагностичними методиками: методика «Шкала загальної прокрастинації» К. Лей; тест «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності» Спілбергера-Ханіна; методика «Діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т. Елерса; методика «Страх негативної оцінки» (BFNE-S); тест-опитувальник самоорганізації діяльності (ОСД) Фріцо Капра.

Ключові слова: прокрастинація; студентська молодь; емпіричне дослідження; результати; явище.

Вступ. Дослідження означеної теми розпочалось з аналізу наукових джерел з метою визначення рівня висвітлення досліджуваної проблеми та ідентифікації основних підходів до поняття прокрастинації та її особливостей.

Теоретичне підґрунтя означеної проблеми та його результати розглянуто у науковій статті «Прокрастинація та її причини: від першоджерел до сьогодення» (Шиделко & Когут, 2024). У представленій статті висвітлено результати емпіричного дослідження явища прокрастинації у середовищі студентської молоді.

Мета статті – висвітлити результати емпіричного дослідження явища прокрастинації серед студентської молоді.

Завдання статті – здійснити опис отриманих результатів емпіричного дослідження явища прокрастинації серед студентської молоді.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань було відібрано психодіагностичні методики для дослідження прокрастинації у студентів. Означені методики були обрано з огляду на їх високу психометричну якість, розповсюдженість в науковій спільноті та спроможність досліджувати відповідні психологічні чинники.

Було обрано такі психодіагностичні методики:

1. Методика «Шкала загальної прокрастинації» К. Лей (Карамушка та ін., 2022).

2. Тест «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності» Спілбергера-Ханіна (Спілберг-Ханін).

3. Методика «Діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т. Елерса (Елерс).

4. Методика «Страх негативної оцінки» (BFNE-S) (Страх негативної оцінки).

5. Тест-опитувальник самоорганізації діяльності (ОСД) Фріцо Капра (Капра).

Після підбору методик було проведено емпіричне дослідження, в ході якого було опитано 30 студентів 1-6 курсів різних спеціальностей Національного університету «Львівська Політехніка».

Було відібрано методи математичної статистики, які відповідали меті та завданням дослідження. На етапі обробки та інтерпретації даних, результати п'ятих методик були оброблені за встановленими ключами, після чого були підраховані групові показники. Отримані результати представлені далі по тексту у вигляді таблиць та ґрунтовно проінтерпретовані.

А, для виявлення факторів, які спричиняють прокрастинацію у студентів було обрано такі методи математичної статистики:

1. Кореляційний аналіз за критеріями Пірсона.

2. Порівняльний аналіз за критерієм Стьюдента.

Результати та обговорення. Прокрастинація, поширене явище серед студентів, привертає значну увагу в психологічних дослідженнях через її вплив на академічну успішність і загальне самопочуття. Прокрастинація, яка визначається як добровільне відкладання виконання запланованих завдань, попри усвідомлення потенційно негативних наслідків, є складним патерном поведінки, на яку впливають психологічні фактори. Кореляційний аналіз має на меті розкрити складний взаємозв'язок між прокрастинацією та ключовими психологічними рисами, зокрема дослідити кореляцію з ситуативною тривожністю, мотивацією невдачі, страхом негативної оцінки та самоорганізацією.

Першими проаналізовано методику «Шкала загальної прокрастинації» К. Лей та методику оцінки рівня реактивної-ситуативної тривожності (Тест Спілбергера-Ханіна). Згідно із проведеним кореляційним аналізом Пірсона (тест Шапіро-Уїлка вказує на нормальний розподіл даних по шкалах) отримані такі результати, які зображені в таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати кореляції між прокрастинацією і тривожністю

Показник	Прокрастинація
Ситуативна тривожність	$r=0,529, p<0,01$

За результатами кореляції констатуємо, що прокрастинація має прямий сильний зв'язок із ситуативною тривожністю. Тобто вищий рівень прокрастинації пов'язаний із більш вираженою ситуативною тривожністю у людини. Отже, зазначимо, що у житті молоді можуть виникати різноманітні стресові ситуації, які впливають на їхнє емоційне становище та психологічний комфорт.

Деякі з основних стресів, які можуть виникати у молоді, і які можуть сприяти утворенню кола «прокрастинація-тривога», включають: навчання та академічний тиск, співпрацю та взаємовідносини з ровесниками, кар'єрний тиск і перспективи (вибір кар'єри, пошук роботи, страх невизначеності у майбутньому), сімейні зобов'язання (спроби збалансувати

навчання, роботу або кар'єру з сімейними обов'язками). Ці стресори можуть впливати на психічне здоров'я, призводячи до збільшення рівня тривоги. Збільшена тривожність, своєю чергою, може викликати прокрастинацію. Прокрастинація може бути спробою уникнути стресу або тривоги, але, з іншого боку, вона може збільшувати тривогу, оскільки завдання накопичуються, а час стає обмеженим. Таким чином, це коло «прокрастинація-тривога» може стати замкнутим циклом, ускладнюючи здатність молоді ефективно впоратися з життєвими викликами та завданнями.

Далі проаналізовано методику «Шкала загальної прокрастинації» К. Лей та методику діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т. Елерса. Відповідно до проведеного кореляційного аналізу Пірсона (тест Шапіро-Уїлка вказує на нормальний розподіл даних по шкалах). Отримані результати, які зображені в таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати кореляції між прокрастинацією і мотивацією уникнення невдачі

Показник	Прокрастинація
Мотивація уникнення невдач	$r=0,729, p<0,01$

За результатами кореляції констатуємо, що прокрастинація має прямий сильний зв'язок із мотивацією уникнення невдач. Тобто вищий рівень прокрастинації пов'язаний із більш мотивацією людини уникати різних подій та ситуацій, адже вона не вірить в їх успіх. Отже, зазначимо, що у житті молоді існує низка стресів, які можуть впливати на їхню здатність розпочинати та завершувати завдання. Мотивація «уникнути невдачі» є психологічним бар'єром, який перешкоджає здатності розпочинати та завершувати завдання. Ця мотивація виникає внаслідок страху перед можливим невдачею та негативними наслідками. Особистість, яка має поріг високого рівня цієї мотивації, можуть уникати викликів і завдань, оскільки бояться невдачі та можливої критики. Цей бар'єр може призводити до прокрастинації, оскільки особа відкладає виконання завдань, щоб уникнути зіткнення з можливою невдачею. Проте прокрастинація водночас підвищує рівень стресу, оскільки завдання

Питання психології

накопичуються, а час стає обмеженим. Такий цикл «мотивація невдачі-прокрастинація-стрес» важко порушити та він може стати значущим фактором, що впливає на психічне благополуччя та успіх молоді в різних сферах життя.

Далі проаналізовано методику «Шкала загальної прокрастинації» К. Лей та методику «Страх негативної оцінки» (BFNE-S). Згідно із кореляційним аналізом Пірсона (тест Шапіро-Уїлка вказує на нормальний розподіл даних по шкалах). Отримані результати, які зображені в таблиці (див. табл. 3).

Таблиця 3

Результати кореляції між прокрастинацією і страхом негативної оцінки

Показник	Прокрастинація
Страх негативної оцінки	$r=0,729, p<0,01$

За результатами кореляції констатуємо, що прокрастинація має прямий сильний зв'язок зі страхом негативної оцінки. Тобто вищий рівень прокрастинації пов'язаний із більшим страхом отримати від оточення негативну оцінку, критику, зауваження тощо. Отже, зазначимо, що зацикленість на осуді та очікування негативної оцінки може стати суттєвим чинником, що впливає на збільшення прокрастинації. Такий стан дуже часто пов'язаний зі страхом перед можливою невдачею та острахом критики від інших. Зациклення на очікуванні негативної оцінки та стресі може створювати додаткові психологічні бар'єри для виконання завдань та досягнення цілей. Прокрастинація стає засобом уникнення стресу, але водночас вона створює новий рівень тривоги через невиконання завдань та збільшення відстані від поставлених цілей. Розриваючи це коло, особа може зрозуміти, що її можливості та самооцінка не повинні обумовлюватися лише зовнішніми оцінками та розвивати стратегії подолання стресу та прокрастинації.

Далі проаналізовано методику «Шкала загальної прокрастинації» К. Лей та тест-опитувальник самоорганізації діяльності». Згідно із кореляційним аналізом Пірсона (тест Шапіро-Уїлка вказує на нормальний розподіл даних по шкалах). Отримані

результати, які зображені в таблиці (див. табл. 4).

Таблиця 4

Результати кореляції між прокрастинацією і страхом негативної оцінки

Показник	Прокрастинація
Планомірність	$r=-0,534, p<0,01$
Цілеспрямованість	$r=-0,604, p<0,01$
Наполегливість	$r=-0,527, p<0,01$
Фіксація	-
Самоорганізація	$r=-0,408, p<0,05$
Орієнтація на теперішнє	-

За результатами кореляції констатуємо, що прокрастинація має обернений сильний зв'язок із такими показниками як планомірність, також цілеспрямованість, наполегливість, та самоорганізація. Власне, вищий рівень прокрастинації пов'язаний із менш вираженими цими якостями особистості. Більша прокрастинація веде до зменшення бажання планувати діяльність, впливає на цілеспрямованість, веде до меншої наполегливості та самоорганізації. Отже, зазначимо, що прокрастинація може створювати відчуття, що планування та наполегливість не мають сенсу, оскільки особа не завершує завдання вчасно або не використовує доступний час ефективно. Це може посилити негативне ставлення до таких якостей особистості, і як результат, привести до зменшення рівня планомірності, цілеспрямованості, наполегливості та самоорганізації. Важливо розуміти цей зв'язок для розробки стратегій управління прокрастинацією та підвищення рівня продуктивності та ефективності особистості.

Для того, щоб поглибити розуміння психологічних основ прокрастинації, у дослідженні проводився також порівняльний аналіз різних психологічних показників у людей, які демонструють різні рівні прокрастинації. З'ясовуючи відмінності у психологічних профілях між високими, а також середніми прокрастинаторами, це дослідження має на меті зробити цінний внесок у розуміння когнітивних, емоційних та мотиваційних процесів, які лежать в основі прокрастинації серед студентів. Отже, згідно з проведеним порівняльного аналізу за t-критерієм Стьюдента були отримані наступні результати (див. табл. 5).

**Порівняльний аналіз психологічних компонентів у студентів
із середнім і високим рівнем прокрастинації**

Показники	Рівень		t-критерій	
	Середній	Високий	t	p
Ситуативна тривожність	29,95	40,25	-2,542	p<0,05
Мотивація невдачі	13,68	21,00	-4,594	p<0,05
Страх негативної оцінки	18,81	23,87	-1,642	p>0,05
Планомірність	20,27	15,25	2,299	p<0,05
Цілеспрямованість	36,81	27,62	3,965	p<0,05
Наполегливість	22,95	16,62	2,588	p<0,05
Фіксація	21,27	17,12	2,175	p<0,05
Самоорганізація	11,95	6,75	2,628	p<0,05
Орієнтація на теперішнє	8,59	7,25	1,136	p>0,05

Отримані дані свідчать про те, що спостерігаються статистично значущі відмінності у прояві ситуативної тривожності у людей із середнім та високим рівнем прокрастинації ($t=-2,542$, $p<0,05$). Відтак, зазначимо, що у людей із вищим рівнем прокрастинації набагато більше виражена ситуативна тривожність.

Також встановлено, що спостерігаються статистично значущі відмінності у прояві мотивації до уникнення невдач у людей із середнім і високим рівнем прокрастинації ($t=-4,594$, $p<0,05$). Зазначимо, що у людей із вищим рівнем прокрастинації набагато більше виражена мотивація до уникнення невдач.

Визначено, що спостерігаються статистично значущі відмінності у прояві таких показників як планомірність ($t=2,299$, $p<0,05$), цілеспрямованість ($t=-3,965$, $p<0,05$), наполегливість ($t=2,588$, $p<0,05$), фіксація ($t=2,175$, $p<0,05$), а також самоорганізація ($t=2,628$, $p<0,05$). у людей із середнім, та високим рівнем прокрастинації. Тобто можемо зазначити, що у людей із вищим рівнем прокрастинації набагато менше виражені компоненти, які стосуються цілепокладання, також планування, самоорганізації та керування часом загалом.

Висновки. Отже, підсумовуючи зазначимо, що після проведення діагностики прокрастинації серед студентської молоді, було проведено статистичний аналіз результатів. Зокрема, було використано такі методи: кореляційний аналіз, порівняльний аналіз.

Кореляційний аналіз дозволив визначити, що прокрастинація має прямий й сильний зв'язок із ситуативною

тривожністю, із мотивацією уникнення невдач, зі страхом негативної оцінки та має обернений сильний зв'язок із такими показниками як планомірність, також цілеспрямованість, наполегливість та самоорганізація. Порівняльний аналіз показав, що у людей із вищим рівнем прокрастинації набагато більше виражена ситуативна тривожність, мотивація до уникнення невдач та набагато менше виражені компоненти, які стосуються цілепокладання, також планування, самоорганізації та керування часом загалом.

Отримані результати були проаналізовані та проінтерпретовані, що дозволило зробити висновки про причини та особливості прокрастинації серед студентської молоді. Дослідження показало, що одним з основних факторів, які впливають на прокрастинацію у студентів, є ситуативна тривожність. Це емоційний стан, який супроводжує страх або тривогу, особливо перед виконанням важливих завдань чи викликів. Високий рівень ситуативної тривожності може стати гальмом для початку роботи над завданнями, оскільки людина може відкладати їх, намагаючись уникнути емоційного дискомфорту, пов'язаного з виконанням конкретних завдань.

У підсумку, емпіричне дослідження прокрастинації у студентської молоді дозволило встановити основні психологічні фактори, які сприяють ризику виникнення цього стану.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні тренінгових занять щодо профілактики прокрастинації серед молоді.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Капра Ф. Тайм менеджмент. Тест-опитувальник самоорганізації діяльності (ОСД). Психодіагностика управління часом. URL: <https://psycabi.net/testy/590-tajm-menedzhment-test-oprosnik-samoorganizatsii-deyatelnosti-osd-psikhodiagnostika-upravleniya-vremenem>.
2. Карамушка Л. М., Бондарчук О. І., Грубі Т. В., (2022) Діагностика та профілактика перфекціонізму та прокрастинації в освітній практиці: психологічний практикум. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 41 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732313/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0-%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA-%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96-%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC%20%20%2025-10-2022.pdf>.
3. Методика Т. Елерса: діагностика мотивації до уникнення невдач. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=508>.
4. Спілберг-Ханін. Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності. URL: https://lnu.edu.ua/life-safety/wp-content/uploads/2019/09/OZDSH_PR-4-2019.pdf. 25
5. Страх негативної оцінки. URL: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85_%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8#google_vignette.
6. Шиделко А. В., Когут С. Я. (2024) Прокрастинація та її причини: від першоджерел до сьогодення. Вісник Національного університету оборони України. Вип. 78 (2). С. 151-157. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-151-157>.

References

1. Kapra F. Taim menedzhment. Test-opytuvaynyk samoorganizatsii diialnosti (OSD). Psykhodiagnostyka upravlinnia chasom [Time management. Self-organization activity test questionnaire (OSD). Psychodiagnostics of time management]. URL: <https://psycabi.net/testy/590-tajm-menedzhment-test-oprosnik-samoorganizatsii-deyatelnosti-osd-psikhodiagnostika-upravleniya-vremenem>. (in Ukrainian)
2. Karamushka L. M., Bondarchuk O. I., Hruby T. V., (2022) Diahnostyka ta profilaktyka perfektsionizmu ta prokrastynatsii v osvitnii praktytsi: psykhologichnyi praktykum [Diagnosis and prevention of perfectionism and procrastination in educational practice: psychological workshop]. Kyiv: Instytut psykhologii imeni H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. 32 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732313/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0-%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA-%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96-%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC%20%20%2025-10-2022.pdf>. (in Ukrainian)
3. Metodyka T. Elersa: diahnostyka motyvatsii do unyknennia nevdoch [Method T. Ehlers: diagnosis of motivation to avoid failure]. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=508>. (in Ukrainian)
4. Spilberh-Khanin. Otsinka rivnia sytuatyvnoi (reaktyvnoi) tryvozhnosti [Assessment of the level of situational (reactive) anxiety]. URL: https://lnu.edu.ua/life-safety/wp-content/uploads/2019/09/OZDSH_PR-4-2019.pdf. (in Ukrainian)
5. Strakh nehatyvnoi otsinky [Fear of negative evaluation]. URL: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85_%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8#google_vignette. (in Ukrainian)
6. Shydelko, A. V., & Kohut S. Ya. (2024) Prokrastynatsiia ta yii prychyny: vid pershodzherel do sohodennia [Procrastination and its causes: from primary sources to the present]. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-151-157> (in Ukrainian).

Summary

PROCRASTINATION AMONG STUDENTS: RESULTS OF THE STUDY

Shydelko A. V. Ph. D. in sociological sciences, associate professor, L'viv state university of internal affairs

Machyta A. B. 1st year master, specialty «Psychology»
L'viv Polytechnic National University

Institute of Law, Psychology and Innovation Education

Introduction. Procrastination, a common phenomenon among students, attracts significant attention in psychological research because of its impact on academic performance and overall well-being. Procrastination, defined as the voluntary postponement of scheduled tasks despite awareness of potentially

negative consequences, is a complex pattern of behavior influenced by personality traits as well as psychological factors. The article presents the results of an empirical study of the phenomenon of procrastination among student youth.

The purpose of the article is to highlight and describe the results of an empirical study of the phenomenon of procrastination among student youth.

Methods of research. To achieve this goal and objectives, a set of psychodiagnostics techniques was selected for the study of procrastination in students. These methods were chosen in view of their high psychometric quality, prevalence in the scientific community and the ability to investigate the relevant psychological factors.

The following psychodiagnostics techniques were selected:

1. Methodology «Scale of general procrastination» K. Lei.
2. Test «Assessment of the level of situational (reactive) anxiety» Spielberger-Khanin.
3. Method «Diagnosis of personality on motivation to avoid failure» by T. Ehlers.
4. Fear of Negative Evaluation (BFNE-S).
5. Test questionnaire of self-organization of activity (OSD) Frito Capra.

After the selection of methods, an empirical study was conducted, during which 30 students of 1-6 courses of various specialties of the L'viv Polytechnic National University were interviewed.

Methods of mathematical and statistical processing of the obtained data were selected, which corresponded to the purpose and objectives of the study. At the stage of data processing and interpretation, the results of five methods were processed according to established keys, after which group indicators were calculated. The obtained results are presented in the form of tables and thoroughly interpreted.

And, to identify the factors that cause procrastination in students, the following methods of mathematical statistics were chosen:

1. Correlation analysis by Pearson criteria.
2. Comparative analysis by Student's criterion.

Scientific novelty. It consists in the fact that the author's study of the phenomenon of procrastination among student youth is presented as a destructive manifestation, which has a close connection with the situational anxiety of the student's personality, motivation to avoid failure, fear of negative assessment, etc.

The practical significance of the study. The results outlined in the article will serve as a methodological basis for the consultative practice of a psychologist, as well as when writing scientific articles, methodological recommendations, etc., to increase the performance indicators in the training of students.

Conclusions and prospects for further scientific research. So, summing up, we note that after the diagnosis of procrastination among student youth, a statistical analysis of the results was carried out. In particular, the following methods were used: correlation analysis, comparative analysis.

Correlation analysis made it possible to determine that procrastination has a direct and strong connection with situational anxiety, with the motivation to avoid failure, with the fear of negative evaluation and has an inverse strong connection with such indicators as regularity, also purposefulness, perseverance, and self-organization. Comparative analysis showed that people with a higher level of procrastination have much more pronounced situational anxiety, motivation to avoid failures and much less pronounced components related to goal setting, planning, self-organization, and time management in general.

We see the prospects for further research in the development of training sessions on the prevention of procrastination among young people.

Keywords: procrastination; student youth; an empirical study; results; phenomenon.

Методика – Шиделко А. В.

Перевірка – Мачита А. Б.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 02.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**Порядок оформлення та подання статей до збірника наукових праць
"Вісник Національного університету оборони України"
Національного університету оборони України**

Призначення збірника:

опублікування результатів наукової діяльності наукових працівників;
опублікування результатів теоретико-методологічних та експериментально-пошукових досліджень у різних галузях психологічної науки і психологічної практики
опублікування основних наукових результатів дисертацій здобувачами наукових ступенів;
опублікування наукових результатів досліджень претендентів на присвоєння вчених звань;
оцінювання результатів наукової діяльності наукових, науково-педагогічних працівників за опублікованими статтями.

Автор подає рукопис особисто на сайт збірника наукових праць "Вісник Національного університету оборони України"

Щоб подати рукопис, необхідно зареєструватися на сайті збірника наукових праць <http://visnyk.nuou.org.ua/> у Open Journal Systems та пройти процес подання.

У коментарях до редактора Ви можете розмістити супровідний лист. Щоб пришвидшити процес рецензування, Ви можете надати список потенційних рецензентів (філія, адреса електронної пошти, ідентифікатор дослідника, ідентифікатор Scopus або ORCID). Автор і потенційний рецензент не повинні належати до однієї установи/дослідницької групи, і вони не повинні публікувати разом.

Рукопис має бути такої якості та такого змісту, щоб, на думку редакційної колегії, зацікавити міжнародну аудиторію.

До друку приймаються рукописи, які містять такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до структури основного тексту рукопису

Основний текст повинен мати цілком визначену структуру. Підрозділи, які наведено нижче, повинні бути виділені у тексті жирним шрифтом і розташовані на окремому рядку як підзаголовки.

Вступ (актуальність теми, мета і завдання статті).

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики).

Методи дослідження (не загальними фразами, а чітко розписати, які методи і як саме використовувалися для даного дослідження; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження – яким чином було отримано його результати).

Результати і обговорення (навести основні результати дослідження).

Висновки.

Подяки (за потреби).

Авторські повідомлення.

Додатки і Таблиці (якщо є Додатки і Таблиці, то вони обов'язково повинні мати заголовки і порядкові номери; примітки слід розміщувати безпосередньо під таблицями. В тексті статті обов'язково мають бути посилання на ці додатки чи таблиці).

У статтях, що написані англійською мовою, необхідно виділити такі елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Originality, Conclusion.**

В одній науковій статті допускається не більше трьох співавторів.

Загальний об'єм статті до 30 т. друківаних знаків з пробілами (кількість знаків можна подивитися у програмі WORD: Сервіс – Статистика).

Вимоги до технічного оформлення рукопису

Оформлення здійснюється з дотриманням таких основних правил:

відповідність Держстандарту ДСТУ 3008-95;

мова статті – українська, англійська;

формат сторінки – А 4.

на першій сторінці тексту у лівому верхньому куті без абзацного відступу – УДК (шрифт 12); після пропуску в один інтервал *заголовок статті* (після пропуску в один інтервал друкується великими літерами (шрифт 12, жирно, вирівнювання посередині); під заголовком після пропуску в один інтервал у правому друкуються (шрифтом 12, вирівнювання справа): прізвище та ініціали автора (авторів); науковий ступінь; вчене звання; назва організації, в якій працює автор; ID ORCID; E-mail.

під відомостями про автора (авторів) подається: анотація українською мовою (до 400 др. знаків). ключові слова (5-8); для статей англійською мовою – відповідна анотація та ключові слова – англійською мовою (шрифт 12, курсив, вирівнювання по ширині);

Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою (слово1; слово2; слово3).

текст статті оформляється в текстовому редакторі Microsoft Word 2003, у форматі *.doc або *.rtf, шрифтом Times New Roman, (кегель 12), міжстроковий інтервал – 1, відступи зверху та знизу – 2 см, зліва – 2,5 см, справа – 2 см (Графіки, малюнки, які супроводжують текст, повинні бути у форматі JPG, EPS; складні формули повинні бути виконані у Microsoft Equation), сторінки не нумеруються, колонтитули не використовуються;

посилання на наукову літературу в тексті подаються за вимогами стандарту APA (<http://www.apastyle.org>);

Внутрішньотекстове посилання (in-text citation) за вимогами APA (7th ed.) містить два основні елементи: автора й дату видання. При цьому розрізняють два типи внутрішньотекстових посилань: посилання в дужках (parenthetical citation) і посилання в оповіді (narrative citation).

Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок з яких наводиться цитата). Сторінковий інтервал дозволяється не вказувати, якщо ви не наводите цитату, а висловлюєте якусь ідею чи посилаєтесь на роботу в цілому.

Відповідно до вимог APA, у списку використаних джерел, у внутрішньотекстових посиланнях зазначають таку кількість авторів:

– якщо джерело має одного або п'ять авторів – зазначають усіх авторів. У внутрішньотекстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім автором пишеться знак «&», якщо автори перераховуються в дужках, або слово «та», якщо автори перераховуються в реченні, а рік видання та сторінковий інтервал в дужках;

– 6 авторів і більше – у внутрішньотекстовому посиланні необхідно вказати прізвище першого автора та слово «та ін.» (в англійській мові – «et al.»).

Шаблони оформлення внутрішньотекстових посилань:

1 автор:	2-5 авторів:	6 авторів і більше:
S. Maddi (2004) вказує, що життєстійкість є психологічною живучістю і розширеною ефективністю людини, що пов'язана з мотивацією людини (с. 263). Психологічною живучістю і розширеною ефективністю людини, що пов'язана з мотивацією людини (S. Maddi, 2004, с.263)	(Kernis, Cornell, Sun, Berry, & Harlow, 1993) або (Kernis, Cornell, Sun, Berry, & Harlow, 1993, p. 199) (Бойко, Петренко, & Філіпів, 2010) або (Бойко, Гречка, & Поліщук, 2010, с. 18) Результати дослідження Бойко, Петренко, та Філіпів (2010) підтверджують ... або Бойко, Петренко, та Філіпів (2010) підтверджують (2010) стверджують: "Психологія – це наука ..." (с. 18).	(Jones et al., 2022) або (Jones et al., 2022, p. 7) (Бойко та ін., 2015) або (Бойко та ін., 2005, с. 18) Результати дослідження Величко та ін. (2020) підтверджують ... або Величко та ін. (2020) стверджують: "Психологія – це наука ..." (с. 18).

Посилання на роботу під назвою:

Якщо автора (редактора/укладача) праці великого розміру (наприклад, книги) встановити неможливо, тоді у внутрішньотекстовому посиланні на місці автора необхідно вказати курсивом два слова назви праці.

Наприклад: (*Психологічні дослідження*, 2019, с.12).

Посилання на кілька робіт різних авторів (одночасно):

Якщо внутрішньотекстове посилання пвдноситься до кількох робіт різних авторів, тоді після парафрази необхідно вказати прізвище автора однієї книги і рік видання, та після знаку «>» вказати прізвище автора другої книги і рік видання.

Наприклад: (Феллер, 2021; Різун, 2022).

Посилання на кілька робіт різних авторів з однаковими прізвищами:

Якщо два або більше авторів мають однакові прізвища, у внутрішньотекстовому посиланні необхідно вказати також перші ініціали (або навіть повне ім'я, якщо різні автори мають однакові ініціали).

Наприклад: (Р. Міллер, 12; А. Міллер, 46).

після тексту статті шрифтом 12 подається «Список використаних джерел». У списку наводяться лише ті першоджерела, на які у тексті статті є посилання; бібліографічний опис списку використаних джерел у роботі оформлюється також за вимогами стандарту APA.

Список використаних джерел має бути організований в алфавітному порядку;

Переважає більшість посилань має бути на матеріали, опубліковані за останні 10 років та з посиланням на електронні ресурси.

Посилання на власні публікації (самоцититування) є небажаними і допускаються лише в разі крайньої потреби та у кількості не більше двох джерел в списку.

При посиланні на електронні ресурси має вказуватися активне діюче URL; посиланням має бути точним; адреси, що ведуть не на конкретну статтю, статистичну збірку тощо, а на сайти є неприйнятними.

Після списку використаних джерел наводиться (відповідно) «References», який оформляється згідно з вимогами стандарту APA (<http://www.apastyle.org>), де всі кириличні назви статей та книг транслітеруються латинськими літерами та перекладаються англійською мовою (формується наступним чином: прізвище, ініціали автора (-ів). (Рік). Транслітерована назва книги [Назва книги англійською мовою]. Місто: Видвництво (мова тексту). Транслітерований список використаних джерел, відповідно до вимог наукометричної бази SCOPUS та Web of Science, є повним аналогом списку використаних джерел при цьому порядок і кількість джерел у списку мають залишатися незмінними. Посилання на англомовні джерела не транслітеруються. Для транслітерації українського тексту слід дотримуватися вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55, сайт он-лайн транслітерації - <http://ukrlit.org/transliteratsiia>;

У «Списку використаних джерел» та «References» необхідно до джерел обов'язково додавати DOI (*digital object identifier*) – цифровий ідентифікатор об'єкта, якщо він присвоєний цитованому джерелу.

Детальніше про APA стиль за посиланнями:

<http://www.apastyle.org>

<http://library.albany.edu/cfox>

<https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/664/01/>

після References наводиться Summary. У правому верхньому куті (вирівнювання справа, шрифт 12) англійською мовою: прізвище та ініціали автора; науковий ступінь, вчене звання; назва організації, в якій працює автор; назва статті (прописними літерами); анотація (курсив) – 2500-5000 др. знаків; ключові слова (5-8).

У анотаціях (Summary) згідно з вимогами міжнародних наукометричних баз необхідно відобразити такі елементи: **мета статті, методи дослідження, результати дослідження, наукова новизна, практичне значення дослідження, висновки та перспективи подальших наукових досліджень.**

До рукопису обов'язково потрібно додавати:

а) для здобувачів і ад'юнктів (аспірантів) обов'язково рекомендація наукового керівника (витяг з протоколу засідання кафедри (відділу, управління, навчального закладу), що рекомендує статтю до публікації);

б) експертний висновок про можливість відкритого публікування статті, завірений печаткою;

в) довідка про авторів (для авторів з інших установ) на окремій сторінці;

г) авторські повідомлення.

Рукопис подається українською, (англійською мовою) з підписом автора на останній сторінці та в електронній версії на адресу редакції.

Відповідальність за оригінальність, науковий рівень, відкритість інформації, формальну сторону статті, за правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на автора.

Редакція здійснює власне рецензування статей та перевірку на академічну доброчесність.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості та редагуються. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні матеріали без пояснення причин *за таких умов:*

не відповідає вимогам до оформлення та до наукового стилю викладу матеріалу;

не має наукової новизни та практичної значущості;

не відповідає тематиці збірника;

виконана з використанням автоматичного комп'ютерного перекладача;

не відредагована (містить граматичні та стилістичні помилки);

порушено етику наукових досліджень, зокрема, якщо у статті виявлено плагіат.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 371.315.6:51

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Петренко Б. В. доктор психологічних наук, професор,

Національний університет оборони України

<https://orcid.org/0000-0002-5318-9172>

E-mail

Анотація українською мовою (до 400 др. знаків).

Ключові слова (5-8). Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).

Текст статті (структура з абзацними відступами):

Вступ.

Теоретичне підґрунтя.

Методи дослідження.

Результати і обговорення.

Висновки.

Подяки (за потреби).

Авторські повідомлення.

Список використаних джерел

1. Круш, П. В. (2009). Макроекономіка та її регулювання. Каравела.
2. Воробйова, О. М., & Іванченко, В. Д. (2009). Основи схемотехніки (2-ге вид.). Фенікс.
3. Жовтобрюх, М. А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., & Слинко, І. І. (1979). Історична граматики української мови. Вища школа.
4. Головацький, А. С., Черкасов, В. Г., Сапін, М. Р., Парахін, А. І., & Ковальчук, О. І. (2013). Анатомія людини (3-ге вид., Т. 1). Нова Книга.
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum>

6. Шевченко, Т. М. (2019). Письменницька есеїстика: Осмислення феномену. Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія, 24(2), 113–121. [http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2\(2019\).pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf)
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 травня). Чому в діалектному слові «без» («бузою») замість літери «у» вживають «е»? <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/>
8. Кандиба, М. О. (2015). Емоційна зрілість як умова розвитку професійної толерантності особистості [Неопубл. дис. канд. психол. наук]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
9. Буц, Ю. В. (2020). Науково-методологічні основи релаксії екогеосистем при техногенному навантаженні пірогенного походження [Автореф. дис. д-ра техн. наук, Сумський державний університет]. eSSUIR. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266>

References

1. Krush, P. V. (2009). Makroekonomika ta yii rehuliuвання [Macroeconomics and its regulation]. Karavela. (in Ukrainian)
2. Vorobiova, O. M., & Ivanchenko, V. D. (2009). Osnovy skhemotekhniki (2-he vyd.) [Fundamentals of circuitry (2nd type)]. Feniks. (in Ukrainian)
3. Zhovtobriukh, M. A., Volokh, O. T., Samiilenko, S. P., & Slynko, I. I. (1979). Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical grammar of the Ukrainian language]. Vyscha shkola. (in Ukrainian)
4. Holovatskyi, A. S., Cherkasov, V. H., Sapin, M. R., Parakhin, A. I., & Kovalchuk, O. I. (2013). Anatomiiia liudyny (3-tie vyd., T. 1) [Human anatomy (3rd ed., Vol. 1)]. Nova Knyha. (in Ukrainian)
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum>
6. Shevchenko, T. M. (2019). Pysmennytska eseistyka: Osmyslennia fenomenu [Essay writing: Understanding the phenomenon]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Filolohiia, 24(2), 113–121. [http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2\(2019\).pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf) (in Ukrainian)
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 travnia). Chomu v dialektnomu slovi «bez» («buzok») zamist litery «u» vzhывaiut «e»? [Why is "e" used instead of the letter "y" in the dialect word "bez" ("lilac")?] <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/> (in Ukrainian)
8. Kandyba, M. O. (2015). Emotsiina zriist yak umova rozvytku profesiinoi tolerantnosti osobystosti [Neopubl. dys. kand. psykh. nauk] [Emotional maturity as a condition for the development of professional tolerance of the individual [Unpublished. thesis Ph.D. psychol. sciences]]. Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (in Ukrainian)
9. Buts, Yu. V. (2020). Naukovo-metodolohichni osnovy relaksii ekoheosystem pry tekhnohennomu navantazhenni pirohennoho pokhodzhennia [Avtoref. dys. d-ra tekhn. nauk, Sumskyi derzhavnyi universytet] [Scientific and methodological bases of relaxation of eco-geosystems under man-made load of pyrogenic origin [Author's Ref. thesis Dr. Tech. Sciences, Sumy State University]]. eSSUIR. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266> (in Ukrainian)

Summary

ADMINISTRATIVE COMPETENCE OFFICERS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT

Petrenko B. doctor of psychological sciences,
Professor National Defence University of Ukraine

Summary (3000-5000 др. знаків).

Структура Summary з абзацними відступами:

Introduction (проблема)

Purpose (мета статті)

Methods (методи дослідження)

Originality (наукова новизна та практичне значення результатів дослідження)

Conclusion (висновки та перспективи подальших досліджень)

Keywords (5-8). Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).

Авторське повідомлення

Автори заявляють:

- про відсутність конфлікту інтересів (або чітко вказують на наявний конфлікт інтересів;
 - про фінансування – вказуються номери та назви грантів, тем дослідження тощо, за рахунок яких фінансувалось дослідження), або вказується відсутність фінансування;
 - про підтримку політики редакції щодо відкритого доступу та обміну даними які пов'язані з дослідженням;
 - про використання штучного інтелекту (ШІ) при написанні статті та проведенні дослідження (у разі використання ШІ це повинно бути описано в розділі Методи дослідження і науково обгрунтовано);
 - про визначення внеску авторів (за наявності) згідно системи [CRediT](#) (см. «Політика щодо авторства та співавторства»).
- Приклад відображення авторського внеску: концептуалізація, Х.Х. та Я.Й.; методика, Х.Х.; програмне забезпечення, Х.Х.; перевірка, Х.Х., У.У. та З.З.; формальний аналіз, Х.Х.; розслідування, Х.Х.; ресурси, Х.Х.; курація даних, Х.Х.; письмово-оригінал підготовки чернетки, Х.Х.; написання-рецензування та редагування Х.Х.; візуалізація, Х.Х.; нагляд, Х.Х.; адміністрація проекту, Х.Х.; отримання фінансування, У.У

Х.У. Ім'я та Прізвище

- про подяки (за наявності) всім особам, які приймали будь-яку участь у дослідженні або підготовці рукопису статті, але не відповідають критеріям авторства.

Збірник наукових праць

**В І С Н И К
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ**

3 (79) / 2024

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен, інших відомостей,
за порушення авторських прав будь-яких юридичних і фізичних осіб
несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено.

Редактор
Комп'ютерна верстка

В. Стасюк
В. Богайчук

Підписано до друку 21. 05. 2024. Здано до набору 23. 05. 2024. Формат 20x29
Обл. вид. арк. 17. Наклад 50 прим.
Україна, 03049, м. Київ, проспект Повітряних сил України, 30

Віддруковано Поліграфічним центром Осадчого В. В.
тел. +38 (044) – 587-78-35